

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA

B 180267

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény

1

HELYBEN

OLVASHATÓ

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

- 13.0. A szövegtani kutatás általános kérdései**
- 13.1. Szaknyelvi szövegek**
- 13.2. Tankönyvi szövegek**

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
1

HELYBEN
OLVASHATÓ

B 180267

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

13.0. A szövegtani kutatás általános kérdései

13.1. Szaknyelvi szövegek

13.2. Tankönyvi szövegek

JGYF KIADÓ, SZEGED, 2000

**TANULMÁNYOK, RECENZÍÓK, BIBLIOGRÁFIÁK ÉS REPERTÓRIUMOK
A DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSA
KÖRÉBŐL**

**Lektorálta
GALGÓCZI LÁSZLÓ, NAGY L. JÁNOS**

**Szerkesztette
PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE, VASS LÁSZLÓ**

**Címlap
PAPP GYÖRGY**

**Tipográfia, táblázatok
BENKES RÉKA**

**Az ábrákat készítette
PITRIK JÓZSEF**

**Technikai szerkesztő
VASS LÁSZLÓ**

Ez a kiadvány az OTKA (T26490) támogatásával jött létre.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001101479

**HU ISSN 0236 – 7718
Acta Acad. Paed. Szeged
Ser. Ling. – Litt. – Aesth.
ISSN 0865 – 5960
ISBN 963 9167 49 5**

B180267

TARTALOM

Előszó	9
Tanulmányok	11
0. A szövegtani kutatás általános kérdései	11
<i>Bevezetés</i>	<i>11</i>
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétes szerkezet elő- és utótagja	11
Diszkusszió (I): A szövegarchitektónika organizációformáiról	17
PETŐFI S. JÁNOS: Általános megjegyzések a (multimediális) szövegek mint komplex jelek szemiotikai textológiai 'organizációtípus'-fogalmához	17
DOBI EDIT: Szövegmondat-reprezentáció és organizációtípusok szemiotikai textológiai keretben	23
Diszkusszió (II): A szövegtan és a szövegtani társtudományok viszonyáról	39
GÁSPÁRI LÁSZLÓ: A funkcionális alakzatelmélet néhány elméleti kérdése	39
1. Szaknyelvi szövegek	49
<i>Bevezetés</i>	<i>49</i>
PETŐFI S. JÁNOS: A szaknyelvi szövegek szövegtani elemzésének néhány aspektusa	49
NEMES MAGDOLNA: Adalékok a szövegmondatok rendszer- és szövegnyelvészeti elemzéséhez (A mondatelemezés tárgytartományáról és reprezentációs nyelveiről)	57
BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT: Metaforák a kognitív nyelvészetben Informatikai szaknyelvi metaforák vizsgálata	73
HARTMUT SCHRÖDER: Kritériumok CD-ROM-ok és www oldalak értékeléséhez (Fordította: PETŐFI S. JÁNOS)	87
2. Tankönyvi szövegek	93
<i>Bevezetés</i>	<i>93</i>
B. FEJES KATALIN: A képi és a nyelvi információ összefüggése alárendelő szerkezetekben (a <i>Természetismeret 6</i> és a <i>Fizika 7</i> című tankönyvek szövegében)	93
R. MOLNÁR EMMA: Fizika tankönyvek anyanyelvi lektorálásáról	105
PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA: Anyanyelvi nevelés szövegtani keretben	115

Kerekasztal-beszélgetés: A tanár és a tankönyvi szöveg. Résztvevők: BUDA BÉLA, HORÁNYI ÖZSÉB, KÓSA ANDRÁS, PETŐFI S. JÁNOS, PLÉH CSABA, VOIGT VILMOS	125
Áttekintések, recenziók	147
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 8. 1980 – 1981. Egy integratív formális szövegtan körvonalazásának időszaka (II)	147
0. A szövegtani kutatás általános kérdései	156
Új fejezet a magyar stilisztikai szakirodalomban (Távlatok és szempontok Szabó Zoltán „A magyar szépírói stílus történetének fő irányai” című könyvében) (MÁTÉ JAKAB).....	156
Szikszainé Nagy Irma: Leíró magyar szövegtan (ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA) ...	170
Fehér Erzsébet: A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat (VASS LÁSZLÓ)	173
1. Szaknyelvi szövegek	182
Schröder, Hartmut: Aspekte sozialwissenschaftlicher Fachtexte (Társadalomtudományi szakszövegek aspektusai) (SZALAI TÜNDE).....	182
Hans-Rüdiger Fluck: Fachsprachen. Einführung und Bibliographie (Szaknyelvek. Bevezetés és bibliográfia) (FORGÁCS ERZSÉBET).....	187
Hartmut Schröder (szerk.): Subject-oriented Texts. Languages for Special Purposes and Text Theory (Témaorientált szövegek. Speciális nyelvek és szövegtan) (SZÉCSÉNYI KRISZTINA)	194
Kabán Annamária: A magyar tudományos stílus a kezdetektől a felvilágosodás koráig. Szemiotikai, szövegnyelvészeti megközelítés (MÁTÉ JAKAB).....	199
Multimédiumok az oktatásban és a kutatásban 1. Fizika felkészítő az érettségi és felvételi vizsgákra (BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ).....	206
2. Tankönyvi szövegek	211
O. Д. Митрофанова: Научный стиль речи: проблемы обучения (A tudományos beszédstílus: oktatási problémák) (MURAI TERÉZ).....	211
Bibliográfiák (A), Repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	217
0. A szövegtani kutatás általános kérdései	217

Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	217
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discours.....	218
Officina Textologica 4.	220
Robert de Beaugrande – Wolfgang Dressler: Bevezetés a szövegnyelvészetbe.....	221
Jel – Kép	222
1. Szaknyelvi szövegek	224
Fachsprachen/Languages For Special Purposes	224
Máté Jakab: Elméletek, irányzatok és módszerek	235
I. A 19. századi nyelvtudomány rövid története	
II. A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei	
és irányzatai	
2. Tankönyvi szövegek	237
Szépe György (főszerk.): Modern Nyelvoktatás	237
Tárgymutató. Összeállította: BENKES RÉKA	241
Névmutató. Összeállította: BENKES RÉKA.....	243
A kötet munkatársai	245

CONTENTS

Preface	9
Papers/Essays	11
0. Textological researches in general	11
<i>Introduction</i>	11
IMRE BÉKÉSI: The anterior and posterior constituent of antithetic structures.....	11
Discussion (I): On the forms of organisation of text architectonics.....	17
JÁNOS S. PETŐFI: General comments on the notion of 'semiotic-textological organization types' of multimedial texts as complex signs	17
EDIT DOBI: Text sentence representation and organization types in a semiotic-textological framework	23
Discussion (II): On the relation between textological models/theories and the related textological disciplines.....	39
LÁSZLÓ GÁSPÁRI: Some theoretic questions relating the functional theory of conceptual figures	39
1. On the analysis of special (functional) texts	49
<i>Introduction</i>	49
JÁNOS S. PETŐFI: Some aspects of the textological analysis of texts for special purposes.....	49
MAGDOLNA NEMES: On the system linguistic and text linguistic analysis of text sentences (On the representational languages and the object domain of sentence analysis).....	57
KÁROLY I. BODA – JUDIT PORKOLÁB: Metaphors in cognitive linguistics A study of conceptual metaphors in information science.....	73
HARTMUT SCHRÖDER: Criteria of evaluating CD-ROMs and WWW pages (Translated by JÁNOS S. PETŐFI).....	87
2. On the analysis of school-book texts	93
<i>Introduction</i>	93
KATALIN B. FEJES: The relationship between the visual and the linguistic information in subordinative structures	93
EMMA R. MOLNÁR: Grammatic-stylistic remarks on verbal formulation in textbooks of physics	105

JÁNOS S. PETŐFI – ZSUZSA BENKES: Aspects of linguistic education for mother-tongue communication within the framework of a semiotic textology.....	115
Round table talks: The teacher and the text of the school-book. Participants: BÉLA BUDA, ÖZSÉB HORÁNYI, ANDRÁS KÓSA, JÁNOS S. PETŐFI, CSABA PLÉH, VILMOS VOIGT	125
Overviews, Reviews	147
JÁNOS S. PETŐFI: My way to semiotic textology 8. 1980 – 1981. A period of forming an integrative formal textlinguistics (II)	147
0. Textological researches in general	156
A new chapter in the literature on Hungarian stylistics. (Vistas and conceptions in „Main trends in the history of Hungarian literary style”, a book by Zoltán Szabó) (JAKAB MÁTÉ)	156
Mrs. Szikszai Irma Nagy: Descriptive Hungarian textology (Mrs. ALBERT MÁRIA HERBSZT)	170
Erzsébet Fehér: The foundations of text research in Hungarian linguistics. An outline of the history of the discipline (LÁSZLÓ VASS)	173
1. On the analysis of special (functional) texts	182
Schröder, Hartmut: Aspekte sozialwissenschaftlicher Fachtexte (Aspects of special texts in social sciences) (TÜNDE SZALAI)	182
Hans-Rüdiger Fluck: Fachsprachen. Einführung und Bibliographie (Functional languages. Introduction and Bibliography) (ERZSÉBET FORGÁCS)	187
Hartmut Schröder (szerk.): Subject-oriented Texts. Languages for Special Purposes and Text Theory (KRISZTINA SZÉCSÉNYI)	194
Annamária Kabán: Hungarian scientific style from the beginning till the period of enlightenment. A semiotic textological approach (JAKAB MÁTÉ)	199
Multimedia in teaching and researches 1. Physics. Preparation course for final exams in secondary schools and admittance exams to tertiary educational institutional (RÉKA BENKES – LÁSZLÓ VASS)	206
2. On the analysis of school-book texts	211
О. Д. Митрофанова: Научный стиль речи: проблемы обучения (Scientific speech style: problems of teaching) (TERÉZ MURAI)	211

Bibliographies (A), Repertories (B). Ed. by LÁSZLÓ VASS	217
0. Textological researches in general	217
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	217
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discours.....	218
Officina Textologica 4.	220
Robert de Beaugrande – Wolfgang Dressler: Einführung in die Textlinguistik (Introduction to Text Linguistics).....	221
Jel – Kép	222
1. On the analysis of special (functional) texts	224
Fachsprachen/Languages For Special Purposes	224
Jakab Máté: Theories, trends and methods	235
I. A short history of linguistic sciences in the nineteenth century	
II. Main theories and trends of linguistic sciences in the twentieth century	
2. On the analysis of school-book texts	237
György Szépe (ed.): Modern Language Teaching.....	237
Subject Index. Ed. by RÉKA BENKES	241
Name Index. Ed. by RÉKA BENKES	243
List of Contributors.....	245

ELŐSZÓ

0. A *Szemiotika szövegtan* jelen kötetével egy új ciklust kezdünk. Periodikánk megindításakor – mint maximális terv – egy tizenkét kötetből álló ciklus létrehozása lebegett a szemünk előtt. Ezt a tervet megvalósítottuk, a kötetek fogadtatása azonban azt látszik jelezni, hogy ez a periodika hiányt tölt be, és úgy tűnik fel, hogy a szövegtani kutatás problémái iránt érdeklődők változatlanul igényt tartanak rá. Így a jelen kötet úgy folytatja az előző ciklust, hogy egyben egy új ciklust indít el.

1. Az új ciklus köteteinek felépítése a következőkben tér el az előző kötetekétől:

- (a) az egyes kötetek *terjedelmét* 240 nyomtatott oldal körül kívánjuk lehatárolni;
- (b) ezt a terjedelmet – az eddigi kötetek globális struktúráját (Tanulmányok, Áttekintések, recenziók, Bibliográfiák (A), Repertóriumok (B)) megtartva – *három* tematikus egység között kívánjuk elosztani, amelyek közül az *első*t a szövegtani kutatás általános kérdéseinek szenteljük, a *másik kettőt* pedig egy-egy jól körülhatárolható speciális téma tárgyalásának. (Az egyes kötetek tematikus egységeit minden esetben jelöli majd a kötetek címlapja.)

2. A jelen kötet két választott speciális témája a *szaknyelvi szövegek* és a *tankönyvi szövegek* elemzése.

3. A jelen kötettel kezdődően ezek az újabb kötetek az előző tizenkét kötetnek csupán általános bibliográfiai adatait tartalmazzák, azok részletes tartalomjegyzékét nem.

Szeged, 2000. december 3.

P. S. J.
B. I.
V. L.

Bevezetés

Ez a kötetrészt három tematikus szekciót tartalmaz. Az elsőbe tartozik BÉKÉSI IMRE írása, amely mondattömbökkel kapcsolatos tanulmányainak sorát folytatja. A másodikba PETŐFI S. JÁNOS és DOBI EDIT írásai, amelyek DOMONKOSI ÁGNESnek a *Szemiotikai szövegtan 11.* kötetében megjelent „A szemiotikai textológia organizációtípus fogalmáról – értelmezési kísérlet egy szonett példáján –” című írásához kapcsolódnak. Végül a harmadikba GÁSPÁRI LÁSZLÓ írása, amely a *Szemiotikai szövegtan 12.* kötetében „A szövegtekst és a szövegtani társtudományok viszonyához” címen publikált terjedelmes diszkuszióhoz tartozónak tekintendő.

AZ ELLENTÉTES SZERKEZET ELŐ- ÉS UTÓTAGJA

BÉKÉSI IMRE

Azt a különbséget, amely az ellentétes viszony elő- és utótagjának értelemalkotó szerepe között van, ebben az elemzésben egy Radnóti-részlettel szemléltetem. A *Negyedik ecloga* 'költő'-jének négy sorából a második kettőt fogjuk közelebbről megvizsgálni. (A számok a szövegmondatok sorszámai.)

(1) Költő

„¹Születtem. ²Tiltakoztam. ³S mégis itt vagyok

⁴Felnőttem. ⁵S kérdezed: miért? ⁶hát nem tudom.

⁷Szabad szerettem volna lenni mindig

s örök kísérték végig az uton.”

(Radnóti Miklós: *Negyedik ecloga*. 1943. március 15.)

A 7. szövegmondat mindkét tagmondata egyaránt kijelentés, az értelemegészben betöltött szerepük azonban más és más. Az első kijelentés 'vallomás', vagyis belső állapotról szóló közlés, amely éppen e közlés által valósul meg, jut az olvasó tudomására: „Szabad szerettem volna lenni mindig”. A második kijelentés viszont 'tényállásleírás', amely akkor is az lenne, ha nem pontosan fedné a történéseket (jóllehet sajnos, pontosan fedi): „örök kísérték végig az uton”.

Az *s* kötőszóval viszonyított összetett mondat előtagja egy szillogisztikus érvelés 'konklúzió'-ja. Ezt a szerepet akkor ismerjük fel, ha a 'következtetési alap' két implicit tételeit is láthatóvá tesszük.

(Apr*) Ha valaki ember, akkor – általában – szabad szeretne lenni.

(Ap*) Ember vagyok.

(Aq) Szabad szerettem volna lenni mindig.

Az előtag konklúziójával, vagyis az (Aq)-val áll ellentétben az utótagban megfogalmazott 'tény':

(Bp) *őnök kísérték végig az uton.*

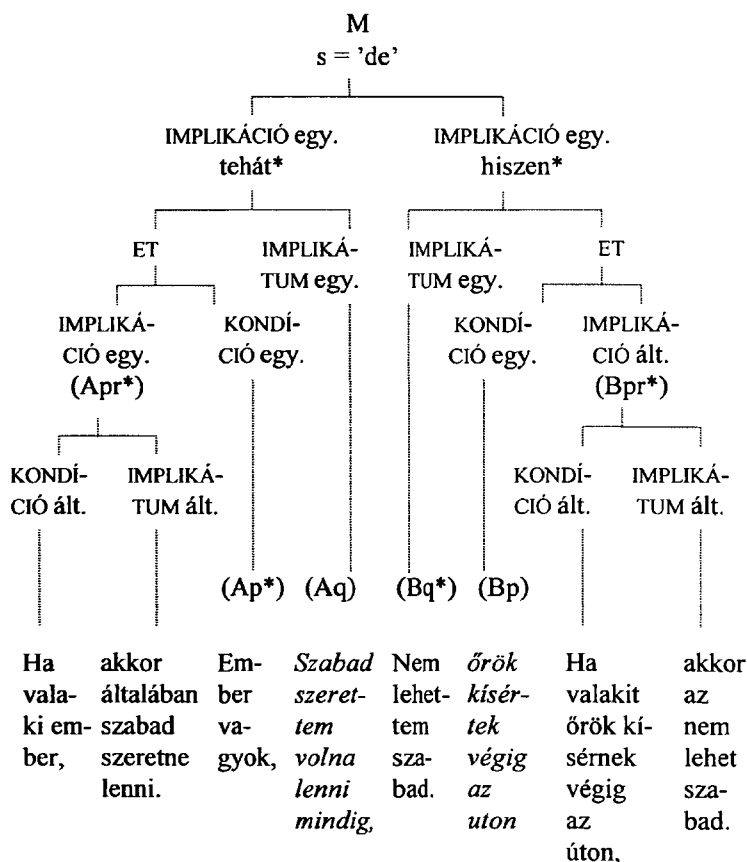
A (Bp)-vel jelölt 'tény' is része az érvelésnek. Ennek a két implicit tagja a 'következtetés', azaz a (Bq*), valamint az általánosított pragmatikai előfeltevés, a (Bpr*):

(Bq*) nem lehettem szabad.

(Bpr*) Ha valakit őnök kísérnek végig az úton, akkor az nem lehet szabad.

1. A fentieket látva felmerül a kérdés: miért az *s*, és miért nem *de* jelöli a két kijelentés viszonyát? Ha itt most eltekintünk attól a tényről, hogy versmondatokról van szó, amelyeknek lehetnek a kérdésre válaszoló ritmikai, rímelési stb. sajátosságai is, akkor szemantikai-pragmatikai feleletet kell keresnünk. A két kijelentés ellentéte magától értetődik: *szabad (...) lenni* – *őnök kísérték ...*, aligha szükséges – *s* nem csupán költeményben – *de* kötőszóval is utalni arra, ami nyilvánvaló.

[I]

Fontosabb érv a két kijelentés ellentétes viszonya mellett az előtag igealakjának feltételes múltja: *Szabad szerettem volna lenni mindig*. A feltételes múlt önmagában tudomására hozza a partnernak, hogy 'nem voltam szabad'. Ez implicit 'konklúziója', (Bq*)-ja az utótag jelentésszerkezetének; ennek nyelvi kifejtését még kevésbé engedi meg a költemény, mint a *de* itteni használatát. Az *örök kísérték végig az úton* kijelentésből, valamint az erre a tényállásra vonatkozó konvencionális tudásból (mint következtetési alaphól) következik az implicit konklúzió. Mindez áttekinthetőbbé válik az [I] ágrajzból.

Az [I] ágrajz (Bp)-vel jelölt egyedi kondíciójában az a TÉNY jelenik meg, amely megakadályozta az előtag – (Aq)-val jelölt – magától értetődő konklúziójának (*Szabad szerettem volna lenni mindig*) megvalósulását.

2. Ha az eddigi gondolatmenet után az *s* kötőszó helyére nem a *de*, hanem az – ugyancsak ellentétes – *bár* kötőszót helyezzük, közelebb jutunk a *de* és a *bár* szerepkülönbségének megértéséhez. Ekkor is konklúzió (egyedi IMPLIKÁTUM) lesz ugyan az (Aq)-val jelölt vallomás (*Szabad szerettem volna lenni mindig*), de ez a konklúzió – a *bár* anaforikus irányú hatására – ekkor más következtetési alaphól folyik, körülbelül így:

(1/a) Szabad szerettem volna lenni mindig,
bár örök kísérték végig az úton.

Mivel a *bár* saját tagmondatát teszi meg következtetési alapnak (BÁNRETI: 1983. 35), az általa irányított következtetési műveletet hozzávetőlegesen úgy rekonstruálhatjuk, ahogyan a [II] ábrán látható. A *bár*-ral viszonyított utótag mint egyedi tény ('kondíció egy.') ekkor az elvi sorrend első helyét foglalja el. (Az ellentétes szerkezet előtagja azonos az [I] sémán ábrázolt előtaggal.)

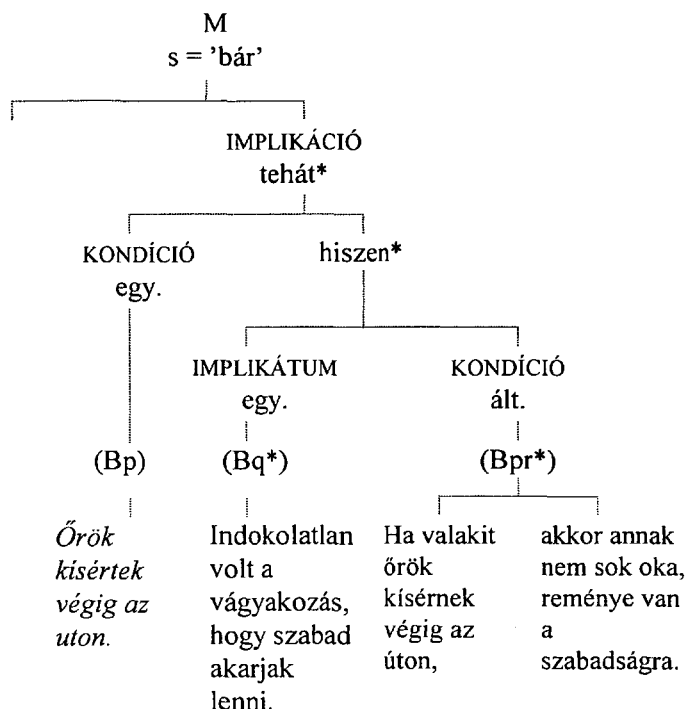
A [II] szerkezet ismeretében fontos felismeréshez juthatunk, ha az ellentétes szerkezet elő- és utótagját felcseréljük egymással.

(1/b) Bár örök kísérték végig az úton,
szabad szerettem volna lenni mindig.

Az (1/b) megengedő kötőszós előtagjában az ellentét valódi előtagja az implicit konklúzió:

((Ap) tehát* (Aq*)) de/mégis* (Bq)):

(Ap) Bár örök kísérték végig az úton,
(Aq*) Indokolatlan volt, hogy szabad akarjak lenni.
(Bq) *Szabad szerettem volna lenni mindig*.

3. Az (1/b)-ben képviselt helyzetnek három tanulsága van.

3.1. Az egyik az, hogy az ellentétes szerkezet utótagja (*Szabad szerettem volna lenni mindig*) ekkor is 'konklúzió', vagyis előtagi szerepét és szintjét a sorrendi cserében is megtartja. Ennek az az oka, hogy a közvetlen ellentét nem az (Ap) és a (Bq) között, hanem az (Aq*) és a (Bq) között van:

(Aq*) Indokolatlan volt, hogy szabad akarjak lenni, de/mégis* (Bq) *Szabad szerettem volna lenni mindig*.

3.2. Az (1/b)-ben létrehozott sorrendi csere másik tanulsága, hogy az előtag egyedi 'kondíció'-ja (Ember vagyok.) akkor sem kaphatna megengedő szerepet, ha nyelviileg kifejeződne. Ha ugyanis az előtag egyedi 'kondíció'-ja, azaz az (Ap) kötőszóval jelölt megengedő szerepben áll, akkor az utótag, vagyis a (Bp) **nem lehet** szintén megengedő:

(Ap) **Bár** örök kísérték végig az úton, (Bp) **pedig** szabad szerettem volna lenni mindig.

3.3. Az értelemszerkezet érvényesülését az előzőekben nem teljes szövegműben, hanem csak egy versszakban, vagyis egy szövegegész relatíve önálló részletében vizsgáltuk meg. Az ((Ap) de (Bq))-féle értelemszerkezetre épül Juhász Gyula: *Anna örök* (BÉKÉSI: 1993. 104) és Utassy József: *Fohász* című költeménye. Ez utóbbiról VASS LÁSZLÓ készített – szemiotikai textológiára alapozott – részletes elemzést (VASS: 1996. 357–368).

Irodalomjegyzék

BÁNRÉTI ZOLTÁN:

1983. *A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BÉKÉSI IMRE:

1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. JGYTF Kiadó, Szeged.

VASS LÁSZLÓ:

1996. Tervezet egy szemiotikai textológiai megalapozottságú szövegnyelvészet kidolgozására. *Absztrakció és valóság*. Szerk. R. MOLNÁR EMMA, GALGÓCZI LÁSZLÓ, NAGY L. JÁNOS. JGYTF Kiadó, Szeged.

THE ANTERIOR AND POSTERIOR CONSTITUENT OF ANTITHETIC STRUCTURES

IMRE BÉKÉSI

The importance of order is studied by the author in an excerpt from a poem. As a result of the inversion of clauses, the relation, designated by the conjunction *and* assigns the role of *but*, or *although*. The above phenomenon is studied by the author within the framework of a theoretical semantic structure.

A SZÖVEGARCHITEKTONIKA ORGANIZÁCIÓFORMÁIRÓL

ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK A (MULTIMEDIÁLIS) SZÖVEGEK MINT KOMPLEX JELEK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIAI 'ORGANIZÁCIÓTÍPUS'-FOGALMÁHOZ

PETŐFI S. JÁNOS

Ebben az írásban a szemiotikai textológia 'organizációtípus'-fogalmához kívánok néhány (újraértelmező) megjegyzést fűzni. Ezeket a megjegyzéseket DOMONKOSI ÁGNESnek a *Szemiotikai szövegtan 11.* kötetében megjelent tanulmánya váltotta ki (mondhatnám: teszi szükségessé), amiért a szóban forgó tanulmány szerzőjének ezúton is köszönetet kívánok mondani.

0. Mindenekelőtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy DOMONKOSI ÁGNES megállapításaival – ami azok *lényegét* illeti – csaknem fenntartás nélkül egyetértek. Anélkül, hogy akár az ő tanulmányának, akár az én eddigi tanulmányaim organizációtípusokat illető részeinek 'exegézisé'-vel mélyrehatóan foglalkozni kívánnék, szükségesnek tartom a következő általános megjegyzéseket előrebocsátani.

(a) Az 'organizációtípus' fogalmával kapcsolatban felmerülő/felvethető problémák egyik része *tárgyi*, másik része *terminológiai* természetű, ahol ez a kettő nem (vagy nem mindig) választható el egymástól. Ez a tény tanulmányaim idők folyamán változó 'szóhasználatá'-ban is tetten érhető (nyomon követhető).

(b) Ami a 'tárgyi' természetű problémákat illeti, célom kezdettől fogva az volt (és természetesen jelenleg is az), hogy a szemiotikai textológia keretében a multimediális szövegek felépítésével kapcsolatban 'intuitive' lényegesnek érzett valamennyi aspektust figyelembe lehessen venni.

(c) Ami pedig a 'terminológia' kérdéseket illeti, az, hogy ezekre a 'lényegesnek tartott' aspektusokra olyan szakkifejezésekkel utaljak, amelyek nem kötődnek kizárólagossággal egyetlen szövegtípushoz sem, pontosabban: nem kötődnek kizárólagosan a 'verbális szövegek'-hez.

1. Ezek után az általános megjegyzések után, bár bizonyos mértékig még mindig az általános szinten maradva – részben a DOMONKOSI ÁGNES tanulmányában explicit vagy implicit módon felvetett kérdésekre, illetőleg e kérdésekkel kapcsolatban létrehozott interpretációkra is válaszként – a következő *tárgyi* természetű szempontokat kívánom hangsúlyozni:

(α) Az elméleti interpretációk között alapvető fontosságúnak (és funkcióját tekintve elsődlegesnek) tartott *strukturális értelmező interpretáció* feladata egy szövegvehikulumnak tartott szemiotikai objektumhoz (szükségképpen valamennyi jelösszetevőre kiterjedő) *formai és szemiotikai architektonikát* rendelni, amely architektonikának a létrehozása

a szóban forgó szemiotikai objektum és az interpretátor interpretációfolyamatban alkalmazott tudás-/feltételezés-/elvárásrendszere *interakciójának* az eredménye. Más szóval: bár valamiféle feltételezett 'strukturáltság' minden bizonnyal *inherens* (belső) tulajdonsága egy „vehikulum”-nak („fizikai (szöveg)manifesztáció”-nak) nevezett, interpretálandó szemiotikai objektumnak, az *architektonika* olyan, az *interpretátor által létrehozott teoretikus konstruktum*, amely azt hivatott reprezentálni, hogy az interpretátor – az adott strukturális értelmező interpretációfolyamat eredményeként – milyen interpretatív elképzeléssel rendelkezik erről az inherensnek feltételezett strukturáltságról.

(β) Az *architektonika* (annak megformáltsága/szervezettsége) 'organizációtípusok'-nak nevezett megnyilvánulási formái következőképpen úgyszintén a strukturális értelmező interpretáció eredményei közé tartoznak, azokat csupán a szóban forgó interpretációfolyamat befejezése után lehet (re)prezentálni.

2. Annak tudatában, hogy bár a *terminológia* kérdései másodlagosnak tekinthetők a szóban forgó *tárgy(ak)*ra vonatkozó kérdésekhez viszonyítva, nem tekinthetők másodlagosnak a tárgyi kérdésekre vonatkozó 'verbális megnyilatkozások' explicitisége szempontjából. A terminológiával kapcsolatban itt csupán a következő megjegyzésekre szorítkozom:

(α) Amikre az itt tárgyalt témával kapcsolatban a szemiotikai textológia elméleti keretében szakkifejezésekkel utalni szeretnék, az *architektonikának* (az *architektonika* megformáltságának/szervezettségének) azok a különböző *arculatai*, amelyeket egy adott vehikulumhoz interpretatív rendelt *architektonika* attól függően mutat, hogy milyen nézőpontból szemléljük. Az – alapvetőnek tartott – alkalmazott nézőpontok különbözősége következtében természetesen az egy-egy nézőpontból szemlélt *arculat* egymással párba állított két aspektusa/tulajdonsága közötti reláció természete is együtt változik a nézőponttal.

(β) Azt a kérdést, hogy az *architektonika* megformáltsága/szervezettsége különböző *arculatainak*, illetőleg ezek különböző aspektusainak a megjelölésére az (általam használt) 'organizációtípus' vagy a (DOMONKOSI ÁGNES által javasolt) 'organizációmodell' szakkifejezés az alkalmasabb-e, gyakorlatilag eldönthetetlennek tartom, és pedig annak következtében, hogy a 'modell' szakszónak éppúgy nincs egyértelmű használata, mint a 'típus'-nak.

(γ) Ha terminológiai döntésre szükség van (és kétségtelen, hogy van), ez a döntés egy 'harmadik'-fajta szakkifejezés – az '*architektonika* *organizációjának* *megnyilvánulási formái*' – előnyben részesítése irányába mutat. Ez a fentiekben már használt szakkifejezés talán mind az 'organizációtípus', mind az 'organizációmodell' szakkifejezéseknél jobban kifejezi azt, amire utalni hivatott.

3. Ezek után DOMONKOSI ÁGNES kritikáját/javasatait figyelembe véve – és az előzőekben említett/bevezetett új szakkifejezést használva – próbálom a következőkben az *architektonika* *organizációjának* *megnyilvánulási formáit* újraértelmezni. (Az ezekre a megnyilvánulási formákra korábban alkalmazott szakkifejezésekre vonatkozóan csupán az *Irodalomjegyzékbe* felvett három önálló munkámat idézem.)

3.1. *A ténylegesen adott vs a kiegészített vehikulumú komplex jel architektonikája organizációjának megnyilvánulási formái*

Az architektonika organizációjának megnyilvánulási formáiról beszélve célszerű különbséget tenni a *ténylegesen adott vehikulumú* komplex jel vs az *adott vehikulummal* kapcsolatba hozható – rendszernyelvészeti, szövegtani és világra vonatkozó – ismeretek alapján (a teljesség bizonyos fokáig) *kiegészített vehikulumú* komplex jel architektonikájának organizációja (szervezettsége) között.

Itt idézett munkáimban ezekre az organizációkra vonatkozóan a következő szakki-fejezéseket használtam: ‘textuális vs kiegészített’ (PETŐFI: 1994. 86), illetőleg ‘manifesztált vs kiegészített’ (PETŐFI: 1996. 19 és PETŐFI: 1997. 68).

Verbális szövegek esetében maga a kiegészítés is verbális formában történhet – ahogy azt például az *Officina Textologica* 2. kötetének szerzői, valamint DOMONKOSI ÁGNES is tette az ezt a diszkusziót kiváltó tanulmányában.

Multimediális szövegek esetében a kiegészítés lehetséges módjainak feltárása / meghatározása még további elemzést igényel.

3.2. *A formai és szemantikai kompozíció hierarchikus (vertikális) vs konfigurációs (horizontális) organizációja*

Egy komplex jel vehikulumának elemeiből – egymás utáni lépések során – létrehozott, egyre magasabb architektonikai szintű összetevők formai és szemantikai *hierarchikus (vertikális)* [más szóval élve: *relációs*] szervezettsége vs ezeknek az összetevőknek *konfigurációs (horizontális)* [közelebbről: *szekvenciális*, illetőleg – hasonlóságon és/vagy azonosságon alapuló – *ismétléses*] szervezettsége.

Itt idézett munkáimban az organizációnak ezekre a megnyilvánulási formáira vonatkozóan a következő szakki-fejezéseket használtam: ‘kompozicionális vs texturális’, valamint ‘konfigurációs vs relációs’ (PETŐFI: 1994. 86 és PETŐFI: 1996. 20), illetőleg ‘kompozicionális vs texturális’ (PETŐFI: 1997. 69), ahol a ‘kompozicionális’ minősítés az architektonika ‘hierarchikus’, a ‘texturális’ pedig a ‘lineáris’ szervezettségére utalt. Azt is meg kívánom jegyezni, hogy a PETŐFI: 1997-ben (anélkül, hogy erre ott magyarázatot adtam volna) az organizáció ‘konfigurációs vs relációs’ megnyilvánulási formájáról – mint a ‘kompozicionális vs texturális’-tól különválasztva kezelt/kezelendő megnyilvánulási formáról – nem történik említés.

DOMONKOSI ÁGNES kritikai megjegyzése talán a ‘kompozicionális vs texturális’ szakki-fejezés használatát illetően a legtalálhatóbb, minthogy egy szöveg kompozícióját a hierarchikus és a texturális szervezettség *együtt* határozzák meg, aminek következtében csupán a hierarchikust „kompozicionális”-nak nevezni ‘intuitív’ félrevezető. (Más kérdés, hogy a ‘kompozicionális’ terminus ‘hierarchikus szervezettség’-re utaló használatának van logikai eredetű motivációja.)

Verbális szövegek esetében a fenti megkülönböztetés egyrészt (a) az egyes szövegmondatok, másrészt (b) a szövegmondatláncok relációs, illetőleg szekvenciális és ismétléses szervezettségére utal, ahol

(1) a *relációs* szervezettség a szóban forgó egység (közvetlen) összetevői között

kimutatható szintaktikai/formai, illetőleg nyelvi-szemantikai és/vagy tematikus kapcsolatokat jelenti,

(2) a *szekvenciális* a topik–predikátum elrendezést, illetőleg a ‘tematikus progresszió’-t,

(3) az *ismétléses* a – legkülönbébb hierarchiaszinteken fellelhető/kimutatható – paralelizmusokat.

Multimediális szövegekkel kapcsolatban további elemzést igényel annak eldöntése, hogy azokra vonatkozóan mi módon értelmezhetők/értelmezendők a ‘hierarchikus- (vertikális-), illetőleg a ‘konfigurációs- (horizontális-’ szervezettség szakkifejezések.

3.3. A (ko)referenciaháló denotatív vs predikatív organizációja

Egy komplex jel vehikuluma azon elemeinek a szervezettsége, amelyek egy relátum–imágó és/vagy relátum – tényleges vagy feltételezett – *entitásaira* (személyeire, tárgyra stb.) utalnak vs azoknak az elemeknek szervezettsége, amelyek az adott komplex jel vehikulumban az előbbiekkal különféle – a relátum–imágó és/vagy relátum tényleges vagy feltételezett *tényállásaira* utaló – ‘megnyilatkozásokat’ hoznak létre.

Itt idézett munkáimban az organizációnak ezekre a megnyilvánulási formáira vonatkozóan a következő szakkifejezéseket használtam: ‘szignifikációs vs predikatív’ (PETŐFI: 1994. 86), ‘referenciális (illetőleg denotatív) vs predikatív’ (PETŐFI: 1996. 21 és PETŐFI: 1997. 69) – ez utóbbi két munkában már utalva a koreferencialításra is.

Verbális szövegek esetében a denotatív koreferenciális szervezettség (globálisan) a vehikulum ‘együttutaló nominális elemeinek’, a predikatív pedig a vehikulum ‘együttutaló állítmányai’-nak koreferenciális szervezettsége.

Multimediális szövegekkel kapcsolatban további elemzést igényel annak eldöntése, hogy azokra vonatkozóan mi módon értelmezhetők/értelmezendők a ‘denotatív’, illetőleg ‘predikatív koreferencia’ szakkifejezések.

Mind a *verbális*, mind a *multimediális* szövegekkel kapcsolatban eldöntendő továbbá, hogy a denotatív és predikatív referencián kívül célszerű-e/szükséges-e más típusú referenciá(ka)t is értelmezni, ahogy azt DOMONKOSI ÁGNES javasolja, vagy pedig az általa javasolt megkülönböztetések értelmezhetők a ‘denotatív’, illetőleg ‘predikatív referencia’ fogalmak közvetítésével.

3.4. Az architektónika organizációjának fentiekben (újra)értelmezett megnyilvánulási formái között a következő összefüggések állapíthatók meg (lásd 1. ábra).

Mind a kompozicionális organizáció két megnyilvánulási formája, mind a referenciális organizációé alkalmazható mind a ténylegesen adott, mind a kiegészített vehikulum organizációjára.

Ellenkező perspektívából nézve: a kétféle vehikulumorganizáció megnyilvánulási formáinak interpretatív létrehozásához a kompozíció, illetőleg a referenciák két-két megnyilvánulási formájának a figyelembevétele járul hozzá. (Szeretném hangsúlyozni, hogy a vehikulumorganizáció megnyilvánulási formáinak az interpretatív *létrehozásáról* beszélek a *ténylegesen adott vehikulummal* kapcsolatban is, minthogy az architektónika interpretatív úton létrehozott ‘teoretikus konstruktum’, organizációjának megnyilvánulási formái is azok.)

1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti–szövegtani kutatóprogram.* [= *Officina Textologica I.*]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- PETŐFI S. JÁNOS (szerk.):
1998. *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk (Magyar nyelvű szövegek elemzése).* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.):
1999. *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez (Magyar nyelvű szövegek elemzése).* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

GENERAL COMMENTS ON THE NOTION OF 'SEMIOTIC-TEXTOLOGICAL ORGANIZATION TYPES' OF MULTIMEDIAL TEXTS AS COMPLEX SIGNS

JÁNOS S. PETŐFI

This short paper – starting from the observations made by ÁGNES DOMONKOSI in his study „On the concept of type of organization in the semiotic textology” published in the volume n. 11 of *Szemiotikai szövegtan* – represents a new attempt for the explication of the notion 'semiotic textological organization types'. On the basis of this new attempt the following distinctions should be made: the vertical vs horizontal organization of the formal and of the semantic *composition*, on the one hand, and the denotative vs predicative organization of the *(co)referential network*, on the other.

SZÖVEGMONDAT-REPREZENTÁCIÓ ÉS ORGANIZÁCIÓTÍPUSOK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIAI KERETBEN

DOBI EDIT

Jelen tanulmányban arra keresek választ, hogy a szövegmondatok reprezentációja milyen összefüggésbe hozható a szöveg organizációjával. Célom a kapcsolódási pontok feltárásán túl annak vizsgálata is, hogy melyek azok a reprezentációs lépések, amelyek szükségesek és egyben elegendők a szövegekben aktuálisan megformálódó szövegmondatok leírásához.

A fenti vizsgálathoz két alapvető forrást használok (ezek egyike önmagában is kettő):

a) PETŐFI S. JÁNOS szövegorganizációra vonatkozó tipológiáját, valamint DOMONKOSI ÁGNES tanulmányát, amely a PETŐFI által bevezetett terminusokra tesz megjegyzéseket, módosítási javaslatokat. – A terminológia kérdésében nem célom állást foglalni, ezért a kettejük párbeszédéből a PETŐFI által kialakított fogalmakat használok.

b) Egy korábbi saját tanulmányomat, amelyben az általam kidolgozott szövegmondat-reprezentációs modell működését Áprily Lajos *A hiúz* című novellájából kiválasztott szövegmondat elemzésén keresztül szemléltetem. Az említett tanulmányban a reprezentációs lépések ismertetése a szövegmondat-leírás / -értelmezés procedurális jellegéhez igazodik, azaz az egyes lépések egymásra épülése fontos szerepet játszik (voltaképpen a reprezentáció története követhető bennük nyomon).

Ebben a tanulmányban másképp járok el: kizárólag azokat az összefoglaló jellegű reprezentációs lépéseket használok fel, amelyek a szemiformális és a kanonikus szövegmondat-leírás szempontjából releváns információkat tartalmazzák. (Ezzel az eljárással megkísérlek állást foglalni abban a kérdésben is, hogy – magának a modellnek a szempontjából – mely reprezentációs lépések lehetségesek / szükségesek egyrészt ahhoz, hogy a modell minél egyszerűbbé, átláthatóbbá váljon, másrészt ahhoz, hogy csak a szövegmondat-leírás szempontjából releváns információkat tartalmazza, de ezeket feltétlenül.)

E célnak megfelelően a lépéseket – bennük az egyes reprezentációk alapját képező nyelvi struktúrákat, valamint a szempontokat – összefoglaló táblázatokban is szemléltetem, ezekről az egyes megközelítések bevezetőjében szólok.

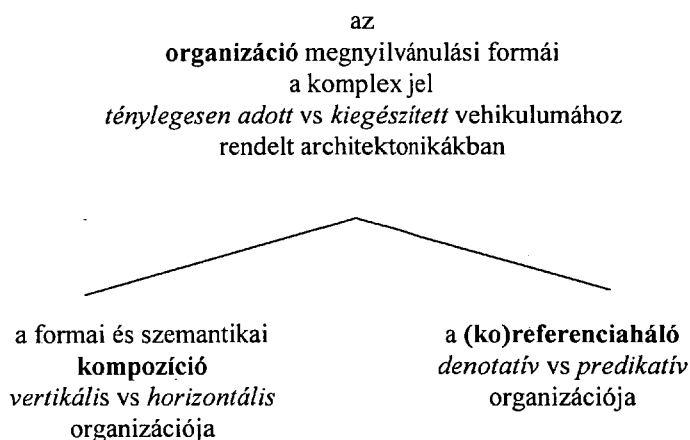
Az alábbiakban először ismertetem az organizációtípusok rendszerét a DOMONKOSI ÁGNES megjegyzéseihez igazított formában, majd – miután felvázoltam a reprezentációs modellnek a fentebb említett célhoz alakított változatát – egy szövegmondat reprezentációja közben rámutatok azokra a kapcsolódási pontokra, amelyek informatívak mind egy szövegmondat – szövegkörnyezettől és/vagy szituációtól függő – aktuális megformáltságának, mind egy szöveg valamely organizációs szintjének leírásában.

PETŐFivel egyetértve úgy gondolom, hogy a szöveg mint kommunikációs egység nem sorolható a nyelvi rendszer egységei közé. Ha elvonatkoztatott nyelvi egységnek gondolnánk, ezzel együtt bármilyen szöveg leírására alkalmas nyelvészeti apparátust és formalizált modellt kellene feltételeznünk. PETŐFI azzal indokolja ennek képtelenségét, hogy nem létezhet olyan leíró grammatika, amely rendelkezik szöveg komplexitású nyelvi egység leírására alkalmas morfológiai és szintaktikai komponenssel; valamint olyan prozódiai komponenssel – egy voltaképpen interpretációs komponens szolgáltatában –,

amely minden lehetséges értelmezéshez megfelelő leíró apparátussal szolgál. (PETŐFI: 1996.) A komplexitásról szólva elsősorban a kommunikatív komplexitásra gondolunk, nem pedig arra, hogy a szövegek nagy többsége több szövegmondatból álló képződmény.

A szöveg strukturáltsága kétségtelenül több síkon valósul meg. Azonosulni tudok PETŐFI-nek a véleményével, hogy ez a szerkesztettség nem, vagy csak bizonyos értelemben tekinthető a szöveg inherens tulajdonságának. „Valamiféle feltételezett 'strukturáltság' minden bizonnyal inherens (belső) tulajdonsága egy »vehikulum«-nak (»fizikai (szöveg)manifesztáció«-nak) nevezett interpretálandó szemiotikai objektumnak”, de a szöveg több síkján különböző organizációtípusok együttes kölcsönhatásában megvalósuló architektonika olyan „létrehozott” szövegstrukturáltság, amelyet a befogadó a strukturális értelmező interpretáció során képzel el saját élményvilága, elvárásrendszere alapján. (PETŐFI: a jelen kötetben, 18.)

Az architektonikát alkotó organizációtípusok rendszerét PETŐFI – előbb idézett tanulmányában – az alábbi módon képzei el (lásd még 21):

A szöveg architektonikája egyrészt a szövegben fizikailag megjelenő nyelvi síkon, másrészt a verbálisan kiegészített változat síkján érhető tetten. Az, hogy a szövegmondatokban mely összetevők jelennek meg explicit formában, melyek maradnak implicitek, egyaránt függ a nyelven belüli tényezőktől (például nyelvspecifikus névmáshasználat, egyéb grammatikai utalások) és nyelven kívüliektől (például kommunikációs helyzet, a szövegalkotó és -befogadó tudáskerete, elvárásrendszere).

A szövegmondat struktúrája elsősorban pragmatikai tényezőktől függően rejthet implicit információkat. Az itt alkalmazott szövegmondat-reprezentációs modell a nyelvészet keretein belül vizsgálja a szövegmondat megszerkesztettségének, illetve a szövegbe mint komplex jelbe való beszerkesztettségének jegyeit. Azaz egyrészt a szövegmondatot mint komplex jelet, másrészt a szövegmondatot mint szövegkompozíciós összetevőt elemzi, összhangban a strukturális értelmező interpretációval, amely a szöveg valameny-nyi jelösszetevőjéhez rendel formai és szemiotikai architektonikát.

A szövegmondat-reprezentációs modell két fő egységből áll: az egyik a szövegmon-

adatok globális szemiformális szemiotikai textológiai megközelítésére, a másik egy kano-nikus szemiotikai textológiai megközelítésre szolgál.

A reprezentációs modell lépéseit két táblázatban szemléltetem (lásd **A. és B. táblázat**). Az egyes cellák számozása – a reprezentációs lépések közötti összefüggések szemléltetése végett – a leírás tárgyát jelző oszlopokban párhuzamos. Azokat a lépéseket emeltem ki sötétített cellában, amelyek az őket megelőző lépések által közvetített információkat összefoglalják, a reprezentáció szempontjából relevánsak. Világosszürke kiemelés jelzi azokat a lépéseket, amelyek ugyan releváns információkat nyújtanak, de a három fő lépésből egyértelműen levezethetők.

1. *A globális szemiformális szemiotikai textológiai elemzés tárgya az adott szövegkörnyezetben és/vagy kommunikációs helyzetben aktuálisan megvalósuló szövegmondat-manifestáció, valamint annak verbálisan, illetve koreferenciaindexekkel kiegészített változata. Ez a két szövegmondat-sík megfelel a ténylegesen adott komplex jel vs a kiegészített vehikulumú komplex jel* architektonikus szervezetségének.

A szövegmondat-hoz reprezentációs céllal rendelt koreferenciaindexek voltaképpen arról szolgáltatnak információt, hogy az interpretátor miféle (rendszernyelvészeti, szöveg-tani, valóságra vonatkozó) ismeretek alapján „teremti meg” mentális síkon a szöveg mint – szükségszerűen – teoretikus konstruktum összefüggőségét. Azaz: mely összetevőket ítél referenciálisan azonosnak, illetve a referenciális azonosság alapján milyen kiegészítésekkel teszi explicitté

- azokat az információkat, amelyek – bár verbális elem utal rájuk (például névmás, igei vagy birtokos személyrag) – nincsenek kifejtve, illetve
- azokat, amelyekre nincs utalás, a szövegkörnyezet, valamint a valóság ismerete mégis kifejtetlen információkkal egészíti ki őket.

Az **A. táblázat** a három elemzendő nyelvi egységhez (a manifestált, a verbális elemekkel kiegészített, illetve a verbális elemekkel és koreferenciaindexekkel is kiegészített szövegmondat-változathoz) rendelt struktúraleírási szempontokat tartalmazza.

Az egyes reprezentációs lépések elnevezéseiben használt rövidítések értelmezése a következő:

- K..:** kompozíciós egység (szövegmondat);
- &vb:** verbális elemekkel való kiegészítés;
- &ind:** koreferenciaindexekkel való kiegészítés;
- repr:** reprezentáció;
- LeSzin:** lexikai-szintaktikai;
- Relorg:** relációs organizáció.

Az elemzendő nyelvi egység és a hozzáren- delt struktúraírások	I. Szövegmondatok globális szemiformális szemiotikai textológiai megközelítése		
	1. manifesztált vizuális szövegmondat	2. verbális elemekkel [vb] kiegészített vizuális szövegmondat	3. verbális elemekkel és koreferenciainde- xekkel [vb&ind] kiegészített vizuális szöveg- mondat
0. <i>Az elemzendő nyelvi egység</i>	1.0 K..	2.0 K..&vb	3.0 K..&vb&ind
1. lexiko-szintaktikai reprezentáció	1.1 K../ LeSzin-repr	2.1 K..&vb/ LeSzin-repr	3.1 K..&vb&ind/ LeSzin-repr
2a relációs organizáció ágrajzos	1.2a K../ Relorg-ágrajzos	2.2a K..&vb/ Relorg-ágrajzos	3.2a K..&vb&ind/ Relorg-ágrajzos
2b relációs organizáció levezetett	1.2b K../ Relorg-levezetett	2.2b K..&vb/ Relorg-levezetett	3.2b K..&vb&ind/ Relorg-levezetett
3. relációs organizáció linearizált	1.3 K../ Relorg-linearizált	2.3 K..&vb/ Relorg-linearizált	3.3 K..&vb&ind/ Relorg-linearizált

A. táblázat

Látható tehát, hogy a szövegmondat globális szemiformális reprezentációja szempontjából a következő három egység tűnik alapvetőnek:

- az 1.0 ([K..]), amely a szövegmondat szövegben / szöveggént vizuálisan manifesztált formája;
- a 3.0 ([K..&vb&ind]), amely a szövegmondat verbális elemekkel és koreferenciaindexekkel kiegészített változata, ahol a verbális kiegészítés egyaránt történhet a szövegelőzmény és az elemzett szövegmondatot követő szövegmondatok, valamint a valóságra vonatkozó tudásunk alapján;
- a 3.1 ([K..&vb&ind/LeSzin-repr]), amely a szövegmondat verbális elemekkel és koreferenciaindexekkel kiegészített változatának lexiko-szintaktikai reprezentációja, ahol az adott szövegmondatban explicit for-

mában megjelenő összetevőkön kívül a verbális kiegészítések egyes összetevőihöz is morfológiai, szófajra, mondatbeli funkcióra, referenciális értékre vonatkozó információt rendelünk.

Az elemzés tárgyául Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének nyolcadik szövegmondata szolgál, amelynek közvetlen szövegkörnyezete a következő:

[1]Őszi vasárnap volt. [2]Vasárnap, mert apám otthon foglalatoskodott, és őszi, mert napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok a falu felett.

– [3]Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba, fordult hozzám apám. – [4]A Bábirkóba? – kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén. – [5]Megnézzük a vadat. – [6]Miféle vadat, apám? – [7]Amit a székel vadászok tegnap hoztak le a havasról. [8]Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.

1.0 lépés

[K8]*Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.*

- Az architektónika organizációja explicit formában a szövegmondat ténylegesen manifesztált síkján nyilvánul meg. A szemiformális reprezentáció egyik kiindulópontja ez a ténylegesen adott forma mint komplex jel, melyben az utalások a nyelvi rendszerre, a szövegre és a valóságra vonatkozó ismeretünket felhasználva egészíthető ki. A *ténylegesen manifesztált organizáció a verbális elemekkel kiegészített változattal* opozícióba állítva nyújt releváns információt a szövegmondat – kontextusnak megfelelő aktuális – architektónikájáról.

3.0 lépés

[K8&vb&ind]:

Ennek a reprezentációnak a létrehozásához a következő **(ko)referenciaindexek** vezetendők be:

i17 = Barabás,

i18 = az utolsó golyó,

i19/i01 = a teljes szöveg elhangzásának idején (i01) belül az adott szövegmondat elhangzásának pillanata (i19),

i20/i17 = Barabás háza,

f8.1 = lő {vki vmit vmibe},

f8.2 = van {vmi vmikor vhol}.

A K8-at megelőző szövegmondatok reprezentációjához bevezetett, de K8-ban is előforduló (ko)referenciaindex:

i13 = az a bizonyos vad, amit a székely vadászok hoztak le a havasról.

Megjegyzés: a nominális összetevőket jelző koreferenciaindexek listája itt azért a 17-essel kezdődik, mert a számozás az első szövegmondatról indul, vagyis az elemzett mondat szövegelmé-
ménye 16 olyan összetevőt tartalmaz, amelyhez a nominális koreferenciaháló explicit bemutatása
végett koreferenciaindex rendelendő.

[K8&vb&ind]: Barabás[i17] lőtte[f8.1](i17|i18) bele[i13] (a^vadba[i13]) az^utol-
só^golyót[i18], s most[i19|i01] ott[i20] van[f8.2](i13) (a^vad[i13]) az ő[i17] (a^Barabás[i17])
házában[i20]/(i17).

- Ez a reprezentációs lépés – mivel a szövegmondat (mint verbális forma) által jelölt tényállás összetevőit és a közöttük lévő viszonyokat mutatja meg – a verbálisan kiegészített változathoz indul ki. A *ténylegesen manifesztált* és a szövegkörnyezetre, valóságra vonatkozó tudásunkra támaszkodva *verbális elemekkel kiegészített* összetevők koreferenciális összefüggéseit is reprezentálja. Egyaránt figyelembe veszi a grammatikai természetű (igei személyragok, birtokos személyragok, névmásítás) és a szemantikai természetű utalásokat (ismétlés, amely a verbális kiegészítésekkel valósul meg). Az egyes összetevők referenciális értékének jelölésére alkalmazott indexek és zárójeltípusok a *korreferenciaháló denotatív*, valamint *predikatív* organizációjáról is releváns információt nyújtanak.

3.1 lépés

[K8..&vb&ind/LeSzin-repr]:

Barabás	lőtte	bele	(a vadba)	az	utolsó	golyót	,s	most
∅	lő-tt-e	bel-e	– vad-ba	–	–	golyó-t	–	–
fn	i/k/m/sg.3/t	hsz	ne fn	ne	mn	fn	ksz	hsz
² A	¹ Á	[² H _h ...	(... ...)]	[² T...	³ j _{kmi}	...	kő.	² H _i
[i17]	[f8.1](i17 i18)	[i13]	((i13))	[i18]				[i19]
[k8.1]								

ott	van	(a	vad)	az	ő	(a	Barabás)	házában
–	van-Ø	–	–Ø	–	–Ø	–	–Ø	ház-á-ban
hsz	i/k/je/sg.3	ne	fn	ne	nm	ne	fn	fn
² H _h	¹ Á	[(² A ...)]		[² H _h .. ³ j _b		(⁴ j _{ért} ...)		...]
				[i17]	([i17])		[i20]
[i20]	[f8.2](i13)	([i13])		[i20](i17)				
[k8.2]								

Kommentár: A K8 két szövegtagmondatból áll (k8.1 és k8.2), melyeket az – itt következtető logikai viszonyt kifejező mellérendelő kötőszóként interpretált – *s* kötőszó kapcsol össze.

A k8.1-ben a *lő* állítmány minden egyes bővítménye verbálisan ki van fejtve, ezek közül a pronominalizált *bele* összetevő pontos referenciális értéke a szövegelözményből 'a havason a székely vadászok által elejtett vad'-dal azonosítható. A *lő* állítmány tárgyas igei személyragja utal egyrészt a *Barabás* alanyra, másrészt az *utolsó golyót* tárgyra (más szóval azokkal koreferens).

A k8.2-ben a *van* állítmány alanyi összetevője nem explicit, rá a \emptyset személyrag utal, amely koreferens a k8.1 *bele* összetevőjével. A helyhatározói funkciójú *az ő házában* szerkezetes kifejezés pronominalizált *ő* birtokos jelzője *Barabással* azonosítható, ugyanígy *Barabásra* utal a *házában* kifejezés $-a(-á)$ birtokos személyragja is, azaz mindkét komponens k8.1 *Barabás* összetevőjével koreferens. A k8.2-n belül koreferenciát terem az *ott* és az *ő házában* helyhatározói kifejezések azonos referenciális értéke. (A rövidítések feloldása egy korábbi tanulmányban található. DOBI: 2000. 81-123.)

- A reprezentációs lépés a verbális elemekkel kiegészített szövegmondat összetevőit elemzi lexiko-szintaktikai alapon. Azaz az architektonika elemi szintű organizációját reprezentálja, amelyet az összetevők közötti relációk teremtenek meg (explicit síkon ezeknek a relációknak verbális síkon való megvalósulása). Ennek a lépésnek morfológiai és szófaji komponense a formai és a szemantikai kompozíció *lineáris (horizontális) szerveződését*; a funkcionális mondattani (bizonyos szempontból szemantikai) és a kompozíciós egységek viszonyait, egymásba épülését elemző komponens pedig a *hierarchikus (vertikális) szerveződést* reprezentálja.

Mivel a 3.1-es lépés a szövegmondat funkcionális összetevőinek hierarchikus viszonyait is szemlélteti (a mondatrészek rövidítéseihez kapcsolt felső indexek által, melyek a szerkezettagok mélységi szintjeit jelzik), ebből a lépésből a 3.2a lépés, majd ez utóbbiból a 3.2b és a 3.3 lépések is levezethetők.

2. A szövegmondatok kanonikus szemiotikai textológiai reprezentációja az elemzett szövegmondatokhoz rendelhető kiindulás szerkezet-család strukturális reprezentációját, az adott szövegmondat logikai, illetve akusztikai és/vagy vizuális reprezentációját a globális szemiformális megközelítés szempontjaival megegyező szempontok szerint közelíti meg. (Lásd a B. táblázatot.)

Azoknak a rövidítéseknek értelmezése, melyek a globális szemiformális reprezentációban nem szerepeltek, de a kanonikus reprezentációs lépésekben szerephez jutnak, a következő:

- P.: propozíció;
Org: organizáció;
[f]{A}: funktor+argumentuma(i) struktúra;

Str: strukturális reprezentáció;

Log: logikai reprezentáció;

Ak: a szövegmondatnak prozódiai jegyekkel ellátott (akusztikus) változata;

Vz: a szövegmondat prozódiai jegyekkel ellátott (akusztikus) változatának vizuális megjelenítése.

Az elemzendő nyelvi egység és a hozzárendelt strukturáleírások	II. Szövegmondatok <i>kanonikus</i> szemiotikai textológiai megkö- zelítése		
	1. adott kiinduló szerkezet–család strukturális reprezentációja	2. adott szövegmon- dat-manifesztáció logikai reprezentá- ciója	3. adott szöveg- mondat akusztikai és/vagy vizuális reprezentációja
0. <i>Az elemzendő nyelvi egység</i>	1.0 K..(&vb) kiinduló szerkezetek	2.0 adott K..(&vb) - manifesztáció	–
1. lexiko-szintaktikai kanonikus alap- strukturák	1.1 P../Org [f]{A}- alapstrukturái	–	–
2a relációs organizá- ció ágrajzos	1.2a P..&ind/ ágrajzos-Str	2.2a P..&ind/ ágrajzos-Log	–
2b relációs organizá- ció levezetett	1.2b P..&ind/ levezetett-Str	2.2b P..&ind/ levezetett-Log	–
3. relációs organizá- ció linearizált	–	2.3 P..&ind/ linearizált-Log	3.3 P..&ind/ linearizált- Ak/Vz

B. táblázat

A szövegmondat kanonikus reprezentációja szempontjából a következő egységek látszanak alapvetőnek:

- az 1.0 ([K..(&vb)-kiinduló szerkezetek]), a reprezentált szövegmondat szövegben / szöveggént aktuálisan megvalósuló (vizuálisan manifesztált) formájának verbálisan kiegészített változatához rendelhető potenciális kiindulás szerkezet-változatok reprezentációja. Ezekben a reprezentációkban az adott szövegmondatban explicit módon kifejtett összetevők eredeti formájukban szerepelnek, az adott szövegmondatban implicit módon jelen lévő összetevőket zárójelbe zárt verbális kiegészítések fejezik ki;
- az 1.1 ([P../Org [f]{A}-alapstruktúrái]), a propozícióként értelmezett adott szövegmondat tagmondatainak alapját képező funktor+argumentuma(i) struktúrák kanonikus reprezentációja, melyben a funktor *verbális elem+morfológiai információ+(az igei toldaléknak megfelelő) koreferenciaindex*, minden egyes argumentum-összetevő pedig *szerepindikátor+morfológiai információ+argumentumváltozó* felépítésű. (A reprezentáció jelen fázisában az argumentumváltozókat verbális kifejezés még nem helyettesíti.) Az adott szövegmondat összetevőihez rendelhető szerepeket a reprezentációhoz alkotott szerepindikátor-lista tartalmazza. (PETŐFI – DOBI: 2000. 124-149.) Megjegyzés: a propozíció mint egy adott szövegmondatban megnyilvánuló tényállást kifejezésre juttató kanonikus struktúra – ezen jegyeinél fogva – az adott szövegmondat verbálisan kiegészített változata reprezentációjaként értelmezendő;
- a 2.0 ([adott K..(&vb)-manifesztáció]), az elemzett szövegmondat verbálisan kiegészített változatának reprezentációja;
- a 2.2a ([P..&ind/Ágrajzos-Log]), az adott szövegmondat mint propozíció logikai-strukturális reprezentációja ágrajzzal, amely az egyes szövegmondat-összetevőket az adott ko- és/vagy kontextusban betöltött logikai szerepüknek megfelelő pozícióban tünteti fel, s szimbólumokkal jelzett nyomokkal utal azokra a mozgásokra is, melyek révén az alapstruktúrából a szöveg egységeként manifesztált felszíni szövegmondat-struktúra létrejött;
- a 2.2b ([P..&ind/Levezetett-Log]), a 2.2a lépésben reprezentált ágrajz levezetett változata, amely az egyes szimbólumoknak verbális szövegmondat-egységeket feleletet meg;
- a 2.3 ([P..&ind/Linearizált-Log]), az adott szövegmondatához rendelt propozíció logikai struktúrájának linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával;
- a 3.3 ([P..&ind/Linearizált-Ak/Vz]), az adott szövegmondatához rendelt propozíciónak megfeleltetett – kizárólag prozódiai jegyeket tartalmazó – akusztikai manifesztáció vizuálisan megjelenített, linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával.

K8(&vb) kiindulászerkezet kontextusa (lásd az 1.0 táblázatot).

k8.1 (1 × 2 × 3 × 4 = 24)		s	k8.2 (1 × 2 × 3 × 4 × 5 = 120)	
1.	Barabás lőtte bele [^] (azaz a vadba) az utolsó golyót		(a vad) most ott van az ő [^] (azaz Barabás) házában.	1.
2.	Barabás lőtte az utolsó golyót bele [^] (azaz a vadba)		(a vad) most ott az ő [^] (azaz Barabás) házában van.	2.
3.	Barabás bele [^] (azaz a vadba) lőtte az utolsó golyót		(a vad) most van ott az ő [^] (azaz Barabás) házában.	3.
4.	Barabás bele [^] (azaz a vadba) az utolsó golyót lőtte		(a vad) most van ott az ő [^] (azaz Barabás) házában.	4.
5.	Barabás az utolsó golyót lőtte bele [^] (azaz a vadba)		(a vad) most az ő [^] (azaz Barabás) házában ott van.	5.
6.	Barabás az utolsó golyót bele [^] (azaz a vadba) lőtte		(a vad) most az ő [^] (azaz Barabás) házában van ott.	6.
7.	Az utolsó golyót Barabás lőtte bele [^] (azaz a vadba)		(a vad) az ő [^] (azaz Barabás) házában van most ott	7.
8.	Az utolsó golyót Barabás bele [^] (azaz a vadba) lőtte		(a vad) az ő [^] (azaz Barabás) házában van ott most.	8.
9.	Az utolsó golyót lőtte bele [^] (azaz a vadba) Barabás		(a vad) az ő [^] (azaz Barabás) házában most van ott.	9.
10.	Az utolsó golyót lőtte Barabás bele [^] (azaz a vadba)		(a vad) az ő [^] (azaz Barabás) házában most ott van.	10.
11.	Az utolsó golyót bele [^] (azaz a vadba) Barabás lőtte		(a vad) az ő [^] (azaz Barabás) házában ott van most.	11.
12.	Az utolsó golyót bele [^] (azaz a vadba) lőtte Barabás		(a vad) az ő [^] (azaz Barabás) házában ott most van.	12.
13.	Lőtte Barabás az utolsó golyót bele [^] (azaz a vadba)		(a vad) ott van most az ő [^] (azaz Barabás) házában.	13.
14.	Lőtte Barabás bele [^] (azaz a vadba) az utolsó golyót		(a vad) ott van az ő [^] (azaz Barabás) házában most.	14.
15.	Lőtte az utolsó golyót Barabás bele [^] (azaz a vadba)		(a vad) ott most van az ő [^] (azaz Barabás) házában.	15.
16.	Lőtte az utolsó golyót bele [^] (azaz a vadba) Barabás		(a vad) ott most az ő [^] (azaz Barabás) házában van.	16.
17.	Lőtte bele [^] (azaz a vadba) Barabás az utolsó golyót		(a vad) ott az ő [^] (azaz Barabás) házában van most.	17.
18.	Lőtte bele [^] (azaz a vadba) az utolsó golyót Barabás		(a vad) ott az ő [^] (azaz Barabás) házában most van.	18.
19.	Bele [^] (azaz a vadba) Barabás lőtte az utolsó golyót		(a vad) van most az ő [^] (azaz Barabás) házában ott.	19.
20.	Bele [^] (azaz a vadba) Barabás az utolsó golyót lőtte		(a vad) van most ott az ő [^] (azaz Barabás) házában.	20.
21.	Bele [^] (azaz a vadba) lőtte Barabás az utolsó golyót		(a vad) van az ő [^] (azaz Barabás) házában most ott.	21.
22.	Bele [^] (azaz a vadba) lőtte az utolsó golyót Barabás		(a vad) van az ő [^] (azaz Barabás) házában ott most.	22.
23.	Bele [^] (azaz a vadba) az utolsó golyót Barabás lőtte		(a vad) van ott most az ő [^] (azaz Barabás) házában.	23.
24.	Bele [^] (azaz a vadba) az utolsó golyót lőtte Barabás		(a vad) van ott az ő [^] (azaz Barabás) házában most.	24.
		

1.0 táblázat

- Az elemzett szövegmondathoz rendelhető kiindulászerkezet lehetséges variációinak leírása (a kiindulászerkezetek kontextusa) a potencialitás síkján reprezentálja a szövegmondathoz rendelhető rendszermondát verbálisan kiegészített változatának sorrendi változatait. Így a potencialitás síkján elemzi a mondatösszetevők relációs szervezettségét, amely szintaktikai / formai, valamint nyelvi-szemantikai szinten is megnyilvánul (kapcsolódva a szövegmondát *formai és szemantikai organizációjának* leírásához).

1.1 lépés

P8/Org-[f]{A}-alapstruktúrái:

A P8/Org létrehozásához a következő funktor+argumentuma(i) struktúrákra ([f]{A}-kra) van szükség:

[lő.....]{r11[.....]: x1, r321[.....]: x2, r49[.....]: x3};
[van.....]{fr0[.....]: x1, fr02[.....]: x2}.

- Ez a lépés a *formai és a szemantikai organizációt* mint elvont struktúrát írja le. A szövegmondathoz rendelhető rendszermondathoz alapstruktúrája (a funktor+argumentuma(i) struktúra) az összetevők közötti relációkat mondatfunkciós egységek szerveződésekként adja meg. Nem verbális összetevőkkel operál, csak a szerepindikátorok által jelzett tematikus szerepek teremtetten szemantikai összefüggéseket reprezentálhatja, az egyes szerepekhez rendelt nyelvspecifikus morfológiai (szintaktikai) információk sem explicitek.

A szótári argumentumstruktúrában az egyes argumentumok olyan sorrendben szerepelnek, amilyen sorrendben szerepindikátoraik a listában követik egymást. A 2.2a lépésben azonban – amely az ágrajz pozícióiban a szövegmondat-összetevők lineáris elrendezéséről is információt nyújt – az egyes argumentumok ennek az elrendezésnek megfelelő sorrendben szerepelnek.

2.0 lépés

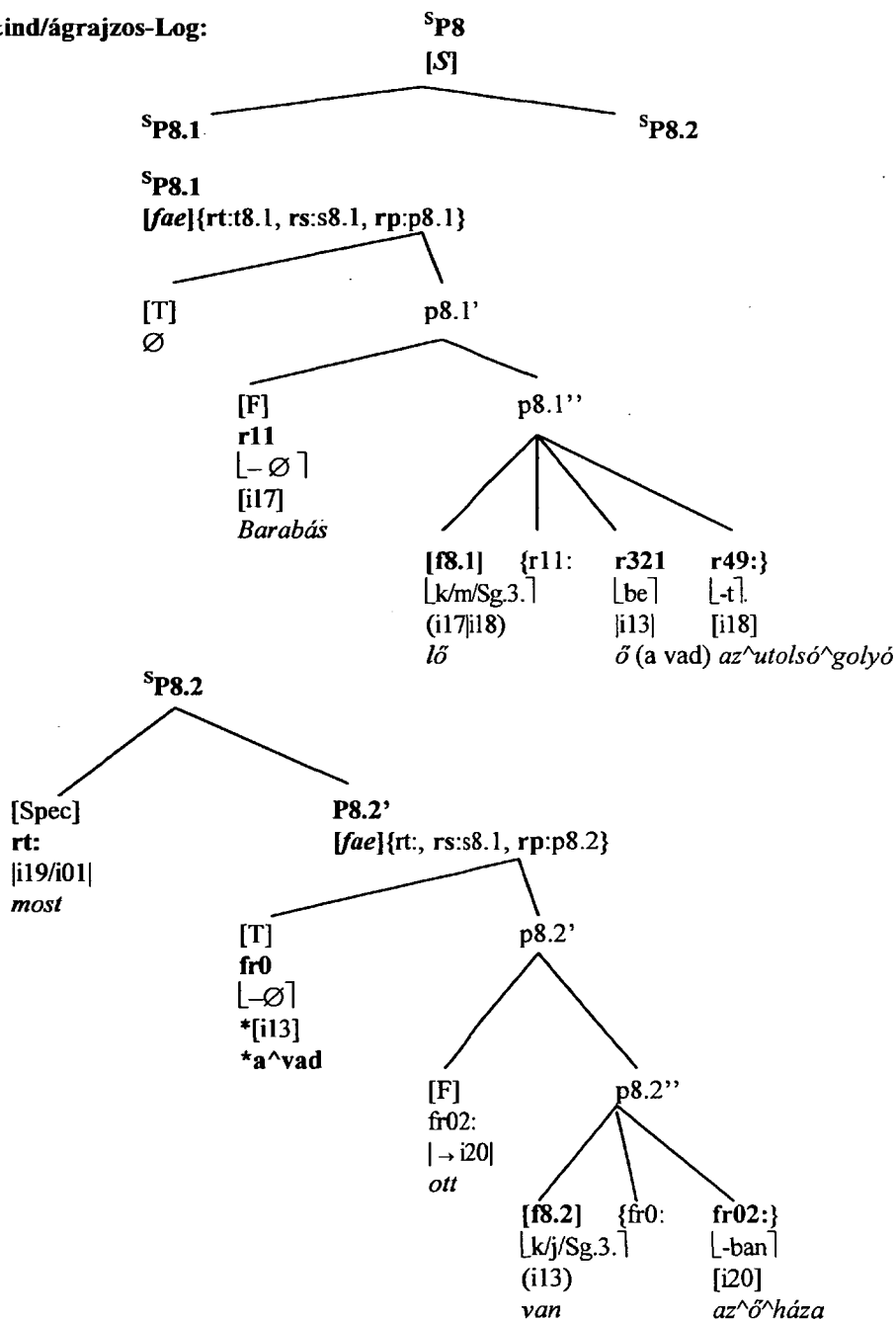
adott K8&vb-manifesztáció:

Barabás lőtte bele[^](azaz a vadba) az utolsó golyót, s most ott van (a vad) az ő[^](azaz Barabás) házában.

- Ez a lépés a kanonikus reprezentáció tárgyát képező verbális szerkezetet adja meg, amely kapcsolatba hozható a szövegmondat *ténylegesen manifesztált*, valamint *verbális elemekkel kiegészített változatával*.
- A szövegmondat mint propozíciós egység logikai struktúrájának reprezentációja egyrészt az architektonika *vertikális*, másrészt *horizontális* (közelebről: szekvenciális) *organizációját* jellemzi. A logikai struktúra reprezentációja ugyanis az egyes összetevőkhöz logikai jegyeket rendelve, a szövegmondatot topik-predikátum struktúraként értelmezi a logikai összetevők lineáris elrendezését is reprezentálva.

2.2a lépés

P8&ind/ágrajzos-Log:

2.2b lépés

P8&ind/levezetett-Log:

$^S P8 := [S]\{rP_1: ^S P8.1, rP_2: ^S P8.2\};$
 $P8.1 := [fae]\{rt:t8.1, rs:s8.1, rp:p8.1\}$
 $p8.1 := [l\acute{o}_k/m/Sg.3.\overline{\{i17|i18\}}\{r11[-\emptyset]^F[i17], r321[-be]:i13, r49[-t]:i18\},$
 $[Barabás]\{r0:i17\},$
 $[az^{utolsó}golyó]\{r0:i18\},$
 $[ő(a vad)]\{r0:i13\}.$

 $P8.2 := [fae]\{rt: ^{Spec}i19/i01, rs:s8.2, rp:p8.2\}$
 $p8.2 := [van_k/j/Sg.3.\overline{\{i13\}}\{fr0[-\emptyset]^T[i13], fr02: ^F i \rangle i20 | \&[-ban]:i20\},$
 $[*a^{vad}]\{r0:i13\},$
 $[most]\{r0:i19/i01\},$
 $[ott]\{r0: \rangle i20\},$
 $[az^{ő^h\acute{a}za(a Barabás\acute{e})}]\{r0_1:i20, r0_2:i17\}.$

- A szövegmondat levezetett logikai reprezentációja azon túl, hogy logikai jegyeket (S : (szöveg)mondat, T : topik, F : fókusz, Spec : speciális funkciójú elem) rendel az egyes kiemelt összetevőkhöz, megadva ezzel a szövegmondat logikai struktúráját, reprezentálja az összetevők nominális, illetve történésreferenciáját, a *denotatív és predikatív organizációt*. Mivel a koreferenciaindexek mellékjelezése utal az egyes összetevők explicit vagy implicit voltára, az adott lépés kapcsolatba hozható a szövegmondat *ténylegesen manifesztált*, illetve *verbális elemekkel kiegészített változatával* is.

2.3 lépés

P8&ind/linearizált-Log:

$^S \langle ^S \langle ^F f[i17] \textbf{f8.1} ^T f[i13] f[i18] \rangle \textbf{f8} ^S \langle ^{Spec} f[i19/i01] ^F f \rangle i20 | \textbf{f8.2} f[i20](i17) \rangle \rangle$

- A fenti linearizált reprezentáció a szövegmondat explicit összetevői révén létrejövő formai és szemantikai kompozíciót reprezentálja, ahol a *formai kompozíció* az egyes összetevőket jelző koreferenciaindexek lineáris elrendezése, valamint a kisebb kompozíciós egységek szövegmondatba való beszerkesztettsége révén, a *szemantikai kompozíció* pedig a szintén a koreferenciaindexekkel jelölt nominális (*denotatív*) és történés- (*predikatív*) referenciák összefüggései által valósul meg.

Megjegyzés: a nem kövéren szedett szimbólumok a szövegmondatokban szereplő argumentumok referenciaindexjeinek azonosítói.

P8&ind/linearizált-Ak/Vz:

<‘f[i17] f8.1 f[i13] f[i18]>□□ f8 <f[i19/i01] □ ‘f[i20] f8.2 f[i20](i17)> >

Megjegyzés: az adott reprezentációs modell szimbólumhasználata (□□,□: rövidebb, hosszabb ↓ szünet, ’: hangsúly) azért nem követi a „klasszikus” prozódiai leírásokét, mert bizonyos jelölések a reprezentációs modell más lépéseiben más jelenségek szemléltetésére vannak lefoglalva.

- Ez a lépés – azokon az információkon (denotatív és predikatív organizáció; a formai és a szemantikai kompozíció vertikális és horizontális organizációja) túl, melyeket az organizációra vonatkozóan a linearizált logikai reprezentáció nyújt – szemantikai többletet ad a prozódiai (interpretációs) jellemzők feltüntetése által.

Összegzés. A fenti elemzési modell annak a reprezentációs eljárásnak módosított változata, amelyet az *Officina Textologica* sorozat negyedik kötetében ismertettem. (DOBI: 2000. 81-123.) A módosított változat létrehozását a következő célkitűzések motíválták:

- 1) A globális szemiformális szemiotikai textológiai elemzés vonatkozásában az, hogy a funkcionális szintaktikai kategóriák, valamint a referenciaindexek alkalmazása révén a szövegmondatok szemiformális reprezentációi egyrészt szintaktikailag kapcsolatba hozhatók legyenek a hagyományos funkcionális reprezentációval, másrészt a szövegmondatok koreferenciális hálójával.
- 2) A kanonikus szemiotikai textológiai elemzés vonatkozásában pedig az, hogy amíg az említett OT4-beli tanulmányban az ágrajzos reprezentáció dominánsan generatív grammatikai indíttatású volt, a levezetett pedig dominánsan szemiotikai textológiai, a módosított változat mindkettőt szemiotikai textológiai megalapozásúvá tegye, és pedig oly módon, hogy a generatív modellből is megtartsa az informatív aspektusokat.

A jelen tanulmányomban végzett elemzés véleményem szerint a szövegszintű nyelvi (nyelvészeti / szövegnyelvészeti) leírás szempontjából lényeges tanulságokkal szolgál.

A szövegmondatok reprezentációja releváns információkat nyújt az architektonika organizációtípusainak elemzésében, lehetségesnek gondolom, hogy magában a tipológiában, illetve az egyes típusok jellemzésében is.

A szövegmondatok elemző-interpretatív leírása és az architektonika vizsgálata egymás szolgálatában nyújtanak alapot egy olyan szövegnyelvészeti reprezentációs modellhez, amely alkalmazza a fennálló leíró grammatikák komponensei közül azokat, amelyek az elemző-leíró reprezentáció tárgyával és céljával összhangban releváns információkkal szolgálhatnak.

Irodalomjegyzék

DOBI: 2000. = DOBI EDIT:

A koreferenciaelemzés kérdésének rendszernyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben. In: *Officina Textologica 4. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Szerk.: DOBI – PETŐFI. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

PETŐFI: 1996. = PETŐFI S. JÁNOS:

Néhány szó a magyar nyelvű szövegek általános és alkalmazott szemiotikai textológiájáról. In: *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól.* Szerk.: TERTS ISTVÁN. Második kötet. JPTE, PSzM Programiroda.

PETŐFI: a jelen kötetben = PETŐFI S. JÁNOS:

Általános megjegyzések a (multimediális) szövegek mint komplex jelek szemiotikai textológiai 'organizációtípus'-fogalmához.

PETŐFI – BENKES: 1998. = PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

A szöveg megközelítései. Kérdések – Válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba. Iskola-kultúra, Budapest.

PETŐFI – DOBI: 2000. = PETŐFI S. JÁNOS – DOBI EDIT:

Tezaurisztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai-textológiai koreferenciaelemzésben. In: *Officina Textologica 4. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Szerk.: DOBI EDIT – PETŐFI S. JÁNOS. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

TEXT SENTENCE REPRESENTATION AND ORGANIZATION TYPES IN A SEMIOTIC-TEXTOLOGICAL FRAMEWORK

EDIT DOBI

The study is trying to find an answer to the question what connection text sentence representation has with text organization.

Besides, its purpose is to create such a model for the representation of text sentences realised in actual con- and cotexts that satisfies the following criteria: it consists of such steps that (i) create an explicite relation between the text sentence to be analyzed and its systemic sentence base, (ii) imply relevant information from the point of view of semi-formal and canonical text sentence description.

A SZÖVEGTAN ÉS A SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK VISZONYÁRÓL

A FUNKCIONÁLIS ALAKZATELMÉLET NÉHÁNY ELMÉLETI KÉRDÉSE

GÁSPÁRI LÁSZLÓ

A gondolatalakzatok

Egy funkcionális alakzatelmélet keretein belül a gondolatok elrendezésének formai megoldásai (az *ismétlés*, az *ellentét*, a *chiasmus*, az *allúzió*, az *allegória*, az *irónia*, a *hiperbola* stb.) mint a legtagabb pragmatikus-ismeretelméleti kategóriák — úgy is mint a szemléleti-hangulati létezés mód foglalatjai — (vö. GÁSPÁRI: 1996.) a nyelvvel bomlanak le, illetve ki, mondat-, szintagma-, lexéma- vagy hangalakzatokkal, melyek a rájuk jellemző specifikus jegyek mellett egyszersmind (és szükségszerűen) a fölérendelt és elsődleges alakzattípus generikus jegyeit is képviselik, hordozzák. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a gondolatalakzatok vizsgálata az egyéb alakzatok minősítését, a szövegben betöltött funkcionális természetük feltárását is magában foglalja.

Mindehhez azonban meg kell adni a gondolatalakzatok általános (generikus) szemantikai, pragmatikai, valamint grammatikai és formai / pozicionális ismérveit, melyek lehetnek abszolút vagy relatív kötöttségűek, vagy a kötöttség szempontjából esetleg közböbök.

Így abszolút pozicionális kötöttségben különbözik az *anafóra*, az *epifóra*, az *epanasztrófé*, a *szümploké* vagy a *reddíció*. Grammatikai és szemantikai kötöttség választja el a *felsorolást* a *halmozástól*. A *felsorolásnak* nem kötelező jegye a fokozás, a *klimaxnak* ugyanez már generikus szemantikai ismérve, míg a *halmozás* velük szemben szinonimikusan kötött.

Ez a kifejtendő, általános szempontrendszer jelzi, hogy a megadható generikus karakter alapján az alakzatok fölé-, alá- és mellérendeltsége is létezik.

Például:

„Béke az elemeknek — könyörögtünk —, tűznek, víznek, méregnek, fegyvernek, ágyúknak, gázoknak, tenger alatt és fölött járóknak, repülőgépeknek és léghajóknak, a távolból megölésnek és megáldásnak, átoknak és imádságnak, tudatlan madárnak, sejtelve sincs ködarábnak, elolvadó véres hónak, földnek, csillagoknak, a megrémült napnak, szelíd s vadállatnak, annak is, aminek neve van, annak is, aminek neve sincs! ...”

(Nyíró József: Isten igájában)

Az idézetben fölérendelt kategória a *klimax*. Kérdés, hogy milyen jellegű a fokozás, hogyan épül föl a *könyörög* dativusi vonzataiból, azonos izotópiájú szavak ismétlődnek, vagy pragmatikai keretű is a tematikus ismétlés, mi a szerepe az ellentét beépülésének, az milyen fokú, milyen intenzitású, melyek a metaforikus és metonimikus összefüggések, vagyis az egyes elemek miként reprezentálják a fölérendelt típus jellemző sajátosságait.

Az efféle funkcionális strukturálódás természetesen magának az alakzat jellegének is függvénye. Az *allegória* szubsztanciálisan metaforikus gondolatalakzat, de metaforikus természete nem érinti teljes vagy vegyes típusát, nem korlátozza, hogy a jelölő póluson milyen formákkal él, vagy hogy egyáltalán él-e alakzatokkal.

A komplex alakzatok

A gondolatalakzatok mivoltának ilyen értelmezése szoros rendeltségei viszonyt tételez e kategóriák és az úgynevezett *komplex alakzatok* között. Az eddig mondottakból következően is nyilvánvaló, hogy egy domináns szemantikai jegyen vagy pragmatikai kereten (mint globális struktúraszervező elven) belül a különféle alakzattípusok funkcionálisan társulva, egymásba, illetve egymásra épülve *komplex alakzatot* képeznek, képezhetnek.

Komplex alakzat a biblikus paralelizmus a 19. zsoltár alábbi részletében:

8. Az Úrnak törvénye tökéletes...
9. Az Úrnak rendelései helyesek...
...az Úrnak parancsolata világos...
10. ...az Úrnak ítéletei változhatatlanok...

(Károli 1997.)

Az Igét részletező *pars pro toto*n alapuló eljárás a párhuzamos grammatikai szerkezet azonosságára épül (birtokos szerkezet és nominális predikatív viszony), melynek első tagja (Az Úrnak) abszolút kötöttségű *anafora*, míg az alanyok (törvény, rendelés, parancsolat, ítélet), valamint az állítmányok (tökéletes, helyes, világos, változhatatlanok) az *anafora* szinonimikusan kötött válfájának, az *epibolénak* alakzatai. A két szinonimasor azonban a fokozás szempontjából ellentétes irányú, az első (a törvény, rendelés, parancsolat, ítélet) felépítő jellegű fokozás, a második (a tökéletes, helyes, világos, változhatatlan) lebontó jellegű fokozás, s a kettő együttese hozza szintézisbe az abszolútumot részletező partikuláris jellemzőket, melyeket a grammatikai forma (a birtokos szerkezet) az *anafora* abszolút kötöttségű eleméhez, az Úrhoz rendel, s nem véletlenül.

E komplex alakzatok a szövegnek vagy retorikai–stilisztikai konstrukcionális egységei, vagy az egész kompozíciót formáló megoldások.

Kompozíciót átfogó komplex alakzat például Adynál az ismétlés, mely fölérendelt, általános típusként — az alakzatokba rendeződő élménynek megfelelően — különféle formáiból, módozataiból ötvöződik, miközben a fellazított költői mondattant, a *hiperbatont* vagy *inverziót* egy zárt, szabályos elrendezésbe illeszti.

Ruth és Delila

Száz alakban, százképpen *látlak*,
Látlak Ruthnak és Delilának,
Látlak mindenkinek

Látlak szelídnek, *látlak* szépnek,
Csúnyaságnak, gyönyörűségnek,
Látlak mindenkinek

Látlak keserűnek, gonosznak,
Tisztának és vériszaposnak,
Látlak mindenkinek.

Látlak darabosnak, egésznek,
Csóknak, savónak, sónak, méznek
Látlak mindenkinek.

Látlak angyalnak és ördögnek,
Dicső Valónak, tunya dögnek,
Látlak mindenkinek.

Látlak életnek és halálnak
Tornak, gyásznak, áldásnak, bálnak,
Látlak mindenkinek.

Száz alakban, százképpen *látlak*,
Látlak Ruthnak és Delilának
Látlak mindenkinek.

Az első és az utolsó versszak *reddíció*, a tétel változatlanul fordul következtetésbe, mely a vers érzelmi-gondolati ívét eredeti kiindulópontjához vezeti vissza. E zárt kereten belül a *látlak* előbb az *epanasztrófé* alakzatát ölti, kiemelésével megbontva a szokásos szórendet mint *állítmány* soreleji helyzetbe kerül, majd ebben a pozíciójában szakaszonként keretez (*reddíció*n belüli anaforikus *reddíció*), míg a *mindenkinek* praedicativusi állapothatározóval együtt a versszakok végén részlegesen összegző, *epiforikus* alakzat. A tétel, érvek és következtetés láncolata a fellazított mondattant fegyelmező formában, a többfunkciós, komplex alakzategyüttes által az „egy” dialektikus ellentétekben variálódó sokféleségét, a mindig mást (*mindenkinek*) és mégis ugyanazt (téged) foglalja struktúráisan is egységbe.

Az alakzatok grammatikája és a stílus

Mínthogy a nyelvvel formálódnak ki az alakzatok, és az alakzatok mindenkor aktuális funkciója a szöveg létrejöttében megnyilvánuló stílus — mely különféle értelmezéseitől függetlenül a grammatikai és a szemantikai motivációk hálózata, a grammatikai viszonyokba ágyazott többszörös szemantikai motivációk, illetve a többszörös grammati-

kai motivációval jelölt szemantikai motivációk lehetősége — a *stilisztika* voltaképpen *funkcionális grammatika* is, grammatikai formákkal történő jelölés. A szemantikai viszonyok szintaktikai formái — a kötött kötetlenség határain belül — jelölő-összetevők, esztétikai értéktoposzok, a szintagma-, a mondat- és a szövegszinten létező, de együttesen funkcionáló grammatikai alakzatformák.

E felfogás elméleti háttere az, hogy a képszerkezet, a mondat szerkesztés, a szöveg-tani konstrukció (vagyis az alakzatok komplex együttese) stílusosan rendelődik alá az élménynek, mely funkcionálisan szabja saját arculatához szükséges és lehetséges alakzat-formáit, a magatartással formálja a módszert, és ezen keresztül vetül a stílusra. Például egy gyökereiben *anagógikus* világkép — mint Pilinszkyé — társulva a hiányérzet szülte magánnyal, szükségképpen él a *szintetikus-detrakciós* alakzatokkal, s e két fölérendelt kategórián belül formálja ki a képi struktúrákat, s határozza meg azok elemi összetevőit.

Kissé leegyszerűsítve arról van szó, hogy a nyelvi rendszer kínálta megoldásokat, a grammatika kötött kötetlenségének mivoltát pragmatikai-kommunikatív tényezők aktualizálják, „felnyitva” ezáltal az autonóm szintaxist. A stílus a grammatikai és a szemantikai motivációk összjátékában így *grammatikai formával kódolt pragmatika*, s mint ilyen visszakerül a szövegiség horizontjába, ahol az élménytől való közvetett függőségében képviseli a szöveg mindenkor szándékoltságát is. A többféle olvasat vagy az olvasatok sokfélesége (vö. GADAMER: 1991., TOLCSVAI NAGY: 1995., DERRIDA: 1998.) ezért csak is azzal a megszorítással igaz, hogy az egyes grammatikai formák, megoldások némely szemantikai viszonyokat rögzítenek (például a szemantikai azonosítás tényét), míg másokat feltételeznek, illetve sugallnak.

A gondolat- és a komplex alakzatok jellege — és a velük összefüggésbe hozott stílus — egyrészt a szó szemantikai változásait, körükben a *metaforát*, a *metonímiát* és a *szinekdochét* is az alakzatok rendszerébe illeszti, másrészt grammatikai aspektusuk vizsgálatát is előírja.

A metafora szemantikai és grammatikai motiváltságáról

Bizonyos grammatikai jellemzők, a grammatikai motiváltság, a grammatikai struktúra megadása nélkül a *metafora* valójában nem interpretálható. Hogy a metaforában — a szemantikai motiváció bármely fokán — szemantikai azonosítás van, jelzi például az a tény, hogy a kifejtett, teljes, a jelölő-összetevőt és a jelöltet, illetve a „szimbolizáló” és a „szimbolizált” pólusát is tartalmazó metaforát (vö. FÓNAGY: 1999.) a mondat szintjén, a szintagmatikus tengelyen csak azonosító grammatikai forma jelölheti.

A *metafora* a nyelv funkcionálását biztosító kategória (vö. LAKOFF G. – JOHNSON M.: 1981.), mely a nyelvnek abból a képességéből fakad, hogy a kötött kötetlenség kerekein belül a megnevezés, az újrajelölés szabadságát hordozza. A *metafora* a megnevezés, az újrajelölés művelete. E művelet a legtágabb elméleti keret, melynek számos módoszata, válfaja létezik.

A metaforikus újrajelölés, jellé válás során egy jel kifejezés és tartalmi síkjával (relációrendszerével) együtt egy újabb relációrendszer első tagjává, vagyis kifejezés síkjává válik, a közös kifejezés sík alatt két különböző tartalmat egyesít. Az így összevont tartalmi síkok — a szövegvilágon, a textualizált valóságon belül — új kategóriaként,

együttesen egy új, külön referenciával rendelkeznek. A jelben átrendeződnek a generikus szemák, és ez a strukturalódás a létrejött klasszémával a jel pragmatikai aspektusát is kódolja, amely a dinamikus konnotatív izotópia feltétele. Magának az azonosításnak a ténye szemantikai, míg az azonosítás mikéntje, létesülése pragmatikai. Az azonosításnak lehetséges, de nem elengedhetetlen feltétele a hasonlóság.

Ez a szemantikai motiváltság azonban a közvetett vagy közvetlen grammatikai nélkül soha nem lehet funkcionális. Bár a *melléknévi*, az *igei* és a *főnévi* lexémaalakzat, másképpen az egyszerű vagy csonka típus grammatikailag motiválatlan abban az értelemben, hogy az összevont tartalmi síkok között nincs kifejtett nyelvtani viszony, az azonosítás a szintagmatikus tengelyen jelöletlen, mégis itt kel nyelvbeli életre, az aktuális jel aktuális jeltermészete a szintagmatikus függőségben mutatkozik meg. Mélységesen igaz van DIJK nézete, tudniillik hogy a verbális és pragmatikai kontextusuktól elszigetelt kifejezések nem képesek metaforaként funkcionálni (vö. van DIJK: 1972.). A szófaji természetből adódó relációkat szintén a kontextus teszi nyilvánvalóvá. Így a *melléknév* vagy az *ige* metaforaként — az utóbbi még a szándékos vonzattévesztéssel — sem léphet ki a szófajiság általános kötöttségeiből. Mind a melléknévi, mind pedig az igei lexéma-metaphora szófaji természete szerint beszerkesztve a szintagmatikus tengelyen csak tulajdonítást jelölhet, a szemantikai azonosítás a szintagmatikus tengelyen esetükben ezért kifejtetlen marad, az akcidencia jelentések metaforaalakzatait ugyanis a grammatikai motiváció nem polarizálhatja. (Ez — többek között — olyan kötöttség, amelyet például nem lehet dekonstruálni.) A melléknévi metaforaalakzat szemantikai motivációját a jelzős szószerkezetben az alaptag értelmezi, de ez az értelmezés sohasem teljes. Minthogy a metafora jelöltje nem a jelzett szó, hanem annak valamelyik odaillő jelzője, az egymással azonosított akcidencia jelentésekben az egyik a szemantikai összeférhetőség „halmaza”, a másik az ebből valamelyiket jelölő. Ugyanakkor az aktuális jellel megnevezett tulajdonság — grammatikai mondatrész szerepének megfelelően — metaforikusan bővíti a jelzett szó jelentéstartalmát, s mint a másik halmaz valamelyikének signánsa, a signátummal együtt szűkíti jelentéskörét:

„Arcuk ráncbaszedte
a *haszontalan* időt”
(Fodor Ákos: Hódolat az öregek előtt)

Hasonló a szemantikai motivációs folyamat, mikor a melléknév mondatrészfunkciója ugyan megváltozik, de a dolog és tulajdonsága reláció nem, például a melléknévi metafora *állapothatározó*:

„A szürke fűzfák egyre *komorabban*
Guggolnak a bús víz holt ága mellett”
(Juhász Gyula: Magyar táj, magyar ecsettel)

vagy a mondatban *állítványként* szereplő főtag:

„Különös, hogy a tenger *halhatatlan*”
(Pilinszky János: Minden lélekzetvétel)

Ha az összevont tartalmi síkok között nyelvtani kapcsolatot kívánunk létesíteni, vagyis a metafora szemantikai motivációját grammatikai formával is jelölni akarjuk, a tartalmi síkokat meg kell neveznünk. A bináris jelszerkezet ebben az esetben a szintagmatikus tengelyen kifejtetté válik. Ez a grammatikai jelölés viszont csak az azonosítás grammatikai formáival lehetséges, és szófaji jellegének megfelelően kizárólag a főnévi lexémaalakzaton végezhető.

A további kérdés tehát úgy merül föl: vannak-e a nyelvnek azonosító formái, s ha igen, akkor ezek milyen természetűek, közvetlenül vagy közvetve azonosítanak, szorosabban vagy lazábban kötnek, tiltják vagy megengedik a többféle olvasatot. A szemantikai azonosítás tényét azonban minden esetben a forma jelöli, míg e formában való aktuális megvalósulása magával e formával kódolt pragmatika.

Az explicit metafora grammatikai alapstruktúrája, a szemantikai azonosítás alapformája az úgynevezett azonosító hozzárendelő szószerkezet, amely a bináris jelszerkezetet szükségszerűen, mint grammatikai kényszer polarizálja. A csonka, egyszerű főnévi metafora mondat állítmányaként ugyanis nem szerepelhet, az állítmány pozíciójában alanyát jelöli, a nyelvtani szerkezettel tehát saját azonosságát. Ezen belül már a motiváltság egyik aspektusa például — amelynek szintén van grammatikai vetülete —, hogy a szerkezetben kategóriával azonosított + kategória vagy két egyedített fogalom szerepel.

Az elsőre példa:

„*A bánat? Egy nagy oceán*”
(Petőfi Sándor)

melyben mindig a tágabb körű fogalom — itt az oceán — az állítmány / viszonyító (az idézet egyúttal pragmatikailag motivált hiperbolikus megnyilatkozásmetafora).

A másik forma az azonosított + azonos:

„*Senkiföldje egy csecsemő szeme!*”
(Pilinszky János: Senkiföldjén)

A hozzárendelő szintagmának ez a típusa — éppen hozzárendelő mivoltánál fogva — már a többféle olvasat lehetőségét nyújtja, a tartalmi síkok grammatikai funkciója a szerkezeten belül ugyanis megfordítható:

„*Gyémántos, hús heringen élek,
bútoraim az égi fények ...*”
(József Attila: Zuzmára)

vagy:

„*Sápad a kék hegytábor, fátyola távoli zápor*”
(Babits Mihály: Új Leoninusok)

Az azonosító hozzárendelő szerkezet az irodalom textualizált világában a propozíciónak olyan szintetikus formája, mely asszertív beszédaktus, apodiktikus megnyilatkozás:

„A *lelkem* ódon, babonás vár”
(Ady Endre: A vár fehér asszonya)

„Daloknak szent *hegye: a lelkem*”
(Uő. Búgnak a tárnák)

vagy:

„nagy, álmos *dzsungel volt a lelkem*”^{*}
(József Attila: Hazám)

Közvetlenül azonosít, és szorosan köt — szintetikus és az asszertív jelleget erősítő — a genitivus explicativus grammatikai szerkezete, benne a birtok mindig a birtokost jelöli, ezért zárt hozzárendeltséget, összetartozást implikál:

„Ne kérdezd, barátom, hogy mit dolgozom
mert csak vékony *időm könyvét* lapozom”
(Babits Mihály: Levél)

„Eljut hozzád a panaszom?
Hiába ostromollak?
Köröskörül a *félelem*
zátonyai ragyognak.”
(Pilinszky János: Panasz)

Az eddig tárgyalt megoldásokkal szemben közvetett, analitikus a szemantikai azonosítás az állapotféle határozók grammatikai formáiban. E szerkezetek igei vagy igenévi alaptagja a más mondatrészre vonatkozó azonosságot a szintagmatikus tengelyen csak formálisan jelzi. Ugyanakkor — a genitivus explicativushoz hasonlóan — szorosan kötő szintaktikai alakzatok. Bennük a jelölő és a jelölt mondatrészhez van rendelve, az állapot- és eredményhatározó kizárólag jelölő, az eredethatározó meg éppen fordítva, a bináris jelszerkezetnek csak a jelöltje lehet, vagyis a tartalmi síkok nem léphetnek át egymás nyelvtani pozícióiba:

„Mindenki *táplálékaként*,
ahogy már írva van,
adom, mint élőeledelt,
a világnak *magam*”
(Pilinszky János: Parafrázis)

vagy:

„*kockagödörre* alakul a ház
drótsövénnyé a bútorok”
(Pilinszky János: Fölriadva)

vagy:

„a zöld
levélből piros *parázs* lesz”
(Csukás István: Majd eljön a Karácsony is)

Az analitikus grammatikai forma ellenére az állapotféle határozókkal történő jelölés asszertív módon, a maga véglegességében teszi hitelessé, rögzíti az élményt.

Már oldja az asszertív jelleget például az azonosító értelmező jelzős szószerkezet, mely közvetlenül azonosító mivolta ellenére „engedélyezi” a metafora pólusainak megfordítását:

„Midőn az *est*, e lágyan takaró
fekete, síma *bársonytakaró*”
(Babits Mihály: Esti kérdés)

vagy:

„Egy sovány
Akác részegen szítta be a drága
Napfényt és zöld kontyában tétován
Rezdült meg csüggeteg és halovány
Tavaszi *kincse*: egy-két fűt *virága*”
(Tóth Árpád: Körüti hajnal)

Az azonosító értelmezős jelzős szerkezetnek másfelől csonka grammatikai formája is létezik. A főnévi értelmező funkcióeltolódással a névmási alany helyébe kerülhet, ha az alanyt a szövegösszefüggés valamely eleme szintaktikailag és/vagy pragmatikailag reprezentálja:

„hátrálok, hátrálok, kívülebbre szünetlen
(vagy inkább lebecgek, pangó vízen *moszat?*)”
(Petri György: Kis elégia)

Ebben a szintetikus / detrakciós formában a mondatrész pozíciók ilyen összeolvadása mint többszörös grammatikai motiváció jelöli a teljes metafora lexémával kitöltött és reprezentált tagját.

Mindennek a részletes kifejtése azonban már egy következő munka feladata, de a funkcionális alakzatelméletnek talán az eddigi kérdései is jelzik a retorika, a stilisztika és a grammatika viszonyát. A retorika nem az előírható elokvencia, hanem a funkcionális lehetőségek eszközeinek rendszere. Minden nyelvileg megformált tartalom — mint a grammatikai és szemantikai motivációk hálózata — a grammatika alakzataiba, formáiba rendeződik, melyek a fölérendelt élménynek az élmény által pragmatikailag meghatározott aktuális szimbolizálói. Így a grammatikai formával kódolt pragmatika grammatikai meghatározatlanságot is eredményező retoricitás (vö. KULCSÁR-SZABÓ: 1998.), mely a kötött kötetlenségen belül létezik, és a nyelvi megjelenési forma szintjén a lehetséges szerveződések komplex alakzata.

Jegyzetek

- * A képek elemi, „tisztá” formában alig, vagy egyáltalán nem fordulnak elő. Az azonosítás szemantikai viszonyán belül a további grammatikai és szemantikai / pragmatikai motivációk összjátéka értelmezi, rétegezi e viszony arculatát. A teljes metafora azonosított pólusa (*lelkem*) *rész egész* helyetti *szinekdoché*, amely morfológiai szerkezetével a pragmatikai *ént* (az alanyt) reprezentálja, miközben az *álmos* melléknévi metaforával szintaktikai jelzőeltolást (enallagét) alkot (vö. álmos dzsungel, álmos lélek (én)). Így a pragmatikai *én* egy ismervével — a predikátum tagjaként — metaforikusan bővíti az azonosító jelentéstartalmát. Az alakzatoknak ez a funkcionális kapcsolódása komplex retorikai-stilisztikai mikroegység.

Irodalomjegyzék

DERRIDA, JACQUES:

1998. *Disszemináció*, Pécs.

van DIJK, TEUN A.:

1972. *Some Aspects of Text Grammars: A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. The Hague — Paris.

FÓNAGY IVÁN:

1999. *A költői nyelvről*. Corvina, Budapest.

GADAMER, HANS-GEORG:

1991. Szöveg és interpretáció. In: BACSÓ BÉLA (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest.

GÁSPÁRI LÁSZLÓ:

1996. Egy új retorika- és stíluselmélet vázlata. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN:

1998. Különbség — másként (Szabó Lőrinc: Az Egy álmai). In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Stilisztika és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

LAKOFF G. — JOHNSON M.:

1981. *Conceptual Metaphor in Everyday Language. Philosophical Perspectives on Metaphor*. University of Minnesota Press.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR:

1995. A stílus diszkurzív elmélete felé. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.): *A stílus diszkurzív elmélete. Helikon* 41.

SOME THEORETIC QUESTIONS RELATING THE FUNCTIONAL THEORY OF CONCEPTUAL FIGURES

LÁSZLÓ GÁSPÁRI

In the view of the author, conceptual figures, as pragmatic and gnoseologic categories are revealed by language on the level of syntax, phraseology, lexis and phonemes, which, besides their own specific features bear the generic characteristics of a superordinate type of conceptual figure as well. Figures are closely interrelated with the so called complex stylistic figures.

Based either on a dominant semantic feature or on a pragmatic framework, different types of figures are functionally associated and built on one another forming complex figures. As figures are formed and developed alongside language itself, stylistics can be regarded as a functional grammar

as well, since designation is achieved by grammatical categories. In this process the syntactic categories denoting semantic relationships are the signifier-components, or aesthetic figures.

Including tropes within the system of stylistic figures, the paper also discusses the grammar of the metaphors, and attempts at proving that metaphors cannot be interpreted without considering grammatical features.

Bevezetés

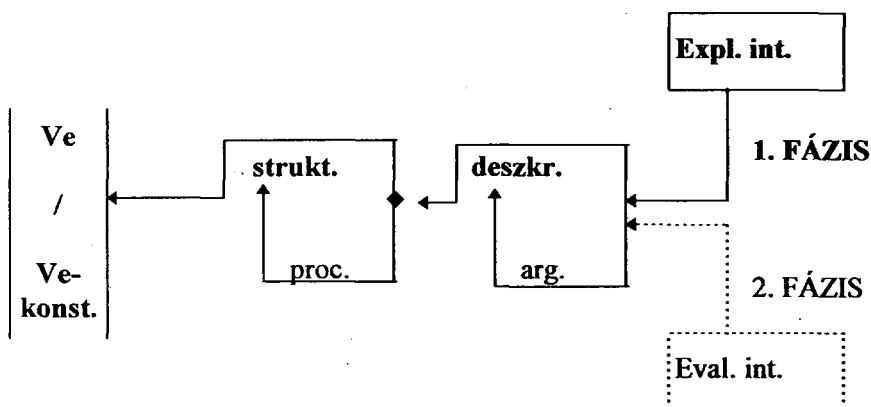
Ez a kötetrészt egy, a szaknyelvi szövegek elemzésének néhány általános kérdésért tárgyaló írás után három, tematikailag különböző, de a szaknyelvekkel kapcsolatban (is) központi kérdéssel foglalkozó írást tartalmaz. Az első – NEMES MAGDOLNA írása – a természetes nyelvi kifejezések *reprezentációs nyelveinek* alkalmazását mutatja be. A második – a BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT szerzőpáros írása – a valamennyi nyelvi regiszterben fontos szerepet játszó *metaforák* informatikai szaknyelvi előfordulásait elemzi. Végül a harmadik – H. SCHRÖDER írása – a kommunikációban egyre kiterjedtebb alkalmazásra kerülő *CD-romok* és *WWW-oldalak* értékelésének szempontjaival foglalkozik.

Mind a négy írás közvetve kapcsolódik e kötet harmadik részének – a tankönyvi szövegek elemzésének – tematikájához is.

**A SZAKNYELVI SZÖVEGEK SZÖVEGTANI ELEMZÉSÉNEK
NÉHÁNY ASPEKTUSA**

PETŐFI S. JÁNOS

0. A 'szövegtani elemzés' szakkifejezés legágabb értelmű használatában a 'szöveginterpretáció' szakkifejezés szinonimájának tekinthető. A szöveginterpretációnak azonban célszerű különböző típusait megkülönböztetni, különbséget téve mindenekelőtt a *spontán* (korábban „természetes”-nek nevezett) és a *teoretikus* interpretáció között. Másrészt a teoretikus interpretációval kapcsolatban is több típusról beszélhetünk, ezeket a 0. ábra szemlélteti.

Az elméleti interpretáció típusai
0. ábra

A *teoretikus interpretáció* tárgya a *szövegek fizikai teste* (= vehikuluma [Ve]) – akár a fizikai test egésze, akár annak valamely összetevője (= vehikulumkonstituense [Ve-konst]) –, minden más típustól független / elkülöníthető alaptípusa pedig az – első interpretációfázisként végrehajtandó – *ÉRTELMEZŐ* (= explikatív) *leíró* (= deskriptív) *megformáltságra irányuló* (= strukturális) interpretáció. Az *érvelő* (= argumentatív) interpretáció végrehajtása ugyanis feltételezi a leíró előzetes végrehajtását, a *megformáltság létrehozásának folyamatára irányuló* (= procedurális) pedig a megformáltságra irányulót. Az értelmező interpretáció feladata az, hogy egy adott szövegvehikulumhoz (vagy esetleg annak csupán valamely összetevőjéhez) formai és szemantikai-pragmatikai architektónikát rendeljen.

A teoretikus ÉRTÉKELŐ (= evaluatív) interpretáció operációi csupán az interpretáció második fázisában hajthatók végre, mert feltételezik az értelmező interpretáció megfelelő operációinak előzetes végrehajtását.

1. Ebben a rövid írásban csupán a teoretikus interpretáció alaptípusának – az értelmező interpretációnak – a szakszövegek interpretálására vonatkozó néhány aspektusával kívánok foglalkozni.

1.0. Ezekkel az aspektusokkal kapcsolatban mindenekelőtt azt kell szem előtt tartani, hogy bármely szövegtípushoz tartozó szöveg bármely típusú interpretálásának végrehajtása megkívánja egy azt vezérelni képes *interpretációelmélet* meglétét. (A vezérlés itt nem algoritmikus vezérlést jelent, hanem azoknak a kérdéseknek a rendszerbe foglalását, amelyekre az interpretátornak az interpretálás végrehajtása során választ kell keresnie.) Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy ilyen elméletek csak a szövegtani kutatás megfelelő diszciplínakörnyezetében hozhatók létre.

A *diszciplínakörnyezet* globális reprezentációjához lásd az 1a. ábrát. Ebben az ábrában a központi helyet elfoglaló „szemiotikai szövegtan(ok)” szakkifejezés a fentiekben említett, „megfelelő interpretációelmélet(ek)”-re utal. A „szemiotikai” minősítés azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy ez az elmélet figyelembe kívánja venni az interpretálandó szövegeknek mind formai, mind szemantikai-pragmatikai architektónikáját, a zárójelbe tett többes számú toldalék pedig annak a kérdésnek a jelenleg még eldöntetlen voltát jelzi, hogy valamennyi szövegtípushoz tartozó valamennyi szöveg interpretálása vezérelhető-e egy és ugyanazon elmélet felhasználásával, vagy különféle szövegtípusok számára különféle szövegtanok létrehozására van szükség – legyen annak bármi is az oka.

Makroszövegtudományok [= Alkalmazási területek]		
Szövegtani társtudományok	SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN(OK)	Nyelvészeti tudományágak
Az interdiszciplináris alapozás tudományai		

A szövegtani kutatás diszciplínakörnyezete

1a. ábra

1.1. Az előzőekben említett eldöntetlen kérdés a szakszövegekkel kapcsolatban közelebből azt a kérdést jelenti, hogy az egyes szakszöveg-specifikus makroszövegtudományok – vagy azok egymástól elkülöníthető / elkülönítendő tudományágai (például a fizika és kémia, illetőleg az elsőkben a szilárd testek fizikája, a kvantummechanika stb., a másodikban a szerves kémia, a szervetlen kémia stb.) – külön-külön szemiotikai szövegtanok létrehozását kívánják-e meg, vagy egyetlen általános szakszöveg-specifikus makroszövegtudomány szövegtanát, vagy akár egyetlen, valamennyi makroszövegtudományra egyaránt érvényes szövegtanát. Az egyszerűség kedvéért induljunk ki abból, hogy első lépésként létrehozzuk az egyes (jól definiálható) makroszövegtudományok szövegtanait, s csak azután vetjük fel (esetleges) egyesíthetőségük vizsgálatának kérdéseit. Ennek a kiindulásnak megfelelően a továbbiakban valamennyi megjegyzésem egy közelebből meg nem határozott M_i makroszövegtudomány szemiotikai szövegtanára vonatkoztatom.

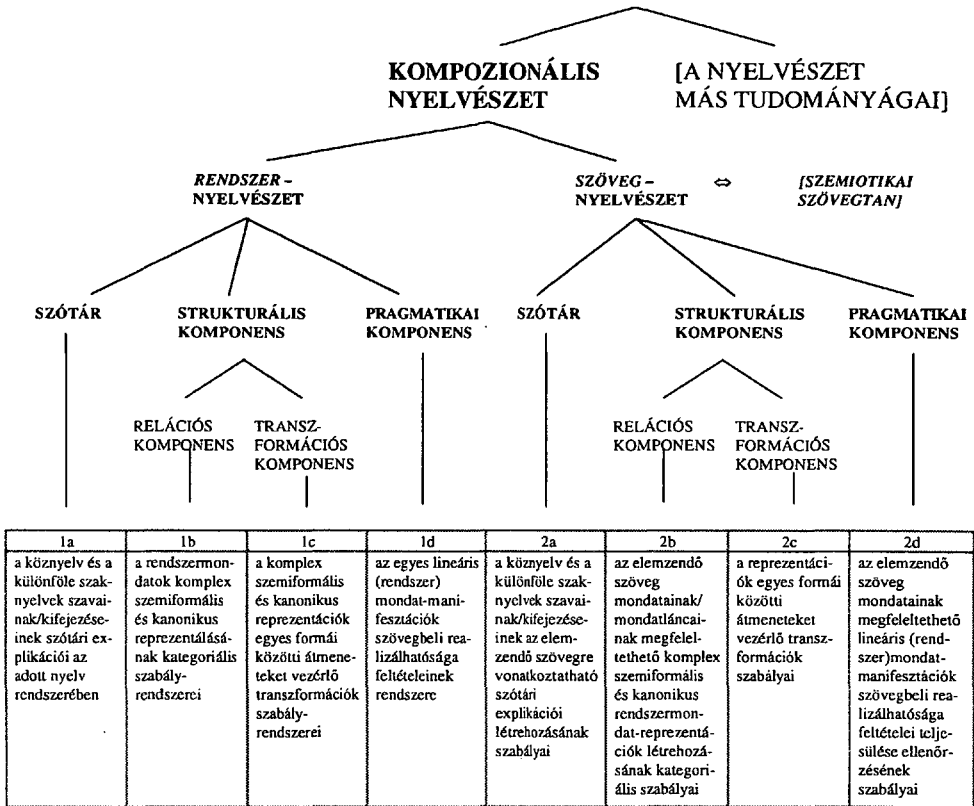
1.2. Ahhoz, hogy egy M_i szemiotikai szövegtan és a NYELVÉSZETI TUDOMÁNYÁGAK kapcsolatára vonatkozóan érdemi megjegyzéseket lehessen megfogalmazni, lássuk mindenekelőtt e tudományágak globális ágrajzát (lásd 1b. ábra, amely kizárólag a megformáltság elemzésére és leírására irányuló, úgynevezett KOMPOZICIONÁLIS NYELVÉSZET alágait és azok komponenseit taglalja). Ahogy azt az 1b. ábra egyértelműen mutatja, a kompozicionális nyelvészet SZÖVEGNYELVÉSZET alágának funkciói csak egy adott SZÖVEGTANNAL való kooperáció (kölsönös függés) keretében értelmezhetőek. Megjegyzéseimben ennek a szövegtannak a funkcióját tölti be az M_i szemiotikai szövegtan.

Valamennyi M_i szemiotikai szövegtan a valamennyi tárgy tartományra egyformán érvényes általános szövegtani ismereteken túlmenően a következő információkat kell hogy tartalmazza: (α) az M_i tárgy tartományához tartozó világfragmentumra vonatkozó ismeretekkel, (β) a nyelvészeti tudományágakkal (elsősorban a rendszernyelvészet szótár komponensével és a szövegnyelvészettel), valamint (γ) a szövegtani társtudományokkal való kapcsolatára vonatkozókat. (Itt az első kettőhöz kívánok néhány megjegyzést fűzni, a harmadikkal az 1.3. pontban foglalkozom.)

(α) Ami a világfragmentumra vonatkozó M_i -specifikus ismereteket illeti, az interpretátornak ($\alpha.1.$) egyrészt azt kell tudnia, hogy milyen forrásból szerezhet megfelelő M_i -specifikus tárgyi ismereteket, illetőleg hogy az M_i tárgy tartománnyal kapcsolatban ki(k) tekinthető(k) kompetens(ek)nek, ($\alpha.2.$) másrészt azt, hogy az adott nyelv rendszernyelvétszete milyen M_i -specifikus szótárt (szótárakat) kell tartalmazzon.

(β) Ami a szövegnyelvészetre vonatkozó M_i -specifikus ismereteket illeti, azzal kapcsolatban a következő információk ismerete az alapvető: ($\beta.1.$) vannak-e az M_i -hez tartozó szövegekre vonatkoztatható szövegspecifikus szótárak létrehozásának M_i -specifikus szabályai, ($\beta.2.$) vannak-e a strukturális komponensben M_i -specifikus kategoriális és/vagy transzformációs szabályok, elsősorban ami a koreferencializálást és a linearizálást – a téma-réma szerkezeteket és a tematikus progresszió típusait – illeti, végül, hogy ($\beta.3.$) vannak-e a pragmatikai komponensben M_i -specifikus szabályok.

NYELVÉSZETI TUDOMÁNYÁGAK

A kompozicionális nyelvészet ágai és ezeknek az ágaknak komponensei
1b. ábra

1.3. Ahhoz, hogy egy **M**, szemiotikai szövegtan és a SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK kapcsolatára vonatkozóan érdemi megjegyzéseket lehessen megfogalmazni, először ezekről a társtudományokról kell néhány szót ejteni.

Ahogy más helyütt kifejtettem, célszerűnek tartanám a *hagyományos szövegtani társtudományok* tárgytartományainak újraértelmezését. Ennek az újraértelmezésnek a jegyében (γ.0.) a poétikában, retorikában és stilisztikában egyaránt tárgyalásra kerülő *szó- és gondolatalakzatok* leíró szemantikai aspektusai a rendszer- és szövegnyelvészet keretében kerülnének leírásra, a különféle újonnan értelmezett társtudományok körébe ezeknek csupán társtudomány-specifikus (használati) aspektusai tartoznának, (γ.1.1.) a *poétikából* (a klasszikus értelemben vett poétika analógiájára) létrejönnének a különféle makroszövegtudományok *műfajelméletei*, hasonlóképpen (γ.1.2.) a *retorikából* a különféle

makroszövegtudományok *érvelési stratégiáival* foglalkozó tudományágak, majd ezek analógiájára létrejönnek (γ.1.3.) a makroszövegtudomány-specifikus *leírások* stratégiáival foglalkozó *leíró elméletek*, (γ.1.4.) a makroszövegtudomány-specifikus *elbeszélés* stratégiáival foglalkozó *narratológiák* stb., illetőleg (γ.2.1.) a makroszövegtudomány-specifikus *stilisztikák*, (γ.2.2.) *esztétikák* stb.

Valamennyi **M_i szemiotikai szövegtan** egyrészt arra vonatkozó információkat kell tartalmazzon, hogy milyen *felépítésűek* kell legyenek az egyes **M_i-specifikus szövegtani** társtudományok, másrészt arra vonatkozókat, hogy milyen *kölcsönhatás* állhat fenn (kell hogy fennálljon) a szóban forgó **M_i szemiotikai szövegtan** és az egyes **M_i-specifikus szövegtani társtudományok** között.

1.4. Az M_i szemiotikai szövegtannak a diszciplinakeret interdiszciplináris alapozó tudományaival való kapcsolatának kérdéseivel itt nem kívánok foglalkozni.

2. A szaknyelvi szövegek elemzésével kapcsolatban nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a makroszövegtudományok szövegeinek a zöme (különösen a természet-tudományok vagy általánosabb kifejezéssel élve: a nem humán tudományok szövegei) különféle típusú illusztrációkat tartalmazó *multimediális szövegek*. Az ezek interpretálását vezérlő szemiotikai szövegtanoknak ennek következtében olyan felépítésűeknek kell lenniük, amely lehetővé teszi a verbális és nem verbális szövegösszetevők egységes keretben történő, *integrált interpretációinak* a létrehozását.

Ami a multimediális szövegeket illeti, ezek a szövegek – komplexitásukat figyelembe véve – különféle osztályokba sorolhatók. A legkönnyebben kezelhető (a legkisebb komplexitású) osztálynak a *statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú szövegek* osztálya tekinthető, amely a szakszöveg-specifikus makroszövegtudományokban is központi szerepet játszik. Ebből az osztályból kiindulva értelmezhetők az egyre nagyobb komplexitású *statikus*, majd a *dinamikus* multimediális szövegek osztályai.

Minthogy az(oka)t a szemiotikai szövegtan(oka)t, amely(ek) a multimediális szövegek szövegtana(i)ként funkcionálhat(nak), én **szemiotikai textológiá(k)**nak nevezem, a szakszöveg-specifikus makroszövegtudományok szemiotikai szövegtanai **szemiotikai textológiák** kell legyenek.

A fentiek következtében, ha a szakszöveg-specifikus multimediális makroszövegtudományokat is figyelembe kívánjuk venni, először tisztában kell lennünk a szemiotikai textológia felépítésével, majd ennek alapján újra kell gondolnunk az interpretáció 1. pontban tárgyalt valamennyi aspektusát, az **M_i szemiotikai szövegtan** szakkifejezés helyébe ott mindenütt az **M_i szemiotikai textológia** szakkifejezést helyettesítve.

3. Végül a szakszövegek elemzésében általam követendőnek tartott stratégiáról. Annak hangsúlyozása mellett, hogy minden elemzési módszer *alkalmazása* legitim, amely új eredményekhez vezet, a kutatás következő négy (egymásra épülő) fázisát tartanám célszerűnek: (1) elmélyíteni az ebben a rövid írásban körvonalazott módszertani elemzést (vagy egy ezzel analógot) annak érdekében, hogy egy minden szempontból megfelelő *elméleti keret*et lehessen létre hozni, (2) a létrehozott elméleti keretben az interpretálás egy-egy aspektusára (vagy egy-egy vehikulumösszetevőre) irányuló *empirikus elemzéseket* végezni, (3) kiválasztani legalább két jól definiálható **M_i makroszövegtudományt**, és megpróbálni létrehozni azok **M_i-specifikus szemiotikai textológiáit**, (4) vizsgálni a két **M_i-specifikus szemiotikai textológia egyezíthetőségének** feltételeit.

Irodalomjegyzék

A tárgyalta téma elmélyítéséhez a *Szemiotikai szövegtan* jelen kötetében publikált írásokon túl a következő művek konzultálhatók.

DOBI EDIT:

2000. A koreferenciaelemzés kérdésének rendszernyelvészeti megközelítése szemiotikai-textológiai keretben. In: Dobi Edit – Petőfi S. János (Szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése) Diszkusszió* [= Officina Textologica, 4]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

PETŐFI S. JÁNOS:

- 1996a. A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa. In: *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*. Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László. Szeged, JGYTF Kiadó, 11-17.
- 1996b. Az explicités biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete.
- 1996c. *Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése.* (Szerk. Benkes Zsuzsa.) Budapest, OKSZI.
1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram* [= Officina Textologica, 1]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
1998. Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk. *Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása.* In: Petőfi S. János (szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése)* [= Officina textologica, 2]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 15-31.
- 1999a. A szövegtan társtudományainak egymáshoz és a szemiotikai szövegtanhoz való viszonyáról (Gondolatok egy diszkusszió elindításához). In: *Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II)*. Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László, Szeged, JGYF Kiadó, 35-43.
- 1999b. A multimediális szövegekről. In: *Társadalmi kommunikáció.* Szerk.: Béres István – Horányi Özséb, Budapest, Osiris Kiadó, 152-177.
- 1999c. Alkalmazott szövegtan vs alkalmazott (szöveg)nyelvészet/stilisztika az anyanyelvi nevelésben. In: Balaskó Mária – Kohn János (szerk.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása 1998 április 16-18. Szombathely.* Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. III. 359-364.
- 1999d. Mellérendelt tagmondatok lineáris elrendezési lehetőségeinek elemzése. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése.* [= Officina textologica, 3]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 95-119.

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

- 1998a. *Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése II.* (Szerk. Petőfi S. János, a tanulmányokat írták Benkes Zsuzsa és Petőfi S. János.) Budapest, OKSZI.
- 1998b. *A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba.* Budapest, Iskolakultúra.

SOME ASPECTS OF THE TEXTOLOGICAL ANALYSIS OF TEXTS FOR SPECIAL PURPOSES

JÁNOS S. PETŐFI

This paper deals with some methodological aspects of text interpretation. Concerning these aspects the basic meta-methodological question is whether it is necessary to construct a special individual theoretical framework for every given type of texts, or it is possible to apply in all cases one and the same interpretation theory. The paper presents an approximation to this question treating the following topics: (i) what kind of disciplines belong to an adequate context of textological research, (ii) what is (what can be) the relation between the so called macro-domains of texts and the semiotic theories of texts, (iii) what is (what can be) the relation between the semiotic theories of texts and the linguistic disciplines, (iv) what is (what can be) the relation between the semiotic theories of texts and such associated disciplines as poetics, retorics, stylistis and so one, (v) what is (what can be) the relation between the interpretation of exclusively verbal and that of multimedial texts.

**ADALÉKOK A SZÖVEGMONDATOK RENDSZER- ÉS
SZÖVEGNYELVÉSZETI ELEMZÉSÉHEZ**
(A mondatelemzés tárgytartományáról és reprezentációs nyelveiről)

NEMES MAGDOLNA

0. A szövegmondat-elemzés kérdéseivel a KLTE (2000. január 1-től Debreceni Egyetem) Magyar Nyelvtudományi Tanszéke keretében létesült – DOBI EDIT által vezetett – szövegmondat-elemző speciálkollégium keretében kezdtem el foglalkozni. Ennek a speciálkollégiumnak a célja egyrészt annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a nyelvészet és a szövegtan milyen „munkamegosztásban”-ban vesz részt (kell részt vegyen) a szövegmondatok elemzésében, másrészt az, hogy egy olyan szövegmondat-elemzési miniantológiát állítson össze, amely alapját képezheti egy, a mondatelemzés alapkérdéseiről folytató, tágabb körű véleménycserének.

Egy ilyen miniantológia összeállításakor a két alapkérdés természetesen a következő: (1) honnan célszerű vennünk az elemzendő szövegmondatokat, (2) milyen reprezentációs nyelvet célszerű alkalmaznunk a mondatelemzésben.

1. A vizsgálandó mondatokat először RÁCZ ENDRE – SZEMERE GYULA *Mondattani elemzések* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 372 lap) című könyvéből kívántuk választani. A *Mondattani elemzések* 1972-ben jelent meg először, s azóta számos kiadásban utánnyomták. Legutóbb 1993-ban adták ki, ez a mű hatodik kiadása. Minthogy a könyv egyetemi tankönyvnek készült, s arra vállalkozik, hogy mondattani gyakorlókönyvet, példatárat adjon a magyar szakos hallgatók és a magyartanárok kezébe, számunkra kézenfekvő volt, hogy ebből keressünk példákat. Ezenkívül a könyv csaknem valamennyi mondatához megadja ’lelőhelyé’-nek bibliográfiai adatait is, így lehetőséget látszott nyújtani a szóban forgó szövegmondatok szövegkontextusának a visszakérésére is.

1.0. A kötet első része a hagyományos mondattani elemzés módszerével foglalkozik. Szól a mondatok fajtáiról, a modalitásról, a logikai minőség megállapításáról, majd a funkcionális mondatelemzés lépéseit mutatja be példák segítségével. A második egység 1237 példamondatot tartalmaz, elemzéssel együtt.

A szerzők, a hagyományos mondattani felfogás alapján, a mondatot mint a nyelv egységét közelítik meg, s a rendszermondatot tekintik vizsgálati tárgynak – ha mindjárt e rendszermondatokat konkrét szövegek szövegmondataiból „vonják is el”. Céljuk az, hogy az alacsonyabb szintű nyelvi egységekből (szavak, szó szerkezetek) nyelvi szabályok által létrehozott mondatok szintagmatikus viszonyait mutassák be.

A mondatot azonban más irányból is megközelíthetjük, meg kell közelítenünk. A mondat valóban szerkesztmény, struktúráját meghatározza a benne felhasznált nyelvi eszközök természete. Végső formája mégis a nyelvi interakcióban jön létre, hiszen az elhangzó beszédet/leírt szöveget a beszélő szándékával és a hallgató elvárásával összhangban mindig egy sor körülmény alakítja. A szövegnyelvészet ezen okok miatt is elkülöníti a *rendszermondattól* a *beszéd egységét képező mondatot*, a *szövegmondatot*. Szövegmondat minden, a kommunikáció során létrehozott leírt/kimondott mondat. Természetesen a szövegmondat is alacsonyabb szintű nyelvi egységekre bomlik, grammatikai kapcsolódásai pedig részei a megalkotott szövegnek. Szövegnek, hiszen a szövegmondat

vizsgálata elképzelhetetlen ko- és/vagy kontextus nélkül. Szöveggörnyezet nélkül lehetetlen kiegészíteni a hiányos mondatokat, és feloldani a névmási utalásokat (*ő, neki*), határozószókat (*ott, ekkor*) stb. Az ilyen típusú problémák a funkcionális elemzésben is felmerülnek, s a szerzők olykor zárójelben utalnak a kontextusra:

[A villamos] *álmában csönget egy picit.* (63. példamondat)

József Attila így írta az „Altató”-ban:

*A villamos is aluszik,
s míg szendereg a robogás,
álmában csönget egy picit –
aludj el szépen, kis Balázs.*

Tekintettel a s z ö v e g k ö r n y e z e t szerepének fontosságára a szövegmondat-elemzésben, vizsgálni kezdtem a *Mondattani elemzések* című könyvben elemzett mondatoknak szöveggörnyezetükhöz való viszonyát, ami egyrészt nem bizonyult egyszerű feladatnak, másrészt különféle meglepetésekkel is szolgált.

A példák többségét RÁ CZ ENDRE és SZEMERE GYULA a szépirodalomból meríti, elsősorban Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula prózájából, Ady Endre, Arany János, Petőfi Sándor lírájából. Nem jelölik azonban, hogy a szerző mely művéből származik az idézet, így az ismerősen csengő verssorokat is nehéz azonosítani.

1.1. Előfordul, hogy a megadott szerző rossz támpont az olvasónak, hiszen Petőfi Sándor írta a *János vitéz* ötödik énekében ezt:

*Szétnézett a puszta hosszában, széltében,
Nagy égháború volt keletkezőben.*

A *Mondattani elemzések* 80. példamondata (*Nagy égháború volt keletkezőben.*) mellett ugyanakkor (nyilvánvalóan tévedésből) Arany János neve szerepel.

1.2. „A példamondatként felhasznált irodalmi idézetek helyesírása – az iskolai gyakorlatnak megfelelően – általában a mai helyesírási szabályokat követi” – szögezik le a szerzők (6). Ez magyarázza a *Kukoricza Jancsi* név *Kukorica Jancsi* formában való írását (17. példamondat), vagy az 1112. példamondat eredetitől való eltéréseit. Arany így írta a Toldi 5. énekében:

*Megsajnálta Miklós hogy reájok hágott,
Símogatta a két árva kis jószágot,
Mint a juhász-bojtár, amikor kapatja,
A komondor kölyköt végig simogatja.*

A Rácz—Szemere-féle gyakorlókönyv ekképp módosította az eredeti szöveget:

Megsajnálta Miklós, hogy reájok hágott,

*Simogatta a két árva kis jószágot,
Mint a juhászbojtár, amikor kapatja,
A komondorkölyköt végigsimogatja.*

Ez helyeselhető eljárás, hiszen a gyakorlókönyv nem filológiai kérdésekkel foglalkozik, hanem a mondatelemzés menetének bemutatása, szemléltetése a célja. Ám a helyesírás módosításai mondattani kérdésekre is kihatnak. A *komondor kölyköt* jelzős szerkezetként elemzendő, ám a *komondorkölyköt* formában nincs jelző, a szó a tárgy szerepét tölti be a mondatban. A *végig simogatja* határozós viszonya megszűnik, ha *végigsimogatja* formában írjuk. Ekkor igekötős ige szerepel állítmányként a tagmondatban.

1.3. A verssorok tördelése többnyire követi a költői szövegek eredetijét, ahogy az 1104. és az 1124. példában:

*Van, ki a kis bárányt félti izzadástul;
S bundáját lerántja, még pedig irhástul;
Más a vékonypénzű nyúlat szalonnáza,
Hogy csöpögjön a zsírtó ösztövére csontváza.*
(Arany János: *Toldi*, 2. ének)

*Most hódolok, midőn még messze vagy,
Midőn még rémes átkozott neved van,
Midőn még, aki megfeszíteni
Kész tégedet, azt becsülik legjobban.*
(Petőfi Sándor: *Reszpublika*)

1.4. Ez azonban nem mindenütt van így: „Azokban a versidézetekben – írják a szerzők –, amelyekben az eredeti sorbeosztást nem tartottuk meg, a sorkezdő – de nem mondatkezdő – nagybetűk helyére kisbetűk kerültek” (6). Ezért változott meg a 957. és a 657. mondat tördelése az eredetihez képest.

*Mi más rendre vágyunk:
Vagy igaz világ lesz,
Vagy nem lesz itt semmi.*
(Ady: *Emlékezés Táncsics Mihályra*)

A 957. példamondat: *Vagy igaz világ lesz, vagy nem lesz itt semmi.*

*Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába:
Egész világ nem a mi birtokunk;
Amennyit a szív felfoghat magába,
Sajátunknak csak annyit mondhatunk.*
(Vörösmarty: *A merengőhöz*)

A 657. példamondat: *Amennyit a szív felfoghat magába, sajátunknak csak annyit mondhatunk.*

A kiemelt tagmondatok egymáshoz való mondattani viszonya változatlan, ám nem kapcsolódik a szövegmondat előző tagmondataihoz.

1.5. Az interpunkciókkal kapcsolatban másfajta módosításokat is megfigyelhetünk. A 959. példamondat Petőfitől való, ám a János vitéz 21. énekében az idézett sor így szerepel: „*Éj van-e vagy szemem világa veszett ki?*”. A gyakorlókönyv az első tagmondat után vesszőt használ, ami nincs meg az eredetiben. Valóban tagmondathatár van a vesszőnél, bár Petőfi nem tette ki az írásjelet. Ennek több oka lehet. A könyv által megcélzott közönség ugyanis tisztában van azzal, hogy az elmúlt századokban többször változott a magyar helyesírás, sőt a költők/írók szándékosan – stilisztikai, ritmikai, verselési – okokból el is térhetnek az aktuálisan érvényben levő szabályoktól.

1.6. József Attila *Reménytelenül* verséből is idéznek egy „mondatot”. Azért szükséges az idézőjel használata, mert a versmondat nem ott zárul, ahol a Rácz—Szemere-könyvben.

*Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*
(József Attila: *Reménytelenül*)

Ebből a többszörösen összetett mondatból egyszerű mondatot vágta ki a szerzők (lásd: 39. példamondat; az első sor végéről lemaradt a vessző):

*Az ember végül homokos
szomorú vizes síkra ér.*

Hasonló átalakítást hajtottak végre a Toldi Előhangjából származó 32. példamondat esetében is:

*Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton,
Nem terem ma párja hetedhét országon;
Ha most feltámadna s eljöne közétek,
Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek.*
(Arany János: *Toldi, Előhang*)

Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek. [=32. példamondat.]

1.7. A *Mondattani elemzések* szerzői többször idézik Mikszáth Kálmán szövegeit, elsősorban a *Nosztly fiú esete Tóth Marival* regény, valamint a *Szent Péter esernyője* kisregény mondatait.

A *Nosztly fiú esete Tóth Marival* negyedik fejezetében Kopereczky és Malinka beszélgetnek:

— [...] Hogy mi a teendője? Hm, azt nehéz meghatározni. Mindenekelőtt egy szép beiktatási beszédre van szükségem. Ezt önnek kell megcsinálni. Ez a szekretárius dolga. Csinált már ön ilyesmit?

— Nem csináltam még, de a chiártól kezdve mindent meg tudok csinálni, csakhogy...

— Csakhogy?

— Jó volna látni mintának egy ilyen beszédet, mi szokott abban lenni.

— Sok zöldség, temérdek hetle-kotla. És ezt nekem szóról szóra be kell magolnom. [...]

Az idézett szövegrészlet utolsó mondatából a szerzők úgy alkottak példamondatot, hogy annak az előzőekkel összekapcsoló „és” kötőszavát elhagyták a mondat éléről. Így épp a konnexitást biztosító elemet szüntették meg. Továbbá a mondaton belüli névmás (ezt=sok^zöldséget, azaz a beiktatási beszéd sületlenségeit), aminek helyét megváltoztatták, nem oldható fel kontextus nélkül.

Mindezek ellenére a 45. példamondat a következő:

Nekem ezt szóról szóra be kell magolnom.

1.8. Mire gondolhatunk, ha ezt olvassuk: „*Mintha egy kis serét volna ott bent a nyílásban.*”? Talán valamilyen robbantás után egy szűk résen kukucskál a nyomozó, és valamit, talán egy serétet lát. Pedig a *Nosztty fiú* 19. fejezetében egészen másról ír Mikszáth:

A vén macska gyanakodva, ellenségesen néz vissza a kíváncsiakra, szemei pirosbán fénylenek, mint a rubint és berzenkedő bajusza szinte szikrákat hány. A kicsinyek pedig bóbiskolni látszanak mindnyájan, csak éppen az egyik nyitogatja már a szemecskéjét, mintha egy kis serét volna ott bent a nyílásban.

A feltételes hasonlító mellékmondat mellől hiányzik a főmondat, aminek következtében a példamondat többféle szövegvilág feltételezését is lehetővé teszi.

1.9. Hasonló beavatkozás történt Ady Endre *A Május: szabad* versén is, ugyanis az egyik sor néhány szavát formálták önálló példamondattá a szerzők:

*Örüljön ma minden bilincses többi,
Van még, aki magyar földön szabad,
Mert a Tavaszt nem tudták megkötözni
S a május mégis ír, izgat, beszél*

A Tavaszt nem tudták megkötözni. [= 48. példamondat.]

1.10. Mikszáth Kálmán stílusát — többek között — a többszörösen összetett, bonyolult felépítésű mondatok jellemzik. A *Nosztty fiú* ötödik fejezetéből való az alábbi mondat:

Gurult az öreg úr, mint az ördögmotolla, nagy lihegve kövérsége miatt, amint pedig odaért, kivette szájából nagy alázatosan a pipáját s függőlegesen leeresztvén azt maga mellett, a fejről hirtelen lekapott sapkáját ráakasztotta a csutorára, nehogy valahogy szórakozottságból tiszteletlen módon a szájába vegye, míg a méltóságos báró színe előtt áll.

A Mondattani elemzések 369. példamondata, mely az okhatározó használatát szemlélteti, így szól:

Gurult az öreg úr nagy lihegve a kövérsége miatt.

1.11. Közismert Illyés Gyula *Puszták népe* című műve, melyet az író a dunántúli puszta bemutatásával indít. Van ott iskola, templom, kastély, majd így folytatja:

A kastély után a legdiszesebb, sőt néha még annál is tekintélyesebb épület az ököristálló. (1. fejezet.)

A Mondattani elemzésekben ez a mondat [=533. példa] másként szerepel:

A kastély után a legdiszesebb épület az ököristálló.

Mindkét mondat azonosító szerkezetre épül, azaz *valami (copula) valami*. Az állítmány bővítményei eltérőek, hiszen a Rácz—Szemere-könyv elhagyja az annak jelzői közötti fokozó kapcsolatos viszonyt kifejező szövegrészt.

1.12. Bizonyos szövegekből nemcsak részleteket ragadnak ki a szerzők, hanem meg is változtatják azokat. József Attilát idézem:

*Nem sietünk, erősen vagyunk, rengeteg az elevenünk, a halottunk,
tanácsot állunk a dombon, melyre pincéből, bányából,
kubikos gödörből feljutottunk –
viszi az idő a ködöt, tisztán meglátni csúcsainkat.
(József Attila: Szocialisták)*

A kiragadott részletben a szavak sorrendjét is megváltoztatták:

Viszi a ködöt az idő. [= 42. példamondat.]

1.13. A *Szent Péter esernyője* második részének *Gyanus jelenségek* című fejezetéből való Mikszáth alábbi, bekezdésnyi szövegrésze:

Az események logikus folyása elé két különös körülmény vágódott. Az egyik az, hogy Wibra Anna leesett egyszer a létráról és kitörte a lábát, úgy, hogy egész életére sánta lett, s kinek kellene egy sánta szolgáló?

A szerzők a második mondat két tagmondatából formáltak egyetlen, következményes jelentéstartalmú összetett mondatot úgy, hogy a *lett* igét *maradtra* változtatták. A 857. példamondatban ugyanis ez szerepel:

Kitörte a lábát úgy, hogy egész életére sánta maradt.

Berzsenyi Dániel közismert verséből, az *Osztályrészemből* is idéznek, pontatlanul. Az 56. példamondat (*Szeretet, szabadság lakja hajlékom.*) kiválóan szemlélteti a halmozott alanyt és a határozó értékű tárgyat. Kár, hogy Berzsenyi valami egészen másról írt (vagy más kiadásból idéztek a szerzők, s más kiadást használtam én?):

*Van kies szőlőm, van arany kalásszal
Biztató földem: szeretett Szabadság
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
Kérjek-e többet?*

(Berzsenyi Dániel: *Osztályrészem*)

A *szeretett* (nem szeretet!) szó a *Szabadság* jelzőjeként áll a versben.

1.14. A bemutatott szövegmódosítások három fő dolgot érintenek. Egyrészt filológiai problémát okoznak, megváltoztatják a sorok tördelését, központosását; ezek a változtatások mondattani szempontból irrelevánsak (pl. 959. példamondat – 1.5). Bizonyos változtatások azonban érintenek mondattani kérdéseket is. Egyszerű mondatokban változnak a jelzős, határozós, illetve tárgyas szerkezetek. Az összetett mondatokból gyakran tagmondat(ok) marad(nak) ki, ahogy láttuk Vörösmarty és Mikszáth szövegeiben. Harmadrészt olyan módosításokat hajtanak végre a szerzők az írói szövegeken, melyek kontextust szüntetnek vagy változtatnak meg. Gondolhatunk a *Noszty fiú*-ból vett példákra, vagy Illyés Gyula idézett mondatára. A különböző szövegváltoztatásokkal – véleményem szerint – a szerzők célja az lehetett, hogy valamely mondattani jelenség bemutatását zavaró tényezők ne nehezítsék. A többszörös tárgy bemutatását célozza a *Tavaszi nem tudták megkötni*. példamondat. Ady Endre *A Május: szabad* versében a példamondat a negyedik tagmondat részeként szerepel. Az egész mondat elemzése kikerülne az egyszerű mondatok köréből, így nehéz lenne a célzott jelenséget bemutatni. Hasonló a helyzet az okhatározó (pl. 369. példamondat) és az azonosító szerkezet (pl. 533. példamondat) tárgyalásakor is.

Különösen az utóbbi példák áttekintésekor feltehető a kérdés: helyeselhető-e egy ilyen eljárás? A szerzők választhatták volna a fáradtságosabb utat, hogy az eredetiben is egyszerű mondatokat keresnek, s nem alakítanak át többszörösen összetett mondatokat, ahogy tették is néhányszor. Ady Endre: *A Holnap éneke* című verséből pontosan idéznek: *Ordít utánam cafra sereggel a Tegnep.* (=11. példamondat). Említhetjük a Mikszáthtól való 44. példamondatot is, mely pontosan így szerepel a *Noszty fiú* negyedik fejezetében is, ti. *Nem szeretek én körmölni*. Miért nem lehetett ugyanígy eljárni a többi egyszerű mondat kiválasztásakor? Feltűnő, hogy sem a szerzők, sem a *Magyar Nyelvőrben* 1972-ben megjelent recenzió nem utal arra, hogy az elemzett (egyszerű) példamondatok sok

esetben nem azonosak azzal, amit íróink, költőink használtak. Az összetett és a többszörösen összetett mondatok között jobb a helyzet, nagyobb a pontos idézetek aránya. A *Szent Péter esernyőjéből* számtalan, hibátlan mondatot idézhetnénk (például összetett: 930., 726., 720.; többszörösen összetett: 1054., 1096., 1118., 1125.). Az esetleges félreértések elkerülése végett szerencsés lett volna a meglevő kritikai kiadások használata, vagy a használt kötet pontos kiadási adatainak megadása.

A bemutatott szövegváltoztatásokra — mint a bevezetőmben említettem — 1999 tavaszán lettem figyelmes, amikor bekapcsolódtam a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén működő szövegmondat-elemzési kutatócsoport munkájába, amelynek célja eredetileg az volt, hogy a Rácz—Szemere *Mondattani elemzések* című könyv hatvan kiválasztott szövegmondatát eredeti szövegkörnyezetében visszakeresve, elkészítsük azoknak mint szövegmondatoknak a reprezentációját. A szövegkörnyezetek visszakeresését a Magyar Elektronikus Könyvtár, a *Verstár—a magyar líra klasszikusai*, valamint Mikszáth Kálmán műveinek CD-ROM-os változata igen hatékonyra tette, és közben derült fény a bemutatott szövegmodosításokra.

Ennek a vizsgálatnak a tapasztalatai alapján — elsősorban azért, hogy a *Mondattani elemzések* című könyvvel minden konfrontációt elkerüljünk — az említett speciálkollégiumban stratégiát változtattunk, és elemzéseink céljára magunk kerestünk szövegmondatokat.

2. A speciálkollégium munkájához kiindulási alapként DOBI EDIT „Megjegyzések egy szövegnyelvészeti indítatású mondattani elméleti keret megalapozásához” című tanulmánya (lásd PETŐFI S. JÁNOS — BÉKÉSI IMRE — VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 11. 161-194), valamint „Szövegmondatok szövegnyelvészeti megközelítése szemiotikai-textológiai keretben” című írása (lásd *Officina Textologica* 4, 81-124) szolgált. Ebben az elméleti keretben — globálisan — a *rendszer nyelvészet* feladata egy szövegmondat levezetése, a *szöveg nyelvészet/szövegtan* pedig az adott szövegmondatban kifejezésre jutó (ko)referenciarelációk reprezentálása, valamint annak motiválása, hogy a szóban forgó szövegmondat az adott szöveghelyen miért éppen abban a linearizált formában fordul elő, amelyben előfordul.

2.1. Az elemzési modell a következő két részből áll:

(A) Az első a szövegmondatokat globális szemiformális szemiotikai textológiai szempontból vizsgálja. A közelítés *globális*, mert a reprezentáció ezen szakaszában a mondatösszetevők — ko- és/vagy kontextusukkal együtt — funkcionális-grammatikai, szintaktikai és (ko)referenciális leírása történik. A modell épít a hagyományos grammatika eredményeire, azokat szervesen beépíti a reprezentációba. A *szemiformális* kifejezés arra vonatkozik, hogy a megközelítés formalizált reprezentációs modell létrehozására törekszik, ám figyelembe veszi, hogy egészében vett formalizálás nem lehetséges. A *szemiotikai textológiai* összetevő arra utal, hogy a szövegmondatokat mint szövegek összetevőit tekinti. A szövegmondat felépítését tekintve lehet komplex, de szövegbeli szerepét tekintve elemi összetevő. Épp ezért a szövegmondatok reprezentációja elképzelhetetlen kontextus nélkül, hisz a névmási, személyragos és egyéb utalásokat csak ily módon lehet feloldani.

(B) A második a szövegmondatoknak kanonikus szemiotikai textológiai megközelítését irányítja. A *kanonikus* elnevezés arra utal, hogy az adott ko- és/vagy kontextusban megjelenő szövegmondatokat a nekik megfelelő rendszermondatok pragmatikai paraméterekkel ellátott megnyilvánulásként kezeli. Ehhez a megfeleltetéshez felhasználja a strukturális és a generatív grammatika eredményeit.

A modell használatának bemutatásához itt választott mondat a *Népszabadság* 1999. május 4-i számának 18. oldalán szerepel, az *Ópusztaszer: titok és valóság* című cikk harmadik szövegmondataként. A mondat közvetlen szövegelőzménye a következő: *Az ország egyik legújabb és legnépszerűbb idegenforgalmi látványossága az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark. Kevés vendég lépte át kapuit elismerés, meghatottság nélkül, legyen szó magyarról vagy külföldről. Múltunkat idézi itt szinte minden.*

2.2. A továbbiakban a választott szövegmondat nyelvészeti/szövegtani megközelítést mutatom be szemiotikai textológiai keretben az említett modell felhasználásával. Az egyes reprezentációs lépések rövidítéseit nem értelmezem, hisz nem a modellnek, hanem alkalmazásának a bemutatása a célom. A rövidítések, a szimbólumok és a jelölések magyarázata és példával illusztrált kommentálása megtalálható az *Officina Textologica* 4. kötetében. A kötet megjelenése óta a modell kiegészült a funkcinális mondattanban értelmezett szintek ágrajzjelölésével.

A mondat mint a szöveg egysége akkor tölti be maradéktalanul a szerepét, ha szervesen kapcsolódik ahhoz, és részt vesz a szöveg egységének megteremtésében. Egy szövegből kiemelt – grammatikailag kifogástalan – mondat szövegösszefüggés híján nem képes a kommunikációs szerepét betölteni, hisz nem feltétlenül egyértelmű a jelentése.

Olvasáskor – egyéni interpretációtól függően – többféleképpen egészíthetjük ki a választott mondatot. Álljon itt egy lehetséges kiegészítés: *Múltunkat* (a[^]miénket, az[^]ország lakóiét) *idézi itt* (az[^]Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban) *szinte minden* (az[^]Emlékparkban található dolgok).

A. *A kiválasztott szövegmondat globális szemiformális szemiotikai textológiai megközelítése*

Ahogy láttuk, az elemzésre választott szövegmondat közvetlen kotextusa a következő (a „K” szimbólumok az egyes szövegmondatokat jelölik):

[K1]Az ország egyik legújabb és legnépszerűbb idegenforgalmi látványossága az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark. [K2]Kevés vendég lépte át kapuit elismerés, meghatottság nélkül, legyen szó magyarról vagy külföldről. [K3]Múltunkat idézi itt szinte minden.

1.0. [K03] = *Múltunkat idézi itt szinte minden.*

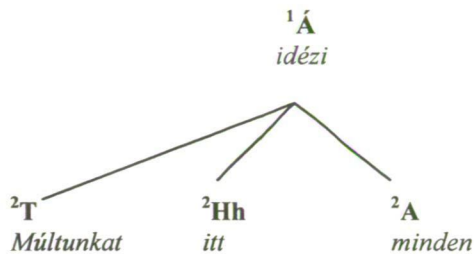
1.1. [K03/LeSzin-repr] =

Múltunkat	idézi	itt	szinte	minden
múlt-u-nk-a-t	idéz-i	-	-	-
fn	i/k/j/sg.3/t	hsz	msz	nm
² T	¹ Á	² Hh	[² A]

1.2a. [K3/Relorg-ágrajzos] = K3

Megjegyzés: Ha a szemiformális reprezentációban 'ágrajzos reprezentáció'-ként olyan ágrajzot kívánunk alkalmazni, amihez majd közvetlenül kapcsolódhat a kanonikus reprezentáció, az adott szövegmondat reprezentálásának ennél a lépésénél az ágrajznak csupán a 'domináns elemét', magát a „K3” szimbólumot tüntethetjük fel.

Ennek kiegészítéseként alkalmazhatjuk viszont a funkcionális elemzés 'sematikus reprezentáció'-ját, ami az adott esetben a következő (szimbólumokkal és szavakkal):

Megjegyzés: A funkcionális mondatelemzés a módosítószókat az elemzésben nem tünteti fel, ezért nem ábrázoltam a *szinte* elemet.

1.2b. [K3/Relorg-levezetett] =

K03 = ²Múltunkat ¹idézi ²itt ²szinte^minden.

1.3. [K3/Relorg-linearizált] =

K03 = „<Múltunkat idézi itt szinte^minden.>”[K03]

2.1. [K3&vb/LeSzin-repr] =

Múltunkat	(a	miénket,	az	ország	lakóiét)	idézi	itt
múlt-u-nk-a-t	-	miénk-e-t	-	ország	lak-ó-i-é-t	idéz-i	-
fn	ne	nm	ne	fn	fn	i/k/j/sg.3/t	hsz
² T	(³ Jért...	...	⁵ Jbi	...	⁴ Jért)	¹ Á	² Hh

(az	Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban)	szinte	minden
-	Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark-ban	-	-
ne	fn (tn)	msz	nm
² (Jért...	...)	-	² A

Kommentár:

A **K3** egyetlen szövegmondatból álló egyszerű mondat.

A mondat az *idéz valami valamit valahol* funktor+argumentumai struktúrából származtatható. Az ágens szerepű, *valami* argumentumot a *szinte*^{minden} összetevővel tudjuk azonosítani. A *valamit* argumentumot a **K1** alapján tudjuk az ország lakóival, pontosabban Magyarország lakóival azonosítani. Ennek megfelelően a többes szám első személyű alak az ország múltját jelöli. Az *itt* névmási elem a **K2** alapján az *Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark* (a továbbiakban: Emlékpark) összetevővel ekvivalens. A *minden* névmási összetevő nem rendelkezik konkrét referenciával, a mondatban az Emlékparkban található összes dolgot jelölheti. A *szinte* módosítószó a beszélő szubjektív ítéletének kifejezőjeként a szövegmondat *minden* egységére vonatkozik.

2.2b. [K3&vb/Relorg-levezetett] =

$K3 = {}^2Múltunkat({}^3a \text{ miénket}, {}^5az \text{ ország } {}^4lakóiét) {}^1idézi {}^2itt(az \text{ Emlékparkban}) \text{ szinte}^2 \text{ minden}.$

A 2.1. táblázatos reprezentációból a K3&vb leolvasható, és a Relorg ágrajzos reprezentáció is könnyen megalkotható.

3.2b. [K3&vb&ind/Relorg-levezetett] =

Koreferenciaindexek:

A 2.2b. alapján a következő (ko)referenciaindexek vezetendők be:

- i01 = ország (Magyarország, metonimikusan Magyarország lakói, azaz mi)
- i03 = Emlékpark
- i10 = múlt
- i11 = minden (az Emlékparkban található összes dolog)
- f3 = idéz {valami valamit valahol}

K3&vb&ind =

$K3 = Múltunkat[i10](i01) (a^{miénket}[i10](i01), az^{ország}lakóiét(i10)(i01)) idézi[f3] (i11[i10] itt [i03] (az^{Emlékparkban}[i03]) szinte minden[i11].$

3.2. [K533&vb&ind/Relorg-linearizált] =

K3 = <Múltunkat[i10](i01) (a^miénket[i10](i01), az^ország^lakóiét(i10)(i01)) idézi[f3] (i11|i10) itt |i03| (az^Emlékparkban|i03|) szinte minden|i11|. >

B. A kiválasztott szövegmondat kanonikus szemiotikai textológiai megközelítése

[K2]Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi itt (az^Emlékparkban) szinte^ minden.

1.0. A K3(&vb) kiindulászerkezet kontextusa =

	K3 (1 x 2 x 3 x 4 = 24)
1.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi itt (az^Emlékparkban) szinte^minden.
2.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi szinte^minden itt (az^Emlékparkban)
3.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^minden itt (az^Emlékparkban) idézi
4.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^minden idézi itt (az^Emlékparkban)
5.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban) idézi szinte^minden
6.	Múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban) szinte^minden idézi
7.	Itt (az^Emlékparkban) szinte^minden idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
8.	Itt (az^Emlékparkban) szinte^minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi
9.	Itt (az^Emlékparkban) idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^minden
10.	Itt (az^Emlékparkban) idézi szinte^minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
11.	Itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi szinte^minden
12.	Itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^minden idézi
13.	(*)Szinte^minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban) idézi
14.	Szinte^minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi itt (az^Emlékparkban)
15.	Szinte^minden itt (az^Emlékparkban) idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
16.	Szinte^minden itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) idézi
17.	Szinte^minden idézi itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
18.	Szinte^minden idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) itt (az^Emlékparkban)
19.	Idézi szinte^minden itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
20.	Idézi szinte^minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)itt (az^Emlékparkban)
21.	Idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)itt (az^Emlékparkban) szinte^minden
22.	Idézi múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^minden itt (az^Emlékparkban)
23.	Idézi itt (az^Emlékparkban) szinte^minden múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét)
24.	Idézi itt (az^Emlékparkban) múltunkat (a^miénket, az^ország lakóiét) szinte^minden

Megjegyzés: Az ezt a kiindulászerkezet-kontextust képező valamennyi szövegmondat az *idéző {valami valamit valahol}* igéből hozható létre.

A *szinte* módosítószó a beszélő szubjektív ítéletének kifejezőjeként a szövegmondat *minden* egységére vonatkozik. A *szinte^minden* összetevő ezért nem választható el egymástól. Az adott szövegmondat verbális kiegészítéseinek, mivel értelmezőként kerülnek

be a mondatba, nincs szerepük a lehetséges kiindulószerkezetek számának meghatározásában. A névmási összetevő *itt* (azaz az Emlékparkban) és a *múltunkat* (azaz a miénket, az országét) összetevők együtt változtatják helyüket a sorrendi változatokban.

A létrehozott kiindulószerkezetek megítélését az egyéni kompetencia is befolyásolja. A szemantikailag nem jól formált struktúrát *-gal jelöltem.

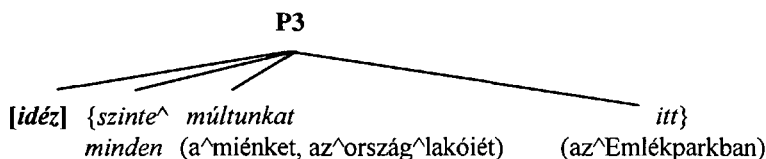
1.1. P3/Org-[f]{A}

A P3/Org létrehozásához a következő funktor+argumentumai struktúrákra ([f]{A}-kra) van szükség:

$[idéz] \dots \square (\dots) \{r11 \dots \square: x1, r311 \dots \square: x2, r53 \dots \square: x3\}.$

Az adott szövegmondat összetevőihöz rendelhető szerepeket a reprezentációhoz alkotott szerepindikátor-lista tartalmazza (l. PETŐFI—DOBI: 2000.).

1.2a. P3/ágrajzos

1.2b. P3&ind/levezetett:

A szemiformális reprezentációhoz bevezetett koreferenciaindexeket a kanonikus reprezentációhoz nem kell kiegészítenünk.

P3 := [fae]{rt:t3, rs:s3, rp:p3};

P3 := [fae]{rt: t3, rs:s3, rp:p3},

p3 := [idéz] k/j/sg.3.□ (i11|i10) {r11[- □□□ (i11), r311[- □□□ (i10)(i01), r53[- □□□ (i03)},

[szinte^minden] {r0: i11},

[múlt] {r0: i10},

*[ország^lakói] {r0: i01},

*[(a^miénket, az^ország^lakóiét)] {r03: i10|i01}},

*[(az^Emlékparkban)] {r03: i03},

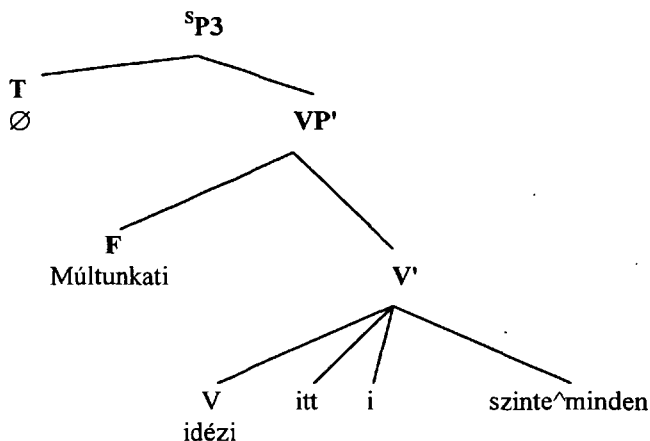
{d03 szinte} [minden] {r0: i11}

ahol:

d03= szubjektív megítélés, mely a mérték dimenziójába tartozik [a *szinte* leginkább a *majdnem* szóval helyettesíthető a mondatban].

1.3. P3&ind/LiM:=:□f[i10(i01)] f3 f[i03] f[i11]□

2.2a. P3/ágrajzos-Log

Megjegyzés: A könnyebb ábrázolás végett csak a mozgások eredményét mutatom be.

2.2b. P3&ind/levezetett-Log =

$sP3 := [fae]\{rt:t,3 \text{ rs:s3, rp:p3}\};$
 $P3 := [fae]\{rt: t3, rs:s3, rp:p3\}$
 $s_{p3} := P[idéz]_{k/j/sg.3} \square (i11) \{P_{r11}[- \square \square (i11), F_{r311}[-t \square : [i10](i01), P_{r53}[- \square \square (i03)\},$
 $P[szinte^minden] \{r0: i11\},$
 $F[múlt] \{r0: i10\},$
 $*[ország] \{r0: i01\},$
 $*[(a^miénket, az^országét)] \{r03: |i10|[i01]\},$
 $*[(az^Emlékparkban)] \{r03: i03\},$
 $\{d03 szinte\} [minden] \{r0: i11\}$

ahol:

d03= szubjektív megítélés, mely a mérték dimenziójába tartozik [a szinte leginkább a majdnem szóval helyettesíthető a mondatban].

2.3. P3&ind/LiM-Log:=:□^Ff[i10] ^Pf3 ^Pf[i03] ^Pf[i11]□

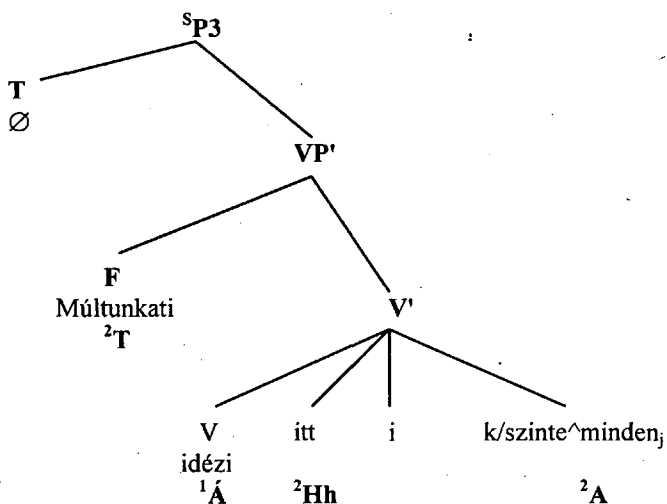
3.3. P3&ind/LiM-Ak:=:□^Ff[i10] f3 f[i03] f[i11]□

Összegzés

A szemiotikai textológia olyan elméleti keretet biztosít a szövegmondat-reprezentáció számára, mely lehetővé teszi azok ko- és/vagy kontextuális befolyásoltságának a bemutatását. Így a szövegmondat szituációs folyamatában ragadható meg. Ehhez szükséges a koreferencialitás figyelembevétele, hisz másként az igeragozás és a személyragozás utalásai nem oldhatók fel.

A szemiformális és a kanonikus reprezentációval kapcsolatban két kérdés kíván további elemzést. Az egyik az, hogy a kanonikus reprezentáció generatív grammatikai eredetű ágrajzos és a szemiotikai textológiai eredetű levezetett formája a jelenleginél jobban összehangolható-e. A másik kérdés pedig az, hogy a szintaktikai funkciókat jelző vagy figyelembe vevő elemzés és a logikai funkciókat jelző kanonikus elemzés egymásra vetíthető-e.

A második kérdésre adható válasz egyszerűbb az elsőre adhatónál annyiban, amennyiben könnyen megalkotható az alábbi reprezentáció:

Az elemzett szövegmondat, minthogy újságcikkből való, csak a valóság síkján értelmezhető, metaforikus jelentés nem tulajdonítható neki. A verbális kiegészítések azonban eltérőek lehetnek, bár ez nem eredményez lényeges különbséget. Sokkal fontosabb a kontextus, hiszen elemzett mondatunkat csak ezáltal tudjuk megfelelően kiegészíteni, s a felhasznált modell segítségével elemezni.

Irodalomjegyzék

DOBI EDIT:

1999. *Szövegmondatok kompozicionális organizációjáról.* MNy. XXXVII. 143-156. Debrecen.

PETŐFI S. JÁNOS — DOBI EDIT:

2000. Az explikációk szerepe a koreferenciaelemzésben. In: Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése) Diskusszió. Szerk. PETŐFI S. JÁNOS — DOBI EDIT. *Officina Textologica 4.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

Ópusztaszer: titok és valóság. Népszabadság 1999. május 4.

RÁCZ ENDRE — SZEMERE GYULA:

1972. *Mondattani elemzések.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Verstár – a magyar líra klasszikusai. CD-ROM. 1999. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest.

Mikszáth Kálmán összes művei. CD-ROM. 1999. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest.

Magyar Elektronikus Könyvtár. Internet: <http://www.mek.iif.hu>.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ:

1999. *Nyelv és lélek.* Osiris Kiadó, Budapest.

ON THE SYSTEM LINGUISTIC AND TEXT LINGUISTIC ANALYSIS OF TEXT SENTENCES

(On the representational languages and the object domain of sentence
analysis)

MAGDOLNA NEMES

The purpose of this study is to show the differences between architectonics-oriented linguistics, system linguistics and text linguistics. The study analyses a text sentence from the daily *Népszabadság*.

METAFORÁK A KOGNITÍV NYELVÉSZETBEN

Informatikai szaknyelvi metaforák vizsgálata*

BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT

Bevezetés

A metaforák kutatása ARISZTOTELÉSZTől máig nagy múltra tekinthet vissza, és napjainkban – nem utolsósorban a kognitív szemlélet különböző tudományterületeken megfigyelhető előretörése és erőteljes hatása következtében – újólag reneszánszát éliⁱ. „A metaforikus nyelvhasználat tanulmányozása, amely eredetileg a retorika tartományához tartozott, jelenleg – egyik központi területként – a nyelvészek, filozófusok és pszichológusok érdeklődési körébe került.” (PETŐFI: 1999.) A metafora hagyományos meghatározása értelemben a „metafora” szó az irodalmi, azaz prózai vagy költői nyelvhasználatához kötődött. Ennek lényege úgy fogalmazható meg, hogy a metaforát alkotó nyelvi kifejezés egy vagy több szavát hagyományos, elfogadott (azaz „szó szerinti”) jelentésén túl, metaforikus (azaz „átvitt”) értelemben használjuk azért, hogy az általuk kifejezett fogalom segítségével egy hasonló fogalmat fejezzünk ki. Egyre világosabb azonban, hogy a költői metaforikus kifejezésekhez vezető általánosítások forrása nem a nyelv, hanem az emberi gondolkodás. Pontosabban: a metaforák fogalmi tartományok közötti leképezéseken alapulnak. Ez a megállapítás azonban nemcsak az irodalmi, költői nyelv kifejezéseire vonatkozik, hanem a közönséges, beszélt nyelvre is. A kutatások eredményei szerint a metaforák alapvető, központi szerepet játszanak a közönséges, beszélt nyelv szemantikájában. Ilyen értelemben az irodalmi metaforák vizsgálata a köznapi metaforák vizsgálatának része, kiterjesztése. Tömören megfogalmazva: a *metaforák tartományok közötti leképezések*, amelyeknek a helye nem a nyelv, hanem a gondolkodás alapját képező fogalmi rendszer, amelynek során egy fogalmakból álló tartományt egy másik segítségével értünk meg, „konceptualizálunk”. A metaforák általános elmélete az ilyen, tartományok közötti leképezéseknek a jellemzése. A metafora hagyományos elmélete ezeknek a leképezéseknek a nyelvi kifejezések (szavak, kifejezések, mondatok) formájában megjelenő, felszíni formáját ragadja meg.ⁱⁱ (LAKOFF: 1992.)

LAKOFF idézett művében megjegyzi, hogy az ilyen és ehhez hasonló kérdések eldöntése igazából nem definíció kérdése, tehát nem elméleti kérdés, mivel a felvetett problémák empirikusan, konkrét példákon keresztül is vizsgálhatók. Tanulmányunkban először megkíséreljük egy, a nyelvészetől látszólag „távol eső” tudományos (és helyenként kifejezetten műszaki jellegű) szakterületen, az informatikában, illetve ezen belül speciálisan a *számítógépes hálózatok* területén előforduló metaforák egy részét összegyűjteni és rendszerezni. A leszűrt tapasztalatok alapján ezután kitérünk a metaforakutatás néhány kérdésére, és megfogalmazzuk az ezekkel kapcsolatos észrevételeinket.

Gyűjtésünk során a számítógépes hálózatokkal kapcsolatos angol nyelvű szakirodalomra támaszkodtunk (GUNTON: 1992.; HEDRICK: 1988.; MALKIN: 1996.; Oxford:

* A tanulmány alapjául a szerzők „A metafora grammatikája és stilisztikája” című konferencián elhangzott előadása szolgált (Miskolc, 1999. október 12.).

1997a.). Figyelembe vettük, hogy az informatika és különösen a számítógépes hálózatok, ezen belül pedig az Internet „eredeti” nyelve az angol, valamint azt, hogy „az új metaforaelmélet főleg angol példák felhasználásával született” (KÖVECSES: 1998. 51.) Mindamellet más tényezők is az angol nyelv mellett szóltak. Sajnálatos tény, hogy a magyar nyelvű informatikai szakirodalom hemzseg a pontatlan, magyartalan, sok esetben szinte teljességgel érthetetlen és helyenként csak angol nyelvtudással (sic!) „visszafejtethető” nyelvi fordulatoktól (tisztelet a kivételnek). Programdokumentációk és a programok „magyarított” súgói (help) esetén, ha lehet, még rosszabb a helyzet. Informatikai szakszavaink sok esetben még akkor is az angol eredetit tükrözik, ha lenne teljes értékű magyar megfelelő (például installál – telepít), de vannak még rémisztőbb példák is (például a meghonosodott „forró kulcs” valószínűleg az angol 'hot key' – gyorsbillentyű félrefordítása). Itt szeretnénk a téma iránt érdeklődő nyelvészek figyelmét felhívni arra, hogy az Internet szinte teljes „dokumentációja” szabadon hozzáférhető (úgynevezett RFC dokumentumok: több mint 2000 szöveges fájl, közel 100 megabájt terjedelemben), tág teret nyújtva a további nyelvészeti vizsgálatoknak. A talált metaforák mellé azokban az esetekben, amelyek nem voltak „magától értetődőek”, igyekeztünk olyan példákat is gyűjteni, amelyek rávilágítanak a metaforikus képek, illetőleg a bennük átvitt (metaforikus) értelemben használt szavak hagyományos, „szó szerinti” ('normal everyday sense' vagy 'normal conventional meaning' – LAKOFF: 1992.) jelentésére. Ebben nagy segítséget jelentettek a nagy gonddal szerkesztett egynyelvű angol (értelmező) szótárak hagyományos, azaz nyomtatott formájú (Collins: 1993.; Longman: 1984.) és CD-ROM-on hozzáférhető (Oxford: 1997b.) változatai.

Az általunk gyűjtött fogalmi metaforáknak megfelelő fogalmi tartományok közötti leképezéseket először egy táblázatban foglaltuk össze. Ennek első oszlopában a céltartomány főbb fogalmait tüntettük fel. Gyűjtésünk talán legfontosabb eredményét fejezi ki az, hogy a céltartomány fogalmait „konceptualizáló” metaforák egy adott forrástartományon belül logikailag összefüggő, egységes rendszert alkotnak. A táblázat további oszlopai ezeknek a forrástartományoknak (illetőleg ezek közül néhány, általunk kiválasztott forrástartománynak) a céltartomány fogalmainak megfelelő fogalmait tartalmazzák.

A táblázatban részletezett fogalmi metaforák a következők (a sorszámok a táblázat megfelelő oszlopaira utalnak):

1. A NETWORK IS A TRANSPORT/TRAFFIC SYSTEM (A SZÁMÍTÓGÉPES HÁLÓZAT KÖZLEKEDÉSI RENDSZER)
2. A COMPUTER SYSTEM IS A TRANSPORT/TRAFFIC SYSTEM (A SZÁMÍTÓGÉPES RENDSZER KÖZLEKEDÉSI RENDSZER)
3. TRAFFIC IS A STREAM/RIVER (AZ ADATFORGALOM FOLYÓ)
4. A NETWORK IS A POSTAL SERVICE (A SZÁMÍTÓGÉPES HÁLÓZAT POSTAI HÁLÓZAT)
5. DATA TRANSMISSION/COMMUNICATION IS (HUMAN) COMMUNICATION (AZ ADATÁTVITEL EMBEREK KÖZÖTTI KOMMUNIKÁCIÓ)
6. ACCESS TO COMPUTERS IS A MEETING (A SZÁMÍTÓGÉPEKHEZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS (EMBEREK KÖZÖTTI) TALÁLKOZÓ)

Informatikai metaforák táblázata

Target domain <i>céltartomány</i>	Source domain(s) <i>forrástartomány(ok)</i>			
	1,(2)	3	4	5,(6)
user <i>felhasználó</i>			sender <i>feladó</i>	(guest) (vendég)
(node) computer (csomóponti) sz.gép host <i>hoszt</i> station <i>állomás</i>	station <i>állomás</i>		house <i>ház</i>	people <i>emberek</i> (host) (<i>házi-gazda</i>)
terminal <i>terminál</i>	terminal <i>végállomás</i>			
bridge <i>híd</i>	bridge <i>híd</i>	bridge <i>híd</i>		
router <i>útválasztó</i> Packet Switching Node <i>csomag-kapcs. csomópont</i>	points, switch <i>váltó</i>		post office <i>postahivatal</i>	
device <i>eszköz</i>	place <i>hely</i>			
information <i>in-</i> <i>formáció(k)</i> data <i>adat(ok)</i>	goods <i>árucik-</i> <i>kek</i> passengers <i>utasok</i>	liquid <i>folyadék</i> water <i>víz</i>		information <i>információ(k)</i> data <i>adat(ok)</i>
packet <i>adatcsomag</i> datagram <i>datagram</i> message <i>üzenet</i>	bus <i>busz</i> , plane <i>repülő</i> , train <i>vonat</i> , ship <i>hajó</i> ,		mail <i>posta(i</i> <i>küldemény)</i> letter <i>levél</i> parcel <i>csomag</i>	message <i>üzenet</i> sound <i>hang</i>
communication / transmission / trunk lines <i>komm.</i> / <i>átviteli</i> / <i>trönkvonalak</i>	roads <i>utak</i> , streets <i>utcák</i> (train, bus, etc) lines (<i>vonat</i> , <i>busz</i> , <i>stb.</i>) <i>vonalak</i>	stream / river- <i>bed</i>		
interconnection media <i>kapcs.</i> <i>közeg</i> communication paths <i>komm.</i> <i>vonalak</i> routes <i>útvonalak</i>	routes <i>útvon-</i> <i>alak</i>			
(computer) net- work (<i>sz.gép</i>) <i>hálózat</i>	transport / traffic system / network <i>közlekedési</i> <i>rendszer</i>		postal service <i>postai szolgál-</i> <i>tatás</i>	communica- tions system <i>komm. rendszer</i>

(network) traffic (hálózati) forgalom	traffic forgalom	stream patak, river folyó		
data transmission adatátvitel communication kommunikáció	journey utazás			(human) communication (emberi) kommunikáció
protocol protokoll				protocol protokoll
session kapcsolat				(session) (ülésszak)
items of a computer system a sz.gép-rendszer elemei	(towns) (városok)			
(electronic) signals (elektr.) jelek	(passengers) (utasok)			messages üzenetek greetings üdvözlések signals jelek
(address / data) bus cím/adatbusz	(bus route) (busz útvonal)	channel csatorna		

Lássunk ezek után néhány konkrét példát azokra a metaforákra, amelyeket a táblázatban feltüntettünk.

Informatikai metaforák (részlet)

If a user wanted to be able to call both servers, his PC would need two addresses, one for each subnet. (cf. If you call *someone*, you telephone them.)

A SERVER IS A PERSON

If a user wanted to be able to call both servers, his PC would need two addresses, one for each subnet. (cf. Your address is the number of the *house*, the street, and the town where you live or work and where letters and parcels can be sent to you.)

A PC IS A HOUSE

Bitnet is an academic computer network that provides interactive electronic mail and file transfer services, using a store-and-forward protocol, based on IBM Network Job Entry protocols. (cf. A *service* is an organization or system that provides something which the public needs, especially *transport*, *communications facilities*, or *information*.)

A (COMPUTER) NETWORK IS A TRANSPORT/COMMUNICATIONS/ETC SYSTEM
NETWORK SERVICES ARE TRANSPORT/COMMUNICATIONS/ETC SERVICES
(ELECTRONIC) MAIL IS MAIL

A (COMPUTER) PROTOCOL IS A (COMMUNICATIONS) PROTOCOL

A client is a computer system or process that requests a service of another computer system or process.

A CLIENT IS A PERSON

A COMPUTER SYSTEM IS A TRANSPORT/COMMUNICATIONS/ETC SYSTEM

If there is no default, the user should get an error message such as „network is unreachable”.

AN (ERROR) MESSAGE IS A MESSAGE

I recommend giving the PC's permanent addresses in cases where other computers have to be able to tell which PC they are talking to. (cf. If *you* talk to *someone* about something, you have a conversation with them about something that interests you.)

COMPUTERS ARE PEOPLE

This would be the case if the PC is going to receive private computer mail, or engage in other sensitive transactions.

COMPUTERS ARE PEOPLE

A (COMPUTER) MAIL IS A MAIL

This would be the case if the PC is going to receive private computer mail, or engage in other sensitive transactions. (cf. A *transaction* is a piece of business or other activity that is carried out by two or more *people* negotiating about it, for example an act of buying or selling something.)

COMPUTERS ARE PEOPLE

(COMPUTER) TRANSACTIONS ARE (BUSINESS) TRANSACTIONS

A mail bridge is a mail gateway that forwards electronic mail between two or more networks while ensuring that the messages it forwards meet certain administrative criteria. (cf. The *post office* can forward your *letters*.)

(ELECTRONIC) MAIL IS MAIL

A (MAIL) BRIDGE IS A POST OFFICE

A (MAIL) GATEWAY IS A POST OFFICE

A router is a device which forwards traffic between networks.

A ROUTER IS A POST OFFICE

TRAFFIC IS (THE FLOW OF) LETTERS

A gateway is simply a computer that is connected to two different networks, and is prepared to forward datagrams between them. (cf. A *gateway* is an *entrance* through a fence, wall, hedge, etc, where there is a gate.) A (NETWORK) GATEWAY IS A GATEWAY

A COMPUTER IS AN ENTRANCE

A bridge is a device which forwards traffic between network segments based on datalink layer information. (cf. A *bridge* is a *structure* that is built over a river, railway, road, etc so that people or vehicles can cross from one side to the other.)

A (NETWORK) BRIDGE IS A (RIVER/RAILWAY/ETC) BRIDGE

A DEVICE IS A STRUCTURE

The bridge has no way of knowing what host is going to answer the broadcast. (cf. I'll answer your *question*.)

A BRIDGE IS A PERSON

A HOST IS A PERSON

A BROADCAST (MESSAGE) IS A QUESTION

A broadcast is a special type of multicast packet which all nodes on the network are always willing to receive. (cf. A *broadcast* is something that is heard *on the radio* or seen *on television*, for example a speech or a concert.)

A BROADCAST PACKET/MESSAGE IS A BROADCAST

A NODE IS A RADIO/TELEVISION

A (COMPUTER) NETWORK IS A RADIO/TELEVISION SYSTEM

ARP (=Address Resolution Protocol) is limited to physical network systems that support broadcast packets that can be heard by all hosts on the network.

A BROADCAST PACKET/MESSAGE IS A BROADCAST

A HOST IS A RADIO/TELEVISION

A (COMPUTER) NETWORK IS A RADIO/TELEVISION SYSTEM

„Daemons” are programs that provide network services to other systems on the network, and to users on this system. (cf. A *demon* is an evil *spirit*.)

A DAEMON PROGRAM IS A DEMON

A PROGRAM IS A SPIRIT

A signature is the three or four line message at the bottom of a piece of email or a Usenet article which identifies the sender.

AN (ELECTRONIC) SIGNATURE IS A SIGNATURE

A USER IS A SENDER

AN EMAIL IS A MAIL

A USENET ARTICLE IS AN ARTICLE

A computer is a device for handling or processing information. (cf. The *child* handled the *ornaments* carefully.)

COMPUTERS ARE PEOPLE

INFORMATION IS AN OBJECT

A terminal is a device which you use for obtaining information from a computer or for putting information into it. (cf. Both of these *books* can be obtained from the *Public Library*.)

A COMPUTER IS A PLACE

INFORMATION IS AN OBJECT

A terminal is a device which you use for obtaining information from a computer or for putting information into it. (cf. A *terminal* is a *place* where buses, planes, ships, etc begin or end their journeys and load or unload their *passengers* or *goods*.)

A (COMPUTER) TERMINAL IS A (BUS, ETC) TERMINAL

A DEVICE IS A PLACE

INFORMATION/DATA ARE PASSENGERS/GOODS

A transmission line is any physical medium that conveys information between remote points. (cf. A *line* is a particular *route*, involving the same stations, roads, or stops along which a train, coach, or bus service regularly operates.)

A TRANSMISSION LINE IS A ROUTE

A transmission line is any physical medium that conveys information between remote points. (cf. The *space launches* would convey *cargo* and *personnel*.)

A TRANSMISSION LINE IS A SPACE LAUNCH

INFORMATION IS CARGO/PERSONNEL

It is simply a list of the services available, each with a list of the hosts permitted to use the service.

HOSTS ARE PEOPLE

A datagram is a self-contained, independent entity of data carrying sufficient information to be routed from the source to the destination computer without reliance on earlier exchanges between this source and destination computer and the transporting network. (cf. A *bus* is a large vehicle which carries *passengers from one place to another*.)

DATAGRAMS ARE BUSES

INFORMATION/DATA ARE PASSENGERS

A COMPUTER IS A PLACE

A (COMPUTER) NETWORK IS A TRANSPORT NETWORK

Typically each packet contains addressing information defining the source and the destination of the packet, control information defining the type of data carried in the packet, and some form of checksum to verify that the packet has been correctly received. (cf. A *packet* is a small paper or cardboard *container in which goods* are packed for selling.)

INFORMATION/DATA ARE GOODS

Typically each packet contains addressing information defining the source and the destination of the packet, control information defining the type of data carried in the packet, and some form of checksum to verify that the packet has been correctly received. (cf. A *bus* is a large vehicle which carries *passengers* from one place to another.)

PACKETS ARE BUSES

DATA ARE PASSENGERS

Circuit switching is a communications paradigm in which a dedicated communication path is established between two hosts, and on which all packets travel. (cf. A *route* is the fixed *path* that is followed by *ships, aeroplanes, buses, or trains* when they travel *between two places*.)

COMMUNICATION PATHS ARE ROUTES/PATHS

HOSTS ARE PLACES

PACKETS ARE BUSES/SHIPS/AEROPLANES/TRAINS

Traffic is the flow of messages across a communications network or along a transmission line. (cf. *Traffic* is the *movement* of *cars* and other *vehicles* on the *roads*, especially in *towns* and *cities*.)

(NETWORK) TRAFFIC IS TRAFFIC

TRANSMISSION LINES ARE ROADS

FLOW IS MOVEMENT

MESSAGES ARE CARS/VEHICLES

A COMMUNICATION NETWORK IS A TOWN/CITY

A node is a point in a computer network where communication lines, such as telephone lines, electric cables, or optical fibers, are interconnected. (cf. The *nervous system* is a complicated *network* of interconnecting parts.)

A COMPUTER NETWORK IS A NERVOUS SYSTEM

OPTICAL FIBERS ARE NERVE FIBERS

Nodes can also be called stations.

A NODE (COMPUTER)/STATION IS A STATION

Node computers vary in their functional capabilities but their basic use is to switch incoming information to the necessary output line so that the information ultimately reaches its specified destination. (cf. They switched the *train* to the other *track*.)

NODE COMPUTERS ARE POINTS/SWITCHES

INFORMATION ARE TRAINS

(TRANSMISSION) LINES ARE TRACKS

In general, a network is a collection of resources used to establish and switch communication paths between its terminals.

A NETWORK IS A RAILWAY SYSTEM

A router is a device which bridges some packets (i.e. forwards based on datalink layer information) and routes other packets (i.e. forwards based on network layer information). (cf. The *convoys* were routed individually to a rendezvous point.)

PACKETS ARE CONVOYS

A Packet Switch Node (PSN) is a dedicated computer whose purpose is to accept, route and forward packets in a packet switched network.

A PSN IS A POST OFFICE

PACKETS ARE MAIL

PSNS ARE POINTS/SWITCHES

PACKETS ARE TRAINS

A (PACKET SWITCHED) NETWORK IS A RAILWAY SYSTEM

Packet switching is a communications paradigm in which packets (messages) are individually routed between hosts, with no previously established communication path. (cf. This *flight* is routed to *Chicago* via New York.)

PACKETS/MESSAGES ARE PLANES

HOSTS ARE TOWNS/CITIES

COMMUNICATION PATHS ARE FLIGHT PATHS

break the transmission (cf. We broke our *journey* to Rome at Venice.)

DATA TRANSMISSION IS A JOURNEY

Signals travel round the ring to each device in turn. (cf. *We travelled to Rome by Milan and Florence.*)

(ELECTRONIC) SIGNALS ARE PASSENGERS

DEVICES ARE TOWNS

A bus is a signal route to which several items of a computer system may be connected in parallel so that signals can be passed between them. (cf. The two *towns* are connected by an excellent *bus* service.)

AN (ADDRESS/DATA/ETC) BUS IS A ROUTE

ITEMS OF A COMPUTER SYSTEM ARE TOWNS

A bus is a single continuous channel along which all signals travel to all devices attached to it. (cf. A *bus* is a large vehicle that carries *passengers*, esp. one that travels along a fixed *route*, stopping regularly to let people get on and off.)

AN (ADDRESS/DATA/ETC) BUS IS A BUS (ROUTE)

(ELECTRONIC) SIGNALS ARE PASSENGERS/PEOPLE

If a number of people, pieces of information, ideas, etc flow from one place to another, they move steadily and freely. (cf. If a *liquid*, or something that moves smoothly like a liquid, flows in a particular direction, it moves *steadily* and continuously in a stream.)

INFORMATION IS A LIQUID

There's a good flow of information.

INFORMATION IS A LIQUID

When traffic flows through the streets of a town or city, it moves steadily and without difficulty.

TRAFFIC IS A LIQUID

A gyűjtött metaforák alapján levonható néhány következtetés

Talán az egyik legfontosabb tanulsága vizsgálatainknak, hogy a számítógépes hálózatokkal kapcsolatos metaforák nem elszigetelten fordulnak elő, hanem *koherens metaforarendszert* alkotnakⁱⁱⁱ. Ez az informatikai metaforák táblázatából – amely helyhiány miatt a témakörrel kapcsolatos megfeleléseknek szükségképpen csak egy részét mutatja – jól látszik. Érdeemes megfigyelni, hogy a táblázat legtöbb sorában a céltartomány megadott fogalmaihoz több, egymástól különböző „szó szerinti” jelentésű megfelelés tartozik, például

packets datagrams messages	buses, planes, trains, ships, etc		mail letters, parcels	messages sounds
----------------------------------	--------------------------------------	--	--------------------------	--------------------

Azaz az adatsomagok (datagramok, üzenetek) tekinthetők akár járműveknek (buszok, repülőgépek, vonatok, hajók stb.), akár postai küldeményeknek (leveleknek, cso-

magoknak stb.), akár pedig (multimediális) kommunikatív elemeknek, „kommunikátumoknak” (üzeneteknek, hangoknak stb.) attól függően, milyen szövegkörnyezetben fordulnak elő. Pontosabban: a forrástartományok megfelelő fogalmihoz tartozó és a céltartományba „átvitt” tulajdonságok a céltartomány fogalmainak csak meghatározott tulajdonságait emelik ki, és ezek mellett tág tere nyílik az ugyanahhoz a fogalomhoz tartozó további tulajdonságoknak (amelyeket például egy másik forrástartományba tartozó fogalom segítségével jeleníthetünk meg). Lássunk egy konkrét példát erre (MALKIN: 1996.):

Packet Switch Node (PSN)

A dedicated computer whose purpose is to accept, route and forward packets in a packet switched network.

csomagkapcsoló csomópont (PSN): Egy kijelölt számítógép, amelynek a célja az, hogy adatcsomagokat fogadjon, irányítson és továbbítson egy csomagkapcsolt hálózaton belül.

packet switching

A communications paradigm in which packets (messages) are individually routed between hosts, with no previously established communication path.

csomagkapcsolás: Olyan kommunikációs paradigma, amely szerint az adatcsomagok (üzenetek) irányítása a hoszt számítógépek között egyenként történik meg, és nem pedig egy előre meghatározott kommunikációs csatormán.

Nos, valószínűleg a fenti meghatározások csak megfelelő szakmai ismeretek, háttér tudás segítségével érthetőek meg. Ezzel szemben az ADATCSOMAGOK VASÚTI SZERELVÉNYEK fogalmi metafora alapján adódó meghatározás már valószínűleg elemi iskolások számára is könnyen érthető:

Egy váltó olyan eszköz, amelynek feladata a vasúti szerelvények irányítása a megfelelő vonalra a vasúti hálózaton belül. Az út kijelölése (azaz a szerelvény irányítása) az állomások között az egyes szerelvények esetén egyenként történik meg, azaz az egyes szerelvények esetén nincs előre meghatározott út.

Néhány dolog azonban hiányzik a fenti „meghatározásból”: a váltók ugyanis nem fogadják és továbbítják a vasúti szerelvényeket. (Másképp pedig a csomagkapcsoló csomópontok például nem csikorognak, és az adatcsomagok nem zakatolnak ...)

Lássuk ugyanezt az ADATCSOMAGOK LEVELEK fogalmi metafora alapján:

Egy postahivatal feladata a levelek fogadása, irányítása és továbbítása rendeltetési helyükre a postai hálózaton belül. A levelek irányítása (azaz a továbbítási út meghatározása) a feladási és címzési hely között az egyes levelek esetén egyenként történik meg, azaz az egyes levelek esetén nincs előre meghatározott továbbítási út.

Ez a meghatározás minden lényeges elemet tartalmaz (legalábbis azokat az összefüggéseket, amelyek a meghatározásokban explicite szerepelnek).

Lássuk végül az ADATCSOMAGOK ÜZENETEK fogalmi metafora alapján adódó meghatározást:

Az egyes üzenetek azokhoz az emberekhez, akiknek szánják őket, általában nem előre meghatározott személyeken keresztül jutnak el, hanem az illető üzenettől függően más-más személyeken keresztül. Az egyes emberek meghallgatják (írásos üzenet esetén megkapják) az üzeneteket, eldöntik, ki nek adják tovább, majd továbbítják őket.

Ez a meghatározás talán a legproblematiszabbb: a kommunikációs hálózat vagy rendszer fogalma túl technikai, formális, nem igazán illik a meghatározásba (valószínűleg azért, mert az emberek között az üzenetek informális és nem formális csatornákon keresztül áramlanak); az irányítás fogalma hiányzik, és az üzenetek *fogadása* itt is túl formálisnak tűnik; valamint a meghatározás összemosza az üzeneteket küldő, fogadó és továbbító *embereket*. Utóbbi érdekessége, hogy a csomagkapcsoló csomópontok is számítógépek, tehát – bár ez a csomagkapcsoló csomópont és a csomagkapcsolás fenti definíciójából explicite nem következik – a meghatározásnak ez az eleme tulajdonképpen helyes.

Összefoglalva: a példák alapján (is) egyértelműnek tűnik a metaforák óriási szerepe a megértés, „konceptualizáció” folyamatában. Sokkal bonyolultabb kérdés viszont a metaforák szerepe a megértés *után*. Világos ugyanis, hogy a számítógépes hálózatok területén az egyes fogalmaknak önálló jelentése van, amely az adott terület kapcsolatrendszerét egyértelműen leírja, és nem igényel „külső” ismereteket. Vissza a terület dinamikus fejlődése állandóan új és új kapcsolatok, összefüggések megjelenéséhez vezet, ami viszont újabb konceptualizációs igényekkel jár, vagyis – előbb vagy utóbb – ismét a metaforák kerülnek előtérbe. Ezek vissza csak az „eredeti” metaforákhoz kapcsolódhatnak, így azok folyamatosan jelen kell hogy legyenek a „szakmai” gondolkodásban is. Ráadásul minél gazdagabb, sokrétűbb az adott területhez kapcsolódó metaforarendszer, annál valószínűbb a terület dinamikus fejlődése, az új fogalmak alkotásának, illetve átvételének képessége.

A fenti gondolatok, amennyiben valóban megállják helyüket, rengeteg következménnyel járnak. Csak néhány ezek közül: bármennyire is elvont, absztrakt egy terület, művelőinek szüksége van széles látókörre, állandó „kitekintésre”, továbbá a területhez tartozó metaforarendszer folyamatos frissítésére. Ez utóbbi legjobb színtere az alsó-, középső-, és felsőfokú oktatás, ahol az adott terület fogalmainak megértése, konceptualizációja nap mint nap megtörténik. A kutatás és az oktatás egymásrautaltsága tehát egy lehetséges következménye a metaforák szükségességének.

Jegyzetek

Az utóbbi tizenöt év számítógépes technokrata és társadalomtudományi zsargonjában újabb hullámban futja be már sokadik karrierjét a *kognitív* jelző. Az első hullámban, húsz éve, mikor itt Magyarországon apránként vetköztük le naiv hitünket arról, hogy ami tudományos, az viselkedésvű, azaz behaviorista, megismerkedtünk a kognitív pszichológiával. Különböző for-

mákban máig is él ez az irány, mely (...) feltárja az ember mint modelláló lény jellemzőit. (...) A kognitív jelző karrierjében újabb szakaszt jelent a *cognitive science* megjelenése. Ha a pszichológia önző szempontjai felől tekintjük, akkor valójában beteljesedését látjuk itt a kognitív pszichológiával elkezdődött mozgalomnak. A pszichológia, amikor az egyén megismerési folyamatait állítja a középpontba, kénytelen lesz kapcsolatba kerülni az „ismeret” hagyományos kutatásával, vagyis az ismeretelmélettel és a logikával. Másrészt legfőbb inspirátorai, ellenőrzői és rémei a megismerés feladatait maguknak (is) vindikáló *gépek*. Vagyis a megismeréstudomány a pszichológia, a filozófia és a mesterséges intelligencia kutatás határán jön létre. Ugyanakkor kiterjed a nyelvészetre is a logika egy részére is, hiszen onnan veszi eszközeit a reprezentációk, a fejünkben lévő modellek jellemzésére. (PLÉH: 1998. 250-251.)

- ii The word metaphor was defined as a novel or poetic linguistic expression where one or more words for a concept are used outside of its normal conventional meaning to express a similar concept. But such issues are not matters for definitions; they are empirical questions. (...) The generalizations governing poetic metaphorical expressions are not in language, but in thought: They are general mappings across conceptual domains. Moreover, these general principles which take the form of conceptual mappings, apply not just to novel poetic expressions, but to much of ordinary everyday language. In short, the locus of metaphor is not in language at all, but in the way we conceptualize one mental domain in terms of another. The general theory of metaphor is given by characterizing such cross-domain mappings. And in the process, everyday abstract concepts like time, states, change, causation, and purpose also turn out to be metaphorical. The result is that metaphor (that is, cross-domain mapping) is absolutely central to ordinary natural language semantics, and that the study of literary metaphor is an extension of the study of everyday metaphor. (...) The word metaphor has come to mean a cross-domain mapping in the conceptual system. The term metaphorical expression refers to a linguistic expression (a word, phrase, or sentence) that is the surface realization of such a cross-domain mapping (this is what the word metaphor referred to in the old theory). (LAKOFF: 1992.).
- iii A fogalmi metaforák gyakran szerveződnek nagyobb egységekbe bizonyos fölérendelt céltartományok (mint az esemény fogalma) jobb megértése céljából. E fölérendelt fogalmak alkotják az alapszintű (...) fogalmak különböző jelentésdimenzióit. (...) A fölérendelt fogalmak megértésére használt metaforarendszerek kidolgozása csak a legutóbbi időben kezdte foglalkoztatni a kognitív nyelvészeket. (KÖVECSES: 1998. 67.)

Irodalomjegyzék

Collins:

1993. Collins COBUILD English Language Dictionary. Harper Collins Publishers.

GUNTON, T.:

1992. The Penguin Dictionary of Information Technology and Computer Science. Penguin Books.

HEDRICK, C. L.:

1988. Introduction to Administration of an Internet-based Local Network. Computer Science Facilities Group, RUTGERS University.

KÖVECSES Z.:

1998. A metafora a kognitív nyelvészetben. In: PLÉH Cs. – GYÓRI M. (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest, Pólya Kiadó.

LAKOFF, G.:

1992. The Contemporary Theory of Metaphor. To Appear in ORTONY, Andrew (ed.) *Metaphor and Thought* (2nd edition), Cambridge University Press.

Longman:

1984. Longman Dictionary of Contemporary English. Longman.

MALKIN, G. (ed.):

1996. Internet Users' Glossary. Network Working Group, August 1996. (Request for Comments: 1983, FYI: 18).

Oxford:

1997a. A Dictionary of Computing. 4th ed. Oxford University Press.

1997b. OXFORD Advanced Learner's Dictionary on CD-ROM. Oxford University Press.

PETŐFI S. J.:

1999. Adalékok a szó- és gondolatalakzatok szemiotikai textológiai keretű általános elméletéhez, különös tekintettel a metaforakutatásra. In: PETRŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II)*. JGYF Kiadó, Szeged, 110-135.

PLÉH Cs.:

1998. A megismeréstudomány: szükséglet vagy még újabb divat? In: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi Kiadó, Budapest.

METAPHORS IN COGNITIVE LINGUISTICS

A study of conceptual metaphors in information science

KÁROLY I. BODA – JUDIT PORKOLÁB

In this study typical conceptual metaphors in the field of information science are presented and interpreted as general mappings across conceptual domains. The samples presented here illustrate, among others, that conceptual metaphors occur frequently in information science, and especially in the texts about the Internet and related topics.

KRITÉRIUMOK CD-ROM-OK ÉS WWW OLDALAK ÉRTÉKELÉSÉHEZ

HARTMUT SCHRÖDER

1. Bevezető megjegyzések

Multimediális oktatóprogramok értékelő szempontjaival elsősorban tárolómédiák számára rendelkezünk. Komputerfolyóiratokban főleg CD-ROM-ok különféle kritériumok alapján készült recenzióival találkozhatunk. Az alapgondolat és a technikai kivitelezés értékelésén túl a legfontosabb kritériumok közé tartoznak a következők: az alkalmazás viszonylag könnyű kezelhetősége, különféle médiumok, illetőleg kommunikációs csatornák integrálása, valamint a mindenkorinak megfelelő interaktivitás. Mindezek mellett sokszor a megvalósítás esztétikai szempontjai is szerepet játszanak.

Bár az itt bemutatandó kritériumok az idegennyelv-oktatásban szerzett médiata-pasztalatainkból származnak, meggyőződésünk szerint más területekre is átvihetők. Az oktatóprogramokat célszerűnek láttuk a következő három nézőpontból értékelni: (a) praktikussági, (b) általános didaktikai, (c) médiadidaktikai.

2. Szempontok a praktikusság értékeléshez

Multimediális oktatóprogramok oktatási és tanulási praxisban való alkalmazhatósága, ami (a) dokumentálásukat, (b) programtechnikájukat és (c) képernyő-strukturálásukat illeti, egy szempontkatalógus alapján viszonylag könnyen értékelhető.

1. Dokumentáció (lehetőség szerint CD-ROM-on)?

1.1. Kezelési utasítás

- 1.1.1. A nyelvi leírás rövidecsége és érthetősége?
- 1.1.2. Az installálás, programelindítás és kópiázás magától értődősége?
- 1.1.3. Hibajelzés, segítségnyújtás?
- 1.1.4. Nyomtatási lehetőség?

1.2. Didaktikai rész

- 1.2.1. A tanítás és tanulás módszere világos-e?
- 1.2.2. A felhasználók (és a velük kapcsolatos elvárások) meghatározottsága?
- 1.2.3. A tanítandó anyag kiválasztásának megindokltsága?
- 1.2.4. Az önálló tanuláshoz vannak-e megfelelő instrukciók?

2. Programtechnika

2.1. Követelmények / Alkalmazhatóság

- 2.1.1. Az alkalmazó rendszerre vonatkozó követelmények?
- 2.1.2. Alkalmazható-e különböző rendszerekben?
- 2.1.3. Kép- és hangminőség?
- 2.1.4. A kibővítés lehetséges-e, illetőleg tervezhető-e?

- 2.2. Biztonság
 - 2.2.1. Problémamentes alkalmazás laikusok részéről is (elindítás, befejezés)?
 - 2.2.2. Biztosítás kópiakészítés útján?
 - 2.2.3. Biztosítás 'programösszeomlás' esetére (billentyűkombinációk)?
- 2.3. Könnyű kezelhetőség
 - 2.3.1. Automatikus indulás / billentyűs indítás / befejezés?
 - 2.3.2. A teljes struktúra reprezentációja?
 - 2.3.3. Sebesség: új képernyőoldalak létrehozása (hét másodperc mint tűrési határ)?
 - 2.3.4. Menü és menümanipulálás (nem több mint öt ikon) áttekinthető, illetőleg könnyen navigálható?
 - 2.3.5. Képernyőoldalak nyomtatására van-e lehetőség?
- 2.4. Flexibilitás
 - 2.4.1. A programtartalom változtatására / bővítésére van-e lehetőség?
 - 2.4.2. Saját adatok tárolására (az adatok anonim kezelésére) van-e lehetőség?
 - 2.4.3. Több tanuló által történő egyidejű használatra van-e lehetőség (az eredmények 'egymásra írása' nélkül)?
 - 2.4.4. Adatbeíráskor korrekturára (parancsok törlésére) van-e lehetőség?
 - 2.4.5. Programlépések egymásutánjának változtatására, gyakorlatok átugrására (keresőfák, könyvjelzők alkalmazására) van-e lehetőség?
3. Képernyő-strukturálás
 - 3.1. Áttekinthetőség (didaktikai funkciózónák, kiemelések, visszajelzések, segítségnyújtás, értékelés minden alkalommal ugyanazon a helyen)?
 - 3.2. Rövid keresőutak?
 - 3.3. Menük, menüparancsok áttekinthetőek-e, illetőleg érthetőek-e?
 - 3.4. Az egérrel való navigálás egyszerű és könnyen érthető?
 - 3.5. Makrostruktúra (áttekinthető, motiváló, szükséges képernyőnagyság)?
 - 3.6. Az írás, kép és videó nagysága / minősége?
 - 3.7. Színek és ikonok általi vezérlés (színek és grafikus effektusok didaktikai funkciója)?
 - 3.8. A program ergonómiája (színkontrasztok, nagy különbségek mellőzése a képernyő-struktúrában)?

3. Szempontok a didaktikai értékeléshez

A didaktikai értékelés nem hajtható végre a közvetítendő tartalmak értékelésétől elválasztva, minthogy e tartalmaknak az antik retorika értelmében az *inventiora* (itt: az anyag kiválasztására), a *dispositiora* (itt: az anyag elrendezésére és folyamatos bővítésére), az *elocutiora* (itt: a nyelvi megformálásra) és a *pronuntiatio/actora* (itt: mind az auditív, mind a vizuális tényezőket magába foglaló teljes struktúrára) egyaránt ki kell terjednie. Forma és tartalom éppen egy oktatóprogramban kell hogy harmonikus egységet képezzen. Ami ebben az összefüggésben a releváns formáló eszközöket illeti, UTA CÚPOK-nak a fentiekben 2.1.-2.4. alatt felsorolt szempontjaira utalhatunk, amiket itt nem

kívánunk újból kifejtetni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy jelentőségüknek ne lennénk tudatában. Ezeken túlmenően a következő szempontokra kell figyelemmel lennünk, amelyek különösen az önálló tanulást célzó programok esetében játszanak jelentős szerepet.

4. Interaktivitás

- 4.1. A tanuló szabadsága biztosítva van-e (a tanulás lépései és módszerei megválaszthatók, illetve kombinálhatók; a tanulóprogram menetére gyakorolható-e befolyás)?
- 4.2. Saját vezérlésű tanulás (előrehaladás, tempó, terjedelem, nehézségi fok) lehetősége, illetve figyelembevétele?
- 4.3. A tanulási siker és a tanulás közben elkövetett hibák kommentálhatósága (hibajavítás, hibaelemzés, tanulási instrukció)?
- 4.4. Tanulóprotokollok (tanár és tanuló számára, a tanulás aktív strukturálása)?
- 4.5. Programnyíltság (kiegészítések, változtatások, aktualizálások)?
- 4.6. Dialogizálási képesség (nyitott vagy félig nyitott programok saját anyag hozzáfűzésének lehetőségével, nyílt megoldások, gyorsan igénybe vehető segítség, szótárak, szabálygyűjtemények stb.)?

5. Médiumintegráció

- 5.1. Kommunikációs csatornák integrálása synergieffektussal (a CD-ROM-nak azt kell nyújtania, amit más médiumok egyedül nem tudnak nyújtani!)?
- 5.2. Auditív segítség a tanuláshoz (nyelv, hang, háttér stb.)?
- 5.3. Vizuális segítség a tanuláshoz (képek, színek, videók stb.)?
- 5.4. Szemantizálás a (multimediális) kontextus által?

6. Készségek és gyakorlatok

- 6.1. Tanulás, játék, ismétlés (motiváló és változatos gyakorlatok / játékok, *edutainment*, az ismétlések integrált programozása)?
- 6.2. Bevezetések és példák a gyakorlatokhoz?

4. Szempontok a médiapedagógiai értékeléshez

A didaktikai értékelés mellett a tanulóprogramokat médiapedagógiai szempontból is értékelni kell, amelyek figyelembevétele a (kereskedelmi forgalomban lévő) programok jó részénél hiányzik vagy nem vehető észre és/vagy explicit módon nincs prezentálva. Ennél az értékelésnél vizsgálni kell, hogy a multimédia használata a közvetítendő tartalmak, a tényleges tanulási célok és az alapvető projektkon koncepció szempontjából tényleges synergieffektussal jár-e, vagy a multimediális kidolgozás csupán öncélú.

7. Médiadidaktikai koncepció

- 7.1. Motiváló játékkon koncepció (adekvátság, korrektség) kimutatható-e?
- 7.2. A tanuláspszichológia szempontjait figyelembe vették-e?
- 7.3. A nyelv – kép – hang viszony funkcionális-e?

- 7.4. Lezárt gondolatmenetek, illetve tényállások minden esetben egy képernyő-oldalon?
- 7.5. A tanulók részéről elvárt elfogadhatóság (tartalmat, tanulásformát, bemutatásmódot, interakcióformát tekintve) biztosítva van-e?
- 7.6. Világosság és érthetőség a metaszinten (struktúra, procedúra) megvalósul-e?

Médiadidaktikai szempontból a főtörekvésnek abban kell állnia, hogy az „új” médiumok lehetőségei optimálisan, és ne túlerőltetve kerüljenek felhasználásra, hogy a médiumspecifikus előnyök érvényre jussanak, ugyanakkor médiumspecifikus nehézségek felépése esetén a tanulók közvetlen kommunikációt és segítséget vehessenek igénybe. A médiumhálózatok (azaz offline-‘önálló tanulás’ és online-asszisztencia) használatának a lehetőségét előtérbe kell állítani.

5. www oldalak

STEFAN KREMPL – tanszékünk munkatársa – az INTERNET oldalak értékeléséhez egy kritériumkatalógust állított össze. Ezt itt csak röviden kívánom bemutatni, minthogy részletes leírása megtalálható WWW-en: <http://www.euv-frankfurt-o.de/~sk/>.

Az INTERNET által nyújtott információk használata szempontjából STEFAN KREMPL szerint alapvető tényezők a következők: 1) a tartalom, 2) a design (Net-Appeal), 3) a navigációlehetőségek, 4) az interakciólehetőségek, 5) a Net-érték. Ezeket kommentálom röviden a továbbiakban.

Ami a tartalmat illeti, ezzel kapcsolatban elsősorban annak aktualitására és állandó aktualizálására kell ügyelnünk. A design vonatkozásában elsősorban a makrostruktúrára, szöveg és kép harmóniájára, valamint az alkalmazott színekre. A HTML sajátos lehetőségeit funkcionálisan kell használni; egy WEB oldal érdekesebb és motiválóbb kell hogy legyen, mint egy újság- vagy könyvoldal. A navigációt illetően a web produktumok világos strukturáltságára szükséges elsősorban figyelni, amelynek a teljes tartalomhoz rendelt irányító ikonsorok és/vagy indexek formájában kell realizálódnia. A ‘3 klikk’ szabálynak érvényesülnie kell. Az interakció vonatkozásában a kapcsolatlehetőségekre kell figyelni az e-mail-től a CU-See.Me-ig. A Net-érték WEB produktumok esetében más situához viszonyított ‘feltöltési idejük’-től, az általuk nyújtott ‘járulékos haszon’-től (‘nyerőjáték’-től vagy ahhoz hasonlótól), valamint attól függ, hogy motiválnak-e arra, hogy a szóban forgó situt még egyszer felkeressük.

Hasznos WWW címek a szóban forgó tematikához

INDUSTRIE „MULTIMEDIA UND LERNPROGRAMME”
<http://www2.echo.lu/mes/de/meshome-de.html>

VIRTUAL COLLEGE BERLIN-BRANDENBURG
<http://virtuale.tu-berlin.de>

VIRTUAL MANAGEMENT
<http://www.pce.de/vmss/>

UNITED STATES NATIONAL INFORMATION
INFRASTRUCTURE – VIRTUAL LIBRARY
<http://nii.nist.gov/>

DAS BMWI INFORMIERT ÜBER DEUTSCHLANDS WEG IN DIE
INFORMATIONSGESELLSCHAFT
<http://www.kp.dlr.de/bmwi/>

WISSENSCHAFTLICHE INFORMATION UND KOMMUNIKATION IM UMBRUCH
ÜBER DAS INTERNET ZU NEUEN WISSENSCHAFTLICHEN INFORMATIONSTRUKTUREN
<http://elib.zib-berlin.de/math.org.softinf.pub>

CRITERIA OF EVALUATING CD-ROMS AND WWW PAGES

HARTMUT SCHRÖDER

The paper gives a really wide range of viewpoints to evaluate CD-ROMs and www pages.

Fordította: PETŐFI S. JÁNOS

Bevezetés

Ez a kötetrészt két, tankönyvi szövegek elemzésével foglalkozó írást tartalmaz, egy az anyanyelvi nevelés általános kérdéseivel foglalkozót, valamint egy kerekasztal-beszélgetés rövidített, informatív transzkripcióját.

Az első – B. FEJES KATALIN írása – a képi és nyelvi információ összefüggésének néhány kérdését tárgyalja a természettudományok körébe tartozó tankönyvekből vett példák alapján. A második – R. MOLNÁR EMMÁÉ – fizikatankönyvek szövegeiből vett példák elemzésével illusztrálja a nyelvi megfogalmazás néhány aspektusát. A harmadik – a PETŐFI – BENKES szerzőpárosé – az anyanyelvi nevelés főbb témáit kommentálja.

A kerekasztal-beszélgetés témája a „tankönyvi szövegek”, e kifejezést a legáltalánosabb értelemben véve.

A KÉPI ÉS A NYELVI INFORMÁCIÓ ÖSSZEFÜGGÉSE ALÁRENDELŐ SZERKEZETEK BEN (A TERMÉSZETISMERET 6 ÉS A FIZIKA 7 CÍMŰ TANKÖNYVEK SZÖVEGÉBEN)

B. FEJES KATALIN

A tankönyvi szövegek vizsgálatában egyik első szempont a képi információ és az ezt közvetítő nyelvi szerkezet összevetése. E megállapítás alapjául szolgáló példákat a *Természetismeret 6* (Fizika és kémia) című tankönyv szövegéből, továbbá ennek 1979-ben a Tankönyvkiadónál, majd átdolgozott változataként a MOZAIK Oktatási Stúdiónál 1996-ban megjelent *Fizika 6* című tankönyv szövegváltozataiból vettem; valamint a *Fizika 7* című tankönyvből, amely 1996-ban jelent meg a MOZAIK Oktatási Stúdiónál.

1. A tankönyvek szövegeinek sajátosságairól

A fizika és a kémia tárgyakban sajátos szerepük van a nyelvi megfogalmazásoknak. A tantárgyak természetéből következően új fogalmak bevezetéséről és megtanításáról van szó. Jellegzetességük az is, hogy a fogalom bevezetését kísérletek bemutatásával készítik elő, a szöveg ezért igen gyakran nyelvi „megismétlése” a valóságban megfigyelteknek, illetve kísérő magyarázata a tankönyv képi anyagának. Éppen ezért nagyon fontos, hogy a képi megjelenítés rendszerszerűségét jól követhető nyelvi szerkezeti rendszer segítse megértetni a tanulókkal. Mivel a kísérlet valóságában vagy a tankönyv képi megjelenítésében időrendet követő folyamatok összetevői a nyelvi interpretációnak is kiindulási elemei, szinkronban kell maradniuk a képi rendszerrel.

A másik fontos szempont a nyelvi megfogalmazásban, hogy minden új fogalom kialakításához csupán olyan fogalmat használhatunk, amelyet a tanulók már ismernek. Az új fogalmat tehát a szövegben már ismert fogalmakkal járjuk körül, hogy az új fogalomhoz pontos jelentést tudjon kapcsolni a tanuló. Ez azt jelenti, hogy az új fogalom meghatározása jórészt redundáns elemek összerakásával történik. Ennek a nyelvi formája alapvetően a szó szerkezet és az alárendelő összetett mondat lehet. E két forma alkalmazása nem független egymástól, a tankönyvszövegek íróinak ezért mérlegelniük kell a kétféle szintaktikai alakzat környezetét.

Nem nehéz belátni, hogy a transzformációkat tömörítő zsúfolt szó szerkezetek megértése nehezebb a tanulóknak, mint a mellékmondatos megoldás. A mellékmondatban az önálló mondat egység belső tagolódása az információk magasabb szerkezeti szintű elhelyezését teszi lehetővé; a főmondati részben pedig hangsúlyosan lehet kiemelni azt a fogalmat, amelyre a mellékmondati információ vonatkozik. Egy példa erre:

A nehezebben megváltoztatható sebességű szabadon mozgó test tehetetlenebb, mint a másik.

Az idézett mondat szerkezetes alanya két transzformációt kapcsol magához azonos szinten. A szintagmába jelzőként beépülő determinánsok további bővítményeket hoztak magukkal a transzformációk során. A tanuló számára túlságosan sok a szintagmában elhelyezett információ ahhoz, hogy ezeket megértse, még akkor is, ha már ismert állításokat tartalmaznak. Jól döntöttek a szerzők, amikor az ilyen esetekben szerkezetileg kétféle tagolták az információt. Az egyik állítás szintagmatikus helyzetben maradt, a másikat pedig mellékmondatban helyezték el. Ezt látjuk az alábbi változatban:

Az a szabadon mozgó test, amelynek nehezebb megváltoztatni a sebességét, tehetetlenebb, mint a másik. (Természetismeret 6, 45.)

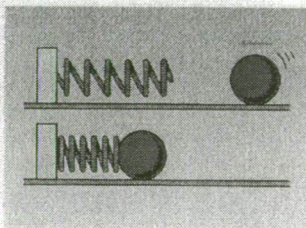
Az eddig felvázolt szempontokra figyelve, nézzük meg a vizsgált tankönyvek ismertetfeldolgozó részeinek megszövegezését.

Tudatos szerkesztésre utal az az elrendezés mód, amelyben a képi és a nyelvi anyag párhuzamosan fut egymás mellett, vagyis a tankönyv lapjainak külső oldalán találjuk a rajzokat, fotókat; belső oszlopban pedig a szöveget olvashatjuk.

Egy mozgó golyó ütközés közben az álló golyót felgyorsítja. A mozgó testek más testeket nemcsak felmelegíthetnek, hanem képesek őket mozgásba hozni, sebességüket megnövelni.

A mozgó golyó rugóknak ütközve képes azt meghajlítani, összenyomni vagy más módon megfeszíteni. A mozgó testek képesek a rugalmas testeket megfeszíteni.

Egy mozgó testnek annál nagyobb a meglejtő-, más testeket mozgásba hozó, a rugalmas testeket megfeszítő képessége, minél nagyobb a tömege és a sebessége.

31.2. A rugót megfeszíti a nekiütköző golyó.

2. Az alárendelő összetett mondatok

A visszacsatolásra szánt szövegrészeken kívül alapvetően közlő funkciójú a szöveg, azaz túlnyomórészt kijelentő mondatokat tartalmaz. Közöttük nem találunk bonyolult összetett mondatokat. Legtöbbjük 2-3 tagmondatos, 4 vagy annál több tagmondatból álló csak elvéve akad. Feltűnő az alárendelő összetett mondatok túlsúlya. Gyakoriságukat a természetismereti tankönyvekben az indokolja, hogy a tartalmi összefüggések szorosságát a nyelvi szerkesztés szorossága is érzékelteti. A szintaktikai kényszer, amely az alárendelő szerkesztés sajátossága, a tartalmi összefüggések szükségszerűségét a maga nyelvi természetével közvetíti.

2.1. A feltételes mellékmondatok

Gyakoriságukkal az alárendelő kapcsolások közül a feltételes mellékmondatos szerkezetek hívják fel magukra a figyelmet. (Jelmagyarázat: F = főmondat, h_f = feltételes mellékmondat.)

Könnnyen átlátható, hogy a szerzők miért használják leggyakrabban ezt a nyelvi szerkezetet. A fizika tanításának kezdetén (12-14 éves korban) minden összefüggést kísérleti úton, a tanulók szeme láttára kell bemutatni. A megfigyeltetés logikája arra irányul, hogy az időben lezajló események közben az egymásra ható tényezők közül melyikkel mi történik. *Mi történik akkor, ha ...?* Először azonban létre kell hozni a megfelelő változást a folyamatban részt vevő összetevőkön ahhoz, hogy megfigyelhető legyen az összefüggés; a nyelvi-szerkezeti tagolás sorrendje (mellékmondat \ főmondat) leképezi a kísérlet során végbemenő változások egymásutánosságát. Az alábbi három példa szerkezete azonos: (h_f \ F):

*Ha egy test melegszik, hőmérséklete nő,
ha hűl, hőmérséklete csökken. (Természetismeret 6, 9.)*

*Ha egy meleg vízzel telt poharat hideg vízbe helyezünk,
mindkét víznek megváltozik a hőmérséklete. (Természetismeret 6, 9.)*

*Ha egy hőmérő tartályát puha textil anyaghoz szorítva mozgatjuk,
akkor a hőmérő a súrlódás miatt felmelegszik (Természetismeret 6, 57.)*

A példák tanúsága szerint jól használható forma a feltételes alárendelés minden olyan esetben, amelyben egy időben előbb elvégzett cselekvés következményét szükségszerű összefüggésként akarjuk megjeleníteni. A szerzők azonban nem csak akkor használják ezt az összetettmondat-típust, amikor a feltétel – a valóságban lezajló esemény oki-okozati összefüggésének megfelelően – megelőzi a következményt (a 'conditio' az 'implicatum'-ot). A szoros összefüggés nyelvi megjelenítésére alkalmas a főmondat / mellékmondat-sorrend is. Például a 'munka' fizikai fogalmának tisztázása után már föl lehet tenni a kérdést:

Mikor nagyobb a munka? Mivel a munkavégzés közben bekövetkező energiaváltozást már előzetes kísérletekben megfigyelték a tanulók, az összefüggést (F / h_f)-sorrendben is meg lehet fogalmazni.

*A munka akkor nagyobb, ha a munkavégzés nagyobb energiaváltozással jár.
(Természetismeret 6, p. 57)*

Érdemes megfigyelnünk ennek a tagmondatsorrendnek a 'kibővülések' típusait is. (Az itt idézett mondatok szerkezete az 1993-as és az 1996-os kiadásban azonos.)

2.1.1. A főmondati rész bővül ki

Mikor van szüksége a tankönyvrírónak, hogy a 'feltétel –következmény' két tagmondatos szerkezetét kibővítse? Akkor például, ha a feltételnek két megfigyelhető következménye is van. Ezt a formát így ábrázolhatjuk: $(h_f \setminus F \rightarrow \leftarrow F)$.

Ha egy test szabadon esik, mozgási energiája nő, közben a gravitációs mező energiája csökken. (Természetismeret 6, 61.)

A fenti példában a párhuzamként megfogalmazott következményben ellentét van: $nő \rightarrow \leftarrow csökken$. Ez az ellentét a *viszont* kötőszóval is megjeleníthető lehetne, itt azonban pontosabb a *közben* határozószó, amely a két változás időbeli összefüggésére hívja fel a figyelmet. Az *viszont* nem ártana, ha a főmondatok tömbjét – hogy a fő viszony egyértelmű legyen – utalószóval jelölnénk meg:

Ha egy test szabadon esik, akkor a mozgási energiája nő, miközben a gravitációs energiája csökken.

2.1.2. A mellékmondati rész bővül ki

Erre a szerkezeti megoldásra akkor van szükségünk egy fizikai törvény megfogalmazásában, ha a következménynek két, egymással összefüggő feltétele van. Ábrázolva: $((h_f + h_f) \setminus F)$.

*Ha az erő nagysága állandó, és a hatásvonala mentén történt elmozdulás kétszer, háromszor nagyobb, akkor a végzett munka is kétszer, háromszor nagyobb.
(Természetismeret 6, 57.)*

A fenti példa feltételes mellékmondatainak viszonyát az *és* kötőszó jelöli, jóllehet a kijelentés tartalma egymással ellentétes. Az újra írt szövegben már a *de* kötőszó jelöli a viszony fajtáját. Ábrázolva: $((h_f \rightarrow \leftarrow h_f) \setminus F)$.

*Ha az erő hatásvonala mentén történő elmozdulás ugyanakkora, de az erő kétszer, háromszor nagyobb, akkor a végzett munka is kétszer, háromszor nagyobb.
(Természetismeret 6, 57.)*

2.1.3. A párhuzam kifejezésére használt feltételes szerkezet

A szükségszerű összefüggés kölcsönös, így a nyelvi szerkezet megfordításával kétszeresen is megerősítik a szerzők az elsajátítandó ismeretet. Ábrázolva:

$$((h_f \setminus F) \rightarrow \leftarrow (h_f \setminus F)).$$

*Ha nő a térfogat, csökken a sűrűség,
ha csökken a térfogat, nő a sűrűség. (Természetismeret 6, 72.)*

2.1.4. A beékelődött (vagy annak látszó) feltételes mellékmondat

Az 1993-as és az 1996-os könyvek példáinak egybevetéséből arra következtethetünk, hogy a szerzők – szerintem is indokoltan – óvatosan bánnak ezzel az alakulattal. A megszakított főmondat valóban fölöslegesen terheli meg a tanulók memóriáját.

Ábrázolva: $\overbrace{F \ h_f \ F}$

*A meleg víznek, ha csökken a hőmérséklete, kisebb lesz a belső energiája.
(Természetismeret 6, 1993. 36.)*

*Amikor a meleg víznek csökkent a hőmérséklete, kisebb lett a belső energiája.
(Természetismeret 6, 1996. 53.)*

Az alábbi megfogalmazás nehezen követhető, az 'átszövődéses' megoldás a feltételes mellékmondatot úgy helyezi el, mintha 'közbeékelődés' volna. (Nem közbeékelődés, hiszen a *vízzel telt lombikot* részlet nem tartozik a predikatív viszonyhoz.)

Megfigyelhető, hogy a vízzel telt lombikot ha melegítjük, a víz tágul, térfogata nő. (Természetismeret 6, 1993. 51.)

Az alábbi átfogalmazott változat sem közbeékelődés; itt a második mélységszinttel kezdődő tömb állíthat némi akadályt a megértés elé. Ábrázolva: $((F / (h_2 \setminus a_1) \text{ tehát } F))$.

Megfigyelhető, hogy amikor egy folyadékkal telt lombikot melegítünk, a folyadékszint emelkedik. Ilyenkor tehát a folyadék térfogata nő. (Természetismeret 6, 1996. 72.)

Szintén vitatható – bár ez sem a fizikusok dolga, hanem a nyelvészeké –, hogy könnyebben érthető-e a jelzőként beépíthető feltételes mondat, mint a közbeékelte mellékmondat.

Két különböző hőmérsékletű test, ha egymással érintkezik, kölcsönösen hatást gyakorol egymásra. (Természetismeret 6, 1993. 3.)

Két különböző hőmérsékletű, egymással érintkező test kölcsönösen hatást gyakorol egymásra. (Természetismeret 6, 1996. 9.)

2.2. A viszonyításon alapuló alárendelő mondatformák

Ide soroljuk azokat az alárendelő összetett mondatokat, amelyekben a kísérlet során megfigyelt összefüggések alapját a mondatrészi viszonyítás adja. Ez a forma leggyakrabban hasonlító határozói mellékmondatként jelenik meg. (Jelmagyarázat: h_{has} .)

2.2.1. A hasonlító határozói mellékmondatok

A szilárd testek hőtágulása annál nagyobb, minél nagyobb a kezdeti térfogatuk és a hőmérséklet-növekedésük. (Természetismeret 6, 1996. 74.)

A főmondat és a mellékmondat sorrendi változatait ebben az alakulatban is megfigyelhetjük. Gyakorisági előfordulásukat is érdemes a ($ha \setminus akkor$)-formával összehasonlítani. A kettő gyakorisága nagyjából azonos. A hasonlító határozói alárendelésben ugyanis nem az időviszony kap elsődleges szerepet, hanem az állapotok egymáshoz viszonyítása. Például a *Természetismeret* 6, 1996. 52. oldalán lévő rajzon megfigyelhető, hogy a három különbözőképpen megfeszített és különböző erősségű rugónak különbözik a rugalmas energiája. Jóllehet ebben az esetben is fontos megfigyeltetni a tanulókkal a feltételeket (vagyis ha erősebb és feszítettebb a rugó, akkor mit tapasztalunk), de ezek a feltételek a viszonyítás során egyszerre jelennek meg (több rugó egyidejű megfigyelésével és összehasonlításával). Mind a két sorrend alkalmas az összefüggések megfogalmazására. Az idézett tankönyv 52. oldalán olvasható az alábbi két megfogalmazás:

Minél erősebb és minél feszítettebb egy rugó, annál nagyobb a melegítő- és más testeket mozgásba hozó képesség. Ábrázolva: ($h_{\text{has}} \setminus F$).

Egy rugónak annál nagyobb a rugalmas energiája, minél erősebb a rugó, és minél jobban meg van feszítve. Ábrázolva: ($F / (h_{\text{has}} + h_{\text{has}})$).

A hasonlító határozói alárendelés szerkezete akkor is alkalmas, ha az összehasonlításban szereplő állapotok közül az egyiket a cselekvés eredményeképpen kapjuk meg. A cselekvés lefolyásának azonban fontos eleme az idő, így ebben az esetben a hasonlító mellékmondat tipikusan megelőzi a főmondatát. Ábrázolva: ($F / (h_{\text{has}2} \setminus a_1)$).

Ezzel a kísérlettel is megállapítható, hogy minél hosszabb úton mozgatjuk a hőmérőt ugyanakkora erővel, a hőmérséklet-változás annál nagyobb lesz. (Természetismeret 6, 1996. 57.)

A kísérletek elvégzése során a tanulókkal szemmel látható változásokat figyeltetünk meg; megmérjük az anyagok tömegét, hőmérsékletét stb., vagyis konkrét tényeket tárunk eléjük, és ezekhez viszonyítjuk a kapott változásokat. Ezeket a tényeket a hasonlító mellékmondat tartalmazza, vagyis az összetett mondat tagmondata ismétlődik. Ábrázolva:

$$(F / (h_{\text{has}} + h_{\text{has}})).$$

Egy tekercs kivezetései között annál nagyobb az indukált feszültség, minél gyorsabban változik a tekercsben a mágneses mező, és minél nagyobb a tekercs magszáma. (Fizika 7, 1996. 89.)

2.2.2. Viszonyítást tartalmazó egyéb mellékmondatok

A hasonlító határozói mellékmondatokat a párhuzamos állapotváltozás összehasonlítására lehetett használni anélkül, hogy pontos mértékekhez köthető lett volna a bekövetkező változás. Olyan összefüggéseket is jellemeznie kell azonban a természettudománynak, amelyekben meghatározható az együttmozgás-változás mértéke. Ilyen esetben már alkalmas a hasonlító határozói alárendelés. A tankönyv írói változatosan használták az egyéb viszonyítási lehetőségeket is. Néhány példát idézek ezekből.

Fok-mérték határozói alárendelés hasonlító jelentéssel. Ábrázolva: (F / h_{fm}) :

Egyenletes emelés közben a gravitációs mező energiája annyival nő, amennyivel az emelést végző energiája csökken. (Természetismeret 6, 1996. 61.)

Minőségjelzői alárendelés hasonlító jelentéssel. Ábrázolva: $(F / j_{\text{m}_{\text{has}}})$:

A vizet is ugyanolyan részecskék alkotják, mint a vízgőzt. (Természetismeret 6, 1996. 27.)

Állítmányi mellékmondat hasonlító jelentéssel. Ábrázolva: $(F / \hat{a}_{\text{has}})$:

A Föld közelében nyugalomban lévő test newtonban mért súlyának mérőszáma 9,81-szor akkora, mint a kilogrammban mért tömegének a mérőszáma. (Természetismeret 6, 1996. 46.)

Az idézett összetett mondatokban a mellékmondat mindig a főmondat után helyezkedik el.

2.3. Az okhatározói mellékmondatok

Az alárendelő összetett mondatok sorában nem véletlenül találkozunk ezzel a szerkezeti formával a természetismereti tankönyvekben. A bennük leírt szükségszerű összefüggések mindegyikét meg lehet fogalmazni oki-okozati viszonyként, illetőleg a megismert jelenség bekövetkeztét megokolni okozati-oki sorrenddel.

Jóllehet ebben az elemzésben az alárendelő összetett mondatok állnak középpontban, de tanulságokkal szolgálhat tankönyvirónak és nyelvésznek egyaránt a kauzális viszony mellérendelő formáinak a használata is. Feltűnő például, hogy a szerzők tagmondatok között a mellérendelő formákat gyakrabban használják a 7. osztályos tanköny-

vekben, mint a hatodikosoknak írottban. Ez utóbbiakban a következtető és a magyarázó utótagú kapcsolás szinte kizárólag csak mondategészek között fordul elő. Továbbá az is gyakoribb a hetedikesek tankönyvében, hogy a szerzők nemcsak az oki–okozat sorrendet használják, hanem gyakran helyezik előtérbe a jelenségek magyarázatát is, vagyis a mi-értre kerestetik a tanulókkal a választ.

Mindkét osztály tankönyvszövegére érvényes viszont az a megfigyelés, hogy a kísérletek során megállapított oki-okozati összefüggéseket gyakran fogalmazza meg a szerzők okhatározói alárendelő mondatokban is. (Azért írom hozzátoldó kötőszóval ezt a megfigyelést, mert az eddig bemutatott gyakori alárendelő mondat szerkezetekben is szükségszerű összefüggések fogalmazódnak meg, az ott szereplő összefüggésekben is benne rejlik a kauzalitás.) Időhatározói alárendelésként megfogalmazva:

Ha a főágban nincs fogyasztó, akkor a párhuzamosan kapcsolt fogyasztók kivezetései között mért feszültség egyenlő az áramforrás pólusai között mért feszültséggel. (Fizika 7, 1996. 50.) Ábrázolva: ($h_f \setminus F$).

A fenti példát meg lehetne fogalmazni kauzális összefüggésként is:

Mivel a főágban nincs fogyasztó, ezért a párhuzamosan kapcsolt fogyasztók kivezetései között mért feszültség egyenlő az áramforrás pólusai között mért feszültséggel. Ábrázolva: ($h_o \setminus F$).

A feltétel–rákövetkezés szoros szerkezetén kívül alkalmas alárendelő forma az okhatározói alárendelés is. Ennek mindkét sorrendi változatával élnek a szerzők, bár a két könyvben eltérő gyakorisággal. A hatodikosoknak szóló könyvben a valóság rendjét követve, a mellékmondat megelőzi a főmondatot: *miel ..., ezért*. Ábrázolva: ($h_o \setminus F$).

Mivel a testek részecskéinek mozgását nem látjuk, ezért a belsőenergia-változásra legtöbbször a testek hőmérséklet-változásából következtethetünk. (Természet-ismert 6, 1996. 65.)

A hetedikesek tankönyvében a szerzők – különösen a tanultakat összefoglaló részekben – gyakrabban élnek a főmondat / mellékmondat változattal, vagyis az okozati–oki sorrendi megoldással: *azért ..., mert ...* Ábrázolva: ($F \setminus h_o$).

A váltakozó áram azért különbözik az általunk eddig ismert egyenáramtól, mert a váltakozó áramot váltakozó, az egyenáramot pedig változatlan elektromos mező hozza létre. (Fizika 7, 1996. 93.)

A hetedikeseknek szóló tankönyv szövegeiben már közbeékelte kauzális viszonytal is találkozunk. Az oki–okozati viszony tipikusan ellentétes kapcsolatot követően épül be. Sőt megtalálhatjuk ennek a formának azt a változatát is, amikor megengedő mellékmondatot (jele: mg) követ kauzális viszony. Ábrázolva: ($mg, (h_o \setminus F)$). (Az 1 szám a két mellékmondat azonos szintméltségét képviseli.)

Ilyenkor a tekercs belsejében a mágneses mező a legerősebb ugyan, de mivel lassan változik, ezért az indukált feszültség kicsi. (Fizika 7, 1996. 92.)

2.4. A névmási kijelölő jelzői mellékmondat

Sajátos szerepe van ennek a mondat szerkezetnek mindkét tankönyvben. Az új fogalmak értelmezésekor gyakran használják a szerzők a korlátozó vonatkozói mellékmondatoknak ezt a típusát. Korlátozó jellege teszi lehetővé, hogy a már ismert fogalom körén belül kijelöljünk egy részt, amelyre közvetlen vonatkoztatással megismételjük a legfontosabb tartalmi elemeket, majd a mondatot az új fogalommal zárhatjuk. Ezzel a szerkesztéssel megszakított főmondatú szerkezetet kapunk.

Ábrázolva: $(F / jk \setminus F)$ (jk = kijelölő jelzői mellékmondat).

Azt a mennyiséget, amellyel az elektromos áram erősségét jellemezzük, áramerősségnek nevezzük. (Fizika 7, 1996. 19.)

Azokat a berendezéseket, amelyek elektromos mezőt és így elektromos áramot tartósan képesek fenntartani, áramforrásnak nevezzük. (Fizika 7, 1996. 24.)

Azt a pontot, ahol az erőhatás a testet éri, támadáspontnak nevezzük. (Természettudomány 6, 1996. 36.)

Figyelemfelkeltő szerkesztésmód a kijelölő jelzői szerkesztés, ha az a vonatkozás, amely a mellékmondatba kerül, nem túl terjedelmes; illetőleg akkor, ha csupán egy tagmondatnyi információ épül be a megszakított főmondat két része közé. Meggondolandó azonban a használata, ha túl sok információ zsúfolódnék a közbeékeltsébe. Ilyennek tekinthetők a következő mondatok.

Ábrázolva: $(F / jk_1 / t_2 \setminus F)$ (t_2 = tárgyi mellékmondat az alárendelés második mélységi szintjén).

Azt a mennyiséget, amellyel megadjuk, hogy mekkora egy test melegítő-, mozgásba hozó, feszítő vagy más ilyen változást létrehozó képessége, energiának nevezzük. (Természettudomány 6, 1996. 62.)

Azt a mennyiséget, amely megmutatja, hogy egy kg anyag megfagyása mekkora hőleadással jár együtt, fagyáshőnek nevezzük. (Természettudomány 6, 1996. 80.)

Mivel ezek a definíciók főként az ismeretfeldolgozó rész végén, azaz a kísérletek megfigyelése után következnek, megfogalmazásukban el lehetne kerülni, hogy az azonosítás két eleme távolra kerüljön egymástól. Ábrázolva: $(F / (jk_1 / t_2))$.

Energiának nevezzük azt a mennyiséget, amellyel megadjuk, hogy mekkora egy test melegítő-, mozgásba hozó, feszítő vagy más ilyen változást létrehozó képessége.

3. Az alárendelő szószerkezetek

Az alárendelő összetettmondat-szerkezeteken kívül az alárendelő szószerkezetek alkalmasak a megismételt információk közvetítésére. Különösen ebben a szerkesztésformában hajlamos a tanár arra, hogy csak az aktuális információra figyeljen, és ne legyen tekintettel a tanulók befogadó képességére. Míg az alárendelő összetett mondatban a tagmondatnyi tartalmi egységek kapcsolódását a főmondatban utalószóval, a mellékmondatban kötőszóval segíthetjük, addig az alárendelő szószerkezetekben csak a szintek hierarchiája mutatja a szószerkezetrészek belső viszonyait. A szintagmák belső tömbösödésének megértéséhez pedig a bennük található transzformációk áttekintésére van szükség. A sok transzformáció bonyolult szószerkezethez vezet, és ha a tanuló bemagolja is az ilyen szerkezetű közléseket, nem valószínű, hogy érti is azokat. Nézzünk meg egy csupán két transzformációt tartalmazó szószerkezetet!

3.1. Keveréskor a szilárd anyag közvetlen közelében levő több oldott anyagot tartalmazó folyadék távolabb kerül, helyére kevesebb oldott anyagot tartalmazó folyadék áramlik, így az oldódás felgyorsul. (Természetismeret 6, 1996. 90.)

Az idézett összetett mondat első tagmondatában az alany mondatrész szerkezetes. Az alanyt kifejező főnévi részhez a szintagma első szintjén két transzformáció épül be folyamatos melléknévi igenévi jelzőként, amelyek szintén további transzformációkat kapcsolnak magukhoz. A szerkezetes alany ábrázolása:

$$((jm_4 \setminus jb_3) \setminus (jm_3 \setminus h_2) \setminus jm_1) \setminus (jme_3 \setminus t_2) \setminus jm_1 \setminus A)).$$

3.2. A tankönyvszerzők igyekeztek minél kevesebb bonyolult összetett mondatot használni. A mondatok többsége úgynevezett egyszerű mondat. A szintaktikai sajátosságok összefüggésvizsgálata bizonyítja (B. FEJES: 1993.), hogy a szintagmatikus szerkesztettség és a mondategészek tagoltsága között szoros korreláció áll fenn, mégpedig ellentétes iránnyal. Kiegyenlítődési tendenciát figyelhetünk meg; az egyszerű mondatok mondatrészi tagoltsága és/vagy a mondatrészek zsúfoltsága nagyobb, mint a beszerkesztett tagmondatoké. És ez valószínűleg nem csupán a gyerekszövegekre érvényes megállapítás. Az egy vagy két tagmondatra tagoló mondategészek mondatrészeinek tagoltságára és / vagy zsúfoltságára ügyelni kell, nehogy a bonyolult nyelvi szerkezet akadályozza a megértést.

Innen nézve már kritikusabbak lehetünk a korábban csupán összetett mondatként szemlélt idézettel:

Ha a főágban nincs fogyasztó, akkor a párhuzamosan kapcsolt fogyasztók kivezetései között mért feszültség egyenlő az áramforrás pólusai között mért feszültséggel. (Fizika 7, 1996. 50.)

Három további példa:

Az áramerősség megmutatja, hogy mekkora a vezető keresztmetszetén átáramlott elektromos tulajdonságú részecskék együttes töltése. (Fizika 7, 1996. 20.)

A felemelt láncsal megnövelt felületű elektrométer „töltésbefogadó képessége” tehát nagyobb, mint eredetileg volt. (Fizika 7, 1996. 38.)

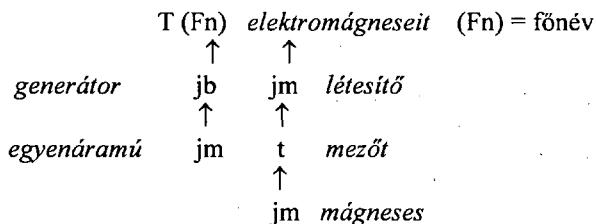
A mágnes felé gyorsulva mozgó vasgolyó mozgási energiája nő. (Természetismeret 6, 1996. 60.)

A fentiekben idézett legutolsó példát hagyományos terminológiával ‘tőmondat’-nak kellene neveznünk, hiszen nincs más mondatrész, csupán alany és állítmány benne; a többi szóalak a főnévi alany közvetlen és közvetett szerkezetrésze. Vagyis mondatrészi tagoltsága ennek a mondatnak kicsi, de az alany mondatrészi zsúfoltsága igen nagy.

3.3. A szintagmák vizsgálatának fontos tanulsága, hogy a tanulókkal 12-13 éves korukra el kell sajátíttatnunk ezek biztos kezelését. Anyanyelvi órákon az összetett szerkezetekkel is ugyanúgy kell bánnunk, kísérleteznünk velük, megfigyeltetnünk átalakíthatóságukat, mint a fizikai vagy kémiai kísérletekkor. Meg kell érteniük a szerkezetek transzformációs felbontásait, hogy megérthessék a szerkezetekben rejlő összetett információk belső tagolódását. Mindezt természetesen ábrázolni is kell; érdemes áttekintenünk az ábrázolás kétféle lehetőségét. A következő példamondat szerkezetét kétféleképpen ábrázoljuk.

Az egyenáramú generátor mágneses mezőt létesítő elektromágneseit eleinte külön egyenáramú áramforrásokra kapcsolták. (Fizika 7, 1996. 96.)

Hierarchikus ábrázolás:

Tömbös-lineáris ábrázolás:

az egyenáramú generátor mágneses mezőt létesítő elektromágneseit
 $(jm_2 \setminus jb_1) \setminus (jm_3 \setminus t_2 \setminus jm_1 \setminus T(Fn))$

A tömbös elemzés jobban segíti az értelmes tanulást, hiszen nem külön-külön kapcsoltatja hozzá az alaptaghoz a determinánsokat, hanem a transzformációs alaptaghoz az újabb transzformációt; példánkban így az egyenáramú generátornak a mágneses mezőt létesítő elektromágneseiről van szó.

4. Az idézett tankönyvek szövegeinek elemzéseiből legalább két tanulság levonható. Az egyik az, hogy a szerzők a fizikát és a természetismeretet, az anyanyelvi lektor az anyanyelvet, mindketten pedig a könyvből tanuló gyerekek életkori sajátosságait ismerik. A másik tanulság a tankönyv szövegeit vizsgáló nyelvészé. A tankönyvek nyelvi és nem nyelvi információit egymásra vonatkoztatva kell vizsgálni; a nyelvi információkon belül pedig nem egy-egy mondatszerkezeti sajátosságot, hanem ezek együttes, valamint kontextuális együttszerepléseit.

Irodalomjegyzék

B. FEJES KATALIN:

1993. *A szintaktikai állomány természete gyermekszövegekben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

DEME LÁSZLÓ:

1971. *Mondatszerkezeti sajátágok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BONIFERT DOMONKOSNÉ DR. – DR. HALÁSZ TIBOR – DR. MISKOLCZI JÓZSEFNÉ – MOLNÁR GYÖRGYNÉ DR.:

1996. *Természetismeret 6*, MOZAIK Oktatási Stúdió, Szeged.

BONIFERT DOMONKOSNÉ DR. – DR. HALÁSZ TIBOR – HORVÁTH BALÁZS – DR. KÖVESDI KATALIN – MOLNÁR GYÖRGYNÉ DR. – SÓS KATALIN:

1996. *Fizika 7*, MOZAIK Oktatási Stúdió, Szeged.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VISUAL AND THE LINGUISTIC INFORMATION IN SUBORDINATIVE STRUCTURES

KATALIN B. FEJES

The relationship described in the title is studied by the author in a variety of texts taken from school textbooks, including Physics, Chemistry and Nature Studies for the 12-13-year-old learners. The description as well as the visual representation of experiments play an essential role in these textbooks. The linguist is interested in the problem of examining to what extent the use of complex sentences and complex syntactic structures are justifiable when, for example, describing a physics experiment.

FIZIKATANKÖNYVEK ANYANYELVI LEKTORÁLÁSÁRÓL

R. MOLNÁR EMMA

1. Egy tankönyvcsalád két darabjának, az általános iskola 6., 7. osztálya számára készült fizikatankönyvnek és a hozzá tartozó munkafüzetnek anyanyelvi lektorálására kértek a szerzők és a Mozaik Oktatási Stúdió. A kérdéses könyvek: *Természetismeret 6. Fizika és kémia* (BONIFERT DOMONKOSNÉ – HALÁSZ TIBOR – MISKOLCZI JÓZSEFNÉ – MOLNÁR GYÖRGYNÉ szerzőnégyes tollából) és *Fizika 7. Elektromosságtan* (az említett szerzők mellett HORVÁTH BALÁZS – KÖVESDI KATALIN – SÓS KATALIN munkájaként). A megbízás komplex nyelvi – nyelvhelyesség, helyesírás, szóhasználat, mondatszerkezet, szórend stb. – lektorálásra szólt, tehát minden megjegyzést elvártak és a lehetőséghez mérten figyelembe vettek a szerzők. Maga a felkérés is nívóknak számított, mert a szakmai lektorokon kívül a szerkesztő tiszte és felelőssége a nyelvi tisztaság és pontosság gondozása. Erre a munkára külön anyanyelvi lektort ritkán kérnek föl, meglehet az igényesebb szerzők és kiadók körében az utóbbi években erre is akad példa. A vizsgálati módszert tekintve: először a tankönyv egészének korrektúrapéldányát lapoztam át, majd fejezetenként dolgoztam a részleteken. Az anyag a megjelentetésre szánt formában volt tördelve, csak a képek és ábrák hiányoztak a lapokról és természetesen a színnyomás is. A kép- és ábraalírások eligazítottak abban, hogy mi fog odakerülni. Sorról sorra olvastam a tankönyvszöveget, és közben a sorok közé írva marginálisan jelöltem a javasolt változtatásokat. Külön lapokra is kiírtam az észrevételeimet, magyarázatokkal és a kérdéses lapszám feltüntetésével.

2. Általános megállapításként rögzíthetjük, hogy a tankönyvek – különösen a természettudományok köréből valók – multimediális információhordozók. Nem állíthatjuk biztosan, hogy a dominánsan verbális jelrendszert, azaz csak a nyelvi kódot használják közlésre, mert a természetismereti tárgyak körében – környezetismeret, fizika, biológia, kémia stb. – a nyelvi, írott közleménnyel egyenlő arányban fordulnak elő ábrák, rajzok, grafikonok, képek, sőt színnyomással megkülönböztetett nyomdai jelek. Komplex véleményt alkotni egy-egy tankönyvről csak többirányú megközelítéssel lehet: mert a szakmai biztonság mellett az információ átadásának helyes módja, azaz érthetősége, a tárgyhoz és az életkorhoz szabott anyagfeldolgozás és a megfelelő stílus is indokolt követelmény. A külső: a forma a színek a „kivitelezés” is érdeklődést kelt, sőt nemegyszer informál is.

A tankönyv közleménye tehát nyelvi és nem nyelvi összetevőkből áll. Így a szemiotikai aspektus meghatározó lehet a vizsgálatokban, mert körébe a nyelvi vonatkozások beletartoznak, de a nyelven túlmutató lehetőségeket is felvállalja.

Az anyanyelvi szempontú elemzés dominánsan a tankönyvegész verbális jeleire vonatkozott. A szöveg három szintre tagolásával: pragmatikai, szemantikai, szintaktikai jelviszonyok vizsgálatával információt kaphatunk a tankönyvek speciális sajátságairól és azokról az elvárásokról, amelyek teljesítése „fogyaszthatóvá” teszi a tankönyvet, s hiánya „emészthetatlenné”, illetve nehezen „emészthetővé”.

A szöveg tipizálása során a tankönyveket TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1994.) a tudomány és a didaktikus tájékoztatás szövegtípusai közé sorolja a következő rövid információval:

„E részben még szükséges megemlíteni a tankönyvet; melynek felépítése szintén egyedi. A tankönyv egy tudományterület válogatott tematikáját rendszerszerű fejezetekbe, leckékbe osztja a tanórán befogadható mennyiségben, leíró, érvelő (magyarázó, bizonyító) fejezetrészekkel, fejezetenként feladatokkal. A tankönyv felépítésében nagy szerepet játszanak a forikus elemek, az egyes fejezetek rendszeresen utalnak egymásra, a korábbiakra s a várható későbbiekre, valamint erősek a fejezetek közötti átkötések is.” (66.)

E megállapításból is kitűnik, hogy a tankönyvszöveg tipizálása elsősorban pragmatikai aspektusú, a szövegalkotás és befogadás van a fókuszban, ami a speciális esetekben különösen elfogadható. A tankönyv szövege olyan nyelvhasználati hagyományokra épül, amelyek többnyire nem idegenek a befogadótól, könnyen követhető, ismertebb frazeológiát használ például az ok-okozati viszonyok feltárására.

A fizika tantárgy jellegéből következik, hogy igen sok – addig ismeretlen fogalmat – terminus technikust kell elsajátítania a tanulónak. A tankönyv szerzőjének arra kell törekednie, hogy pontosítsa a szöveg megfogalmazását, legyen egyértelmű, könnyen követhető. Áttekintve a tankönyvet, a szaktudományi pontosságot, érthetőséget elősegítő változtatási javaslatok a nyelvi összetevők közül a szemantika, szintaktika körébe sorolhatók, de nem ritka az alkalmazott nyelvtudomány témakörébe tartozó nyelvhelyességi, helyesírási, szórendi, stílusra vonatkozó megjegyzés sem.

3. Szemantikai aspektusú megjegyzések

3.1. Tankönyvről lévén szó, első követelmény, hogy tiszta fogalmakkal, *szemantikailag* félreérthetetlenül alkossa meg a szöveget a szerző. A lexémák kiválasztása nemcsak a megértést segíti, de a helyes gondolkodásmódot is irányítja.

A lexémák cseréjére tett javaslatok a következő mondategységekkel illusztrálhatók. (Megjegyezzük, mindig az egész mondat függvényében értelmezhetők a változtatási javaslatok).

Íme néhány példa a *szóválasztásra, szócsere*re.

„Dörzsöléskor a szörme és a műanyag rúd elektromos *állapotú lesz*”. Helyette: „*állapotba kerül*”. A *lesz* ige jövő idejű alakja csak a végeredményt állapítja meg, a „*kerül*” viszont a folyamat jelentését is a magában hordozza.

Ehhez hasonló a következő megállapítás is: „Termikus kölcsönhatásban az állapotváltozás addig tart, míg a testek hőmérséklete *egyenlő lesz*.” Helyette: „*egyenlővé válik*”. Az állapotváltozás folyamata beletartozik a *válik* ige jelentésmezőjébe, ezért javasolható a *lesz* helyett.

3.2. A lexéma jelentésének tisztázatlansága is zavart okozhat a megértésben, ugyanis a szerző nem azt az információt adja, mint amit szándékozott. Például: „Ezek a kifejezések *fizikai* szempontból kifogásolhatók.” Helyette: „*a fizika* szempontjából”. A főnév *fizika* és a melléknév *fizikai* lexéma fölcserélése a mondatban betöltött szerepét is megváltoztatja, és más információt ad. A „*fizikai*” jelentésének antonimája a „*szellemi*”, tehát más irányú fejtegetések következnének belőle: a szöveg a *fizika* szaktu-

dományról tesz megállapítást, ezért nem lehet a főnév derivátumát, a melléknevet használni helyette. További példák:

„A villanyvasalót, televíziós készüléket, a csillárt elektromos hálózatra kapcsolják. Ezekben a *berendezésekben* is elektromos kölcsönhatás jön létre.” Helyette: „Ezekben a *tárgyakban, használati eszközökben...*” A *berendezés* lexéma szemantikailag nem hipe-ronimája a *villanyvasaló, televíziós készülék* és *csillár* szavaknak, és ezek sem kohiponi-mái egymásnak. Először el kell különíteni őket egymástól, hogy ismét csoportosítani le-hessen más alapon.

„A gravitációs erő, tartóerő és a súly elnevezést különböző könyvekben nem azonos *módon* használják.” Helyette: „nem azonos *jelentésben* használják”. E példában egyér-telműen a *mód* és a *jelentés* szó szemantikai különbsége indokolja az utóbbi használatát.

3.3. Az *igekötők* pontatlan használatával is csorbul a közlési szándék. „A két folyadék külső beavatkozás nélkül is *elkeveredik*.” Helyette: „*összekeveredik*”. Az „*elke-veredik*” a kérdéses jelentésben csak nyelvjárási változatban fogadható el szemantikailag. A köznyelv az „*össze*” igekötőt használja e körülmény értékelésére.

3.4. A közlendő egyértelműsítése céljából néha *kiegészítésre* szorul a szó-szerkezet. Ezeket a pontos megértést célzó kiegészítéseket be kellett toldani a jelzett helyre. (A szerzők elfogadták az indoklást, és megtették a kiigazítást.) Például: „Az elektromos mező létezése kísérlettel *megmutatható*.” Javasolt változtatás: „Az elektro-mos mező *nem látható*, létezése kísérlettel kimutatható.”

„Ha egy műanyag rudat szőrmével vagy papírsebkendővel megdörzsölünk, akkor a közelében lévő *apró tárgyak* elmozdulnak a műanyag rúd felé.” Kiegészítve: „(...) a közelében lévő *apró, könnyű tárgyak (...)*”

„Az Eötvös-féle inga méréseivel ki lehet mutatni a földfelszín alatt levő olajat, ércet és *más anyagot*.” Kiegészítve: „(...) és *más ásványi anyagot*”.

„A fáról lehulló alma felgyorsul.” Helyette: „(...) lehulló alma *és* *közben* felgyorsul.”

A kiegészítések nélkül is érthető a szöveg, de a tantárgy diktálta gondolkodási fe-gyelmet az elkülöníthető ismertető jegyek, a jelzős szintagnák felsorolása segít kialakítani.

3.5. Igen gyakran fordul elő *köz hely szerű* szó, például az *eset* főnév *-ben* határozóragos alakja. Ez a képződmény „*esetben*” formájában már névutószerűen is használható, sőt gyakrabban jelenik meg így, mint főnévként. Bár nyelvtanilag nem helytelen, a gyakori használatától kiürül a jelentése, szemantikailag tartalmatlanná válik. Például: „*Melyik esetben* jött létre a belsőenergia növekedés a *felsorolt esetekben*?” He-lyette: „*Mikor* jött létre (...) a *felsorolt változatokban*.”

Vagy: „Ábrázold az alábbi *esetekben* a golyót érő gravitációs erőt.” Helyette: „az alábbi *rajzokon* (...)”

Ez utóbbi példán különösen érzékelhető az *esetében* tartalmatlansága: a „*rajzokon*” ragos főnév konkrét jelentésű, egyértelműen utal a valóságra, és felcserélni csak hason-lóan konkrét jelentésű szinonimájával lehetne. Az *esetében* használata szemantikai pon-tatlansághoz vezet csakúgy, mint a következő mondatban névutószerűen megjelenő vál-tozata: „A víz az *üveg esetében* nedvesítő folyadék.” Helyette: „A víz az *üveggel érint-kezve* nedvesítő folyadék.” Az anyagok részecskéi között meglévő vonzást és taszítást csak szemantikailag helyes konstrukcióval fejezhetjük ki közérthető módon, s ez nem lé-nyegtelen a fogalmak kialakulásának periódusában.

A szemantikai megközelítésű példák azt igazolták, hogy a szövegértést megkönnyítő pontosítások elvégzése a tankönyv javára válik, azaz segít betölteni azt a funkciót, amire a tankönyv hivatott.

3.6. Olykor előfordultak *hibás javaslatok* is. A szavakat ugyanis nem lehet mindig büntetlenül felcserélni. Igaz, hogy nyelvtanilag gördülékenyebb lenne a mondat, de a fizika hordozta igazság csorbulna, ha változtatnánk. Így van példa arra is, hogy a mondat összefüggését, logikai rendjét a szövegszerkesztés szempontjából igen fontos párhuzamosságot kifejező kötőszók betoldását, sőt cseréjét elfogadták a szerzők, de tiltakoztak a terminus technikusként használt szószerkezet megváltozása ellen. A mondat eredetileg ebben a formában jelent meg: „Ha a test nincs alátámasztva vagy felfüggesztve, tehát csak a gravitációs mezővel van kölcsönhatásban, akkor az szabadon esik.” A javasolt változtatás a következő konstrukciót eredményezte volna: „Ha a test nincs *sem* alátámasztva *sem* felfüggesztve, *vagyis* csak a gravitációs mezővel van kölcsönhatásban, akkor az *leesik*.” A „*szabadon esik*” ebben a kontextusban idegenül hangzik a köznyelv használói számára, a *leesik* egyszerűbb és természetesebb, de a fizikában nem szakszerű. A *szabadesés* terminus technikus, és nem helyettesíthető mással. A mondatban átalakított egyéb szerkezeti változtatást elfogadták, helyénvalónak találták a szerzők.

Ahhoz, hogy a tankönyv megfeleljen a rendeltetésének, a *jelentéstani* tisztázatlanságokat kellett eloszlatni elsősorban. A helyesbítések, pontosítások többnyire a lexémák szintjét érintették, szófajukat tekintve elsősorban a főneveket, mellékneveket, névutókat, kötőszókat.

Bár ezzel összefüggnek, de külön kezelendők a grammatikailag kifogásolható, összefoglaló terminussal a szintaktika körébe tartozó, értelemzavaró nyelvi szerkesztmények.

4. Szintaktikai szempontú észrevételek

4.1. A mondategész közlési egység, s e konstrukció megszerkesztése céljából grammatikai viszonyító eszközöket használunk. Elsőként a *ragmorfémákat* említem, melyek a külső és belső helyviszonyra, vagy általánosabb, elvontabb körülmény megjelenítésére szolgálnak. Nyelvi tudatossággal kell az odaillő raggal toldalékolni a névszókat, különben túl általános lesz a szemantikai hatókörük. Első példa lehet a *-nál, -nél* határozórag használata: „Melegítésnél a test belsejében a részecskék állapotában jön létre változás.” Helyette: *melegítéskor*.

„Ütközésnél például, ha az egyik test gyorsul, a másik lassul.” Helyette: „*ütközéskor*”.

„A sok víz azonban növelheti a károkat, azért a korszerű *tűzoltásnál* ma már széndioxidot és habképző anyagokat használnak.” Helyette: „*tűzoltáshoz*”. A *-nál, -nél* rag alapjelentésében a valaki, valami melletti térségre utal, hol? kérdésre felelő helyhatározórag. Egyre gyakoribb ennek a viszonyragnak a lazább, meghatározatlanabb határozói kapcsolatok kifejezésére történő használata, mint azt a fenti példák is tapasztaltuk. Helyesebb a pontos időt, körülményt, állapotra utalást konkrétabb határozóraggal megjeleníteni.

A következő példák egyéb viszonyt kifejező *ragok* helytelen használatát illusztrálják. „Miért nem távolodnak el a vízrészecskék egymástól, „utat” engedve a pénz elmerüléséhez? Helyette: „*elmerülésének*”. Ugyanis az „utat enged valaminek” vonzatstruktúra kerül indokoltan ebbe a szöveggörnyezetbe.

4.2. Határozórag vagy névutó? A névelő használata. – Pontosabb a közlemény akkor is, ha az okhatározó névutója helyett a mondatba ragos névszó kerül, mert tömörebben közli a szerző a történet okát. Például: „A mindkét végén alátámasztott rugalmas lemez meghajlik a ráhelyezett *golyó miatt*.” Helyette: „*golyótól*”.

„*Munkavégzés miatt* megváltozik a testek állapota és így energiája is.” Helyette: „A *munkavégzéstől*. A *-tól, -től* eredetileg ablativusi rag, itt elvontabb jelentéssel okhatározó ragként jelenik meg, fölválta a tankönyvben igen gyakran megjelenő *miatt* névutós szerkezet.

Ez utóbbi példa a *határozott névelő* hiányát is illusztrálja. A szövegszerveződés fontos nyelvi eszköze. Az idézett példamondat előtt már volt szó a *munkavégzés* különböző tulajdonságairól, a határozott névelővel az előzőleg említett konkrét fogalomra utalunk vissza, nem egy általános munkavégzésre.

A határozott névelő s az ige ragozásának hiánya még szembetűnőbb a következő példán: „Mi végzi a munkát az alábbi példákban? a) Mágnes vasdarabot magához ránt.” Helyette: „A mágnes a vasdarabot magához rántja.” A határozott névelővel azt a tényt idézzük, amit már ismernek a tanulók, tudniillik hogy a *mágnes vonzza a vasat*. Erre az ismeretre utalva fogalmazódik meg a kérdés, hogy „*mi végzi ezt a munkát*”. A *ránt* ige tárgyas ragozását a határozott tárgy, „a *vasdarabot*” indokolja. Sokkal komplexebb a kérdés így, ha a konkrét, tanult ismeretekhez kapcsolódik, azaz grammatikailag határozott névelőt használunk.

A névelőhasználattal és igeragozással függ össze az alábbi mondat is. „Ha folyékony szalolt hűteni kezdjük (...)” – így helytelen. Vagy ez a változat legyen: „ha a folyékony szalolt hűteni kezdjük (...)”, tehát határozott névelő (határozott tárggyal); vagy ez: „ha folyékony szalolt hűteni *kezdünk*”, akkor alanyi ragozású az ige.

A főnévi igenévnek is a ragozott alakját célszerű használnunk, hogy személyhez szólóbb legyen a szöveg. Ragozás nélküli alakja ugyanis általános cselekvés-fogalmat jelent. Például: „Mit kell *tudni* a voltmérő használatáról?” helyett „Mit kell *tudnunk* (...)” Így a szövegben benne rejlik a közös előismeret és érdekltség: tanítványé, tanáré egyaránt.

4.3. A névmások releváns szerepet kapnak a mondategységben, mondategységben, sőt a szövegben is. Gyakori az *őket, azokat* személyes és mutató névmási tárgy helytelen használata. Ha hangsúlytalan, és az állítmányt követi a mondatban, az *őket* névmást használjuk, még akkor is, ha dologról és nem személyről van szó. A hiba abból adódik, hogy összetévesztik a nyelvtani *személy* fogalmát a személy szónak szokásos köznyelvi használatával. Például: „melegebb környezetbe helyezzük *azokat*”, helyette „*őket*”.

„Ezért gyakrabban összetévesztik *ezekeket*”, helyette „*őket*”.

„Mit tudsz az *ezekeket* jellemző erőkről? – „*az őket*” jellemző.

A mutató névmások iránymutató kettősségének szabálya az előre-, illetve visszautalás. A palatális magánhangzót tartalmazó variáns hátra, a veláris magánhangzót tartalmazó előre mutat. Például: „Az elektromos mező hozzátartozik az elektromos állapotú testhez, *része annak*”. „Helyette: „*ennek része*”, vagyis az előzőleg szintagmába foglalt tényre utal vissza a ragos névmás.

Vagy: „A vasból készült testeket a mágneses mező a mágnes felé vonzza, *azok* pedig megváltoztatják a mágneses mezőt.” Helyette „(...) *ezek* pedig megváltoztatják.”

4.4. A névutós szerkezettel történő viszonyítás jellemzője nyelvünk grammatikai szerkezetének. A konkrét körülmény, például hely, idő stb. meghatározása helyett gyakran elvontabb határozói viszonyok kifejezésére használják a tankönyvszerzők. Ezért is igen lényeges a névutó helyes megválasztása.

Az előzőekben szó volt a ragok használatáról, kísérik figyelemmel a névutós szerkezetek viszonyító funkcióját a tankönyv szövegében!

A körülményekre pontatlanul, általánosan utaló névutót olykor ajánlatos ragos névszóval helyettesíteni. Például: „Az anyagok egy más csoportja bizonyos *feltételek mellett* (...) szigetelőként viselkedik.” Helyette: „*feltételekkel*”.

Hasonló pontosságot igényel az ok és cél megkülönböztetése. Akár névutós szerkezettel, akár ragos névszóval dolgozunk, a helyes viszonyításban nem tévedhetünk. Például: „*Gazdaságosság miatt* mindig arra törekszünk, hogy az általunk létrehozott (...)” Helyette: „*Gazdaságosság végett* (...)”, tehát a célhatározó névutója kerül ide, vagy a névutóvá válás útját járó ragos névszó, a *céljából*, vagyis „*Gazdaságosság céljából* (...)” Célja a gazdaságosság a „hasznos energiaváltozásnak”, nem oka.

Olykor az egyéni nyelvhasználati szokás dönthet. Egyes határozók ragos névszóval és névutós szerkezettel is kifejezhetők. A választás a tankönyvíró nyelvi fogékonyságára van bízva. Például: „Az elektromotor forgórésze a két mágneses mező *kölcsönhatása miatt* forog, és képes munkát végezni.” E mondatban előforduló *miatt* okhatározói névutó használata nem hiba. Javasolhatjuk helyette a „*kölcsönhatása következtében*” szerkezetet, talán jobban kifejezi a folyamatot, a két mágneses mező kölcsönhatásából adódó forgás munkavégző funkcióját.

Közhelyszerű, gyakran használt változatnak minősíthetjük a *szempontjából* ragos alakot, a jelentéstartalma általános, helyettesíthető tartalmasabb, kifejezőbb szóval, szerkezettel. Például: „Ez csak úgy lehet, ha a zsebtelep és a hálózati áramforrás mezője különbözik egymástól munkavégzés *szempontjából*.” Helyette: a „*munkavégzés tekintetében*” szerkezetet javasolhatjuk. A *tekintetben* névutószerű, *-ben* határozóragos főnév, a javasolt változatban inkább névutó funkciója van, pontosabb kifejezője a jelzett körülménynek, mint a *szempontjából*.

4.5. A szintaktika kérdéskörében foglalkozom a *szórend* del is. A magyar mondatalkotásban a szabályostól a kötetlenig terjed a mondatrészek sorrendje, azaz a szórend. A teljes elméleti alapvetést mellőzve, csak azokra a változatokra teszek megjegyzést, amelyek rendje nem könnyítette, inkább nehezítette a tankönyvszöveg megértését.

Az egyenes szórendet gyakran alkalmazzák a tankönyvszerzők, figyelmen kívül hagyva, hogy a mondat hangsúlyos részek az igei állítmány elé kerülnek, indokolt lenne tehát szerkezetileg is oda tenni. Például: „Állapítsd meg a *szemüvegük alapján*, hogy ki a távollátó!” Helyette: „A *szemüvegük alapján* állapítsd meg, hogy (...)” Előzőleg ugyanis a tankönyv a távollátásról és megállapításának módjairól ír. A felszólító mondatban a *szemüvegük* mondatrész a hangsúlyos, mert annak alapján kell megállapítani a távollátást, nem más eszközök segítségével.

A következő példában az alárendelő összetett mondat főmondatának állítmánya határozós szerkezettel bővül, s ennek a szerkesztménynek hangsúlyviszonya határozza meg a szórendet: „Megfigyelve tükörképünk a siktükrörben azt tapasztaljuk, hogy (...)”. A *megfigyelve* határozói igenévi határozónak két bővítménye van, a *tükörképünk* tárgy és a

síktükörben helyhatározó. Ez utóbbi a hangsúlyos bővítmény; szórendjét tekintve az igéből derivált határozói igenév elé kerül kiemelt pozícióba, így: „A síktükörben megfigyelve tükörképünket azt tapasztaljuk, hogy (...)”. Ez a „*tapasztaljuk*” állítmányt megelőző szerkezet felhívja a figyelmet arra az információra, amely az „*azt*” tárgyi mellékmondatra utaló mutató névmással hangsúlypárban a mellékmondatban bekövetkező fontos közlendőre mutat.

5. Tagoló írásjelek elkülönítésre, kiemelésre

5.1. Az írásban megjelenő közlemények közül csak a szépirodalom bánhat, bánik önkényesen a helyesírással, a többi műfaj betartja és tiszteli szabályrendszerét, egységesítésre törekvő szándékát.

Az általános szabályokon kívül, amelyek mindenki számára kötelező érvényűek, vannak speciális szabályok, melyek egyes szaktudományok írásrendjét egységesítik, szabályozzák, és vannak tagoló írásjelek, amelyeknek használata szintén előírás szerint történik, de a mindenkor tartalom függvényében dől el, hogy milyen gondolatokat különít el, és állít szembe vagy párhuzamba más gondolatokkal, mit emel ki, és mit jegyez meg csak úgy hozzátéve.

A tankönyv értekező didaktikus műfaj, érdemes a szerzőnek felhasználnia az írásjelek adta lehetőséget. Mindazok a javaslatok, amelyeket az írásjelekre vonatkozóan tettem, nem a hibásnak vélt használat korrigálása, hanem ajánlat, lehetőség, melyeknek a segítségével az összehasonlítások, elkülönítések vizuálisan is megjelennek a tanulók előtt, és könnyebben felfedezik a szövegben lévő logikai rendet.

5.2. E szempontot figyelembe véve, kiemelhető a közbeékelődést jelző gondolatjel-pár. Például: „Pontos mérésekkel igazolható, hogy az elektromos mező munkája egyenesen arányos az áramlott töltéssel, ha a feszültség állandó.” A javasolt változtatás nemcsak a gondolatjel-pár beiktatása, hanem a mondat egész szórendjének átcsoportosítása is. „Pontos mérésekkel igazolható, hogy – ha a feszültség állandó – az elektromos mező munkája egyenesen arányos az áramlott töltéssel.” A gondolatjel-párba tett közbeékelődés a mondat végéről került az őt megillető helyre, így ugyanis időben értesülünk a feltételről, melynek léte esetén igaz a jelzett törvényszerűség.

A következő példamondat csak gondolatjel-párt kapott, mást nem kellett változtatni rajta: „A fénytani lencsék – *alakjuktól és anyaguktól függően* – lehetnek gyűjtő- és szórólencsék.” Ha így oldjuk meg az elkülönítést, jobban irányítjuk a figyelmet a fénytani lencsék csoportjaira: a gyűjtő- és szórólencsére.

A zárójel funkciója elkülönítés; kiegészítő információt hordoz a benne levő közlemény akár mondat közben, akár a végén. Például: „Hogyan működik a függőőn? (*Ha nem tudod mi a függőőn, nézd meg a Magyar értelmező kéziszótárban!*)” Ez esetben elválasztja a feltett kérdést és a választáshoz kínált segítő megjegyzést.

A kettőspontnak a helyesírási szabályzatban megfogalmazott funkciói közül a „Kettősponttal mutatunk rá a példaként említett szóra, szócsoportra vagy mondatra” (HSz¹² 268) szabálya közelíti meg leginkább azt a feladatot, amelyet a tankönyvekben betölthet. Nemcsak a példák felsorolása előtt, de egyértelmű kiemelés céljából is használható. Például: „A helyettesítő erő neve: eredőerő.” „A hőterjedésnek három módja

van: a hővezetés, a hőáramlás és a hősugárzás.” A kettőspont – mint látjuk – határozottabb elkülönítő kiemelésre képes.

A pontos vessző szorosabban összetartozó tagmondatokat elhatároló szerepére is lehet példánk. Világosabbá teszi a kettétagolást, a párhuzamos szerkesztést a vessző helyett használt pontosvessző. Például: „Ha a test hőmérséklete nő, akkor nő a belső energiája is; ha a hőmérséklete csökken, csökken a belső energiája is.”

Idézőjelbe azokat a szavakat tesszük, amelyeknek a hangulati velejáróját, gúnyos vagy más jelentését ki akarjuk emelni (HSZ¹² 272.). Mivel tankönyvről, szakszövegről van szó, még fontosabb annak elkülönítése, hogy mikor idéznek vele, mikor használják átvitt értelem érzékeltetésére, és mikor a kiemelés szándékával. Felesleges az idézőjel a következő helyeken: „Hogyan »igazoltuk« azt, hogy (...) »Amikor a testhőmérséklet emelkedik »hőtermelése« nagyobb, mint »hőleadása«: ezt hidegrázásként észleljük.» „Ha a testet érő hatások »kiegyenlítik« egymást (...)» Az igazoltuk, hőtermelés, hőleadás, kiegyenlítik lexémákat eredeti, azaz szótári jelentésben használtuk, ezért indokolatlan az idézőjel.

A kiemelés, figyelemfelkeltés szándéka elfogadható a következő felszólításokban: „Mondj példát az »erő – ellenerő«-re!” „Ismertesd a »hatás – ellenhatás« törvényét!” Ha elhagyjuk az idézőjeleket, akkor sem követünk el helyesírási hibát. Feltétlenül idézőjelbe kerüljön viszont a következő mondat jelzett szava: „Miért »rúg« hátra a puska elsütéskor?” A „rúg” itt nem a köznyelvi, mindenki által ismert jelentésben kerül a szövegbe, hanem szakszóként. Erre a speciális jelentésre hívjuk fel a tanulók figyelmét az idézőjelbe tett szóval.

A kérdőjelek és felkiáltójelek a megoldandó feladatsor bevezető mondatának végére kerülnek attól függően, hogy kérdés hangzik el, vagy felszólítás, mely egy kísérlet vagy tevékenység elvégzésére utasít, vagy az ott tapasztalt észrevételeket kéri számon.

5.3. Nem ezeknek az írásjeleknek a használata okoz gondot, hanem a kérdések helyes megfogalmazása: ez utóbbi ugyanis segíti a tanulót a helyes választásban. A kérdések egyik csoportjában a kérdő névmás, kérdő névmási határozószó cseréjére tettem javaslatot. Például: „Miért lesz tavaszra porhanyós az őszi szántás?” Helyette: „Mitől lesz (...)” Ez utóbbi kérdésre válaszolva ugyanis meg kell az okokat nevezni.

„Milyen két feltétele van a fizikai értelemben vett munkavégzésnek?” Javasolt változat: *Mi a két feltétele a (...)* Az első kérdés tulajdonságról érdeklődik (*milyen?*), a második konkrét tényfelsorolást követel (*mi?*).

A kérdések megválaszolhatósága szempontjából célszerű egyszerre csak egy kérdést föltenni. „Miből áll, mivel adható meg egy mennyiség?” Helyette: „Mivel adható meg (...)” stb. Ha a mennyiség összetevőire is választ vár a kérdező, új mondatot kell szerkesztenie, amiben benne van a „miből áll” kérdés is.

A többszörös rákérdezésnek is van létjogosultsága, csak a kérdések sorrendje és elhelyezése óvatosságra int. Például: „Tapintással ellenőrizd a kanál hőmérsékletét! Mit tapasztalsz? Miért?” Ez utóbbi *miért* helyett így: „Mi változott meg és miért?”

Olykor nem a választott kérdő névmás helytelen, hanem a kérdő mondat szórendje, megszerkesztése. Például: „Hány fajtáját ismerjük az anyagoknak?” Helyette egyszerűbben: „Hány fajta anyagot ismerünk?”

Vagy: „A víz milyen halmazállapotára utalnak a következő kifejezések?” Egyszerűbben, áttekinthetőbben: „A víznek milyen halmazállapotát fejezzük ki a következő szavakkal?”

6. Összegezve. A verbális jelek a tankönyv legfontosabb információhordozói, ezért érdemesnek külön szót. A nyelvi pontosság, a szöveg egyértelműsége világos megfogalmazással, a viszonyítások precíz megszerkesztésével érhető el.

A nyelvi vizsgálódás, korrekciós javaslatok, törekvések, hogy céljuknak jobban megfeleljenek a tankönyvek, s a rendeltetésüket gátló tényezőket lehetőleg kiszűrjük. A javítandó jelenség és a javasolt változtatás párhuzamosan jelenik meg a javítandó példanyagban.

Fontossági sorrendet is jelent a szemantikai, szintaktikai aspektusú megjegyzések sora: a szemantikai az egyértelműséget, a szintaktikai a grammatikai pontosságot célozza.

A tagoló írásjelek speciális funkciót kapnak tankönyvszövegben, különösen a kiemelő, elkülönítő funkcióval is rendelkező, ritkábban előforduló írásjelek használata, mert vizuálisan is megjelénítik a tagolást.

A javaslatok nemegyszer a megfogalmazás módjára vonatkoznak, hogy egyszerűbb, érthetőbb legyen a szöveg.

A fizika tantárgy nehéz a 12-13 éves korú tanulók számára, mert elvont gondolkodást igényel a tananyaga, és ebben az életkorban lépik át azt a küszöböt – kevés kivétellel –, amelyen túl otthonosabban mozognak majd az elvont fogalmak birodalmában.

A nyelv maga is absztrakt fogalom, de viszonyítási lehetőségeivel, megszámlálhatatlan reláció kifejezésére képes, csak meg kell találnunk a körülményekhez mért legadekvátabb szintet, amelyen szólhatunk. Ez nemcsak a befogadók előképzettségének ismeretét jelenti, hanem a szerző nyelvi pallérozottságát is. Elvárható, hogy a tankönyvszerző differenciáltan uralja a nyelvet.

Irodalomjegyzék

BONIFERT DOMONKOSNÉ – HALÁSZ TIBOR – MISKOLCZI JÓZSEFNÉ – MOLNÁR GYÖRGYNÉ:

1996. *Természetismeret 6.* Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.

BONIFERT DOMONKOSNÉ – HALÁSZ TIBOR – HORVÁTH BALÁZS – KÖVESDI KATALIN – MOLNÁR GYÖRGYNÉ – SÓS KATALIN:

1997. *Fizika 7.* Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.

BONIFERT DOMONKOSNÉ:

1999. Bemutatjuk a szegedi fizikakönyveket. In: *Iskolakultúra* IX. 5. 70-71.

B. FEJES KATALIN:

1999. Egy mondat szerkezet-típus használata. In: *Iskolakultúra* IX. 5. 76-78.

GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSKY MIKLÓS (szerk.):

1985. *Nyelvművelő kézikönyv I-II.* Akadémia Kiadó, Budapest.

R. MOLNÁR EMMA:

1999. Fizikatankönyvek anyanyelvi bírálatáról. In: *Iskolakultúra* IX. 5. 71-75.

GRAMMATIC-STYLISTIC REMARKS ON VERBAL FORMULATION IN TEXTBOOKS OF PHYSICS

EMMA R. MOLNÁR

The linguistic analysis of physics textbooks is aimed at assisting the work of textbook writers with comments. Independently of the semantic or syntactic nature of these comments, the linguistically comprehensive formation of texts is to contribute to easier understanding. The purpose of the multi-faceted recommendations of this study is to achieve linguistic precision and unambiguity as well as the clarity of text formation and the precise exposition of relations.

ANYANYELVI NEVELÉS SZÖVEGTANI KERETBEN*

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA

Bevezetés

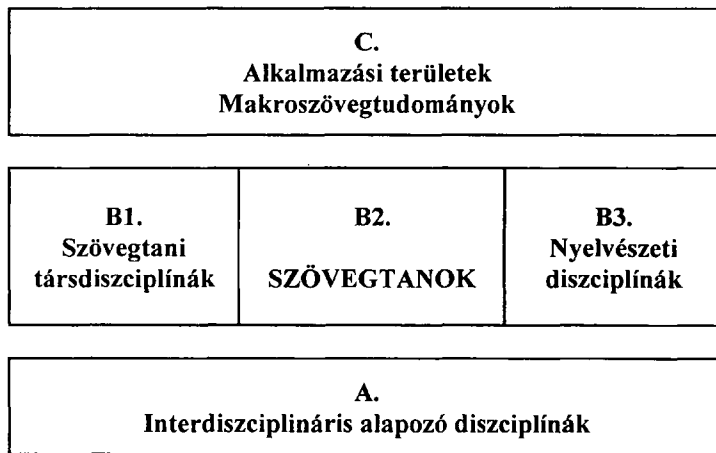
Mindenekelőtt azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy az „anyanyelvi nevelés” és „szövegtani keret” szakkifejezéseket mi olyan széles értelemben használjuk, amely magában foglalja az *anyanyelvi környezetben* végbemenő, de *multimediális* – köznyelvi, irodalmi és szaknyelvi – *kommunikáláshoz* napjainkban elengedhetetlenül szükséges kompetencia elsajátíttatását is.

Ez mind meggyőződésünk, mind tapasztalataink szerint olyan – *adekvát diszciplínakörnyezetben* kidolgozott – *integratív szövegtani elméleti keret*et kíván, amely figyelembe tudja venni e kompetencia valamennyi lényeges aspektusát: a *szövegközpontúságot*, a *multimedialitást*, az *interaktivitást*, a több rétegű *poliglott szemléletet*, az ezek mindegyikétől elválaszthatatlan *kreativitást*, és a különféle szövegmegközelítésekhez *optimális explicitéget* biztosító fogalmi és technikai apparátust tud nyújtani.

Előadásunkban – amely a rendelkezésre álló keretek között szükségképpen inkább kommentált fogalomtárnak és tájékoztató bibliográfiának tekinthető, mint álláspontunk diszkurzív kifejtésének – ezekkel, az egymással szervesen összefüggő aspektusokkal kívánunk röviden foglalkozni.

Adekvát diszciplínakörnyezet

Egy integratív szövegtani elméleti keret kidolgozásának (általában véve a szövegtani kutatásnak) adekvát diszciplínakörnyezetét az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra

Az „interdiszciplináris alapozó diszciplínák” szakkifejezés a filozófiára, szemiotikára, kommunikációelméletre, pszichológiára, szociológiára, valamint a formális és empirikus metodológiákat kidolgozó diszciplínákra utal, a „szövegtani társdiszciplínák” szakkifejezés olyan diszciplínákra, mint a poétika, narratológia, retorika, stilisztika stb., a „nyelvészeti diszciplínák” szakkifejezés egyrészt a rendszernyelvészetre, a rendszer elemei használatának nyelvészetére, valamint a szövegnyelvészetre, másrészt a verstanra, illetőleg a prozódia tanra általában, végül az „alkalmazási területek” szakkifejezés az élet minden olyan területére, ahol szövegek szerepet játszanak, elsősorban a különféle szaktudományokra, beleértve a többi szektorral kapcsolatban már említetteket is, amelyek ily módon egyidejűleg alapozó vagy társtudományok és alkalmazási területek.

Bibliográfiai utalások: A *diszciplínakörnyezet* tematikához lásd elsősorban: PETŐFI: 1995., *Officina textologica 1.*, valamint *Szemiotikai szövegtan 9-11.* A diszciplínakörnyezet valamennyi diszciplínájához lásd PETŐFI – BENKES: 1998., ezen túlmenően a szövegtan és a szövegtani társdiszciplínák kapcsolatához lásd a *Szemiotikai szövegtan 12.* „Diskusszió” szekcióját (33-135), a szövegtan és a nyelvészeti diszciplínák kapcsolatához az *Officina textologica* eddig megjelent füzetait, a szövegtan és az alkalmazási területek kapcsolatához PETŐFI: 1999a.

Integratív szövegtani elméleti keret

Szövegközpontúság. Ma már közhely annak emlegetése, hogy a kommunikáció központi egysége az élőszóban elhangzó vagy a valamilyen közvetlen vizuális közvetítést lehetővé tevő szöveg. Ugyanakkor nem rendelkezünk sem egy többé-kevésbé mindenki által elfogadható *szövegmeghatározással*, sem azoknak a követelményeknek a listájával, amelyeknek egy adekvátnak tartható szövegtan eleget kell tennie.

Ami a *szövegmeghatározást* illeti, azzal kapcsolatban – a Bevezetésben felsorolt aspektusokat szem előtt tartva – a következő szempontokat tartjuk a leglényegesebbeknek:

- (a) nemcsak a hagyományos értelemben szövegnek tartott verbális objektumokat célszerű „szöveg”-nek nevezni, hanem valamennyi olyan – bizonyos feltételeknek eleget tevő – multimediális kommunikátumot, amelynek verbális összetevője is van,
- (b) a 'szöveg'-ség – más szóval: az azoknak a „bizonyos feltételek”-nek való eleget tevés – nem belső (nem inherens) tulajdonsága egy kommunikátumnak, hanem az alkotója és/vagy befogadója által hozzárendelt tulajdonság,
- (c) egy alkotó és/vagy befogadó szövegnek tart egy olyan verbális összetevővel is rendelkező multimediális kommunikátumot, amely véleménye szerint egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs helyzetben egy tényleges vagy feltételezett domináns kommunikatív funkciót betölteni képes, továbbá erre a helyzetre, valamint erre a funkcióra vonatkozóan folytonosnak és teljesnek tekinthető,
- (d) a szövegek tehát nem 'langue' vagy 'parole' elemek, hanem egyidejűleg elemei egy (multimediális) nyelvi rendszer felépítésére, egy ilyen

rendszer elemeinek ko- és kontextuális alkalmazhatóságára, a kommunikátumok poétikai, narratívai, retorikai makrostrukturáltságára, valamint általában a világra vonatkozó ismeretek használatának, s

- (e) mint ilyenek kommunikációsztuációtól és kommunikatív funkciótól függő formai és szemantikai-pragmatikai architektónikával rendelkező komplex jelek.

E meghatározás szempontjait alapul véve adekvátnak tartható *szövegtan*, véleményünk szerint, csak egy speciális diszciplinakeretben kidolgozott és speciális felépítéssel rendelkező szemiotikai szövegtan lehet. Olyan, amelyik

- (α) számot tud vetni egy szövegnek tartott objektum multimediális felépítésével,
- (β) megfelelő módon tudja kezelni a szövegek alkotóikkal és/vagy befogadóikkal való kapcsolatát,
- (γ) a szituációtól és kommunikatív funkciótól függő folytonosság és teljesség értelmezéséhez és elemzéséhez megfelelő elméleti apparátust tud nyújtani,
- (δ) operálni tud a (d) pontban felsorolt ismeretek szerves egységével, s
- (ε) mindezen tulajdonságok együttes figyelembevételéhez adekvát szemiotikai 'komplex jel'-modellt tud értelmezni.

A széles értelemben vett anyanyelvi nevelés kereteként ilyen szövegtan igényével alkalmazzuk mi a *szemiotikai textológiát*, feladatának tekintve a következőkben itt felsorolt valamennyi téma explicit tárgyalását.

Bibliográfiai utalások: A *szövegfogalom értelmezéséhez és egy integratív szövegtannal szemben támasztott általános követelményekhez* lásd: PETŐFI: 1990., valamint PETŐFI – BENKES: 1998. (Ez utóbbi mű egyébként valamennyi szövegtani témához tájékoztató irodalomként használható.)

Multimedialitás. A multimedialításra való irányultság egyrészt kellő módon differenciált terminológia, másrészt adekvát elméleti és gyakorlati szövegmegközelítés alkalmazását jelenti.

A *terminológia* szintjén mindenekelőtt célszerűnek tartunk különbséget tenni *szemiotikai* és *technikai* médiumok között, az előbbiek közé sorolva a verbális és nonverbális – zenei, képi, kinezikai, proxemikai stb. – médiumokat, az utóbbiak közé az újságot, könyvet, filmet, CD-t, CD-ROM-ot, komputert, INTERNET-et stb. E megkülönböztetés alapján „multimediális kommunikátum”-nak nevezzük mindazokat a kommunikátumokat, amelyek felépítésében legalább két szemiotikai médium elemei részt vesznek, és „multimediális szöveg”-nek mindazokat, amelyek felépítésében egyik médium elemeiként a verbális médium elemei játszanak szerepet. Azt a kérdést, hogy a két említett médiumtípus mellett szükséges-e a médiumok egy átmeneti típusáról is beszélni, valamint azt, hogy vannak-e egyáltalán uni- (vagy más néven mono-) mediális szövegek, itt csupán megemlítjük.

Nyilvánvaló, hogy az anyanyelvi nevelésben mind a multimediális szövegek (a verbális és képi összetevőt tartalmazóak éppúgy, mint a verbálisat és bármely más nem verbálisat), mind a technikai médiumok jelentős szerepet játszanak. A *multimediális szövegek* között külön említést érdemelnek az úgynevezett „vizuális költészet” körébe sorolható kompozíciók, valamint a ’hangosított (írott) szövegek’, beleértve a színpadon előadott drámaszövegeket is. Valamennyi jó lehetőséget nyújt alapvető szövegpszemantikai és szövegpragmatikai kérdések elemzéséhez, a drámaszövegek – már rendezői utasításai révén is – a szemtől szembe folytatott élőszóbeli multimediális kommunikáció több jelentős aspektusának a tárgyalásához. A *technikai médiumokkal* kapcsolatban elemezni kell egyrészt a komputerek által, a CD-ROM-okon, valamint az INTERNET-en létrehozható multimediális hiperszövegek elméleti aspektusait (a digitalizáció következményeit éppúgy, mint azt a tényt, hogy velük egy olyan új szövegtípus jött létre, amely módosítja eddigi szövegfogalmunkat is), másrészt módszertani jelentőségüket multimediális dokumentumanyag feldolgozásában, kitérve a didaktikai segédeszközként rendelkezésre álló hiperszövegek használatára is.

A multimediális szövegek megközelítései elméleti és gyakorlati kérdéseinek tárgyalásakor különös hangsúlyt célszerű helyezni egyrészt a percepció (elsősorban az úgynevezett ’naiv percepció’ lehetetlensége) aspektusainak, másrészt a különféle mediális szövegösszetevők egymáshoz való lehetséges viszonyainak az elemzésére. Ez utóbbi elemzés többek között lehetőséget ad egy legalább minimális ’multimediális szöveg’-tipológia létrehozásához is.

Bibliográfiai utalások: A *multimedialitás* tematikához lásd *Multimédia*, 1996., 1998., *Szemiotikai szövegtan* 7., valamint 10-11., PETŐFI – BENKES: elők., amelynek bevezető része megjelent az *Iskolakultúra* 2000. évi 5. számában.

Interaktivitás. Az anyanyelvi nevelés keretében érdemben kell foglalkozni mind az interaktivitás élőnyelvi dialogikus kommunikációban betöltött szerepével, mind a szövegek és befogadók közötti interaktivitás aspektusaival. Ez utóbbit azért tartjuk elsődlegesen fontosnak, mert szerves részét képezi a dialogikus kommunikációbeli interaktivitásnak is.

A *szövegek és befogadók közötti interaktivitás* alaptétele az, hogy a szövegek jelentése a szövegek fizikai manifesztációja és befogadók befogadás során alkalmazott (reaktívált) tudása, hiedelmei, feltételezései, valamint az ezek alapján létrejövő elvárásai interakciójának az eredménye.

Ami a *befogadás* makrotípusait illeti, azokra a következő tipológiai megkülönböztetések alkalmazhatók: *intuitív* (azaz egyetlen, többé-kevésbé ismert elmélet utasításait sem követő) *vs teoretikus* (egy többé-kevésbé ismert elmélet utasításait követő), valamint *professzionális* (adott szövegtípusra vonatkozóan kodifikált kérdésekre tekintettel lévő) *vs privát* (kizárólag azt kereső, hogy mit mond(hat) a befogadandó szöveg egy kodifikált kérdésekre tekintettel nem lévő befogadónak). Valamennyi befogadó e két makronézispont kombinációjának valamelyikével hajtja végre szövegbefogadását (szöveginterpretációját), amelyeknek úgyszintén különféle típusai állapíthatók meg. Ezek a típusok a következő megkülönböztetés-párok kombinációival jellemezhetők: *értelmező vs értékelő, leíró vs argumentatív, strukturális vs procedurális*. Meggyőződésünk, hogy az anyanyel-

vi nevelés keretében egyrészt a teoretikus-professzionális makronézőpont szükségképpen további érvényesítése mellett az intuitív-privát makronézőpont alkalmazásának is megfelelő teret kell biztosítani, másrészt, hogy az eddiginél nagyobb súlyt kell helyezni az értelmező és értékelő interpretáció megkülönböztetésére.

Bibliográfiai utalások: Az *interaktivitás* tematikához általában lásd PETŐFI – BENKES: 1998.

Poliglott szemlélet. A 'poliglottizmus'-fogalom kellően széles értelmezése alapján véleményünk szerint a poliglott szemlélet következő megnyilvánulásaira kell különös figyelmet fordítani.

Mindenekelőtt az eredeti értelemben vett poliglott szemléletre, amely az anyanyelvi nevelés vonatkozásában úgy fogalmazható meg, hogy senki nem ismerheti meg kellőképpen anyanyelvét, ha soha nem nézte azt legalább egy másik nyelv szemüvegén keresztül. Ez a szemüveg számunkra természetesen szövegtani szemüveget jelent.

Tágabb értelemben e szemlélet körébe soroljuk a különféle multimediális nyelveknek mint nyelveknek (valamint nyelvészetüknek/'szöveg'-tanuknak) összehasonlító vizsgálatát, amely ki kell terjedjen olyan (nyelvfilozófiai) kérdésekre az elemzésére is, mint a referencia és koreferencia velük kapcsolatos értelmezésének módja.

Egy lépéssel továbbmenve e szemlélet körébe soroljuk a különféle szaknyelvek összehasonlító szövegtani vizsgálatát is, minimálisan azokat, amelyek az iskolai oktatás keretében használatosak.

Túl annak a kérdésnek a vizsgálatán, hogy az említett nyelvek melyike és milyen módon figuratív (metaforikus), itt említénk a fogalmi és a szimbolikus megismerés megkülönböztetése és mindkettő fontossága hangsúlyozásának szükségességét, az előbbiét, mint elsősorban a körülöttünk lévő világ, az utóbbit, mint elsősorban a magunk megismerésének eszközt.

S végül, de nem utolsósorban, ide sorolnánk a multimediális hipertextusok létrehozására szolgáló különféle szoftverek összehasonlító megismerését/megismertetését és összehasonlító elemzését is.

Bibliográfiai utalások: Az *Officina textologica* című sorozat létrehozásának fő motivációja a *poliglott szemlélet* eredeti értelmében való alkalmazása számára publikációs és diszkussziós fórum létrehozása. Lásd elsősorban a sorozat 1. és KISS SÁNDOR (szerk.) elők. füzetét. A *szaknyelvek és a tankönyvek nyelve* problematikájához lásd a *Szemiotikai szövegtan* jelen, 13. számát.

Kreativitás. Nyilvánvaló, hogy mind a kommunikátumok létrehozása, mind valamennyi kommunikátummal vagy kommunikátumon végrehajtott művelet végrehajtása kreativitást igényel. Ennek a sokarcú kreativitásnak azonban itt csupán azokkal a megnyilvánulási formáival foglalkozunk, amelyeket az utóbbi években az analitikus szöveg-megközelítés előkészítéséhez bevezetett (és mind tanárok, mind hallgatók / tanulók széles körében kipróbált), úgynevezett *kreatív gyakorlatok* elvégzése kíván meg. Ezeket a gyakorlatokat egyrészt a tanulók szövegek iránti érdeklődésének felkeltésére / fokozására hoztuk létre, másrészt annak érdekében, hogy a tanárok kezébe olyan eszközt ad-

junk, amelynek segítségével tanítványaik adott szövegaspektusra vonatkozó előismereteiről sajátos módon nyerhessenek legalább részleges tájékoztatást.

E gyakorlatok két főtípusát különböztetjük meg. Az egyikhez tartozó gyakorlatokat „*kreatív produktív*”, a másikhoz tartozókat „*kaleidoszkopikus*” gyakorlatoknak nevezzük, s az előbbieket a tanulók számára ismeretlen, az utóbbiakat a tanulók számára ismert szövegekkel kapcsolatban végeztetjük el. Kreatív produktív gyakorlatok esetében egy-egy eredeti szöveg manipulált változatából hozatunk létre (vagy több manipulált változatából választatunk ki) számukra elfogadható szöveget, kérve tőlük természetesen az elfogadhatóság megokolását is, kaleidoszkopikus gyakorlatok esetében pedig a tanulókkal manipuláltatunk egy-egy eredeti szöveget, kérve tőlük annak kifejtését, hogy az általuk elvégzett manipulációk eredményeként véleményük szerint mi változik meg a szóban forgó szöveg 'jelentés'-ében. A manipulációk irányulhatnak elsődlegesen a szövegek fizikai testének megjelenési formájára, az ahhoz rendelhető formai vagy nyelvi-szemantikai felépítésre, de irányulhatnak annak a 'világdarab'-nak a felépítésére is, amely abban a fizikai testben feltételezhetően kifejezésre jut. Azért beszélünk elsődleges irányultságról, mert a szövegek bármelyik összetevőjét 'érintjük' is, vele 'mozdul' a többi összetevő is.

A kreatív gyakorlatok egyaránt alkalmazhatók egy-egy nyelvtani vagy egy-egy tet-szöleges természetű szövegtani aspektus megvilágítására. Bármilyen szöveget manipulálunk vagy manipuláltatunk, annak az eredeti mű jobb megismertetése / megértetése a célja. Jóllehet kreatív gyakorlatok a legkülönbözőbb szövegtípushoz tartozó szövegeken / szövegekkel elvégezethetők, tekintettel a nyelv- és irodalomoktatás szoros kapcsolatára, eddigi gyakorlataink túlnyomó többsége irodalmi szövegekre irányul.

Bibliográfiai utalások: A *kreativitáshoz* általában lásd PETŐFI: 1999c., a *kreatív gyakorlatokhoz* általában BENKES – PETŐFI: elők., a *kreatív produktív gyakorlatokhoz* PETŐFI – BENKES: 1992., PETŐFI – BÁCSI – BENKES – VASS: 1993., valamint PETŐFI – BÁCSI – BÉKÉSI – BENKES – VASS: 1994., a *kaleidoszkopikus gyakorlatokhoz*: BENKES – NAGY – PETŐFI: 1996., valamint BENKES – PETŐFI: 1996.

Optimális explicitég. Valamennyi szövegtani művelet elvégzése és eredményeinek explicit bemutatása megkívánja a *tárgynyelv* és a *metanyelv* szigorú elkülönítését. Különösen komplex feladat ez a *verbális nyelvekkel* való iskolai foglalkozás gyakorlatában: elsősorban azért komplex, mert verbális (tárgy)nyelvekről kell beszélnünk, s e beszédhez úgyszintén verbális (meta)nyelvet kell használnunk, másodsorban pedig azért, mert a metanyelv komplexitása egyik oktatási szinten sem haladhatja meg a tanulók 'befogadási' szintjét.

Itt kizárólag a grammatika oktatásának kérdéseinél maradva, a szövegközpontúság (azt hisszük vitathatatlan) alapelvéből kiindulva, a következő szempontokat tartjuk mindenképpen megszívlelendőnek: (a) világosan körvonalazni kell a rendszernyelvészet, a szövegnyelvészet és a szövegtan egymástól alig elválasztható feladatkörét, (b) a (mondat)grammatika olyan felépítéssel kell rendelkeznie, hogy (b1) egyrészt módosítás nélkül alkalmazható legyen a szövegnyelvészeti és szövegtani elemzésben is, (b2) másrészt komplexitásában úgy kell alkalmazkodjék az egyes oktatási szintekhez, hogy ugyanazon fogalmi keretben maradván jusson el a legalacsonyabb komplexitásfoktól a legmagasabbig, maximális mértékben figyelembe véve a modern nyelvészet eddigi eredményeit.

Bibliográfiai utalások: A *nyelvészetek és a szövegtan kapcsolatához* általában lásd DOBI: 2000., az *explicittség kérdése*éhez PETŐFI: 1995., ezenkívül PETŐFI: 1999b., továbbá e téma általános kérdéseéhez a *Szemiotikai szövegtan* kötetit (különösképpen a 9-12. köteteket), elméleti és gyakorlati megvilágításához az *Officina textologica* eddig megjelent füzeteit.

Záró megjegyzés

Tekintettel a korszerű anyanyelvi nevelés fontosságára a fenti megfontolásokból le-szűrhető gyakorlati következtetéseket (az anyanyelvi nevelésnek a ma követelményeihez módosított formáját) a következő három szinten *egyidejűleg* kell megpróbálni megvalósítani: (1) az iskolai oktatás valamennyi szintjén, (2) a tanárképzés valamennyi intézményes formájában, végül (3) optimális tematikájú tanári továbbképzések keretében. Meggyőződésünk szerint csak így érhető el, hogy az anyanyelvi nevelés lépést tudjon tartani a kor követelményeivel.

Jegyzetek

- * Ez az előadás a magyar professzorok – millenniumi – II. világtalálkozóján, Balatonföldváron hangzott el 2000 júliusában.

Irodalomjegyzék

[Tekintettel arra, hogy írásunkban az adott tematikával kapcsolatos *saját* véleményünket juttatjuk kifejezésre, ez az irodalomjegyzék elsősorban olyan művek bibliográfiai adatait tartalmazza, amelyeknek szerzői/társszerzői voltunk. (PETŐFI S. JÁNOS műveink teljes bibliográfiája megtalálható PETŐFI: 1991-ben, valamint PETŐFI: elők.-ben, BENKES ZSUZSA műveit BENKES – PETŐFI: elők.-ben.)

Nyilvánvaló azonban, hogy a szóban forgó témáról *teljes kép* csak az adott témával foglalkozók valamennyiének véleményét figyelembe véve hozható létre. Ennek a teljes képnek a kialakításához kívánnak segítséget nyújtani többek között a *Szemiotikai szövegtan* és az *Officina textologica* sorozat kötetei is.]

BENKES ZSUZSA – NAGY L. JÁNOS – PETŐFI S. JÁNOS:

1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 2. Bevezetés a szövegmegformáltság elemzésébe.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

elők. *Feladatgyűjtemény és módszertani útmutató vers- és prózaszövegek megformáltságának kreatív megközelítéséhez.*

DOBI EDIT:

2000. A koreferenciaelemzés nyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben. In: *Officina textologica* 4, 81-123.

PETŐFI S. JÁNOS:

1990. A nyelv mint frott kommunikációs médium: szöveg. In: PETŐFI S. JÁNOS, *Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok).* Budapest, Országos Pedagógiai Intézet, 3-75. A „Language as a written medium: text”. Chap. 7. in: *An Encyclopedia of language*, ed. by N. E. COLLINGE. London – New York, Routledge, 207-243 magyar nyelvű változata.

1991. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet – Szemiotikai textológia) / Towards a Semiotic Theory of the Human Communication (Text Linguistics – Semiotic Textology)*. <Kétnyelvű kiadás>. Szeged, Gold Press.
- 1994a. *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatsemiotikától a szövegsemiotikáig (Tanulmányok)*. Párizs – Bécs – Budapest, Magyar Műhely.
- 1994b. *Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- 1999a. *Alkalmazott szövegtan vs alkalmazott (szöveg)nyelvészet/stilisztika az anyanyelvi nevelésben*. In: BALASKÓ MÁRIA – KOHN JÁNOS (szerk.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása 1998 április 16-18. Szombathely*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. III. 359-364.
- 1999b. *A rendszermondattól a szövegmondatig*. In: *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában (= XIII. Anyanyelv-oktatási napok, Eger, 1998, július 7-10.)*, szerk.: V. RAISZ RÓZSA és H. VARGA GYULA. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, I. 225-232.
- 1999c. *Kreativitás az anyanyelvoktatásban*. In: *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában (= XIII. Anyanyelv-oktatási napok, Eger, 1998, július 7-10.)*, szerk.: V. RAISZ RÓZSA és H. VARGA GYULA. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, II. 593-599.
- elők. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé 2. (A szemiotikai textológia koncepciójáról: Kérdések – Válaszok) / Verso una teoria semiotica della comunicazione umana 2. (Sulla concezione della Testologia semiotica: Domande – risposte)* <Kétnyelvű kiadás>.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BÉKESI IMRE – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:
1994. *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Budapest, Trezor Kiadó.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:
1993. *Szövegtan és verselemzés*. Budapest, Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda.
- PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:
1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Veszprém, Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat.
1998. *A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba*. Budapest, Iskolakultúra.
- elők. *A multimediális szövegek megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú komplex jelek szemiotikai szövegtanába*. Budapest, Iskolakultúra.
- WACHA IMRE:
1993. *Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszólaltatása. Áprily Lajos: A hiúz*. In: *Szemiotikai szövegtan* 6. 35-80.
- MULTIMÉDIA
1996. *Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése*. (Szerk. BENKES ZSUZSA, a tanulmányokat írta PETŐFI S. JÁNOS) Budapest, OKSzi.

1998. *Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése II.* (Szerk. PETŐFI S. JÁNOS, a tanulmányokat írták BENKES ZSUZSA és PETŐFI S. JÁNOS) Budapest, OKSzi.

OFFICINA TEXTOLOGICA

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. Főszerk. PETŐFI S. JÁNOS.

PETŐFI S. JÁNOS:

1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti – szövegtani kutatóprogram.* [= *Officina textologica 1.*]

PETŐFI S. JÁNOS (szerk.):

1998. *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk.* (Magyar nyelvű szövegek elemzése). [= *Officina textologica 2.*]

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.):

1999. *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez.* (Magyar nyelvű szövegek elemzése). [= *Officina textologica 3.*]

DOBI EDIT - PETŐFI S. JÁNOS (szerk.):

2000. *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk.* Magyar nyelvű szövegek elemzése. *Diszkusszió.* [= *Officina textologica 4.*]

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.):

- elők. *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez.* Magyar nyelvű szövegek elemzése. *Diszkusszió.* [= *Officina textologica.*]

KISS SÁNDOR (szerk.):

- elők. *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk.* (Kontrasztív szövegelemzés). [= *Officina textologica.*]

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

Szeged, JGY(T)F Kiadó. Szerk: PETŐFI S. JÁNOS, BÉKESI IMRE és VASS LÁSZLÓ.

1994. 7. *A multimediális szövegek szemiotikai textológiai megközelítéséhez.*
 1995. 8. *A verbális szövegek megközelítésének aspektusaihoz (III).*
 1996. 9. *A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I).*
 1997. 10. *A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II).*
 1998. 11. *A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III).*
 1999. 12. *Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II).*

ASPECTS OF LINGUISTIC EDUCATION FOR MOTHER-TONGUE COMMUNICATION WITHIN THE FRAMEWORK OF A SEMIOTIC TEXTOLOGY

JÁNOS S. PETŐFI – ZSUZSA BENKES

This paper analyzes the following main topics of a textological based linguistic education for mother-tongue communication: a theoretical framework for research in textology, properties of an integrativ semiotic-textological discipline, multimedial communication, interactivity, polyglottal approach, creativity, and optimal explicitness.

A TANÁR ÉS A TANKÖNYVI SZÖVEG*

BUDA BÉLA, HORÁNYI ÖZSÉB, KÓSA ANDRÁS, PETŐFI S. JÁNOS,
PLÉH CSABA, VOIGT VILMOS

PETŐFI S. JÁNOS

A továbbiakban beszélgetés következik a tankönyvekről – elsősorban szöveg és illusztráció viszonyáról – s általában a tankönyvek használatának különféle aspektusairól. Bár a kerekasztal-beszélgetés résztvevőit a hallgatóság ismeri, mégis arra kérem őket, hogy bemutatkozásként „névjegy”-ként mondják el azt, amit elmondandónak tartanak.

BUDA BÉLA (kommunikációelmélet)

Pszichiáterként és pszichoterapeutaként alkalmam nyílt arra, hogy alkalmazott kommunikációs kérdésekkel, kommunikációs technikákkal foglalkozzam, hogy úgy mondjam: a gyógyítástól a szervezet fejlesztéséig, sőt a politikai kommunikációig terjednek vizsgálataim.

HORÁNYI ÖZSÉB (a vizualitás szövegelmélete)

A kommunikációelmélet, a jelelmélet és a vizuális kommunikáció megközelítéseit képviselem.

KÓSA ANDRÁS (matematika, távoktatás)

Valószínűleg a távoktatással való kapcsolatomból hívtak meg erre a kerekasztal-beszélgetésre. Ennek az új oktatási formának a sikeres megvalósítása is – egy sor technikai feltételen túl – nagymértékben függ a tankönyvektől, a tankönyvi szöveg minőségétől.

VOIGT VILMOS (folklorisztika)

A téma szemiotika megközelítéseivel kívánok foglalkozni.

PLÉH CSABA (pszichológia)

A pszichológia, a kísérleti pszichológia megközelítéseit képviselem, egy időben a szöveg szerkezetének kérdéseivel is foglalkoztam.

E bemutatkozás után kérem a résztvevőket, mondják el saját tudományterületük szempontjából azt, amit szöveg és kép, közelebbről: tankönyvi szöveg és kép kapcsolatáról az oktatás szempontjából fontosnak tartanak.

BUDA BÉLA

Minthogy többféle szempontból lehet ezt a kérdést szemlélni, gondolom, HORÁNYI ÖZSÉBbel véleményeink majd jól kiegészítik egymást. Abból szeretnék kiindulni, hogy különválasztom a kép és a szöveg kérdését a kép és a tanár viszonyának kérdésétől. Nyilvánvaló, hogy ahány tankönyv, ahány szöveg, ahány pedagógiai helyzet létezik, annyiféle viszonya van a szövegnek és a képnek, de különösen a gyermekkorosztályokban elég sok vizsgálati adat és tapasztalat van arról, hogy az optimális ábrázolás nem mindig realisztikus, illetve nem mindig lényegi. Megemlítem az anatómia oktatását (az alapszakmám orvos), ahol a tradicionális tankönyvek mellett ma már nagyszerű, 'realisztikus' komputerprogramok is rendelkezésre állnak az oktatás számára, sőt egészen művészi síkra emelt kiállítások is, például tetemekből készült különleges preparátumokból (aki például a SAT 3-on körülbelül tíz nappal ezelőtt bemutatott műsort látta, annak számára világosabb, hogy mire utalok). Tehát rengeteg a realisztikus elem, de tudjuk, hogy az alapösszefüggések ábrázolása a lényeg. Az alaptájékozódást azután fel tudja ruházni a képzelet, majd a tapasztalat nyomán tanul meg a hallgató színben, konzisztenciában, illetve mélyebb szerkezetben gondolkodni, amikor szövettant, biokémiát, ideggyógyászatot tanul. Hasonlóképpen a gyerekek számára is sokszor túlburjánzóak az olyan illusztrációk, amelyek nem a lényegre közlik, nem azt a lényegre, amiben a gyermeki kogníció az összefüggéseket megérti. Máskor viszont, ahol nem ábrázolható alapösszefüggések vannak, hanem narratívák, ott a túlzott realizmus néha megköti a gyermeki fantáziát, amely nagyon sokszor a bonyolult összefüggéseket félig-meddig öntudatlanul, ösztönösen, sejtelmesen, analogikusan építené fel. Például vannak vizsgálatok, amelyek szerint, mondjuk, bizonyos szövegeknek képregényes ábrázolása célszerűbb, mint hogyha az abban elmondottakat profi rajzoló adja vissza hűen, vagy ha egy művész ábrázolja, vagy fénykép. Az persze más kérdés, hogy a szöveg és a művészi ábra közötti összefüggések egy bonyolultabb nevelési feladat részét is alkotják. Tehát az ábráknak, illusztrációknak valószínűleg külön ismeretbokra van, külön tapasztalati anyaga, és teljesen egyetértek azaz, hogy egyrészt a szövegnek és a ábrának szoros összefüggésben, lényegi, logikai és didaktikai összefüggésben kell lennie egymással; másrészt hogy az ábráknak bonyolult ikonográfiajuk és bonyolult kultúrtörténeti kontextuális hátterük van. Azok a különféle kontextuális környezetek, amelyekbe belekerül a mondanivaló, mert hiszen még egy lineárisan, didaktikusan építkező tankönyvi szöveg sem alkalmazkodhat egyidejűleg különféle korcsoportok kognitív igényeihez, ezt nyilvánvalóvá teszik. A megértés / megértetés legnagyobb fokú bonyolultságát az okozza, hogy meg kell felelnie a szövegekörnyezeteknek (rá kell jönni a megfelelő szövegekörnyezetre), és ez a szövegekörnyezeti kötés és építkezés hiányzik nagyon gyakran a tankönyvekből, illetve a tankönyvek sokszor inkább a kollégáknak, vagy annak a tudományos vagy szakmai konvenciónak szólnak, amelyben

a tankönyvírók mozognak, semmint a gyermekeknek, akiknek az épülését ezek a szövegek hivatottak szolgálni. A kommunikáció alapkérdése az, hogy az történik-e a közlés nyomán a megértésben, amit a közlő szándékol. Ezt illetően léteznek egészen abszurd álláspontok, például ASHBYÉ, aki tréfásan ugyan, de megkérdőjelezi hogy létezhet eredményes közlés anélkül, hogy visszacsatolva meggyőződnenk róla, hogy a befogadó ugyanazt érti-e, amit a közlő mondott. Ez a közvetlen visszacsatolás azonban nem történik meg a pedagógiai gyakorlatban. A pedagógiának van egy jótékony időfolyamata, különösen, ha aktiváló, interaktív a pedagógia, akkor a redundancia, tehát a jelenségek sokszoros ismétlődése révén alakulnak ki azok a konnotációk, azok az összefüggések, amelyek a gyerekek számára lehetővé teszik körülbelül ugyanazt a megértést, amit a pedagógus elérni kíván.

Még két megjegyzés. Az egyik: nagyon gyakran látjuk, a pedagógiai szakirodalom is közli, hogy a szaktanárok jelentős része nem szereti a tankönyvi szöveget, hanem saját szöveggenerációkkal foglalkozik, tehát saját maga módosítja ezeket a szövegeket. Vannak olyan oktatási módok is, hogy nem tankönyvekkel, hanem fűzött kiadványokkal operálnak, amelyekbe újabb részeket be lehet tenni, tehát kreatív lehetőségei vannak mind a tanárnak, mind a diáknak. A másik gondolat: anélkül, hogy szisztematikusan tárgyalnám a kérdést, nagy jelentőségük van a fogalmaknak. Az oktatószövegekben ha a fogalmak nem művészi természetűek, azaz nem 'sejtelmes' a tartalmuk, akkor rendkívül fontos a fogalom definíciója, ez azonban gyakran nem történhet meg szótárilag, gondoljunk csak a kognitív szemantikára. Ekkor minden fogalom nagyon bonyolult jelentésszerkezet része, de mégis körül kell járni, mégis rétegeire kell bontani, főbb asszociációit végig kell követni. Így alakulnak ki a kontextuális összefüggések, amelyek a megértést segítik. Minden fogalomnak lehetnek azonban olyan holdudvari jelentéstani összefüggései, amelyek a gyerekeket megzavarják, mert nekik ezeket a fogalmakat konkrét, 'életreleváns' vonatkozásban aktualizálják az órán. Ezt a kérdést is érdemes lenne tisztázni. Az alapfogalmak redundáns ismétlődése minden könyvnek lényeges eleme, és azzal is nagyon egyetértek, hogy a tankönyv tipográfiája és belső információs konzisztenciája elengedhetetlen követelmény kell hogy legyen. Igen fontosnak érzem a könyvekben az előszót (utószót, szerkesztői átkötést, különösen, ha többszerzős munkáról van szó). Mind ezeknek foglalkozniuk kell a kulcsfogalmakkal / koncepciókkal, amelyek miként régi órákban a kövek, hordozzák az értelmi működést. Ugyanígy a tartalomjegyzék is hihetetlenül fontos, és nevelni is kellene a gyerekeket arra, hogy egy szöveggel szemben önálló, kritikus álláspontjukat már ezeken a pontokon érvényesítsék: a kezükbe kerülő könyvnek próbálják meg rekonstruálni az értelmi hátterét, lehetséges szövegkörnyezeteit, és próbálják meg felfedezni, hogy a szerzők mit várnak, milyen kereteket szabnak, milyen határokat szabnak nekik, milyen cél felé kívánják vinni őket, milyen logikai vagy akár szemléltető úton át.

HORÁNYI ÖZSÉB

Két és fél megjegyzést szeretnék tenni; a fél megjegyzés a végén a fogalmakkal lesz kapcsolatos. Az első megjegyzésem ennek az egész kérdéskörnek a kommunikatív összefüggéseivel van kapcsolatban. Nagyon hálás dolog azt mondani – és ezt sokszor

mondták (valójában művelődéstörténeti sorozatról van szó) –, hogy a képek leginkább önmagukra hasonlítanak, és kevésbé arra, amit ábrázolnak. A szövegek persze ugyancsak leginkább egymással vannak összefüggésben, nem pedig azzal, amiről szólnak látszólag vagy valójában. Emellett nyugodtan állíthatjuk, hogy a képeknek és a szövegeknek a mi európai kultúránkban nagyon nagy szerepe van. Ez a kultúra nagy jelentőséget tulajdonít viszonylag hosszú ideje az írásbeliségnek és viszonylag hosszú ideje töretlenül annak a valaminek, amit képi ábrázolásnak nevezünk. Azt gondolom, hogy ezek a dolgok elemezhetők, de nem lehet ezekről a dolgokról egymás nélkül beszélni.

Az oktatási kommunikációs helyzet – amely valamennyi európai társadalomnak az egyik legnagyobb alrendszere – minden társadalom valódi funkciójáról szól. Kijelentésem azonban nem az adott társadalmakról szól, csupán azt akarom mondani, hogy mindez kommunikációs szempontból jelentős. A kérdés az, hogy tényleg az-e a valóban sikeres iskolai kommunikáció, amely a szó mai értelmében vett tudományos racionalizálásnak felel meg, illetve hogy úgy mondjam, amely igazságot közöl. A tapasztalat legalábbis azt mutatja, hogy ezen minimum el kell gondolkozni. Ezt azért választottam nyitásként, mert akkor, amikor egy ilyen összetett ügyben leülünk gondolkodni, akkor mindig a világ legegyszerűbb dolga azt mondani, hogy a képek mondanak valamit a világról, azoknak van valami olyanfajta funkciójuk, amivel ismereteket közölnek, és így tovább. De egyáltalában nem biztos, hogy azokban a pedagógiai kommunikációs helyzetekben, amelyekben a tankönyv valamilyen módon megjelenik, ott a szövegnek vagy a képnek kizárólag ilyen ismeretközlő, állító, a dolgokat azon a módon, ahogy vannak, reprezentáló funkciója van. Nagyon sok egyéb funkciójuk lehet. Az érveléstől, ami egy egészen más természetű dolog, a kedvcsináláson keresztül ezeregy dolog. Tehát akkor, amikor a kérdés valahogy úgy hangzik, hogy mi a képnek a szöveghez vagy a szövegnek a képhez való viszonya egy tankönyvben, és mit ér egy ilyen multimédia a tanár kezében; vagy adott esetben hogyan tudja helyettesíteni a tanárt, akkor egyáltalán nem biztos, hogy csak erre az egy ábrázoló funkcióra gondolhatunk. Illetve egészen biztos, hogy ha csak erre az egyre gondolunk, akkor súlyos redukciót követünk el. Ezt nyilván részletesen is ki lehetne fejteni, de az ennek a kerekasztalnak szétfeszítené az időkeretét.

A másik megjegyzésem: nagyon könnyedén szoktunk beszélni arról, hogy van a természetes emberi nyelv, például a magyar nyelv, hogy van vizuális, képi nyelv, van a gesztusok nyelve, illetőleg hogy mi mindennek nincs nyelve, vagy mi minden nem nyelvszerű. Azt gondolom, hogy az utóbbi évtizedekben ezen a területen túl nagy az infláció, hogy az ismeretekkel, a tudással és a tudás megjelenítésével, netán a kommunikációval összefüggésben a nyelvszerűség valahogy újra és újra megjelenik. Ezt azért mondom, mert úgy vélem, hogy ha ennyire nagyvonalúan közelítünk a dologhoz, akkor ténylegesen valós ismeretekhez nehéz lesz eljutni. Először is a képek nem egyfélék. Nagyon sokféle kép van, és most csak két szélsőséget említek: az egyiket nevezzük az egyszerűség kedvéért diagrammatikusnak vagy ábrának, és a másikat pedig nevezzük tónusosnak vagy fényképszerűnek. Egészen biztos, hogy két nagyon különböző dologról van szó. Egy diagrammatikus ábra nem egyszerűen referál dolgokra, hanem a referált dolgokkal kapcsolatban nagyon világos viszonyokat és tulajdonságokat jelenít meg. Ha lehet azt mondani, hogy a képeknek van egy nyelvszerű tulajdonságuk akkor ezekre az ábrákra talán ezt el lehet mondani. De egyáltalán nem magától értetődő, hogyan működnek az

olyan típusú képek, amelyeknek paradigmaticus eseteként a fényképet tekinthetjük. Most ne arra gondoljunk, hogy az fekete-fehér vagy színes, és egyáltalán ne gondolkodjunk azon, hogy egy színes esetleg realisztikusabb, mint egy fekete-fehér. Ha viszont az ember eltűnődik azon, hogy például ugyanaz a fénykép hány különböző helyzetben mi minden különböző dolgot tud illusztrálni, az embernek az a gyanúja erősödik meg, hogy talán úgy kell érteni a szöveg és a kép közötti különbséget, hogy amíg egy nyelvi megnyilatkozásban (s talán egy ábrában is) benne vannak azok a szerkezeti elemek, amelyek interpretációjának kiindulópontját jelentik, addig egy fényképszerű képben ezek nincsenek benne, hanem azokat abba kívülről kell belevinni. Ez nagyon nagy különbség. Persze a nyelvi jelenségek között is ismerünk hasonló jelenséget, csak a nyelvi műveknek egészen más szintjük van. (A szövegek tagolásának alaprendje például nincs egyszerűen bennük, hanem azt beléjük kell vinni.) Azért nagyon fontos dolog ez, mert más összefüggésben természetesen ugyanazokról a dolgokról van szó. Vannak érzéki támpontok. Fekete-fehér pöttyök, színes pöttyök, felületek, hanghullámok és egyebek. A kérdés azonban az, hogy ezekhez milyen – közvetlen vagy közvetett – módon rendelünk jelentést. E tekintetben gondolom én azt, hogy a képeknek legalább egy része egészen másképp működik, mint ahogy a nyelv, ebből következően biztos, hogy nem lehet nyelvszerűnek tekinteni. És hogyha ez a két nagyon különböző holmi egyetlen egységben jelenik meg egy multimediális szövegben, akkor ez többé-kevésbé arról is szól, hogy nagyon különböző értelmezési módokat kell egyszerre érvényesíteni.

A fél megjegyzés a következő. Ne felejtjük el, hogy a nyelvre vonatkozó reflexióink, szavaink sem egységesek. Sokféleképpen tudunk beszélni nyelvi dolgokról, de a képek és egyáltalán a vizualitással kapcsolatos teoretikus reflexiók sokkal rudimentálisabb (elemibb) állapotban vannak. Hogy ez miért van, az érdekes művelődéstörténeti helyzet. Sokkal kevésbé sztenderdizálódtak azok a kifejezések, amelyekkel képekről vagy képek funkciójáról beszélünk. Ezért a stílusvariánsok a szerzők ide vonatkozó bizonytalanságairól szólnak, és nem arról, hogy annyiféle történetről van szó. Legfeljebb a mögöttes szemléleti keret bizonytalanságáról is szó esik. A magyarban a képre tulajdonképpen egyetlenegy szavunk van, a latinban kettő, az angolban kettő, a franciában egy. A németben is kettő van: a *Bild* és az *Abbild*, amiknek a fordítása örült érdekes: „megjelenítés”, illetőleg „leképezés”. Miközben a műveltségünk alapjait megjelenítő, körülöttünk lévő nyelvekben például erre a vizuális médiumra vonatkozóan több természetes terminus és mögötte megjelenő fogalomnyaláb van, addig a magyarban ezek egybeesnek. Hogy ebből mi minden következik, és mi nem, az más kérdés. Arra akartam csupán a figyelmüket irányítani, hogy nemcsak arról szól a történet, hogy nem sztenderdizálódtak a szavaink, amikkel beszélünk ezekről a dolgokról, hanem arról is, hogy talán a nyelvünkben is megvan az alapja, hogy bizonytalanok legyünk.

KÓSA ANDRÁS

Nagyon értékesnek tartom az előző hozzászólásokat, és a témához mindössze néhány sajátos szemponttal és tapasztalattal szeretnék hozzájárulni. Az oktatás napjainkban valóban igen gyors változáson megy keresztül. Ezelőtt úgy harminc évvel még viccnek számított, hogy az amerikai főiskolás, amikor megkérdezték tőle, olvasta-e Einstein rela-

tivitáselméletét, így válaszolt: megvárom, amíg megfilmesítik. A dolog ma már nem annyira nevetséges, de ezen a területen a józanságra – egyre nagyobb mértékben – szükség van: a szóban forgó elmélet egyes részeit a médiumok és a különféle informatikai eszközök tényleg közelebb hozzák, érthetőbbé tehetik, de nem hiszem, hogy annak írott tananyagokon keresztül való tanulmányozását helyettesíthetik. Megítélésem szerint ez áll a legtöbb, logikai összefüggéseken alapuló tananyag vizuális megjelenítésére. Nem érdemes arról *általában* vitatkozni, hogy szükség van-e az oktatásban a képi formákra. Világos dolog, hogy ha valamit komolyan meg akarunk tanítani, akkor – néhány kivételtől eltekintve – írott tananyagra szükség van, és egyéb eszközöket (rajz, ábra, film, hang- és képanyag, számítógépes program, interaktív módszerek) attól függően kell alkalmazni, hogy azok segítik-e, megkönnyítik-e a tananyag birtokbavételét, mely részeket kell ilyen célra kiválasztani, és melyek szemléltetését jobb elkerülni. Sok függ természetesen a megoldás módjától és kivitelezésétől, és nem szabad megfeledezni arról, hogy a „képesség” gyakran egyszerűen divatot jelent, és elterelheti a figyelmet a dolog lényegéről. Elnézést kérek, hogy egy matematikai példával hozakodom elő, de mentségemre szolgál, hogy nagyon egyszerű dologról van szó. Kivétel nélkül minden általános és középiskolai tankönyv foglalkozik vele, de benne van a felsőoktatási jegyzetekben is. A halmazok egyesítésére és metszetére gondolok. Rendszerint két egymást metsző kört rajzolunk, és az említett fogalmakat gyakran az ezen alapuló egyszerű szemléltetéssel intézzük el. Hiányzik a csak szövegben elmondható háttér, a logikai kapcsolat. Ezt követi egy rendkívül fontos fogalom, amelyet a matematikában igen széles körben használnak: halmaz hatványhalmaza. Ez a fogalom azonban gyakorlatilag nem szemléltethető. Történtek ugyan erre vonatkozó kísérletek, de a kínkeserves ábrát nehéz volt felfogni, összehasonlíthatatlanul nehezebb, mint magát a fogalmat megérteni, amelynek egzakt, „ábra nélküli” bevezetése különben roppant egyszerű. Egyetemen is tapasztalom, hogy a halmazok „képességén” nevelődött diák nagyon nehezen kezeli ezt az egyszerű fogalmat. Más lenne a helyzet, ha előzetes tanulmányaik során a szemléltetés a maga helyére került volna. Tehát: ha valamit nem tudunk hatékony módon képen megjelentetni, akkor egyszerűen nincs szükség az ábrázolásra, annak eltérbe helyezésére, és különösen káros annak kizárólagos volta. Nagy azonban a hatalma a szokásnak is, a divatnak is. Az előző példánál maradva, ha egy általános iskolai tankönyv írója a halmazok ábrázolását csupán a sok lehetséges egyszerű interpretáció egyikének tekintené, feltehetőleg sok kollégája rosszsallását váltaná ki. A képi megjelenítés rendkívül bonyolult dolog, egy biztos, nem lehet vele kapcsolatban általános ítéleteket megfogalmazni. Nyilvánvalóan akkor cél-szerű hozzá folyamodnunk, ha az valóban értéket jelent, és nem kendőz el lényeges dolgokat. Példaként felhozom a következőt. Másodéves egyetemista korom óta tanítok differenciálszámítást. De a differenciálhányadossal kapcsolatban ma is állandóan az az egyszerű ábra jelenik meg előttem, amelyet elsőéves koromban ismertem meg. Minden gondolatmenet e nélkül is spontánul jönne, de mégis jó erre a biztonságot nyújtó ábrára gondolni.

Természetesen más egy művészettel kapcsolatos alkotás ábrázolása, képre vitele, rajzok, festmények készítése stb. A kérdés az, hogy például egy versillusztráció – más szóval annak művészi megjelenítése – mennyiben járul hozzá a vers megértéséhez, ki-emeli-e annak vélt lényegét, ébreszt-e új érzelmi tényezőket. Láttuk László Anna Juhász

Gyula verseihez készített szép képeit. Gyönyörű rajzok ezek; annak is, aki nem ismeri Juhász költészetét (félek: lassan oda jutunk, hogy sokan lesznek ilyenek), indítékot adhat versei olvasásához. Kár, hogy az illusztrációkat tartalmazó könyvecske bolti forgalomban nem kapható; a *Tápai Krisztus* című vers illusztrációja azonban – ahogy látom – valamennyiünk előtt van. Gyönyörű rajz ez is, és tagadhatatlan a verssel való kapcsolata. Én ezt a verset nagyon szeretem, sokszor bukkan fel bennem, és ha lenne tehetségem, a következő gondolatát igyekezném megformázni. Ez különbözik az előttünk lévőttől. Az utolsó sorokat idézném:

„És folyton buzgó öt szent sebei
Nem a magyarság sorsát hirdetik?
És ki segít már, ha ő nem segít?”

Aki ismeri Juhász Gyula költészetét, tudja, milyen fájdalomként szakadt rá a Trianon utáni veszteség. Az értő számára az is nyilvánvaló (ilyesmit egzakt módszerekkel bizonyítani persze nem lehet), hogy az idézett szöveg („és folyton buzgó öt szent sebei”) az öt részre szabdaltnak Magyarországról szól: amit nekünk hagytak, illetve amit körülöttünk lévő akkori államokhoz csatoltak. A vers születése idején üres, irredenta szólamoktól volt hangos az ország; éles kontrasztként Juhász Gyula szelíd szavai fejezik ki igazán, szívbe markolóan a magyarság el nem múló döbbenetét. Lehet, lesz olyan művész, aki képbe tudja formálni a versnek ezt a – véleményem szerint: igazi – mondanivalóját. Ha nem, a vers önmagában is teljes. Talán érintetlenül a legteljesebb.

Ami a tankönyveket illeti, én rengeteg tankönyvvel kerültem szoros kapcsolatba, több százat bíraltam, lektoráltam, véleményeztem (például minden, az utolsó öt évben tankönyv-jóváhagyásra benyújtott matematikai és számítástechnikai könyvet elolvastam), néhány tucatot magam is írtam. Ezek alapján a következőket tudnám a tankönyvíróknak tanácsolni. Akkor szabad hozzáfogni egy tankönyv írásához, amikor a tanítás során kipróbált tananyag az ember fejében kikristályosodott formában megüledett, amikor világos a könyv koncepciója, és a szerző úgy érzi, hogy minden módszertani problémát már megoldott, amire addigi munkája során képes volt. Írás közben ne legyen más előtte, mint üres papír vagy számítógép. (Más a helyzet az idézetekkel, habár azok később is beilleszthetők; az én szakmámban ilyenekre nincs szükség.) Ül tehát a szerző a papír vagy a számítógép előtt, és elfelejti, hogy kollégái is vannak. (Mert valamennyien tudjuk, hogy a tankönyvek nagy része a kollégák számára készül, és eleget kíván tenni oktatást soha nem végzett, tudományos rangban a szerző felett álló tekintélyek vélt vagy valós bogarainak is.) Furcsa hangsúlyozni, de a tankönyvet a diák számára kell írni. Ha a szerző bele tudja magát élni a tanuló gondolkozásába, ha képes érdekesen tálni a tananyagot, és világosan fogalmazni, akkor jó tankönyv születhet. Ha nem, akkor valami más készül: rengeteg van belőlük. A tipográfiára, bármennyire fontos is, nem térnék ki, csupán a tankönyvek áttekinthetőségét hangsúlyoznám. Ennek egyik fontos eleme a tárgymutató. Akkor is, hogyha az (alsóbb osztályokban) nem kerül be a tankönyvbe. Magának a szerzőnek is rendkívül fontos ez, tudnia kell, hogy milyen fogalmakat, kifejezéseket használt, és főként: milyen sorrendben. Nem tudok elképzelni – úgy a középiskola 2-3. osztályától kezdve – jó tankönyvet tárgymutató nélkül. Pár éve az egyetemen a

mérnökhallgatóknak megengedtem, hogy a matematikavizsgán, a felkészüléskor jegyzetet vagy tankönyvet használjanak. Síralmas volt nézni, milyen ügyetlenül bántak velük. Nem törődtek a tárgymutatóval – nem szoktak hozzá –, elkezdték a könyvet lapozni („nyálazni”), amíg olyan részhez nem értek, amely feltehetően kapcsolódott a tételükhöz. A tárgymutatóra mind a diáknak, mind a tankönyvírónak égetően szüksége van. Az utóbbinak elsősorban saját maga ellenőrzésére. A matematika-tankönyveknél – sajnos – rengetegszer nem megfelelő a fogalmak, illetve a szimbólumok sorrendje. Van olyan fogalom vagy szimbólum, amelyet már többször használtak, és csak később vezetnek be, néha később sem. Az én szakterületemen a jelölések jegyzéke is fontos tartozéka (lenne) a tankönyveknek.

VOIGT VILMOS

Egy közhellyel kezdem. Noha a tanárok gyakran sokkal jobb szemiotikusok, mint maguk a szemiotikusok, mégis meglepő, hogy a tanítás szemiotikájával milyen kevesen foglalkoztak külföldön is és nálunk is. Még ennél is kevesebbet foglalkoztak a tankönyvek szemiotikájával, noha a tankönyv éppen olyan régi találmány, mint maga a szemiotika, sőt talán pontosan olyan, hiszen ez a szó, amely közismert, a görögben köznyelvi eredetű ugyan, és valami ilyesmit jelent, hogy a „jelekkel foglalkozás”, és ez a jelentése volt az elsődleges, ám tudományos terminussá orvosi kézikönyvben, vagyis tankönyvben vált. Ez is egy olyan fogalom tehát, amelyet a tankönyveinkből merített az emberiségnek az a hányada, aki ismeri. Ezen belül ‘élettan, egészség, betegség jeleinek felismerése’ értelemben volt a szemiotika szó először használatos.

Jel általában véve az, ami valami helyett áll, és valaki számára létezik. Ez egy újabb közhely, és lehet, hogy rögtön itt folytatom az oktatásszemiotiai bemutatást.

Minden oktatási rendszer, minden iskolatípus, minden oktatási forma, minden tantárgy más és más jelviszonyokban használja fel a leginkább célravezető jeleket. Egy misszionárius, aki a Bibliát akarja megismertetni, mondjuk, az emberevőkkel, egy ismeretelméleti felév valamelyik egyetemen, egy mesterszakács-tanfolyam vagy egy zsírszegény szakácskönyv (ez egy valódi cím, bár sose jöttem rá, hogy mi lehet egy „zsírszegény szakács”), a földrajz az óvodában, az elemi iskolában, a középiskolában, sőt a felsőoktatásban, ezek a példák jól jelezhetik az oktatásban felhasználható jelek sokféleségét. Tessék elmenni misszionáriusnak, aki ezt ki akarja próbálni! Vagy középiskolai tanárnak. (Az sem könnyebb.)

Ami a tankönyveket illeti, egészen más jelviszonyokkal él egy matematikai, matematikai logikai, logikai, ismeretelméleti, pszichológiai, orvosi, színdinamikai, optikai, művészettörténeti vagy poétikatörténeti tankönyv (jóllehet az ezek közötti átmenetet sosem szabad letagadni). De ezekben végül is teljesen más jelviszonyokkal kell operálni.

Kezdeknek készülő tankönyvek barátságosak, olykor gügyögnek, hogy aztán a szerves kémia, a kamatszámítás tankönyvei annál szörnyűbb képletábrázatokkal legyenek teli. Egyik nyilvánvaló céljuk az, hogy mindenkit elriasszanak e tankönyvek forgatásától.

Ha arra gondolunk, hogy milyen sokféle illusztráció lehetséges egy földrajzi, egy teológiai vagy hematológiai tankönyvben; angol, kínai eszperantó vagy COBOL nyelvkönyvben, jól láthatjuk az ezekben frekvenciált jelviszonyok sokféleségét. Most ezekről

nem beszélek, csupán az anyanyelvi tankönyveket említem, mégpedig az olyan irodalmi tankönyveket, amelyek valódi szépirodalmi alkotásokat közölnek, ezeket elemzik, ilyen elemzéseket tanítanak, illetve az ilyen elemzéstaniásokat elemzik és tanítják stb. Lásd a szégedi nyári tanfolyamok köteteit, itt a teremben is.

E tankönyvekben az irodalmi alkotás sajátos jel. Ha abból a különben tetszetős elgondolásból indulunk ki: az irodalmi mű valaminek (mondjuk a valóságnak) a jele, mint például Arany János *Toldijában* az ismert leírás a parlagra, az irodalmi tankönyvekben az irodalmi alkotás nem azért található meg, hogy valaminek a jele legyen. A szöveg honismereti vagy a földrajzi tankönyvben esetleg valaminek a jele, a nyelvtankönyvben a nyelvi rendszer miatt valószínűleg, az irodalom-tankönyvekben azonban nem az irodalom szerepel. Annak nyoma sincs benne, nem is azt akarja reprezentálni, hanem csak *szemelvény* vagy *olvasmány* van benne, ami valaminek a szemléltetője vagy a jele. Nem is szükséges, hogy teljes egészében benne legyen a tankönyvben ez az irodalmi alkotás. Akár töredéke is jel. Minek a jele? Ha van egy töredék, ha egyetlen alkotás van az irodalmi tankönyvben, ha nem egy író teljes életműve, az sem más, mint valami másnak a jele. Az ógörög költő, *Szappho* majd száz művéről tudunk. Ezek többségéből minimális méretű töredékek maradtak ránk, olykor csak néhány szóból álló szövegtöredékek. Mégis egy-egy teljes alkotást reprezentálnak. Nem fogom idézni görögül is ezeket a példákat, csak a magyar fordításukat említem. Például, a filológiában megszokott költeményszámozással:

116 a	Ó ... szép ... kedvességű leány
132 a	Estcsillag nászadal
132 b	Ó adóniszi

Ma már semmi többet nem tudunk ezekből a versekből. Ám a ránk maradt szócsoportok mégis egy-egy vers „jelei”, vagy a tankönyvben így használják őket. Benne voltak és vannak ezek az idézetek a „tankönyvben”, és valamit reprezentálnak: egy műalkotást, egy műfajt, egy költőt, vagy nem is tudom, mit. Benne vannak a tankönyvekben (a mi tankönyveinkben is), mint valaminek a jelei, és ez a valami az adott tankönyv céljának megfelelően lehet vagy az egész vers, vagy a költő munkássága, vagy a műfaj, vagy az ókori líra, egy-egy szókép, versforma, ám ez lehet a lesboszi költészet, ennek mindenféle konnotációjával. Ajánlom őket a következő generáció kutatóinak figyelmébe.

Újabb szemiotikai viszonyt fedezünk föl a szemelvény(ek) magyarázatában. Ez a jel interpretálása. Másutt is találkozunk ilyen pragmatikai tevékenységgel. Festmények, szobrok, zeneművek tartalmát is el szokták mondani. Vicceket is szoktak magyarázni. Ám a nyelvi műalkotás azonos nyelvű interpretációja a legismertebb és a legjobb mindezek közül, már csak a közlésrendszerek homogenitása miatt is. És ha kétségeink vannak is abban, hogy egy nyelvi műalkotást ugyanazon a nyelven lehet-e magyarázni, még inkább kétségeink lehetnek abban, hogy vajon egy szobrot el lehet-e magyarázni bármilyen nyelven, hogyha azt egyszer már plasztikailag megformálták? És milyen technikai értelmezési nehézségei vannak egy ilyen „elmondásnak”, az eredetihez képest bármilyen más formanyelven?

A nyelvi műalkotás azonos nyelvű interpretációja a legismertebb és a legjobb az interpretációk sorában. Ez azért mégsem egyszerű dolog. A mára divatossá vált hermeneutika több előzményből származik. A teológiai hermeneutika prédikációban fejtette ki azt: mi az elrejtett és isteni, a soha meg nem ismerhető. Az ismeretelméleti hermeneutika pedig azzal foglalkozott, hogy milyen állítás milyen környezetben és formában jelent valamit; és nyilvánvalóan abból kiindulva, hogy nagyon sok formában és környezetben egy-egy állítás nem jelent semmit. A mai irodalomtudományi hermeneutika az irodalmi művet elrejtett kinyilatkoztatásként is magyarázza, és rámutat sokrétűségére, a mindenkori befogadó számára adott jelentésekre. Ha az igaz – és ma ez nagy divat másutt is, de már minálunk is –, hogy a mindenkori befogadó a fő szempont, akkor a szövegelemző tankönyv szemiotikai apoteózissal foglalkozik ezáltal, hiszen ez az a gyakorlat, amire az előbbi elméletben hivatkoztunk.

Mit jelent a szöveg szemiotikai apoteózisa? Ennek két korifeusa van, az egyik a ma már említett, ám most egy korábbi korszakából idézhető UMBERTO ECO, aki erről írt egy vagy másfél nagyon kitűnő könyvet: ez „a szöveg szemiotikai elmélete”, illetve az, hogy az „olvasó hogyan jelenik meg a műben”. Ő az apoteózis egyik klasszikusa. A másik a Juhász Gyula Főiskola, amely eddig tíz kötetet adott ki a *Szemiotikai szövegtan* sorozatban, ahol hatszor annyit írtak, mint UMBERTO ECO, egyrészt a szövegelmélet témájából, másrészt a gyakorlat számára használhatóan. Ezért van az, hogy tiszteletem jeléül azt kell mondanom, hogy mind elméletileg, mind praktikusán ehhez itt, e falak között értenek a legjobban, elsősorban azok, akik most is itt ülnek ebben a teremben.

Most jön a reklám helye! Mindez aktuális dolog! Figyelembe kell vennünk azt, hogy a kép és a szöveg, egyszóval az illusztráció (a magyarban az illusztráció szó kifejezi azt, hogy a kép és a szöveg egymásra utalva fordul elő) ma mindenféle kutatás témáját alkotja. Két konferenciára hívom fel a figyelmet. Az egyik most zajlik itt a SZAB-ban (Szegedi Akadémiai Bizottság), néhány száz méterre innen, és a három első előadást itt kellett volna bemutatni, itteni előadásokat meg ott kellett volna bemutatni, hiszen nem lehet ezeket megkülönböztetni egymástól. Mindkét helyen művelődéstörténészek, filozófusok, mentalitástörténészek foglalkoznak ilyen témákkal, mégpedig egyszerre kettővel. Általában szövegekkel, gyakran irodalmi szövegekkel foglalkoznak, a többi előadáson viszont inkább képekről lesz szó. (*Iconography: East and the West* – SZAB, Szeged, 1998. július 13-18.)

A másik konferencia (szép hosszú címe van, talán ki is lehetne függeszteni, hogy az érdeklődők megtekinthessék) most július 28-a és 30-a közt zajlik az Egyesült Államokban, ahol matematikusok és informatikusok foglalkoznak azzal, milyen kapcsolatok vannak a különböző hasonló témák között. Csak egy témát említek: „Multiply Intelligencies in the Press Room”. Ha illusztrációról beszélünk, nagyon is érdemes figyelembe vennünk, hogy elméletileg megváltozott a tankönyvi szövegekben a szövegek és illusztrációk olyanfajta primátusa, ami az írás és az illusztráció primátusát követte nyomtatott formában. Nagyon sok helyen az iskoláinkban maoholnap egy interaktív gyakorlat terjed ki a szövegre és a képekre is. Tehát most meg lehet tenni azt, amit évtizedekkel ezelőtt nehéz lett volna megtenni: hogy szövegeket és képeket a tanulókkal együtt alakítunk kérdés-felelet formájában. Olyan új dimenziói vannak ennek a témának, amit legalábbis érdemes figyelembe venni.

Megemlítem azt is, hogy volt szerencsém látni azt a képregényt, ami a relativitás-elméletéről szól. Nagyon tanulságos. Meg kell vallanom, szívesebben néztem volna azokat is, amelyek Karl Marx tanait, valamint Freudnak a tanait dolgozzák fel képregény formájában. Gondolom, érdemes volna a kép és az oktatás viszonyát is képregény formájában megörökíteni – ha ez megvalósul, a honorárium megfelelő részét én kérem.

PLÉH CSABA

Egyébként a Freud-képregény megjelent magyarul is. Senki nem vette észre, sikertelen volt a magyar kiadás. GÉCZI JÁNOS tanár úr sokszor említette, hogy bennünk van a múlt.** Ez nem csak a képekre igaz, hanem a programnyelvekre is. Lehet, hogy az interjúk nem tudnak a történetről, de négy évvel ezelőtt szerettek volna ránk szólni ingyen és bérmentve két tornaterem méretű Siemens számítógépet, amelyek intézték az egész magyar vám- és pénzügyőrség adminisztrációját a határállomásokon regisztrált vámok ügyében. Ezt ajánlották fel az oktatás számára, de mi nem vettük át, mert COBOLban kellett volna programozni, s ezt a nyelvet már senki sem használja.

Három dologról szeretnék beszélni, az első: mit mondanak a pszichológusok a képek szerepéről a tankönyvekben. A második: mit mond a kísérleti pszichológia arról, hogy a fogalmaknak mi a szerepe a tankönyvi szövegek szerkezetében, hogyan kezeli ezt az információfeldolgozás emberi paramétereivel foglalkozó kutatás. A harmadik: milyen tanácsokat lehet adni a mai világban a tényleges tankönyvszerkesztőknek.

A képek szerepének vizsgálatában érdemes egy távolabbi összefüggérendszerből kiindulni. Nagyon sokat olvashatunk ma a virtuális tudás jelentőségéről. Mindenféle publicisztika, tudományos igényű feldolgozás jelenik meg arról, hogy a hálózati információhordozók, a multimédiás megoldások hogyan változtatják meg a tudáshoz való viszonyunkat. Úgy érzem, hogy itt egy alapvető feszültség van. Én a könyv híve vagyok, s azt szeretném illusztrálni, miért vagyok a könyv híve. Ezt fogom a képekhez kapcsolni. Úgy gondolom, ahogyan GÉCZI tanár úr említette, a múltban gyakran etológiákat írtak, de természetesen az embernek is van etológiája. Sokan vagyunk olyanok, akik hiszünk abban, hogy az ember etológiájának egyik különleges vonása, amely nagyon nagy szerepet játszott az emberré válásban, a tárgyak, a szó szoros értelmében vett tárgyak iránti különleges szeretet. Nemigen dolgoztuk fel azt, hogy ez hogyan jelenik meg a tárgyak replikációjában, de tudjuk, hogy amikor megjelenik az ipari típusú termelés, valamiféle motivációs oka is kell legyen annak, hogy az emberek a sokszorozott tárgyak iránt is preferenciát mutatnak. Le lehet leplezni, hogy a tömegkultúra és a fogyasztói társadalom mivel árasztja el az embereket. Van ennek egy másik oldala, hogy miért ilyen könnyű ezzel elárasztani az embereket. A könyv – UMBERTO ECORA sokan utaltak már – a könyvnyomtatás óta beilleszkedik a szerintem általános tárgypreferenciába, ami az emberekre jellemző. A nyomtatott könyvvel jelenik meg az, hogy a tudáshordozó mindenki számára hozzáférhetően egy tárgy lesz; azért emlegettem most UMBERTO ECOT. *A rózsza* nevében arról van szó, hogy a tudáshordozó ott is a egy könyv, de az egy szakrális, illetve elrejtett könyv, ami harc tárgya; viszont a könyvnyomtatással megindult forradalom ezt teljesen megváltoztatja. A nyomtatott könyv multiplikált, mindenki számára hozzáférhető tárgy. Úgy gondolom, hogy a könyvnek és ezen belül a tankönyvnek is azért van és

lesz a virtuális tudáshordozókkal szemben kitüntetett szerepe, mert a virtuális tudáshordozók mozgalmá (nem hiszem, hogy forradalomnak lehet nevezni) ebbe a tárgypreferenciális etológiai világba illeszkedik. Szerintem egy új episztemológiát és egy új embert szeretne a virtualitás létrehozni, kíváncsi vagyok, hogy sikerül-e. Volt már sok politikai mozgalom, ami új embert szeretett volna létrehozni, nem hiszem, hogy technikai mozgalom ezt létre tudja hozni. ROGER SHEPARD sok mindennel foglalkozott, az egyik korai munkája a 60-as évek közepén azt a médiacentrikus címet viseli: „Egy kép megér ezer szót”. SHEPARD mutatta ki először tónusos képekkel, hogy 3-4 órával egy adott felvétel látása után is 90%-os biztonsággal is meg tudják mondani az emberek, hogy ezt a felvételt látták-e. Ugyanezt képtelenek vagyunk mondatokkal, szavakkal, könyvekkel elvégezni. Ha a tankönyvet nézzük, a tankönyv identitása szempontjából kulcsjelentőségűek a képek. Ha olyan könyvet nézünk meg, amiben csak betűk vannak, a mi alfabetikus írásunkban (egészen más a helyzet a kínai írásrendszerben) a könyv azonossága jelenik meg: ez egy bizonyos könyv, ez az én könyvem, amely az én tudásomhoz tartozik. Mindez a fedőlapon jelenik meg, vagy a borítón stb. Azon a konkrét tudáson kívül, amit például az orrszarvúról mondanak, azért van kitüntetett jelentősége a tankönyveknek, mert a gyerek számára, de a felnőtt számára is a hozzám személyesen tartozó és a tárgypreferenciának megfelelő személyes tudást képviselik. „Ez az enyém.” – BUDA BÉLA emlegette, hogy mennyire más a gyerekek viszonya a képekhez. A felnőtteké is az: felismernénk a saját ötödikes elemista földrajz tankönyvünket még akkor is, hogyha megcsalnának, és olyan könyvet hoznának, ami nem úgy kezdődik az első fejezettel, mint ahogy a miénk kezdődött. Így emlékszem az én könyvemre: egy hajó van egy tengeren, és alatta a felirat, hogy „Európa kapitalista országai”. Jugoszlávia volt az első. Engem nem lehetne becsapni, ha kicsit is megváltoztatnák a hajót, én akkor felismerném, hogy ez nem az a könyv. Személyesített, de a tárgyakban ennek megvan az etológiai oka, egyáltalán a könyvek iránti preferenciáknak. Ezen belül a könyvek hordozzák az identitás lehetőségét is. Egy megjegyzést tennék még ehhez hozzá: HORÁNYI ÖZSÉB emlegette sokszor, hogy milyen terminológiai problémák vannak abban, hogy mit nevezünk képnek és így tovább. A kísérleti tudósoknak technikai problémáik vannak ezzel. Érdekes, hogy amikor a tárgyak észlelését kutatjuk, kivéve a nagyon kicsi gyerekeket, mi észre sem vesszük, hogy valójában képeket adnak elénk. A leghíresebb tárgyészlelési elmélet ma a geonelmélet, amit BIEDERMANN amerikai pszichológus alakított ki. Az ő elképzelése szerint a tárgyak (mint ahogy a fonémákból felépülnek a morféimák) elemi egységekből épülnek fel, kúpok, kúpszeletek, gömbök, téglatestek stb. Kicsi a készletünk, összesen ha száz elem van. De ki lehet számítani: hogy ha például ötöt kombinálunk ebből a százfajta lehetséges egységből, milyen sokféle tárgy van. Ami fontos az egészről számunkra: ez tárgyészlelés-elmélet, amit majmoknak és embereknek mutatott vonalas rajzokkal tanulmányoznak. Senki sem veszi észre, hogy nem tárgyakat mutogattunk, még a majmoknak sem, és tárgyészlelés-elméletnek hívjuk eközben.

Még egy szót, a saját szakmánkból. Milyen érdekes, hogy az elvont tankönyvekben, a felső ifjúság számára szóló tankönyvekben az első pillanattól kezdve (természetesen a középkortól és a reneszánsztól kezdődő hagyománynak megfelelően) rögtön megjelennek a képek: ilyen a kísérleti pszichológia két „Bibliája” is, HELMHOLTZ akusztika-könyve és WUNDT fízológája, ezek az első pszichológiai tankönyvek. Nem arról van

szó, hogy hosszas a tankönyvkiadó és a professzor közötti viták során kialakult képeket tettek bele. HELMHOLTZ könyvében körülbelül kétszáz ábra van, 1860-ban. WUNDT könyvében 1874-ben – igaz, hogy ez egy háromkötetes mű – körülbelül ötszáz. Olyan ábrák, amelyek mondjuk abban az esetben jönnének létre, ha egy tankönyvben abszolút pontos metszettel ábrázolnánk az írásvetítőt. Érdekes, hogy azok az emberek, akik egyébként nagyon absztrakt embernek számítanak, fontosnak tartják például egy új diszciplínának már a megszületésekor, hogy ábrákat, számokat használjanak. A másik dolog, amiről beszélni szeretnék, a fogalmak és az urbanizáció problémája a tankönyvi szövegekben. Ha egy távlati perspektívát nézek, szerintem a tankönyvírónak és a tudásközvetítőnek újra el kell gondolkodni egy olyan kettősségen, amelyet az utóbbi tíz évben J. BRUNER vet fel állandóan: a pszichológiai megismerés kutatási stratégiai kérdéséről és az emberi megismerési mint a fejünkben ténylegesen lévő megismerési módok kettősségéről. J. BRUNER elképzelése szerint nekünk igazából két üzemmódunk van: van egy elbeszélő üzemmódunk és egy kategoriális üzemmódunk. Mivel ő a narratív metateóriák mellett áll ki, azt hangsúlyozza, hogy állandóan elfeledkeznünk az elbeszélő üzemmódról. Én azt szeretném hangsúlyozni, hogy a tankönyvírás mint szövegszervezés szempontjából hallatlanul izgalmas kérdés, hogy hogyan kell egymással egyensúlyoztatnunk ezt a kétféle üzemmódot különböző életkorokban. Mindjárt mondok néhány példát, amelyek ebből a szempontból érdekesek. Az egyik példa, a kategoriális, és mondjuk így, fogalmi szerveződés fölényére utal. A régmúlt 60-as években, tehát a mai sokszorosítási technikák megjelenése előtt, volt egy nagyon erőteljes nevelépszichológiai irányzat, mely elsősorban egy AUSUBEL nevű kutatóhoz fűződött, aki egy furcsa fogalmat vezetett be az ideális tankönyv elemzésére. Kísérleti munkákat végeztek annak eldöntésére, hogy mikor könnyebb tanulni egy szöveget. A bevezetett fogalom az előorganizátorok fogalma volt. Kiderült, hogy az a jó tankönyvi fejezet (persze kísérleti ülésekben csak fejezeteket lehet a gyerekekkel megtanítani, nem az egész könyvet), az a jól tanulható, ahol a tanító bácsi előre elmondja, hogy miről van szó. Először megadja azokat a fogásokat, amelyekre fel kell akasztani az anyagot. Elmondja, hogy ez a fejezet Dél-Afrika vízrajzáról szól. El fogom benne mondani, hogy milyen folyók, milyen vízgyűjtő területek vannak, hol vannak a vízvázasztók, melyik tengerbe ömlenek a folyók, milyen jelentősége van ezeknek a folyóknak az emberek köznapi, gazdasági életében. És utána elkezdődik a hosszú leírás. Általában kiderül, hogy az előorganizátorok hatékonyak, de az előorganizátorok mellett számos kiegészítő elvet is fel lehet sorolni, például mi a szövegbe illeszthető kérdések szerepe, mikor hatékonyak a kérdések: ha olyan dologra vonatkoznak, ami korábban volt, vagy előre utalnak. Nagyon intuícioellenes dolgok ezek. Nincs olyan tankönyvszerző, aki ezt betartaná. Például a kísérleti pszichológia ki tudja mutatni, hogy nem jó kérdések azok, amelyek arra vonatkoznak, ami elhangzott. Például le van írva a szöveg Balassiról, és utána az első kérdés: „Elemezd Balassi különböző korszakait a szerelmi költészetében!” Az igazán hatékony kérdések olyanok, amelyek a szövegbe iktatva jelennek meg, és olyan információkra vonatkoznak, amiről még nem tud a gyerek. Ezt minden tankönyvszerkesztő kidobná, hogy „Ilyen hülyeséget nem lehet csinálni!”, mert olyasmire vonatkoznak, ami később fog jönni a szövegben. Sokkal többet tanul a gyerek a szövegből, hogyha a kérdések arra vonatkoznak, ami majd jön, és nem arra, ami volt.

Senki nem szereti ezt. Tehát van itt egy csomó paradoxon, amit érdemes lenne a tan-könyvszerkesztőknek figyelembe venni.

Azt mondtam, hogy a különböző életkorokról is nagyon sok adat jött össze, első-sorban az 50-es, 60-as években a szovjet pszichológiában. ZICSENKO általában azt mu-tatta ki, hogy ha ezekről a módokról beszélünk, a 8-10 éves gyerekek életében is megfi-gyelhető még, hogy akármilyen anyagot, amely leíró lehetne, például földrajzot, kémiát tanulva, a narratív típusú bemutatás, amely mesévé vált, azaz időben egymás után követ-kező részekből áll (időben szekvencializált), és ágensekre szervezve (azaz szereplők kö-zötti ténykedéssel) mutatja be a dolgot, sokkal hatékonyabb. 15-17 éves kor körül jelenik csak meg az, hogy ahol az információ maga leíró típusú, leíró kibontásban sokkal hatéko-nyabban lehet megadni. Sok minden van a kísérleti pszichológiában, valamint a kísérleti pedagógiában, ami közvetlen módon sugallja, hogyan kell magát a szöveget szervezni. Ennek az egyik alapelve, hogy a naivabb életkorban, úgy látszik, az elbeszélő üzemmód szokott hatékonyabb lenni. Ennek megvan a maga fejlődés-lélektani oka: az idői és a cselekvési sémák referált használata.

A harmadik dolog azt illeti, hogy a különféle elképzeléseket először ki kell próbál-ni. Az lenne az alapvető tanács, hogy sokkal nyugodtabb tempóban kellene készíteni a tankönyveket, a szerkesztőknek is. A felsőoktatási tankönyveket jobban ismerem. Az amerikai felsőoktatási tankönyveket próbáljuk lefordítani magyarra. Mindenki azt kér-dezi: miért nem írunk mi. Ezek a könyvek egy iparág részei. Ez az iparág olyan, hogy egy-egy olyan tankönyvet, mint például az ATKINSON-féle pszichológiai tankönyv, a kia-dó által fizetett harminc tagú team készít. Minden évben harminc teljes állású ember írja át. ATKINSON egy egyetem rektora, ő már csak a végén foglalkozik a dologgal. Ez iparág, ahol az ismeretek felfrissítésével foglalkoznak. Nyugodtabb tempóban kellene készíteni a tankönyveket. Nálunk legalább olyan iparágat kellene létrehozni, hogy ki kell próbálni az anyagokat, mielőtt azok végleges tankönyvbe kerülnek. Ez nemcsak az író felelőssége, hanem a kiadó felelőssége is. Egyetértek azzal, hogy az író felelőssége az, hogy csak olyasmiről írjon, amit már tanított is megfelelő, reprezentatív hallgatóságnak, de a szer-kesztő, a kiadó felelőssége is, hogy csináljanak próbaváltozatokat. Az nem sallang, ami-kor egy profi tankönyv elején olvashatjuk, hogy a szerző köszönetet mond vagy hűsz személynek, hogy ezt meg azt csinált egészen más egyetemeken. Azt csinálta, hogy a próbaváltozatot tanította, és megírta a szerzőnek, hogy például az teljesen hülyeség, amit HELMHOLTZRól írsz, azt le kell rajzolni. Naivság pusztán a józan észre hagyatkozni, azt hinni, hogy valóságos visszajelzés nélkül – ahogy BUDA BÉLA említette – mindent ki fo-gunk találni, ki fogjuk találni, hogy milyen lesz az ifjúság reakciója.

Befejezésül a mai technológiáról. Úgy gondolom, hogy a lektorálást legalább két fá-zisban kell végezni. Olyan könyveknél, amelyeknél az ábráknak különleges jelentőségük van, igenis szükség van arra, hogy miután a természetesen elhagyhatatlan szerzői szö-veglektorálás megtörtént, egy nyomdailag fineszesebb lektor a kész tördelt anyagot is lektorálja. Valójában a mai technológiához ez úgy kapcsolódik, hogy a számítógépes tördelésekkel csak lustasági kérdés arra hivatkozni, hogy akkor újra kell tördelni. Annyi időt kell hagyni, hogy igenis újra lehessen tördelni. Valóban nézze meg azt egy hozzáértő ember, mielőtt elkezdi nyomtatódni, mert akkor derül ki, hogy tényleg hová kerültek az

ábrák. És ebben a szerzőnek nincsen igazi, végső judíciuma, ő sokszor nem tudja megítélni. A lektor jobban meg tudja ítélni, ő mint az első olvasó.

PETŐFI S. JÁNOS

Bár már az első menet végére érve is nagyon sok szempontot kaptunk, folytassuk legalább egy olyan jellegű minimális második menettel, amelyben a kerekasztal résztvevői közül mindenki, aki más kerekasztal-társa fejtegetéseéhez bármit hozzászólni kívánna, arra lehetőséget kap.

Visszaélve helyzetemmel, két pici megjegyzésem nekem is van.

Szó is esett a képregényekről (comicsról). Megjelent egy újfajta képregény is, a *metacomics*. Képregény formában írja le a képregény szerkezetének a tanítását. Ez olyan tankönyv, amelyet amerikai egyetemek filmesztétika szakán is használnak mint kézikönyvet, mert nagyon sok olyan kérdést tárgyal, amely a filmezés szempontjából is releváns.

Ami a tankönyvkészítés iparágát illeti, ahol mintegy harmincan dolgoznak jó fizetéssel, ennek az iparágnak a módszerét a matematikán belül évtizedekkel ezelőtt elkezdte alkalmazni egy „Burbaki” fedőnéven megjelenő kis csoport, amely hasonló módon írta meg a matematika halmazelméletre alapozott többkötetes kitűnő összefoglalását. Csak e csoport tagjai nem amerikai egyetemeken, hanem Párizs környéki kiskocsmákban jöttek össze. Első alkalommal kiosztották a feladatot, a következő alkalommal 'szétszedték' a szóban forgó rész első kidolgozását, és a feladatot odaadták kidolgozásra a csoport egy másik tagjának, majd a következő alkalommal azt is szétszedték, majd újra kiadták, s ezt mindaddig folytatták, míg az eredménnyel mindnyájan meg voltak elégedve. Ekkor kezdtek egy másik feladat kidolgozásához, hasonló módszert alkalmazva. Hogy arra hogyan lehetne, hogyan kellene időt teremteni, hogy a tankönyvek is így, ilyen hosszú lefutással készüljenek, azt nem tudom.

HORÁNYI ÖZSÉB

Két megjegyzést szeretnék tenni. PLÉH CSABA hozzászólásában hangzott el az a kijelentés, hogy az az információtechnológia, amely jelen van, illetve most megyünk bele, a számítógépes hálózatokkal kapcsolatban elviszi a mentalitásunkat a tárgyaktól, és ez talán rossz út. Azt gondolom, hogy nem erről szól a történet, hanem arról (ez lehet, hogy nagy csapda, de nem abban az értelemben, ahogyan Csaba mondja, hanem az ellenkező értelemben), hogy egy olyan típusú tárgyfetisizmusba szaladunk bele a számítógépekkel, ami az összes korábbi tárgymanipluláltságunkat, tárgyak iránti vonzalmunkat lepipálja. Nem gondolnám, hogy ez másfelé megy, de kétségtelen, hogy van itt egy terminológiai kérdés is. Akkor, amikor most virtuális valóságról beszélünk, ez nem a könyvekkel áll azonos szinten, hanem a könyvek feldolgozásával kapcsolatos intellektuális, képzeleti tevékenységnek egy új formájával, amit virtuális valóságnak nevezünk. Ha az ember a szociográfiáját vagy szociológiáját nézi annak, amit ma számítógépes hálózati felhasználásnak neveznek, és nem csak magyar viszonyok között vizsgálja a dolgot, mindenképp azt kell látnia, hogy itt egy kökemény fetisizmusról van szó, kifejezetten tárgyakról van szó, s az életmódba olyan mélyen hatol bele, ami a speciális ruházattól a test különböző

tájaira rákapcsolt madzagokon keresztül a számítógépen való vezérlésig terjed. Ez az, amire én azt gondolom, hogy legalábbis az én világképem szerint, zsákutca. De van a dolognak egy másik vonatkozása, és én ezt tartom fontosnak. A számítógépeknek a hálózati technológián belül való intenzív használata közben a tárgyfogalmunk teljesen átalakul. A tárgyakkal kapcsolatban (és Csaba is említette, hogy ennek valamiféle mély kapcsolat van a képekkel) azt mondhatjuk, hogy azokat a dolgokat tekintjük tárgyakkal, amelyek valamilyen értelemben egészek, egységek, van elejük, végük stb. Ugyanez érvényes egy számítógépre is, amely az összes bonyodalmával együtt nagyon egyszerű architektúrájú, de az a hihetetlenül izgalmas benne, hogy ezt a tárgyat részben hardverúton maga állíthatja elő az ember, alkotóelemeit csereberélheti, innét kezdve az egész marketingtörténetnek a részévé tud válni, s szoftverúton ugyanezt teheti. Tehát én azt gondolom, hogy egészen individuális tárgyak állnak elő így, és az ezekhez az individuális tárgyakhoz fűződő viszonyaink a korábbi tárgyakhoz fűződő viszonyainkon belül új minőséget teremtenek.

A másik megjegyzés ennek a folytatása. Tudjuk, hogy a számítógépekben a szövegek (alfanumerikus láncok stb.) mellett megjelennek vizuális elemek (diagrammok, képek) is. Ha ebbe belekalkuláljuk a számítástechnikának azt a viszonylag új, mondjuk úgy: programozási irányát, amit tárgyorientált programozásnak neveznek (tehát amikor egy szövegbe egy képet beépítenek), és ennek az iránynak intellektuális vonatkozásait tekintjük, akkor egy olyan típusú kompetenciáról beszélhetünk, amely által ugyanazokhoz a dolgokhoz különböző médiumokkal operálni tudó információtechnológiák birtokába kerülünk. A manipulációnak egy része ebben az esetben a koreferenciák megállapítása. Remélem, Csaba mint pszichológus meg fogja erősíteni azt, amit mindannyian tudunk, hogy tudniillik, ha egy dologhoz többféleképpen tudunk viszonyulni, akkor kevésbé vagyunk hozzátapadva, és általában a szabadságunk növekszik ezáltal. Lehet, hogy itt ez a helyzet.

KÓSA ANDRÁS

Könyvek, multimédia stb. Igazat adok PLÉH CSABÁNAK: én is azon a véleményen vagyok, hogy még nagyon sokáig az alapvető információforrás a könyv marad. Ugyanakkor a számítógépet is meg lehet szeretni, mint ahogy meg lehet szeretni egy tankönyvet. Fontosnak tartom elmondani azt is, hogy még nem láttam színvonalas távoktatást úgynevezett távoktatási alaptankönyv nélkül. A távoktatás szót azonban igen bő jelentésben használják; célszerű lenne csak akkor élni vele, ha valóban valamely oktatásra érdemes tananyagról van szó. Ez alól rengeteg a kivétel: sokszor teljesen nyilvánvaló dolgokat fontoskodunk tananyaggá. Vegyük például a „Viselkedés a liftben” című távoktatási „programot”. Tényleg könnyű képi módszerekkel megmutatni, hogy ki nyitja ki az ajtót: az, aki legközelebb áll hozzá. De mi a helyzet akkor, ha az ajtónál álló alkalmazott mögött közvetlenül a főnöke áll? Engedje-e előre, vagy ne? El lehet szórakozni a különféle lehetőségek képi bemutatásával, tankönyv sem kell hozzá. Az oktatásnak azonban – és így a távoktatásnak is – ezzel nem összemérhető nehézségű problémák ezreit kell megoldania. Ez pedig könyvek vagy legalábbis írásos tananyagok nélkül aligha lehet sikeres.

Tankönyvekre azonban más, elsősorban társadalmi okok miatt is szükség van. Könyvhöz mindenki hozzájuthat, informatikai eszközökhöz nem. Igen sok szép dologról lehet hallani: ilyen interaktív program, olyan multimédiás program. Biztos vagyok abban, hogy itt, a Kárpát-medencében még meglehetősen hosszú időre lesz szükség ahhoz, hogy ezek a programok – széles körben – megvalósuljanak. Ennek ellenére komolyan kell foglalkozni velük. Mint ahogy a könyvnyomtatás feltalálása után sem volt indok az, hogy ne állítsanak elő nagy számban könyveket, minthogy túl sok az analfabéta. Más kérdés, hogy az oktatásba milyen módon vonjuk be az informatika adta vívmányokat, ügyelve arra, nehogy kontraszelekció következék be, és zömmel közepes képességű, de jó technikai eszközökkel bíró diákokból alakuljon ki a jövő értelmisége, esetleg vezető értelmisége.

A tankönyvekkel kapcsolatban van egy lényeges dolog, amelyről itt eddig még nem esett szó. Általános tapasztalatom mind a tankönyvekről, mind a diákokról, hogy nyelvi kultúrájuk rendkívüli módon silányodott az utóbbi években. Ha valamit egy összetett mondatlall kellene vagy lehet kifejezni, abban a pillanatban baj van. Ehhez a túlzott „képi nevelés” is hozzájárulhat. Ha valamit tömegesen be kívánunk vezetni, mindig meg kellene vizsgálnunk, hogy más vonatkozásban nem okoz-e kárt. Gyakran beleesünk abba a hibába, amibe beleesik némely orvos, aki csak a szervezet egyik részére van tekintettel, arra ad gyógyszert, és nem mérlegeli, hogy beavatkozásának milyen hatása lesz a szervezet többi részére. A nyelvi kultúra hiányára felhozok egy példát. Megkérdézem az egyetemi hallgatót, mit értünk függvényen. Válaszának körülbelül így kellene kezdődnie: „Függvényen olyan halmazt értünk, amely...”. Szinte általános az ilyen kezdetű felelet: „Függvény az, amikor ... (szünet). Rajzolhatok?” Az ilyen válaszok hátterére is kell gondolnunk, amikor a technika vívmányait az oktatásba bekapcsoljuk.

Néhány szót az irodalom-tankönyvekről. Egyszer a kezembe került egy olasz tankönyv. Az egyes írók rövid életrajza után következett egy-két szemelvény, más írók véleménye vagy megemlékezése, bő irodalmi utalás, és más semmi. (Szóval minden „tisztá forrásból”.) Azt hiszem, hogy ha hasonló szempontok alapján írnák az irodalom-tankönyveket, talán jobb eredményt lehetne elérni: az irodalom (ami Magyarországon különleges nemzeti kincs) a diák gondolkodásmódjának, érzelmvilágának maradandó részévé válnék. Minden évben érettségi elnök vagyok, meglehetősen szomorú tapasztalatokat (is) szerezve. Hadd mondjak el egyet. A tétel Arany János költészetére vonatkozott, amire az érettségiző válaszaként nagyon bő, tudálékos szöveget hallottunk a korszak irodalmáról, társadalmáról stb. Rosszat sejtve leállítottam a felelőt (azt hiszem, ehhez nem volt jogom), és kértem, csukja be a könyvet, és idézzon legalább két sort Aranytól. Zavartan és sértődötten nézett rám, ilyen kérdésekhez láthatólag nem volt hozzászokva. Majd ennyit mondott: „Nem tudok, csak arra emlékszem, hogy ugráltak le a hídról”. (A Hídavatás című versre gondolhatott.) Szóval, akármilyen művészi módon formáljuk is meg a Margit hidat, a leugró embereket típus szerint, ez nem pótolhatja és nem homályosíthatja el az eredeti szöveget.

Hadd fejezzem be a második kört azzal, hogy Szegeden vagyunk, itt élt Móra Ferenc, aki rengeteget foglalkozott az oktatással, éles kritikáit ma is időszerűeknek tartom. Kritikájának kedvenc tárgya volt – többet között – egy akkori matematika-tankönyv, amelyet kisgimnazisták számára írt egy nagy matematikus, a könyv előszava szerint

„röviden, világosan, magyarosan”. Ebben a következő épületes szöveg található: „Az esemény kezdetének keltét úgy számítjuk ki, hogy az esemény keltéből múlt időt csinálunk s abból levonjuk az esemény időtartamát, amikor az esemény kezdete keltének múlt idejét kapjuk meg, amiből keltet csinálunk.” Intő példa lehetne ez sok mostani tankönyvíró számára is, hiszen hasonló, karikatúrának beillő szövegek gyakran sújtják a mai diákokat is.

VOIGT VILMOS

Magam is két megjegyzést szeretnék tenni. A mostani megbeszélés a tankönyv-használatunknak a közelmúltjával foglalkozott. Amikor abból indulhatott ki a tanár és a diák, hogy valami halvány fogalmuk volt a tanároknak arról, hogy melyik iskolában milyen tankönyvből körülbelül mit is tanítanak. Ma fogalmuk sincs. Ezt onnan tudom, hogy az egyetemen nekünk fölvételi kérdéseket kell feladnunk. Ekkor csak azt kérdezhetjük, amit a középiskolában tanultak a diákok. Ám ugyan honnan tudjam én, hogy melyik az a tankönyv, amit ma ott használnak?! Mikor kit tanítanak, és kit nem tanítanak? Senki nem tudja. Ez borzalom, a nemzeti műveltség megszűnését jelenti. Úgy is, abban az értelemben is a nemzeti műveltség megszűnését jelenti, hogy akik külföldön magyar irodalmat, földrajzt tanítanak, ők sem tudják, mi az a nemzeti műveltség, amihez nekik közelíteniük kellene a tanítványaikat.

Ugyanez a helyzet az illusztrációval. Ezelőtt úgy tíz évvel nagyjából el tudtam képzelni, hogy a jobb városban középiskolát végzett diák milyen képzőművészeti alkotásokról láthatott illusztrációt egy tankönyvben. Megtanította-e a tanár vagy sem, jól, vagy rosszul – nem tudtuk, de azt igen, hogy az illető műalkotás egy „tananyag”-ban mindenki számára egyformán volt közzéve, sőt leírva. (Ostoba az a diák, aki egyszer sem lapozza végig a tankönyvét, főként a benne levő képeket.) Viszont a mai helyzet lehetőséget ad arra, hogy legyen négyféle helyesírás, ötféle magyar történelem és kétszázféle magyar irodalom iskolai könyveinkben. Aztán akit érdekel, elemezgetheti ezt a helyzetet. Azt is, hogy ily módon viszont a helyi, lokális szempontok is érvényesüljenek. Itt megint kitűnően lehet használni a vizualitást. Nagyon jól el tudom képzelni azt, hogy lesz olyan tankönyv, ahol mondjuk a *Hidavatás* című vershez a Zichy-festmény jön elő, vagy egy rajz, vagy csak az Arany-vers jön elő, vagy mind a kettő benne lesz, esetleg el tudom képzelni, hogy lesz ott utalás mindenféle haláltánc-illusztrációra, ne adj’ Isten zenére is (ezt most nincs, aki megtiltsa!), és akkor ezt a fajta multimediális kezelést az oktatásnak valahogy fel is lehet használni az oktatás mássá (jobbá?) tételére.

Persze, ezt a fajta oktatást tanítani kell. Hogyan lehet tanítani? Szegeden nagyon könnyű tanítani. Szegeden azt kell csinálni, hogy fel kell bérelni a szegedi televíziót: mondja el valaki a *Tápai Krisztust*, vetítsék közben az eléggé megkopott keresztet, vetítsék le az illusztrációt, és akkor egy közös kiinduló alapunk van ahhoz, hogy elvárhassuk azt a nézőktől, a diákoktól és tanároktól, hogy valamit ezzel tudnak kezdeni. Netalán a vers után még azt is elmondhatja valaki, de többet nem: hogy, kérem szépen, ezt mi így tanítjuk.

A harmadik megjegyzésem (már a jelzett két megjegyzés után), hogy nekem is, mint azt hiszem sokunknak, volt abban – a nem is tudom, szerencsében vagy nem-sze-

rencsében – részem, hogy bizonyos könyvek előkészítésében részt vehettem, ahol az volt a legnagyobb probléma, hogy az illusztrációk és a szöveg milyen viszonyban van egymással. Amikor Köpeczi Béla a *Minerva Nagy Képes Enciklopédiáját* szervezte, amelyik akkor messzemenően a legjobb ilyen magyar vállalkozás volt, és jobb volt, mint a *Larousse* (a címlapunkat például ellopták, sőt az egész könyvünket akarták ellopni). Megkaptuk a Corvina Kiadótól az 5x5 centiméteres diákat, amiket ők már fölvettek, utána odaadták. Aki amilyen fejezetet írt, vehetett belőlük, ez a diaanyag ugyanis „nyomdailag és jogilag” már megvolt, és ahhoz kellett tagolni a szöveget.

Akkoriban megkíséreltem azt a gonoszszágot, hogy tematikusan csoportosítottam a képeket. Rosszul jártam, mert a nyomtatott anyagban nem ugyanott volt kép és szöveg, és ki is vettek belőle egyet, ma sem tudom, melyiket. Örömmel hivatkozom e feladatra, mert máig emlékszem, hogy mit húztak ki fejezetemből: Sztálin dolgozósobáját tettem bele, szemben vele pedig Hitler dolgozósobáját. Hitleré ma is látható a kötetben. Egyszerűen egymás mellé tettem a két képet: német gigantománia, szovjet gigantománia. Sőt melléjük tettem a londoni egyetem központi épületének képét. Teljesen egyforma a stílusuk, odaírtam: „Gigantománia az építészetben.” Így csináltam én is, mint sokan mások, hogy a képek és a szöveg egymás mellé beszéltek. Ezt meg lehetett tenni kismértékben.

Messze a legjobb kézikönyv, amiből ma Magyarországon nyelvtant és irodalmat lehet tanítani, a *Pannon enciklopédia*. Elhülök, hogy milyen kitűnő a szövege, hasonlótl se láttam. Még ATKINSONÉK sem tudnak ilyet kiadni. Mi a vonzereje? A képhasználat: nagyon szép, gazdag képanyaga van. Még tárgyalni is lehetett róla. De itt is minden másutt van, és nincs koherencia benne. Sirva könyörögtünk, zsaroltuk a kiadót – semmit se használt. Ha egyszer benne van a *Szózat* kéziratának fakszimiléje, legyen benne a *Nemzeti dal* és a *Himnusz* kézíratainak fakszimiléje is! Ha benne van Vörösmarty arcképe, legyen benne Petőfi és Arany arcképe is! Nem sikerült. Jóllehet ezt ők az egész világnak szánták, egy sereg olyan helyre is, ahol ez az egyetlen kézikönyv áll a tanár rendelkezésére. Nem lehetett megvalósítani javaslatainkat. A magyar kiadók képtelenek arra, hogy az ilyen szempontokat föl fogják. Noha ez a kiadónak is érdeke lenne, de sok magyar kiadóval nem lehetett megértetni, hogy az ilyen típusú kiadványokban az illusztrációnak döntő fontossága van. A magyar emberek többsége normális, a könyvben először a képeket nézi meg, és netalántán utána nyúl a szöveghez. Ezzel a lehetőséggel élni kell!

Sajnos, azt a sokszorosítási technikát, amit a múlt század végén feltaláltak, ma nem követjük. Tessék megnézni a millenárium kiadványokat vagy Thaly Kálmán kiadványait – ott eredetinek tűnő dokumentumok mint illusztrációk vannak befűzve. Tájékoztatlank ki is vágják ezeket a könyv példányaiból. Például azt hiszik, hogy Rákóczi fejedelem eredeti diplomája, eredeti papíron, eredeti kézírással – pedig csak illusztráció, ám amely megszólalásig hasonlít az eredetihez. Pontos „jele” annak.

PLÉH CSABA

Csak arra szeretnék reflektálni, amit Özséb mondott. Természetesen én is egyetértetek azzal, hogy a számítógéppel is a tárgypreferenciánk valósul meg. Ezzel a tárgyfetisizmussal kapcsolatban csak azt tartom speciálisnak a könyv esetében (és ezt megvizs-

gálandó dolognak tartom), hogy a könyvnél a tárgypreferencia, a kép és a tudás egyszeresen körülírható valóságszelettel kapcsolódott össze.

A számítógépnél megvan a tárgypreferenciánk. Egyesek egész misztikusan ragaszkodnak a számítógépükhöz, de abban nem egy darab tudás van, ezzel a géppel bármit elő tudok hívni, hogy ebben a sárga könyvben egészen más tudás van, mint ebben a fehérben, ez az, ami ott megtörik. Nem azt mondom, hogy a tárgypreferencia törik meg, hanem a könyvnyomtatás, a tömeges reprodukció jelentősége. A könyv szerencsés és véletlen összetalálkozást hozott az ember tárgypreferenciája és az azonosítható és megtermelhető tudásegységek között. Ez az, ami a nem hagyományos tudáshordozókban felbomlani látszik, és kérdés, hogy ez meddig fog elmenni.

Van egy további mozzanata annak is, amit a szabadságról mondtál. Ez is egy további érdekes kérdés, hogy ezekben a könyvekben a Bibliától kezdve valamiféle holt (nem értékelő jelző akar lenni!) tudás öltött mindig testet számunkra, kivéve a szakkönyveket, mert a szakkönyvekben igenis legyen leírva: hogyan kell ezt és ezt a műtéti metasztést ma elvégezni.

A mai típusú információhordozók azt a kérdést is felvetik, hogy a tudás pénzért árult, valamint az iskolában kiosztott hordozói mennyire *tudni mit*, és mennyire *tudni hogyan* jellegű tudást képviseljenek. Ebben az értelemben biztosan szükség van egy új episztemológia kidolgozására, de én úgy érzem, hogy amikor az ideálisan elképzelt hálózatfelhasználót felneveljük, az azt fogja jelenteni, hogy mi az iskolában egy *tudni hogyan* készséget adunk neki, a *tudni mit* ott van a polcon, majd leveheti.

Eddig úgy volt, hogy az iskolában a *tudni mit* holt tudását kapták. (Gondoljuk meg, ez hányszor változott a pedagógia történetében!) Még a tizenkilencedik században is természetes volt az irodalomtanításban, hogy verseket kellett írni. Ez *tudni hogyan* jellegű tudás. Ez ma elképzelhetetlen. Ma az irodalomtanítás *tudni mit* jellegű. PETŐFI tanár úrék éppen arra töreksenek, hogy a szöveget szétszedni, összerakni tanítsanak – vissza akarják hozni a tudni hogyan. Szerintem a *tudni mit* és a *tudni hogyan* viszonya a könyvhöz, a verbális információhoz igazán feszítő intellektuális kérdés. Amit a szabadságról mondtál, az erre átfordítva azt jelenti, hogy a *tudni hogyan* új lehetősége tárul fel, magáról a *tudni mit* típusú információról pedig azt kell megtanulni, hogyan lehet megszerezni, például hol vannak Shakespeare művei rendszeresen az interneten.

HORÁNYI ÖZSÉB

Abszolúte egyetértek azt új episztemológiával, ugyannerre gondoltam, amikor azt mondtam, hogy egyáltalán nem magától értetődő, hogy kudarcos volt az a képhasználatmentális, amely azt a bizonyos Dürer-tüskét előhozta, mert valójában társadalmi eredetű problémamegoldásokról van szó, változó szituációk között. Egyetértek azzal, hogy egy új helyzetre új episztemológia kell, de az identitás, adott esetben a szöveg identitása ugyanennek a művelődéstörténeti-történeti folyamatnak a része, tehát ennek az új episztemológiának is része.

Tévedés arra gondolni, hogy a könyvnyomtatás hozta az írott és sűrített információhoz való perszonalizált és szekularizált viszonyt. Ez ugyanis már az ókorban megjelent. Tudjuk, hogy a korai császárkorban naponta kétezer könyvet előállító manufaktúrák működtek. Martialistól tudjuk, hogy cserélték, adták-vették a könyveket. Gelliusnak a *Noctes addictae* című olvasmányrekapitulációja és szubjektív interpretációja ugyanezt a viszonyt mutatja. Még a könyvek térbeli elhelyezésére és perszonális preferenciájára is van ilyen viszonyulás. Tehát már tömegmértékűvé és személyessé vált, csak aztán egy bizonyos középkori változás után, ahol azonban ismét előjött a szöveg és az illusztráció érdekes problémája: minden kéziratnak nagyon határozott és kodifikált viszonya volt. Aztán a könyvnyomtatás csak nagyobb szinten hozta ezt.

PETŐFI S. JÁNOS

A kerekasztal minden résztvevőjének köszönöm ezt a beszélgetést.

Jegyzetek

- * Elhangzott a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán 1998. július 13-án.
- ** GÉCZI JÁNOS előadása a kerekasztal-beszélgetés előtt hangzott el, s „A középkori organikus világkép változásai – néhány megjegyzés” címen jelent meg a *Szemiotikai szövegtan* 12. kötetében (181-251).

UTAM A SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANHOZ

8. 1980 – 1981. Egy integratív formális szövegelmélet körvonalazásának időszaka (II)

PETŐFI S. JÁNOS

Az *Utam a szemiotikai szövegtanhoz* című *Visszatekintés* előző (hetedik) részében az 1978 – 1979-es időszakban folytatott kutatómunkám eredményeit kommentáltam, amelyet elsődlegesen egy kontextuális komponenst is figyelembe vevő integratív formális szövegelmélet körvonalazása jellemez. Ez a munka folytatódott az itt tárgyalandó időszakban is.

Kutatási témáim osztályozó besorolásához itt is az eddigiekben használt keretet használok (kiegészítve egy („H”-val jelzett) tematikai egységgel); a bibliográfiai utalások alapjául változatlanul PETŐFI 1991.Ha/Ea szolgál.

A besorolásnál követett alapelv – mint korábban, itt is – a következő: (a) a kövéren szedett (zárójelbe nem tett) bibliográfiai utalás előfordulása azt a tematikus helyet jelzi, ahol a szóban forgó mű bemutatásra kerül, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az így besorolt művek mindegyike 'monotematikus', azazhogy csak azzal a témával foglalkozik, amelyikhez be lett sorolva; ezekre a tematikus helyekre másrészt a gyors tájékozódás megkönnyítése érdekében magában a bibliográfiában is történik utalás; (b) a kerek zárójelbe tett, kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek más nyelven (vagy más formában) is publikálásra kerültek az adott periódusban, aminek következtében (ismételt) tárgyalásukra nincs szükség; végül (c) a szögletes zárójelbe tett, kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek korábbi publikációknak az adott periódusban való (azonos vagy más nyelvű) újraközlései, aminek következtében tárgyalásukra már korábban sor került. A (b) és (c) pontba tartozó művek más művekkel való kapcsolatait mind a bibliográfiában, mind a kommentároknak keresztutalások jelzik.

A: A SZÖVEGTAN TUDOMÁNYELMÉLETE

A0: A szövegtani kutatásról általában

A1: A szövegnyelvészet tudományelméletéhez

Petőfi: 1980.Ge, 1980.Gf

A2: Az általános (azaz nem csak nyelvészeti értelemben vett) szövegtan tudományelméletéhez

Eikmeyer – Heydrich – Petőfi: 1980.Ea, Heydrich – Petőfi: 1980.Ea, Petőfi: 1980.Ea, (1980.Ec), 1980.Ga, 1980.Ia, Dorfmueller-Karpusa – Petőfi (Hg.): 1981.Ga, Dorfmueller-Karpusa – Petőfi: 1981.Ea, (1981.Ga), Heydrich – Petőfi: (1981.Ea), (1981.Ga), Petőfi: 1981.Ha, 1981.Gb, 1981.Gd, 1981.Ge

- B: MODERN (SZÖVEG)NYELVÉSZET**
Petőfi (ed.): 1981.Ea
- C: SZÁMÍTÓGÉPES SZÖVEGTAN**
- D: LEXIKOLÓGIA – LEXIKOGRÁFIA**
Petőfi: 1980.Gb, Neubauer – Petőfi: 1981.Ea, (1981.Ga)
- E: A JELRENDSZEREK ÉS A JELRENDSZEREK HASZNÁLATÁNAK TUDOMÁNYA(I)**
E1: Szemiotika
E2: Kommunikációelmélet
Petőfi: 1980.Gd
- F: A (DOMINÁNSAN) VERBÁLIS SZÖVEGEK SZÖVEGTANA**
F0: A (dominánsan) verbális szövegek tipológiája
F1: Az elmélet- (a modell-)alkotás általános kérdései
F2: Az elmélet- (a modell-)alkotás speciális kérdései
Petőfi: 1980.Eb, 1980.Gc
F3: A verbális szövegek szövegtani interpretációja
F31: műalkotásoké
Petőfi: 1980.Ed
F32: nem műalkotásoké
Petőfi: 1981.Ga, 1981.Gc (1981.Ia), (1981.Ib)
F4: A multimediális de dominánsan verbális szövegek szövegtani interpretációja
F41: műalkotásoké
F42: nem műalkotásoké
F5: Fordításelmélet – Fordításkritika
- G: A NYELVEK NEM KÖZVETLEN ÉRTELMI HASZNÁLATA**
G1: A nyelvek figuratív használata
G2: Közvetett jelentés(ek) létrehozására irányuló szövegtani interpretáció
- H: VISSZATEKINTÉS JELLEGŰ ÍRÁSOK**

A1: *Petőfi 1980.Ge* rövid összefoglalása azoknak a nézőpontoknak, amelyekből a nyelvet megközelíteni szokás.

Petőfi 1980.Gf vázlatos bevezetés után a nyelvtudománnyal kapcsolatban felmerülő főbb tudományelméleti kérdéseket kommentálja.

A2: Az ehhez a tematikus csoporthoz tartozó munkák egymással szoros kapcsolatban állva vázolják az integratív formális szövegelmélet körvonalait, és tárgyalják részletesebben egyes aspektusait.

Eikmeyer – Heydrich – Petőfi 1980.Ea a Bielefeldi Egyetem egy, a matematika (általánosabb értelemben a formális elméletek) különböző természet- és humán tudományokban való alkalmazhatóságának aspektusait kutató, fakultásközi intézményének (a „Schwerpunkt Matematisierung”-nak) a kiadványa, amelyben én és két munkatársam a formális szövegsemantika néhány alapkérdését tárgyaljuk. Tájékoztatásul álljon itt e kiadvány tartalomjegyzéke. (Minthogy e kiadvány belső használatra szánt ’előzetes publikáció’ jellegű, a benne található tanulmányok később más kötetekben is megjelentek.)

SOME ASPECTS OF FORMAL FOUNDATIONS IN TEXT SEMANTICS

Preface

H.-J. Eikmeyer: Formal Methods in Text Semantics

W. Heydrich and J. S. Petőfi: Pragmatic Considerations within a Text-Theoretical Framework

J. S. Petőfi: Written, Spoken, and Face-to-Face Verbal Communication. Some Philosophical Aspects of the Investigation of Natural Language

J. S. Petőfi: Representation Languages and their Function in Text-Interpretation

W. Heydrich: A System of Argument-Role Indicators

H.-J. Eikmeyer: Quantification in the Canonical Language of the Text-Structure World-Structure Theory

H.-J. Eikmeyer: Bidirectional Grammars

H.-J. Eikmeyer: Restructuring Grammars and their Applications in a Formal Text Theory

Heydrich – Petőfi 1980.Ea egy szövegelmélet általános célkitűzéseinek vázolósa után először az akkor „Szöveg-struktúra Világ-struktúra Elmélet”-nek (a német nyelvű ki-fejezés rövidítésével TeSWeST-nek) nevezett elméleti koncepcióm alapösszetevőit mutatja be. Ezt követően a TeSWeST pragmatikai dimenzióival foglalkozik, majd azok figyelembevételére három stratégiát körvonalaz.

Petőfi 1980.Ea mindenekelőtt a szövegelméleti kutatás alapvető tudományelméleti kérdéseit (a cél, a tárgytartomány és a metodológia egymással való összefüggésének aspektusait) tárgyalja. Ezután a *Heydrich – Petőfi 1980.-ra* támaszkodva foglalkozik a TeSWeST főbb alaponkomponenseivel.

Petőfi (1980.Ec) a Petőfi 1980.Ea újraközlése.

Petőfi 1980.Ga három fejezetben foglalja össze a TeSWeST keretében folyó szöveg-tani kutatás addig elért eredményeit: az első („0”-val jelzett) fejezet néhány alapvető fogalmat tisztáz, a második („1”-gyel jelzett) fejezet a TeSWeST globális felépítését és a pragmatikai-szemantikai interpretáció főbb lépéseit, valamint az azok reprezentálására szolgáló kanonikus nyelv összetevőit mutatja be, végül a harmadik („2”-vel jelzett) fejezet a következő kérdésekkel foglalkozik: a szöveginterpretáció szövegtipológiai aspektusai, az ’aluldetermináltság’, a koreferencia, sajátos kérdés – felelet-párok.

Petőfi 1980.Ia a TeSWeST keretében végrehajtható jelentésinterpretáció egyes lépéseit mutatja be rövid példán, különös tekintettel az interpretátor által az adott szövegben feltételezhetően kifejezésre jutó tényállásokra vonatkozóan birtokolható ismereteknek és a szöveg interpretatív úton létrehozott értelmeinek a lehetséges interakcióira. (Ennek az olasz nyelvű írásnak a tematikája nagyjából a Petőfi 1980.Ga második fejezete tematikájával azonos.)

Dorfmueller-Karpusa – Petőfi (Hg.) 1981.Ga az Eikmeyer – Heydrich – Petőfi 1980.Ea-hoz hasonló, de annál szélesebb körű tematikát átfogó kötet. Informatívnak tartom e kötet tartalomjegyzékének a közlését is.

Vorwort

Petőfi, János S.: Kommunikationstheorie, Theorie der Textinterpretation, Aspekte einer Repräsentationssprache

Heydrich, Wolfgang – Petőfi, János S.: Zur Berücksichtigung pragmatischer Faktoren in einem texttheoretischen Rahmen

Dorfmueller-Karpusa, Käthi – Petőfi, János S.: Einige empirische Aspekte der Textinterpretation

Dorfmueller-Karpusa, Käthi: Kompositionseinheit – Kommunikat – Kanonische Repräsentation

Dorfmueller-Karpusa, Käthi: Kavafis K. P. 'ΜΙΣΗ ΩΡΑ' Eine intensional-semantische Analyse

Petőfi, János S.: Text und Bedeutung. Einige Aspekte der texttheoretischen Interpretation untersucht am Beispiel der App. 20, 17-38.

Rath, Christel: Einige Überlegungen zur Analyse und Beschreibung der Textkohärenz

Petőfi, János S.: Texttheoretische Forschung, Aspekte der Textkohärenz, Sprachunterricht

Neumann, Raimund: Sprachliche Probleme bei Informations- und Dokumentations-Vorgängen

Appendix

Bredeimer, Jürgen – Dorfmueller-Karpusa, Käthi: Textlinguistik – Texttheorie. Einführungen. Monographien / Sammelbände, Periodica, Reihen (Auswahlbibliographie)

Tannacito, Dan J.: A selective multi-disciplinary bibliography of discourse studies (1970 – 1980)

The Summer Institute of Linguistics: Bibliography of SIL contributions in discourse studies as of September 1980 (only volumes, not articles)

Rieser, Hannes: On the development of text grammar

Dorfmueller-Karpusa – Petőfi 1981.Ea a jelentésinterpretáció empirikus aspektusai-val foglalkozik. Először az empirikusan motivált szemantikai kutatás hat tartományát kommentálja röviden, majd a TeSWeST keretében végrehajtható szemantikai-pragmatikai szöveginterpretáció összetevőit (elsősorban az úgynevezett 'kanonikus szöveg'-et) világítja meg egy egyszerű példa alkalmazásával. Ezt követően az értelemsemantikai összetevő empirikus létrehozásának és kanonikus reprezentálásának kérdéseivel foglalkozik, részletesen bemutatva azt egy egymondatos példaszöveg különböző pragmatikai-szemantikai megközelítése útján. Az írást néhány, az elemzésekből levonható következtetés zárja.

Dorfmueller-Karpusa – Petőfi (1981.Ga) a Dorfmueller-Karpusa – Petőfi 1981.Ea német nyelvű változata.

Heydrich – Petőfi (1981.Ea) a Heydrich – Petőfi 1980.Ea újraközlése.

Heydrich – Petőfi (1981.Ga) a Heydrich – Petőfi 1980.Ea német nyelvű változata.

Petőfi 1981.Ha a „Magyar Műhely” 1980-as találkozóján elhangzott előadásom szövege. Ebben először a jelentés és (jelentés)interpretáció tipológiájának megalkotására

teszek kísérletet, majd Erdély Miklósnak ugyancsak ezen a találkozón elhangzó téziseihez fűzök kritikai megjegyzéseket. (Ez az írás újraközlésként az 1994-ben megjelent „A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról” című kötetemben is megtalálható.)

Petőfi 1981.Gb először a 'kommunikációelmélet' és 'szövegelmélet' terminusok használatát tisztázza, ez utóbbival kapcsolatban különbséget téve ko-textuális és kon-textuális szövegelmélet között. Ezt követően a deszkriptív-explikatív interpretáció összetevőivel, valamint a kanonikus nyelv felépítésének alapkérdéseivel foglalkozik részletesen.

Petőfi 1981.Gd azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az addig elért szövegtani kutatási eredmények alapján milyen következtetések vonhatók le a szövegkoherencia elemzésére és a nyelvoktatásra vonatkozóan. Mindenekelőtt az interpretáció típusait elemzi a szövegalkotás és szövegbefogadás szempontjából, majd az így létrehozott elméleti kontextusban tárgyalja a koherenciaelemzés és nyelvoktatás néhány aspektusát.

Petőfi 1981.Ge célkitűzése annak megvilágítása, hogy a TeSWeST milyen értelemben tekinthető szemiotikai elméletnek. Néhány bevezető tudományelméleti megjegyzés után bemutatja és kommentálja a TeSWeST globális felépítését, majd a TeSWeST néhány alkalmazási lehetőségét vázolja. (A TeSWeST globális bemutatásával foglalkozó rész nagyjából a *Petőfi 1980.Ga* első fejezetének felel meg.)

B: *Petőfi (ed.) 1981.Ea* az utam 7-ben ismertetett „Text vs sentence” kötet (lásd *Petőfi (ed.) 1979.Ea*) kiegészítő kötete. Tartalma a következő:

JÁNOS S. PETŐFI (ed.)

TEXT VS SENTENCE *CONTINUED*

Albaladejo Mayordomo, Tomás: On Text Linguistic Theory

Ballmer, Thomas T.: Words, Sentences, Texts and All That

Bánréti Zoltán: The Topic of Texts and the Interpretation of Texts

Charolles, Michel: Strategies for Judging Acceptability

Dascal, Marcello and Katriel, Tamar: Digressions: A Study in Conversational Coherence

Dressler, Wolfgang U.: Zum Verhältnis von Wortbildung und Textlinguistik (mit Beispielen aus der schönen Literatur)

Gindin, Sergej I.: What is a Text as a Basic Notion of Text Linguistics

Hartmann, Peter: Text und Satz

Ihwe, Jens F.: Textanalyse und Textgrammatik: Der Beitrag von Zellig S. Harris

Lieb, Hans-Heinrich: A Text: What is it? A Neglected Question in Text Linguistics

Maranda, Pierre: Elementary Text Structures: Experimental Semantography

Oberschelp, Arnold: Bemerkungen über Sätze und Texte in formalen Sprachen

Rickheit, Gert: Textprobleme aus sprachpsychologischer Sicht

Schecker, Michael: Theorie des Vertextens

Weinrich, Harald: Text as Primum Datum of Linguistics

Zsilka, Tibor: Communicative Relationships of the Text

Appendix

D: *Petőfi 1980.Gb* először a 'mindennapi nyelv', a 'szaknyelv' és a 'tudományos nyelv' fogalmak értelmezésével foglalkozik, majd a szótári explikációk egy olyan lehetséges globális struktúráját vázolja, amely ezekkel a fogalmakkal, mint strukturáló ele-

mekkel operál.

Neubauer – Petőfi 1981.Ea bevezetésképpen egy nem-kanonikus és kanonikus nyelvi elemeket egyaránt tartalmazó szótárrendszer felépítésének néhány aspektusával foglalkozik. Ezután azokat a kanonikus szintaktikai struktúraelemeket tárgyalja, amelyeket célszerűnek látszik egy szótári szócikk felépítésében alkalmazni. Ezt követően – néhány szótár felépítésének és lexiko-szemantikai koncepciónak a kommentálása után – egy szövegelméleti komponensként alkalmazható szótár szócikkeinek felépítésére vonatkozó javaslatot vázol. Befejezésül azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy egy ilyen szótár-komponens hogyan alkalmazható a szöveginterpretációban.

Neubauer – Petőfi (1881.Ga) a Neubauer – Petőfi 1981.Ea német nyelvű változata.

E2: *Petőfi 1980.Gd* első fejezete különféle természetes nyelvekből vett példákkal illusztrálja egyrészt azt, hogy melyik nyelvben mit kell „szükségképpen” kifejezésre juttatni, másrészt azt, hogy természetüknél fogva milyen jellegű kifejezések két- vagy többértelműek. Második fejezete arra hoz példákat, hogy milyen ’tudásstruktúrák’ játszanak szerepet a TeSWeST keretében végrehajtott pragmatikai-szemantikai interpretációban.

F2: *Petőfi 1980.Eb* a TeSWeST keretében használt reprezentációs nyelvek funkcióját és felépítését tárgyalja. Arra az alapvető kérdésre keres választ, hogy mi módon garantálható az egyes reprezentációk egyértelműsége az elméleti pragmatikai-szemantikai interpretáció keretében. Bevezetésképpen a pragmatikai-szemantikai interpretáció fogalmát tisztázza, és a TeSWeST globális struktúráját mutatja be. Ezt követően a következő reprezentációs nyelvek leírását nyújtja: normál természetes nyelv, kanonikus nyelv, logikai nyelv. A hangsúlyt e nyelvek használatának szükségességére és egyedi tulajdonságaik bemutatására helyezi, és nem az interpretáció folyamatának teljes bemutatására.

Petőfi 1980.Gc a referenciaindexek néhány aspektusának elemzésével foglalkozik.

F31: *Petőfi 1980.Ed* néhány, a szövegtani kutatás tudományelméletére vonatkozó megjegyzés után a következő három könyvet kommentálja: *Formateremtő elvek a költői alkotásban* (szerk. Hankiss Elemér, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.), *A novellaelemzés új módszerei* (szerk. Hankiss Elemér, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.), valamint *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései* (szerk. Telegdy Zsigmond és Szépe György, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.). Az írást a magyar szövegtani kutatásra vonatkozó stratégiai megjegyzések zárják.

F32: *Petőfi 1981.Ga* első része a jelentésinterpretáció szempontjából elsőrendűen fontos három elemnek, a kommunikált nyelvi egység struktúrájának, nem nyelvi kontextusának, valamint a vele kapcsolatba hozható / hozandó általános tudásnak az aspektusaival foglalkozik, majd második része – Achinstein, Putnam és Zadeh szemantikai koncepciójának rövid bemutatása kapcsán – azt a kérdést vizsgálja, hogy milyen információkat kell(ene) tartalmaznia egy elméleti instrumentárium összetevőjét képező szótár szótári szócikkeinek. Harmadik része egy, az orvostudomány köréből vett, tudományos népszerűsítő cikk részletes pragmatikai-szemantikai elemzését nyújtja. Az írás néhány, a szövegtani kutatásra vonatkozó, alapvető stratégiai megjegyzéssel zárul.

Petőfi 1981.Gc egy Újszövetségi szentírási szöveg – Apostolok Cselekedetei 20, 17-38 – részletes elemzésén mutatja be a TeSWeST keretében végrehajtható pragmatikai-szemantikai interpretáció összetevőit és a reprezentálásukra létrehozott kanonikus

nyelv alkalmazását.

Petőfi (1981.Ia) a Petőfi 1981.Gc olasz nyelvű változata.

Petőfi (1981.Ib) a Petőfi (1981.Ia)-nak lényegesen lerövidített formában való újraközlése.

Irodalomjegyzék

1980 – 1981

Az évekre bontott bibliográfia technikai felépítése a következő: (1) alfabetikus elrendezésű; (2) azonos személy(ek) esetében előbb jönnek a szerzőként, azután a szerkesztőként létrehozott művek adatai; (3) egy-egy adott éven belül az adatok a következő nyelvi csoportosítás szerint vannak elrendezve (a betűkódok az angol elnevezések kezdőbetűi): magyar /= H/, angol /= E/, német /= G/, olasz /= I/; (4) egy-egy adott nyelven belül az ugyanabban az évben megjelent művek adatait a nyelvi kódot követő betűszimbólumok különítik el egymástól; (5) több bibliográfiai tételben előfordul a „pt”, illetőleg az „RTT” rövidítés, amely a „Papiere zur textlinguistik / Papers in text-linguistics”, illetőleg a „RESEARCH IN TEXT THEORY / UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXT-THEORY” című sorozatra utal; (6) a bibliográfiai tételek egy részét zárójelbe tett keresztutalás zárja, amely vagy nyelvi verzió(k)ra, vagy re- vagy prepublikációra utal.

DORFMÜLLER-KARPUSA, Käthi – János S. PETŐFI:

- 1981.Ea Some empirical aspects of text interpretation. In: *Empirical Semantics. A Collection of New Approaches in the Field*, ed. by Burghard B. Rieger. Bochum, Studienverlag Brockmeyer, 388-422. (Cf. 1981.Ga) [A2]
- 1981.Ga Einige empirische Aspekte der Textinterpretation. In: *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung* (= pt 35), hg. von Käthi Dorfmueller-Karpusa und János S. Petőfi. Hamburg, Buske, 4472. (German version of 1981.Ea) [A2]

DORFMÜLLER-KARPUSA, Käthi – János S. PETŐFI (hg.):

- 1981.Ga *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung* (= pt 35). Hamburg, Buske. [A2]

EIKMEYER, Hans-Jürgen – Wolfgang HEYDRICH – János S. PETŐFI (eds.):

- 1980.Ea *Some Aspects of Formal Foundations in Text Semantics* (= *Materialien des Universitätsschwerpunktes Mathematisierung der Einzelwissenschaften*, XXVI). Bielefeld, Universität. [A2]

HEYDRICH, Wolfgang – János S. PETŐFI:

- 1980.Ea Pragmatic considerations within a text-theoretical framework. In: *Some aspects of formal foundations in text semantics* (= *Materialien des Universitätsschwerpunktes Mathematisierung der Einzelwissenschaften*, Heft XXVI), ed. by Hans-Jürgen Eikmeyer, Wolfgang Heydrich and János S. Petőfi. Bielefeld, Universität, 43-71. (Prepublication of 1981.Ea) [A2]
- 1981.Ea Pragmatic considerations within a text-theoretical framework. In: *Possibilities and Limitations of Pragmatics. Proceedings of the Conference on Pragmatics Urbino, July 8-14, 1979*, ed. by Herman Parret, Marina Sbisà and Jef Verschueren. Amsterdam, John Benjamins, 313-330. (Cf. 1980.Ea, 1981.Ga) [A2]

- 1981.Ga Zur Berücksichtigung pragmatischer Faktoren in einem texttheoretischen Rahmen. In: *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung* (= pt 35), hg. von Käthi Dorfmueller-Karpusa und János S. Petőfi. Hamburg, Buske, 29-43. (German version of 1980.Ea) [A2]

NEUBAUER, Fritz – János S. PETŐFI:

- 1981.Ea Word semantics, lexicon systems, and text interpretation. In: *Words, Worlds, and Contexts. New Approaches in Word Semantics* (= RTT 6), ed. by Hans-Jürgen Eikmeyer and Hannes Rieser. Berlin – New York, W. de Gruyter, 343-377. (Cf. 1981.Ga) [D]
- 1981.Ga Wortsemantik, Lexikonsysteme und Textinterpretation. In: *Lexikoneinträge. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten V* (= pt 31), hg. von Wolfgang Heydrich. Hamburg, Buske, 149-190. (German version of 1981.Ea) [D]

PETŐFI, János S.:

- 1980.Ea Written, spoken, and the face-to-face verbal communication. Some philosophical aspects of the investigation of natural language. In: *Some aspects of formal foundations in text semantics* (= *Materialien des Universitätsschwerpunktes Mathematisierung der Einzelwissenschaften, Heft XXVI*), ed. by Hans-Jürgen Eikmeyer, Wolfgang Heydrich and János S. Petőfi. Bielefeld, Universität, 43-71. (Prepublication of 1980.Ec) [A2]
- 1980.Eb Representation languages and their function in text-interpretation. In: *Some aspects of formal foundations in text semantics* (= *Materialien des Universitätsschwerpunktes Mathematisierung der Einzelwissenschaften, Heft XXVI*), ed. by Hans-Jürgen Eikmeyer, Wolfgang Heydrich and János S. Petőfi. Bielefeld, Universität, 73-131. (Prepublication of 1982.Ea) [F2]
- 1980.Ec Written, spoken, and face-to-face verbal communication. Some philosophical aspects of the investigation of natural language. In: *Language, logic, and philosophy. Proceedings of the 4th International Wittgenstein Symposium 28th August to 2nd September 1979, Kirchberg/Wechsel (Austria)*, ed. by Rudolf Haller and Wolfgang Grassl. Wien, Hölder – Pichler – Tempsky, 144-159. (Cf. 1980.Ea) [A2]
- 1980.Ed Approaches to text in Hungary. In: *Language, Literature & Meaning II: Current Trends in Literary Research*, ed. by John Odmark. Amsterdam, John Benjamins, 233-250. [F31]
- 1980.Ga Einige Grundfragen der pragmatisch-semantischen Interpretation von Texten. In: *Zum Thema Sprache und Logik. Ergebnisse einer interdisziplinären Diskussion* (= pt 24), hg. von Thomas Ballmer und Walther Kindt. Hamburg, Buske, 149-190. [A2]
- 1980.Gb Explikationen im umgangssprachlichen und fachsprachlichen Wörterbüchern. In: *Objektargumente. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten III* (= pt 26), hg. von Hans-Jürgen Eikmeyer und Louise M. Jansen. Hamburg, Buske, 123-140. [D]
- 1980.Gc Referenzindizes, und die Objekte, die sie bezeichnen. In: *Objektargumente. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten III* (= pt 26), hg. von Hans-Jürgen Eikmeyer und Louise M. Jansen. Hamburg, Buske, 141-48. [F2]
- 1980.Gd Strukturwissen in den natürlichen Sprachen, Wissensstrukturen in der natürlich-sprachlichen Kommunikation. In: *Wissensstrukturen und Ordnungsmuster. Proceedings der 4. Fachtagung der Gesellschaft für Klassifikation e.V. Salz-*

- burg, 16.-19. April 1980, hg. von der Ges. f. Klassifikation e.V., Redaktion Wolfgang Dahlberg. Frankfurt, Indeks, 248-271. [E2]
- 1980.Ge Sprache. In: *Handbuch wissenschaftstheoretischer Begriffe*, hg. von Josef Speck. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 599-600. [A1]
- 1980.Gf Wissenschaftstheoretische Probleme der Sprachwissenschaft. In: *Handbuch wissenschaftstheoretischer Begriffe*, hg. von Josef Speck. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 600-604. [A1]
- 1980.Ia Interpretazione e teoria del testo. In: *Interpretazione e contesto. Atti del I Colloquio sulla Interpretazione (Macerata 19-20 aprile 1979)*, a cura di Giuseppe Galli. Torino, Marietti, 21-43. [A2]
- 1981.Ha Szöveg és jelentés. *Magyar Műhely (Párizs)* 64, 36-59. [A2]
- 1981.Ga Einige allgemeine Aspekte der Analyse und Beschreibung wissenschaftssprachlicher Texte. In: *Wissenschaftssprache. Beiträge zur Methodologie und Deskription*, hg. von Theo Bungarten. München, Fink, 140-168. [F32]
- 1981.Gb Kommunikationstheorie, Theorie der Textinterpretation. Aspekte einer Repräsentationssprache. In: *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung* (= pt 35), hg. von Käthi Dorfmueller-Karpusa und János S. Petőfi. Hamburg, Buske, 1-28. [A2]
- 1981.Gc Text und Bedeutung. Einige Aspekte der texttheoretischen Interpretation untersucht am Beispiel der App. 20, 17-38. In: *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung* (= pt 35), hg. von Käthi Dorfmueller-Karpusa und János S. Petőfi. Hamburg, Buske, 154-215. (Cf. 1981.Ia, 1981.Ib) [F32]
- 1981.Gd Texttheoretische Forschung, Aspekte der Textkohärenz, Sprachunterricht. In: *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung* (= pt 35), hg. von Käthi Dorfmueller-Karpusa und János S. Petőfi, Hamburg, Buske, 235-258. [A2]
- 1981.Ge Grundfragen und Anwendungsmöglichkeiten einer semiotischen Texttheorie. In: *Zeichenkonstitution. Akten des 2. Semiotischen Kolloquiums, Regensburg 1978*, hg. von Annemarie Lange-Seidl. Berlin – New York, W. de Gruyter, 195-201. [A2]
- 1981.Ia La struttura della comunicazione in Atti 20, 17-38. In: *Interpretazione e strutture. Le strutture del discorso di Paolo a Mileto. II Colloquio sulla Interpretazione, Macerata 27-28-29 marzo 1980*, a cura di Giuseppe Galli. Torino, Marietti, 101-157. (Italian version of 1981.Gc; cf. also 1981.Ib) [F32]
- 1981.Ib La struttura della comunicazione in Atti 20, 17-38. *Rivista Biblica*, 359-378. (Abbreviated version of 1981.Ia) [F32]

PETŐFI, János Sándor (ed.):

- 1981.Ea *Text vs sentence. Continued* (= pt 29). Hamburg, Buske. [B]

Az „Utam” eddig megjelent többi részeihez lásd:

PETŐFI S. János:

- 1991.H/u1 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
1. 1961 – 1966. A matematikai-nyelvészeti orientáció időszaka. In: *Könyv Papp Ferencnek*, szerk. Hunyadi László et alii. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 385-392.
- 1993.H/u2 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:

2. 1967 – 1969: A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 205-218.
- 1995.H/u3 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
3. 1970 – 1971. Egy nyelvészeti megalapozású kotextuális szövegelmélet koncepciójának felvázolása. In: *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 237-248.
- 1996.H/u4 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
4. 1972 – 1973. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (I). In: *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 265-272.
- 1997.H/u5 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
5. 1974 – 1975. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (II). In: *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 211-220.
- 1998.H/u6 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
6. 1976 – 1977. Egy szövegelmélet komponensét képező lexikon felépítése elemzésének időszaka. In: *Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 273-283.
- 1999.H/u7 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
7. 1978 – 1979. Egy integratív formális szövegelmélet körvonalazásának időszaka (I). In: *Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 339-349.
-
- 1994.H/u12-13 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
12. 1988 – 1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka. 13. 1990 – 1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, szerk.: PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 157-174.

0. A szövegtani kutatás általános kérdései

Új fejezet a magyar stilisztikai szakirodalomban

(Távlatok és szempontok Szabó Zoltán „A magyar szépírói stílus történetének fő irányai” című könyvében)

Corvina, Budapest, 1998. 262 p.

1. Ha emlékezetem nem csal, Babits Mihály írja Tamási Áron egyik, két világháború között megjelent regényéről: Erdély újabb alkotással ajándékozta meg a magyar iro-

dalmat. Ennek a méltatásnak a pontos helyét nem tudnám megjelölni, de magyar író tol-
lából ilyen megállapítás elhangzott. Mutatis mundis, SZABÓ ZOLTÁNNak a címben meg-
jelölt könyvéről is elmondhatjuk ezt, ő is, már többször is, olyan alkotásokkal gazdagi-
totta a magyar nyelvtudományi és stilisztikai szakirodalmat, amelyek méltán nyerték el a
szakmai közönség egyöntetű elismerését. Elegendő, ha megemlítem a *Kis magyar stilisztikát* (társszerzőként és szerkesztőként, Kriterion, Bukarest, 1968.), a *Kis magyar stílus-
történetet* (három átdolgozott és bővített kiadásban, Kriterion, Bukarest, 1970., Buda-
pest, Tankönyvkiadó, 1982. és 1986.), *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjait* (Dacia,
Kolozsvár, 1977.) vagy a *Szövegnyelvészet és stilisztikát* (Tankönyvkiadó, Budapest,
1988.), nem beszélve a fontosabb tanulmánykötetokről: *Tanulmányok a magyar imp-
resszionista stílusról* (Kriterion, Bukarest, 1976.), *A szövegvizsgálat új útjairól* (társszer-
zőként és szerkesztőként, Kriterion, Bukarest, 1982.) – hogy érzékeltessem azt a sokat-
mondó tény, hogy SZABÓ ZOLTÁN idestova öt évtizedes tudományos tevékenységéből
legalább négy évtizedes termékeny munkásságával gazdagította a magyar (nyelvészeti) és
stilisztikai, valamint az irodalomtudományi szakirodalmat. S hogy rangjának és értéké-
nek megfelelően méltathassuk az írásunk címében szereplő alkotásának jelentőségét,
utalnunk kell arra a kétszázon jóval felüli stilisztikai tanulmányára és kisebb írásaira, me-
lyek a különböző magyarországi és romániai, valamint más országok szakfolyóirataiban,
tanulmányköteteiben láttak napvilágot magyar, román, angol, francia vagy német nyel-
ven, nem is beszélve arról a több tucat szemleciokról, melyek nyelvészeti, stilisztikai,
szövegtani, irodalomtudományi munkákat mutattak be a legkülönbözőbb nyelveken,
olyan terjedelemben és színvonalon, hogy ezeket nyugodtan minősíthetjük a korszerű tu-
dományos igényeknek megfelelő szaktanulmányoknak. (Erre vonatkozóan lásd PÉNTEK
JÁNOS (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése 70. születése napján, Kolozs-
vár-Napoca, 1997. 452-465.) Ha az olvasó ismeri ezeknek a könyveknek, tanulmányok-
nak, szemlecikeknek legalább egy bizonyos hányadát, akkor tudja igazán értékelni je-
lentőségének megfelelően az „utazó” kolozsvári professzornak „A magyar szépírói stílus
történetének fő irányai” című nagyszerű alkotását. Egy röpke pillantás az imént említett
emlékkönyv végén található, a háromszázat jóval meghaladó tudományos közlemények
jegyzékére, bárkit meggyőzhet arról, hogy ez a munka egy hosszas, eredeti módon kiér-
lelt koncepció eredményeként született meg.

2. SZABÓ ZOLTÁNT nem kell bemutatnunk a magyar – és tegyük hozzá – a román
szakközönségnek sem. Ennek ellenére nem árt idéznünk a könyv hátlapján található –
nagyon a könyv lényegét érintő – megállapítást. „Könyvének legfőbb erénye – így szól a
megállapítás –, hogy rávilágít a stílustörténet tudományközi kapcsolataira, retorikai,
poétikai, hermeneutikai, irodalom-művelődési és művészettörténeti összefüggéseire.” S
ehhez még hozzátehetjük – amit a könyvének egyes fejezeteiben és alfejezeteiben talál-
ható fejtegetések is igazolnak –, hogy koncepciójába eredeti módon be tudja építeni
mindazokat az újabb elgondolásokat és felfogásokat, amelyekkel az utóbbi néhány évti-
zedben gazdagodott a hazai és a nemzetközi tudományosság. Gondoljunk csak a stílus lé-
nyegével összefüggő változásokra, e változásokban a szemiotika, a pragmatika, a kom-
munikációelmélet, a kognitív nyelvészet és szemantika, a hermeneutika, a szövegtan vagy
a norma, a szociokulturális tényezők, az intertextualitás vagy a kontextualitás stb. szere-
pére; a sort még folytathatnók – mindezekkel a szerző számol munkájában, s ily módon

magyar szépirodai stílustörténete valóban egy eredeti, a korszerű tudományos követelményeknek megfelelő interdiszciplináris alkotás, egy olyan szintézise a magyar szépirodai stílustörténetnek, mely a legújabb tudományos felfogásban tekinti át tárgyát a gótikától a posztmodern irányzatokig.

3. Az utóbbi három-négy évtizedben a stilisztikai stúdiumok világszerte – főleg a szövegatan, a szemiotika, a pragmatika, a szemantika, a kognitív tudományok, a kommunikációs stratégiák és más tényezők hatására – a tudományos érdeklődés előterébe kerültek, és bizonyos tekintetben a tudományos gondolkodás húzóágazataivá váltak. A stilisztikai kutatásoknak ez a széles körű kibontakozása, a stíluselmélet, a stílus lényegének a vizsgálata hazai tájainkon szép eredményekkel büszkélkedhet. Az egyes stilisztikai irányzatokról eddig is értékes és színvonalas alkotások jelentek meg, ám a korszerű stílustörténeti kutatásokon belül a magyar szépirodai stílus történetéről mind a mai napig nem született a részlettanulmányok minőségével összehasonlítható szintézis. SZABÓ ZOLTÁN könyvének másik kiemelkedően nagy jelentősége az eddig említetteken kívül az, hogy az ő alkotása az első, amely igényes „tálalásban” átfogó képet ad a magyar szépirodai stílus történetéről. Úttörő munka, mely szerzőjének rendszeressége és módszeressége, valamint gazdag és szerteágazó ismeretei révén elsősorban eredményeivel büszkélkedhet.

4. A könyv az *Előszón* és a *Bevezetés*en kívül (9-11, illetve 11-40) négy nagy fejezetre oszlik, amelyek voltaképpen a szépirodai stílus fejlődésének, a stílusirányzatoknak a korszakait jelölik. Ez a korszakolás a következőképpen alakul: 1. *A kezdetektől, a magyar szépirodai stílus kialakulásától Kazinczyék stílusreformjáig* (41-82), 2. *Kazinczyék stílusreformjától Petőfi és Arany népies stílusforradalmáig* (83-128), 3. *Petőfi és Arany stílusforradalmától a Nyugat újításáig* (129-160) és 4. *A Nyugat stílusújításától a jelenig* (161-253). A könyvet csak a tárgyalt írókat és művészeket felölelő *Névmutató* zárja (254-262).

A tudományok történetében a korszakolás korántsem tartozik a könnyű feladatok közé. „Korszakhatárt ugyanis ott lehet megvonni – írja SZABÓ ZOLTÁN –, ahol több stílustendencia folytonossága megszakad, ahol a régi minőség, stíluseszmény egy újba vált át, ahol a változásoknak viszonylag nagyobb sűrítettségi foka mutatható ki.” (32). Itt valóban egy kontinuitási és diszkontinuitási mozzanatról van szó, vagy ahogy a szerző mondja: „Alapja (ti. a korszakolás alapja) a folyamatosság és a szakaszosság összefüggése.” (Uo.) Ennek a két mozzanatnak az egysége jelenti a fejlődést, de vajon van-e olyan kritériuma a tudományos gondolkodásnak – a tudományon belül maradván –, melynek alapján a kutató megállapíthatná – szűkebb szakterületünkön maradván – például azt, a szecesszióhoz viszonyítva az impresszionizmus vagy a szimbolizmus mennyiben jelent *mást*, miben tér el az előzőtől, tehát itt nem a kumulativitás az elsőrendű szempont, itt a *másságról* van szó. Természetesen egyik irányzat a másikhoz viszonyítva jelenthet és jelent is többet és mást egy másik irányzathoz, paradigmához viszonyítva. SZABÓ ZOLTÁN, midőn stílusfejlődési tendenciáról beszél, akkor voltaképpen – én legalábbis úgy érzem, – a fejlődésen inkább a *másságot*, mint a filozófiai értelemben vett fejlődést érti.

De visszatérve a *Bevezetés*hez, itt SZABÓ ZOLTÁN „a stílustörténet tárgyát és vizsgálati módszerét” széles körű nemzetközi beágyazottságában ismerteti, és rövid történeti áttekintésében azokat az elgondolásokat és felfogásokat veszi szemügyre, amelyek a szá-

zad elejétől napjainkig láttak napvilágot (VOSSLER, CROCE, BALLY és mások), és amelyek tisztázása és kritikai elemzése tudományos alapot teremt „egy lehető stílustörténeti szintézis számára.” (15.) A szerző *Bevezetésének* ebben a részében főleg az igényesebb és az eddigieknél teljesebb stílustörténeti szintézisek kibontakozását „gátló, fékező okok” számbavételére összpontosítja figyelmét, ezeknek az okoknak a vizsgálata segíti hozzá az elméleti alapvetések tisztázásához (12). A kolozsvári professzor fejtegetéseiben a stílustörténetet formatörténetnek tekinti (15-16), és úgy véli, a stilisztikának, a stílustörténetnek a szövegtannal való „szerencsés találkozása”, összekapcsolása teszi szükségessé „stílustörténet-elméletnek szövegtani alapon, szövegtani modellként való kidolgozását”-t (15). SZABÓ ZOLTÁNNak ez a megállapítása nem csupán szellemi „*ars poetica*”-ja, hanem gyakorlati tevékenységében is ennek a modellnek az elveit érvényesíti. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a stilisztikának és természetesen a stílustörténetnek is a kiindulópontja, alapja a *szövegiség*, a *textualitás*, ennek pedig egyik igen fontos mozzanata a diakronikus jellege, hiszen a stílustörténet tárgya a *stílusfejlődési tendenciák*, a *stílusirányzatok* vizsgálata, melyek történelmileg meghatározottak, s mivel ennek a jelenségcsoportnak – mint láttuk – a szöveg az alapja, ezért a stílustörténet vizsgálatához szorosan kapcsolódik a „hermeneutika historizmusa” is (16-18). Vagyis a hermeneutika „mint a megértés és értelmezés eljárásainak az elmélete” összefügg a historizmussal, azaz – idézi SZABÓ ZOLTÁN H. G. GADAMERT – „a megértést annak az értelem-törtetésnek a részeként kell elgondolni, amelyben a kijelentéseknek az értelme kezdődött” (18), vagy JAUSSra is hivatkozva „a történetiség az a forma, amelyben az irodalmi jelentés létezik” (uo.).

SZABÓ ZOLTÁN stílusfejlődési tendenciákról, stílusirányzatokról beszél, hiszen ezek a stílustörténet vizsgálatának tárgyai. Úgy vélem, teljes mértékben egyetérthetünk a szerzőnek azzal az álláspontjával, hogy stílustörténeti munkájában inkább a stílusfejlődési tendencia használatát tartja előnyösebbnek, mivel ez a szakkifejezés dinamikusabb, mint a stílusirányzat fogalma. De szépírói stílustörténetének akármelyik fejezetét is vesszük szemügyre, meggyőződhetünk arról, hogy mindegyik esetben voltaképpen bizonyos tendenciák *sűrítettége* adja, alakítja ki azt az irányzatot, áramlatot vagy iskolát (nem vagyok meggyőződve arról, hogy ezek a szakkifejezések szinonimáknak tekinthetők), amelyet romantikának, szimbolizmusnak, impresszionizmusnak vagy más valaminek nevezünk. SZABÓ ZOLTÁN szakít azzal a múltban elég gyakori felfogással, hogy egy kor stílusát csak mondatszerkezeti változásaival jellemezze, mert azt már a legújabb kutatások is bizonyítják, hogy egy-két nyelvi jelenség távolról sem elegendő valamely stílusirányzat (természetesen szépírói stílusról van szó) jellegzetességeinek a megállapításához. Maga a stilisztika is, mint tudományos diszciplína, határközi, több tudománnyal érintkező terület, természetesen maga a stílus is egy rendkívül bonyolult, több összetevőből álló jelenség, mint ahogy például a szöveg sem tekinthető egyszerűen nyelvi jelenségnek, a nyelvi jelleg csak egyik lényeges komponense.

SZABÓ ZOLTÁN helyesen állapítja meg, hogy az irodalmi irányzat és a stílusfejlődési tendencia legtöbbször egybeesik (lásd a gótika, reneszánsz, barokk, romantika stb.), de például vannak olyan irodalomtörténeti „vonulatok”, amelyeknek a magyar irodalom stílusfejlődési tendenciái között nincs megfelelőjük, tehát ezek, mint például a kritikai realizmus, a kuruc költészet és a felvilágosodás, nem stílustörténeti tendenciák (21-22), bár laikusan tekintve a dolgokat, úgy vélem (mindezt félve teszem!), a kuruc költészetben

esetleg kimutathatók bizonyos olyan stílustörténeti jellegzetességek, amelyek megkérdőjelezhetik SZABÓ ZOLTÁNNak az álláspontját, de ez alaposabb vizsgálatot igényelne, ami-re én nem érzem illetékesnek magamat.

5. A könyv szerzője nagyon következetesen vallja, hogy minden stílusfejlődési tendencia struktúrát alkot, s ha struktúra, akkor lennie kell egy *szervező elvnek*, ebből pedig levezethetők a szóban forgó irányzat stílári sajátosságai. Ehhez a megállapításhoz kapcsolódóan talán nem rugaszkodunk el messzire a valóságtól, ha a struktúrát alkotó stílusfejlődési tendenciát, az irányzatot egyfajta „funkcionális grammatikához” hasonlítjuk olyan értelemben, hogy ebbe a legtágabban (metaforikusan) értelmezett „grammatikába” belefér mindaz, amit ma stíluson értünk, ahogyan ma a stílust értelmezzük. Egy ilyenfajta „grammatika” jelenti azt a jelenséget, amit a stílusfejlődési tendencia takar (lásd GÁSPÁRI LÁSZLÓ: *Háttéranyag az alakzatok kérdésköréhez*. Előadás formájában elhangzott a SZATHMÁRI-féle Stíluskutató Csoport összejövetelén, 1999 tavaszán).

A stílusfejlődési tendencia, az irányzat – hangsúlyozza SZABÓ ZOLTÁN – rendszert alkot, ám a stílusfejlődési tendenciákban mindig vannak a szóban forgó irányzatra döntő módon jellemző stílári sajátosságok, ezek jelentik az irányzat immanens jellegét, az irányzat magvát. Viszont ha a különböző irányzatok egymás után következő szinkron metszeteit vesszük szemügyre, akkor kiderül, hogy ezekben a szinkron metszetekben vannak azonosságok és különbségek. Az egyik stílusfejlődési tendenciában, struktúrában erőteljesebben érvényesülnek bizonyos stílári sajátosságok, mint a másikban, tehát különböznek egymástól, azaz a különbségek a változások jelei. SZABÓ ZOLTÁN a változások magyarázatának kétféle módját különbözteti meg: 1. az úgynevezett külső (allogenetikus) és 2. a belső (idiogenetikusan) változások okait. A külső okok közé sorolja a társadalom-, művelődés-, művészet- és irodalomtörténeti események, a pragmatika, a kommunikációval összefüggő szociológiai stb. tényezők hatására bekövetkezett változásokat, a belső okok „(...) a stílus és fejlődésének természetéből, tendenciákon és a tendenciasorozaton belüli összefüggésekből, strukturális viszonyokból következő, immanensnek is nevezett indítékok.” (26.) A szerző belső változásként említi az utánzás elvét, a stílus elszürkülését, a „másképpen írásra” való törekvést, a hatás és ellenhatás elvét (például a népies tendenciák túlonúl egyszerűsködését a századfordulón), az úgynevezett strukturalista erőegyensúly elvét, midőn egy tendencia egyensúlyi állapota felbomlik, de ezeknél az okoknál hatásosabbnak tartja az ellentétet, ciklusossággal, valamint az intertextualitással történő változások magyarázatát (27-31). A változások okainak magyarázatát gazdag hazai és nemzetközi szakirodalmi példákkal támasztja alá, nagy jelentőséget tulajdonítva az intertextualitásban rejlő dinamikának, valamint az intertextualitás számára sok új szempontot biztosító hermeneutika historizmusának (lásd az imént idézett H. G. GADAMER megállapítását).

SZABÓ ZOLTÁN könyvének a *Bevezetését* vázlatossága ellenére is viszonylag részletesebben mutattam be az olvasónak, ez olyan fontos alapvetése remekbe szabott alkotásának, hogy ebből születhetne egy monográfia, mely terjedelmét és tudományos jelentőségét illetően nem maradna el ettől a mostani munkájától. Csak biztatni tudom SZABÓ ZOLTÁNT egy ilyen elméleti munka megírására, mely legalább annyira egyedülálló és úttörő munka lenne, mint a jelenleg kezünkben tartott könyve.

6. A szépiírói stílus történetének négy nagy korszakára már utaltunk. A kiemelkedő, erőteljesebben érvényesülő stílusfejlődési tendenciák sűrítettsége alapján, a szerző a nagy korszakokon belül kisebb korszakokat határol el, ez utóbbiakra jellemző stílusjellegzetességek figyelembevételével. Ily módon nagyjából a 13. század végétől kezdődő nagy korszakokon belül (*A kezdetektől, a magyar szépiírói stílus kialakulásától Kazinczyék stílusreformjáig*), mely hozzávetőleg a 18. század hetvenes éveiiig tart, (irodalomtörténeti megfelelője a régi magyar irodalom korszaka) a szerző három kisebb korszakban elemzi a szépiírói stílusfejlődési tendenciákat. Ezek a következők: 1. *A kódexirodalom stílusa, a gótika* (a 13. század végétől, az első szövegemlékektől az első nyomtatványok megjelenéséig, a 16. század harmincas éveiiig tart, 48-54), 2. *A reneszánsz* (55-65), 3. *A barokk* (62-82). SZABÓ ZOLTÁN példák sokaságával mutatja be szakszerű és színes elemzésében a latin eredetű szövegformáló erejét a kódex irodalmi stílus kialakulásában, hiszen valamennyi kódexünk fordítás eredménye, de a latin mellett másik forrásként a magyar élőbeszéd és a népköltészetet jelöli meg. „A kódexirodalom stílusában – írja a szerző – egy addig még szabályozatlan nyelvünk (ti. a magyar élőbeszéd: M. J.) ötvöződött össze a latin irodalmi nyelv szabályozott formakészletével. *És e kettő összeolvadásából alakult ki a magyar irodalmi írásbeliség stílári alapja*” (SZABÓ ZOLTÁN kiemelése: 47). Nem csak a kódexirodalom stílusának jellemzésében gyönyörködhetünk (jellemzésének sajátossága tömörsége), emellett meglevenedik előttünk a régi magyar irodalom vázlatos története is. HORVÁTH JÁNOS-ra hivatkozva, SZABÓ ZOLTÁN is lényegesnek tartja megemlíteni azt, hogy a két forrás (azaz: a magyar élőbeszéd és a népköltészet, valamint a kiművelt latin nyelv: M. J.) két eltérő műveltségi kört képvisel (SZABÓ ZOLTÁN kiemelése: 46). Mondanunk sem kell, hogy a kódexirodalom nyelve és stílusa nem képvisel egységet, tartalmi és stílári szempontból meglehetősen heterogén jellegű szövegekkel találkozhatunk. Valamelyes egységet – mutat rá a szerző – csakis a vallásos szemlélet biztosít, ebből vezethetők le azok a stílári jellegzetességek, melyek voltaképpen vagy legalábbis jó részük a gótika megnyilvánulásának tekinthetők, melynek a vallásos szemlélet az egyik meghatározója (48). A gótikát, azaz a kódexirodalom jellegzetességeit – lényegüket példákkal részletekbe menően elemezve – a könyv szerzője a következőkben látja: mint stílusfejlődési tendenciának szervező elveként az additív jelleget, a hozzáadás különböző módozatait tartja, fő kompozíciós sajátossága és egyben jellegzetes stílári eljárása a *halmozás*, ennek alárendeltje a *részletezés*, stílustényekként említi az *emocionalitást*, a *pompázatosságot* és a képes beszédet, amelyek a halmozások szemantikai elemei (a kiemelések SZABÓ ZOLTÁNTól származnak: 48).

7. Az első nagy korszakon belül maradvá, a második szakasz a reneszánsz, ennek alapvető jellegzetessége az antik kultúra felújítása, felfedezése, az ember központba állítása, az emberközpontúság jelentős szellemi áramlata a humanizmus, mely egyben az antik filológiai műveltség jelölője. A reneszánsz alkotói a formai *tökélyt* tekintették kötelező érvényűnek tevékenységükben, valóságsszemléletüket a *harmónia* igénye jellemezte, ez utóbbit az *arányosság* valósítja meg, a szépség összhangját pedig a *szabályosság* biztosítja. Az *utánzás* a *költői érték* fokmérője, az utánzás egyik megnyilvánulása a *mitológiai témák* használata (a kiemelések SZABÓ ZOLTÁNTól származnak: 57-58).

A kolozsvári szerző fontos szempontnak tartja az eszményítést a reneszánsz stílusban. Ez az idealizálás voltaképpen a harmónia meg nem valósíthatóságának a következ-

ménye (58). Az eszményítés a szó- és képjelentésekben valósul meg, a harmónia másik velejárója a versszerkezetbeli szabályosság és arányosság (uo.). SZABÓ ZOLTÁN mindezeket a stíláriis jellegzetességeket Balassi stílusának mintaszerű bemutatásával illusztrálja, utalva azokra a fejlődéstörténeti összefüggésekre, melyek magyarázatot adnak Balassi stílusának kialakulására.

A reneszánsz után a barokk az első nagy korszakon belül a harmadik jelentős stílustendencia, melyet voltaképpen a manierizmus készít elő, és amelyet „a szokatlan, feltűnően érzéki hatású képek (...) a bonyolult mondat szerkezetek jellemeznek.” (66.) SZABÓ ZOLTÁN ARNOLD HAUSERre hivatkozik, aki szerint „a manierizmus – 20. századi analógiával élve – az intellektuális szürrealizmusnak, a barokk pedig a szenvedélyes expresszionizmusnak felel meg.” (66.) A barokk először a képzőművészetekben és az építészetben honosodott meg, és ennek nyomán jelentkezett a szépirodalomban. A szerző a barokk művészi sajátosságait elsősorban az ellenreformáció térítő akcióiban keresi, a vallási meggyőződésnek művészi eszközöként értékeli. (67.) A barokk stílust elsősorban a díszítő formák halmozása jellemzi, erről az épületek, templomok díszítettsége is árulkodik. SZABÓ ZOLTÁN részletesen elemzi a magyar barokk irodalmat (Pázmány, Veres-marti Mihály, Hajnal Mátyás és sokan mások), annak különösen a második szakaszában, a 18. században az írók még inkább fokozták a díszítettséget. Legtisztább formájában – mutat rá SZABÓ ZOLTÁN – a katolikus egyházi prózában virágzott a barokk stílus, de behatolt a protestáns egyházi szónoklatba is. A barokk stílus jellemző saját-sága a terjedelmes és szerteágazó szerkezetek használata, melyet a szerző igen színes és megejtően szép példákkal illusztrál (70-80). Az idézett munkák megismertetése és szerzőinek névsora túlságosan hosszú ahhoz, hogy akár csak futólag is felsoroljuk ebben az ismertetésben. Csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy SZABÓ ZOLTÁN utal a barokk utóéletére is, a barokk stílus – mint írja – hatni tudott még a 18. század nyolcvanas éveiben is, sőt Baróti Szabó Dávid, Dugonics András és még a fiatal Csokonai is követte Gyöngyösi stílustechnikáját (80). Sőt – ezt én teszem hozzá – a barokk stílusnak még a 20. században is kitapinthatók a nyomai.

A barokk „elfajzott” változataként szokták emlegetni és jellemezni a rokokót, melyet a barokk monumentalitásától és erejétől a rokokó úgynevezett miniatűr-kultusza különböztet meg. (80.)

A 18. század végén megjelenik a klasszicizmus, mely a barokkot meglehetősen el-tűl-zott-nak, elkorcsosult-nak tekintette. Lassan a barokk egyre inkább elparlagiasodott, ö-n-célúvá, provinciálissá vált, a bőbeszédűsége és szerkezeteinek terjedelmessége min-d-job-ban a bírálatok kereszttüzébe került, főleg a Kazinczy képviselte stílusbeli felfogás révén.

8. Ily módon a 18. század végén egy új stílusfejlődési tendencia érvényesülésének lehetünk tanúi (*Kazinczyék stílusreformjától Petőfi és Arany stílusforradalmáig*, 83-127), mely nagyjából a felvilágosodást és a reformkört fogja át. A korszak két belső szakasza a *klasszicizmus* és a *romantika*, az előbbinek kísérő jelensége a *szen-ti-men-ta-li-z-mus*. Erre a korszakra esik a nyelvújítás, mely a magyar irodalmi nyelv használati körének a tágítá-sát és a szépirói nyelvnek és stílusnak a csiszolását jelentette (a kiemelés SZABÓ ZOLTÁNTÓL származik, 87). Az újítási törekvések közül a prozódia-t említi a kolozsvári szerző, de utal Faludi Ferenc jezsuita író és költő a stílusformálás elvi kérdéseit illető elgondolásaira is. Az újítások (stílus és nyelv) általános feladatait, céljait leghatásosab-

ban és leghatározottabban Kazinczy fogalmazta meg. Jelentőségét SZABÓ ZOLTÁN abban látja, hogy tevékenysége révén a stílus *világiassá* lett. Természetesen a korszak íróinak és költőinek a névsora igen hosszú, a szerző elemzésében ezekről az írókról és költőkről is szól, Kazinczy gazdag tevékenységének egyik hibáját abban látja, hogy a provincializmus leküzdése érdekében „a szépirói nyelvet megfosztotta egyik legfontosabb gazdagító forrásától, a népnyelvtől és a népköltészettől.” (91.)

A szóban forgó korszak egyik jelentős irányzata a *klasszicizmus*, melynek egyik jellemző vonása az *antikizálás*. Miután a szerző felsorolja és bemutatja a klasszicizmus jellegzetességeit (erőteljes normatív irányzat, a formai tökély igénye, kiegyensúlyozottság, emelkedettség, egyetemes és örök szépség igénye, nemes egyszerűség és nyugodt nagyság), utal a világirodalom (francia, angol, német, orosz) és a többi művészet jeles képviselőire, majd a magyar klasszicizmus stílárius jegyeit veszi szemügyre, melyek nagyjából hasonlítanak a francia klasszicizmus jegyeihez, de stílustörténeti szempontból jelentős különbségek is vannak közöttük. SZABÓ ZOLTÁN bemutatja a deákos és az antikos klasszicizmust is. Az első jellegzetes képviselői: Baróti Szabó Dávid, Rájnisi József, Révai Miklós, de egyben utal arra is, hogy a deákosok forrása nem közvetlenül a latin és görög irodalom, hanem a *humanista hagyományok* és az iskolai *latin műveltség*, a poétika iskolai oktatása (a kiemelés SZABÓ ZOLTÁNTól ered). Itt a szerző seregszemlét tart a korabeli deákos költőkről (96-97). Az antikos klasszicizmus, a tulajdonképpeni klasszicizmus, a társadalmi gyökerei jól ismertek. Az irányzat alakítói Kazinczy és a pesti triász tagjai: Horvát István, Vitkovics Mihály, Szemere Pál, de ide sorolható Kis János, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty és a korabeli írók többsége: Virág Benedek, Verseghy, Batsányi, Szentjóbí Szabó László, Dayka Gábor, Csokonai. Ez a fajta klasszicizmus – mutat rá SZABÓ ZOLTÁN – keveredik a szentimentalizmussal is. *Rendszerező elve az egyszerűség és szabályosság*, a *stílárius világosság* is, mely főleg az egyszerűség velejárója (97-98).

A klasszicizmuson belüli változásokról szólva, SZABÓ ZOLTÁN bemutatja a szentimentalizmust is. Sajátosságai közül legfontosabbak az egyéniség- és érzelmkultusz, a klasszicizmus kötöttségeinek, formai szabályainak elvetése.

A 19. század elején erősödött a klasszicizmussal ellentétben a *romantika*, ezt a klasszicisták meg nem értéssel, türelmetlenséggel bírálták (105). Ebben az átmeneti időszakban természetes jelenség volt, jellegzetes fejlődési tendencia az *egyéni stílusok* kialakulása. Ezt a folyamatot SZABÓ ZOLTÁN Kölcsey, Kisfaludy Károly, Vörösmarty költészetével érzékelteti, s ez egyben azt is jelentette, hogy a két irányzat sajátosságait keverték (105).

A romantikát, mely voltaképpen a klasszicizmus talaján nőtt ki, a *felfokozott szubjektív érzés*, az *érzelmi és ihletettségi állapot* jellemzi. A szubjektivitás – állapítja meg a szerző – erőteljes *liraisággal* teltette a *romantika stílusát*. SZABÓ ZOLTÁN jogosan állítja, hogy a romantika a magyar szépirói stílus legjelentősebb irányzata (110). Elegendő itt Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Eötvös vagy Jókai, Vajda és Madách tevékenységére utalni. Annak a stílusfejlődési tendenciának, mely Vörösmarty, Kisfaludy, Kölcsey, Petőfi és Eötvös stílusát jellemzi, *rendszerző elve* a szemantikai, szerkezeti összetettség, melyet a szerző részletekbe menő elemzésben mutat be. Az összetettségnek igen jellegzetes megnyilvánulása a retorikus szerkezeti formák használata, a mondatokra és a szövegszerkezetekre a nyitottság a jellemző (110-121). A romantikáról lévén

szó, SZABÓ ZOLTÁN részletesen elemzi a romantika népiességét és a romantikus patriotizmust (Csokonai, Bajza, Kisfaludy, Kölcsey vagy Jósika, Czuczor Gergely, Garay János, 121-125). A szerző természetesen jogosan utal a romantika utórezgésére, például Mikszáthnál, Bródynál vagy Gárdonyinál.

9. A stílusirányzatok harmadik nagy korszaka (*Petőfi és Arany népies stílusforradalmától a Nyugat újításáig*, 129-160) mintegy jó fél évszázadot fog át, a magyar irodalomnak a leggazdagabb és legsokrétűbb korszaka. Csupán távirati stílusban utalhatunk a legfontosabb stílusfejlődési tendenciákra. Ha valahol jogos SZABÓ ZOLTÁN műszó-használata, a stílusfejlődési tendencia, ebben a korszakban nagyon is helyénvaló. A különböző tendenciák olykor keresztezik egymást, olykor pedig átcsapnak egymásba. A korszakot SZABÓ ZOLTÁN két szakaszra osztja: a népiesség virágzása, népies stílustendenciák és a hetvenes évektől a korszerűsítési tendenciák a legjellemzőbbek a stílus fejlődésére. A szerző nemcsak nagy hozzáértéssel elemzi ezeket a szakaszokat, a Petőfi utánzókat, az Arany-iskolát, hanem azt is kimutatja, hogy a nyolcvanas években sekélyesedik el a népies irányzat. Elemzése során az olvasó előtt megelevenedik a korabeli magyar irodalom minden jelentősebb alkotójának a tevékenysége révén a stílusbeli sajátossága is, nem is beszélve az elméleti, illetve az intellektuális légkör felidézéséről (129-145). Külön fejezetben foglalkozik a továbbélő romantikával (Jókai, Vajda, Kemény, Madáchnál és Aranynál kisebb mértékben, 146-151), majd részben a népiességgel való szakításban, részben pedig a népiességen belüli újításokban nyilvánulnak meg. De az újítás – a szerző szerint – észlelhető a romantikára jellemző retorikával is (Ábrányi, Endrődi, Váradi Antal), ekkor kezd teret hódítani a naturalizmus is, de SZABÓ ZOLTÁN szerint nem beszélhetünk naturalista stílusfejlődési tendenciáról, csak szórványos esetekben fordul elő (Móricz: Sárarany, Pekár Gyula egy-két novellájában). Bródy stílusát is a szerző csak nagy megszorításokkal tekinti naturalistának. Viszont sokan Bródyt úgy tartják számon, mint aki Adyék előtt minden új átvevője, kikísérletezője (152-155). Ebben a korszakban – mutat rá SZABÓ ZOLTÁN – modernizálódik a népiesség (Tömörkény, Gárdonyi, de ide sorolható Mikszáth, Petelei, Papp Dániel, Justh Zsigmond, Thury Zoltán), teret hódít a hangulatköltészet (Reviczky, Vajda, Kiss József, Komjáthy Jenő, Endrődi Sándor), melynek rokon vonásai a preszimbolizmusban lelhetők fel. Ennek egyik jellegzetes stílusbeli sajátossága a *zeneiség* (157-159). A preszimbolizmust SZABÓ ZOLTÁN voltaképpen a Nyugat elődjének is tekinti abban az értelemben, hogy ez utóbbi „messze kiterjesztette a szavak asszociatív lehetőségeit” (159).

10. *A Nyugat stílusújításától a jelenig* című fejezet a stílusfejlődési tendenciák negyedik nagy korszakát jelöli (161-253). SZABÓ ZOLTÁN ennek a korszaknak négy belső szakaszát különíti el egymástól: 1. az újítás szakasza (kb. 1890-1912.), 2. az avantgárd stílusok (kb. 1912-1927.), 3. a tárgyias-intellektuális stílus (kb. 1927-1945.) és a 4. napjaink szépirodalmának sajátossága (161-162).

A szerző a nyolcvanas-kilencvenes évek három újító irányzatát: a szecessziót, az impresszionizmust és a szimbolizmust tekinti a Nyugat irodalma kibontakoztatójának. A Nyugat tulajdonképpen az európai irodalom és művészetek a múlt század utolsó harmadában megindult nagy átalakulásának a magyar visszhangja. A Nyugattal kezdődő szakaszra SZABÓ ZOLTÁN nagyon jellemzőnek tartja azt, hogy a művészetek nagyobb mértékben hatottak egymásra, mint előbb. A változás egyik okaként a kolozsvári szerző a

modern élet kialakulását tartja, belső, stílustörténeti okaként a korábbi stílusok elszürkülése, a nyelv kifejezőképességének a kimerülése jöhet számításba. A Nyugat kialakulásának előzményeiről (*A Hét, Új Magyar Szemle, Magyar Génusz, Jövendő, Figyelő*), az újítások elindítóiról SZABÓ ZOLTÁN felsorakoztatja a századforduló és a 20. század első évtizedeinek jelentős íróit és költőit. Miben nyilvánul meg az újítás? A neves szerző négy tényezőt említ: 1. az egyedi szavak stíláriis lehetőségeinek kiaknázása, 2. a hagyományos szóállomány és képanyag újakkal történő frissítése, 3. stílus eszköz lett a zeneiség, új prozodiát, versmondattant alakított ki és 4. a próza lirizálódása. Ellenhatásként SZABÓ megemlíti azt a fontos tény, hogy a szecesszió díszítettsége, az impresszionizmus érzetkultusza mérséklődött, a szimbolizmus bonyolultsága egyszerűsödött. Ellenhatásként ezenkívül jelentkezett az avantgárd stílus, és valamivel később a tárgyas-intellektuális stílus (József Attila, Illyés Gyula, Németh László, 163-171).

A szecesszió a Nyugat egyik újító stílusa. Ez elsősorban képző- és iparművészeti, valamint építészeti irányzat, amelyeknek világszerte ismert alkotók a letéteményesei. A magyar irodalom korabeli nagyjai az alakítói a szecessziós stílusnak, akárcsak az impresszionizmusnak és a szimbolizmusnak. A szecesszió szervező elve a *feltűnő díszítettség*, eszközei a díszítő motívumok, a díszítő, indázó mondat- és szövegszerkezetek és a belőlük fakadó zeneiség (172-175). Az olvasó gyönyörködhet SZABÓ ZOLTÁN árnyalt szép elemzéseiben. Ez is arra utal, hogy SZABÓ ZOLTÁN értékes alkotását kézbe kell venni, és legalább kétszer elolvasni.

11. A Nyugat másik újító irányzata az impresszionizmus, a világirodalom jelentős képviselői részben szimbolista és szecessziós írók. A magyar impresszionizmus, *rendező elve a mellérendelés*, az egymásmellettség. Stílusbeli sajátosságai közül SZABÓ ZOLTÁN két csoportot különít el: az *érzékultuszt* és *összképzetegységet*. Kifejezőeszközei közül a *szinesztézia* a legtipikusabb jellegzetessége az impresszionista stílusnak, ezt a stílust a *jelzőhalmaz* és a *jelzőfüzér* használata jellemzi. Az összképzetegységnek az érzékeltetése a *szintézis előtérbe állítása*, másik jellegzetessége a nominális szerkesztésmód, az *összképzet szándékolt kuszáltsága*. Az impresszionizmusra jellemző még a könnyed mondatforma és mondatfűzés, mely a *zeneiség egyik forrása*, a másik pedig a *hanghalmaz* (a kiemelések SZABÓ ZOLTÁNTÓL erednek, 184-191).

A szimbolizmusnak is fontos alkotórésze a *zeneiség*, s a szimbólum szemantikai jellegéből következően a szó szerepe megnövekedik, egy *jellegetes szókultusz*, szómania jellemzi a szimbolista kifejezési módot. SZABÓ ZOLTÁN utal arra is, hogy az *utánpótlás költészetében a szimbolizmus elsekélyesedett*, utóhatásként egyik forrása lett az expresszionizmusnak, ellenhatásként megjelentek az avantgárd mozgalmak (a kiemelések SZABÓ ZOLTÁNTÓL erednek, 192-199).

Az avantgárd stílusok közül SZABÓ ZOLTÁN részletesen elemzi az expresszionizmust, a futurizmust és a szürrealizmust, de utal a rövid ideig ható konstruktivizmusra is. Ezeknek az irányzatoknak (stílusoknak) az alapja főleg a húszas években az aktivizmus volt (200), de az 1927 utáni időszakban, sőt az 1945-48 közötti években már az avantgárd újításoként neoavantgárról, sőt neo-neoavantgárról is szoktak beszélni. Az avantgárd elindítása elsősorban Kassák Lajos nevéhez fűződik, de fejlődésében a kor legjelentősebb költői is fontos szerepet játszottak (Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés Gyula, Radnóti Miklós), a neoavantgárd révén divatba jöttek az expresszionizmus és a szürrea-

lizmus eljárásai is (például Tamkó Sirató Károlynál, Sötérnél és Juhász Ferencnél is, 200-202).

A futuristák a művészet lényegét a cselekvésben, a harcban és a gyorsaságban látták (Kassák, Komját Aladár, Lengyel József), stílusukat a formabontás jellemzi (206-208).

12. A szerző külön fejezetben foglalkozik a népies stílusokkal is. Kezdeté és közvetlen előzménye a századforduló éveiben Tömörkény, Gárdonyi, majd Móricz Zsigmond tevékenysége és stílusa. Ezt a kezdetet erősítette Szabó Dezső, Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József, Kodolányi János, tehát voltaképpen népi írók. Stílusuk sajátságaiként SZABÓ ZOLTÁN az élőnyelv, a tájnyelv használatát említi megfelelő példák bemutatásával (Puszták népe, Az Alföld parasztsága, Egy parasztsalád története stb.), de Erdélyi Józsefnél vagy Gulyás Pálnál – írja SZABÓ ZOLTÁN – felfedezhető a Petőfi-hagyomány felé fordulás, népies stílusuknak jellegzetes forrása a *népdal*, Sinka István egyfajta népi mitologizmust fejlesztett ki, kidolgozta ennek költői technikáját is. Söt József Attila – helyesen mutat rá SZABÓ ZOLTÁN – a Kalevaláig és a vogul medvénekekig nyúlt vissza. A népies jelleg modernizálása Bartók és Kodály nevéhez fűződik. (213-218.)

13. A negyedik nagy korszak harmadik szakaszának jelentős stílusfejlődési tendenciája a tárgyas-intellektuális stílus. Formatörténetileg a tárgyas-intellektuális stílus közvetlen előzménye a Nyugat intellektualizálódási folyamata, de a korábban kialakult népiesség tárgyiassága (Erdélyi József), valamint a stílus egyszerűsödési és klasszicizálódási tendenciája is segítette ennek a stílusnak a kialakulását. SZABÓ ZOLTÁN szerint a tárgyas-intellektuális stílus Babbitstól József Attilán, Szabó Lőrincen, Illyés Gyulán, Németh Lászlón át – nem beszélve a Nyugat harmadik nemzedékéről (Jékely Zoltán, Képes Géza, Vas István, Weöres Sándor, Márai), beleértve a negyedik nemzedék képviselőit is: Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Somlyó György költői tevékenységét – egészen Szilágyi Domokosig, Páskándi Gézáig és Lászlóffy Aladárig terjed. Ehhez hasonló jelenség megfigyelhető más irodalmakban is (lásd például a német Neue Sachlichkeit-et, az „új tárgyiasságot”), de az új tárgyiasság fellelhető a képzőművészetben is, jellegzetessége abban áll, hogy a nonfiguratív művészettel szemben a tárgyi világ ábrázolását állította középpontba (219-222).

A tárgyiasság objektivitást, tárgyilagosságot jelent, ebben a stílusban a tények gondolatokat, érzelmeket objektívizálnak, az intellektualizmus értelmességet jelent, „ami a tartalom szintjén abban nyilvánul meg, hogy az író a tárgyiasságokkal kifejezett tények közötti összefüggések magyarázatára, gondolati általánosítására, törvényszerűségek felfedezésére törekszik olyanszerűen, mint a maga területén a tudós és még inkább a filozófus” (223).

SZABÓ ZOLTÁN József Attila költészetéből vett szép példákkal illusztrálja a tárgyas-intellektuális stílus jellegzetességeit (elvonat fogalom – tárgyas elem: konkrét és elvonat szemantikai síkokat vált: konkrétum (egy egyéni látvány) → általánosítás, elvonatkoztatás → átfogó, sokoldalú konkrétum (rendszerint társadalmi kör) (225).

A tárgyas-intellektuális stílus sajátos változata a már említett konstruktivizmus, mely a század tízes éveiben alakult ki. Az avantgárd irányzatok tagadó, romboló tendenciáival szállnak szembe. Elsősorban festészeti és építészeti irányzat. Sajátos stílári vonásai közül SZABÓ kiemeli a tárgyiasságukat, józanságukat, „képeiket a technika világából” (idézi SZABOLCSI MIKLÓST, 226).

A konstruktivizmus egyik jellegzetes stílári eljárása az ellentétezés, amint József Attila állítja „csak a disszonancia által lehetséges alkotás” (227), de ezenkívül jelentős szerepet játszik stílusukban a montírozás, a szűkítés vagy tágítás és a már említett ellentétezés. A konstruktivizmusban a szerkezet fontos szerepet játszik. SZABÓ ZOLTÁN ezt József Attilának egy frappáns megállapításával igazolja, tudniillik a költő azt mondja „hogy a stílus az írásnak csak taktikája, a stratégiája a szerkezet” (228), vagy Majakovszkijjal szólva: „stílus helyett harcát a szerkezet vívja” (Brooklyni híd, 228). A kolozsvári szerző a szerkezet fontosságának a szerepével magyarázza a grammatikai stílus-eszközök gyakori használatát, a toldalékokra kiterjedő paronómáziát (igazít → eligazít).

A konstruktivizmus másik jellegzetességét SZABÓ ZOLTÁN a takarékosági szempont érvényesítésében látja, ez József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula stílusának az egyszerűsödésében mutatható ki (230).

A tárgyas-intellektuális stílus változatai közül a szerző a tudományos stílushoz hasonló kifejezőmód használatát említi, az egyszerűséget, a dísztelenséget, a hivatkozás-nélküliséget. SZABÓ ZOLTÁN utal KOMLÓS ALADÁRnak a megállapítására, aki a korábbi irányzatokhoz viszonyítva a tárgyas-intellektuális stílust „aszketikus” stílusnak nevezi (231), de nem idegen ettől a stílusváltozattól a tömörítés és a kötőszó nélküli mondatfűzés sem.

A konstruktivista takarékosági elvvel párhuzamosan a könyv szerzője lényegesnek véli a magyar széprőir stílus történetében az egyszerűsödést és a klasszicizálódást, megindul a stílusok szintézise, mely voltaképpen foglalata a korábbi kezdeményezéseknek. Az egyszerűség, a takarékoság és a hasznosság elve a mindennapi életben is érvényesül. (234.)

14. Napjaink jellegzetes stílusa a *posztmodern*. Nem tudom, valaki eddig pontosan meghatározta-e, meg tudta-e határozni, mi a posztmodern lényege. SZABÓ ZOLTÁN több irányzat foglalatának tartja, s ebben valóban igaza is lehet, ám nagyobb időbeli távlat hiányában elég nehéz pontosan körülhatárolni a posztmodern stílus lényegét (238). Vitatott kérdés a posztmodern összefüggése a neoavantgárral, ez utóbbival érintkezik a szürrealizmus, melynek egyik jellegzetes változatát a „mágikus szürrealizmus” felfedezésében látja (lásd Juhász Ferencnél, előzményként Sinka István népi szürrealizmusát említi a szerző, 239-240).

A neves szerző sokakkal egyetértésben a posztmodernrt „a modern újraírásának, javításának, a modern jelenségeinek átcsoportosítás”-saként tartja számon (240). Kialakulása – mint a kolozsvári szerző írja – összefügg mindennapjaink gondokkal, bajokkal terhes életével, a létbizonytalansággal, a félelemmel, az atomháború, a humánus degradálódásával stb. (241.) Művészeti és irodalmi irányzat is, egyesek szerint korábbi kezdemények folytatása, az irodalomban jellegzetes változata a *dekonstrukció*. A posztmodern mű lényegét SZABÓ ZOLTÁN abban foglalja össze, hogy „az új költeménynek valójában nincs referenciális aspektusa (valóságvonatkozása), nem ábrázolja vagy kifejezi, hanem létrehozza a tárgyát, a költő kimondja a szót és a dolog létrejön” (KIBÉDI VARGA ÁRON megállapításának parafrázálása), vagy KEMÉNY GÁBORT is idézve: „A jelentéshordozó nyelv helyét egy jelentésteremtő nyelv foglalja el” (242). A beavatatlan fülnek elég furcsa dolog azt hallani, hogy például a posztmodern stílusra jellemző a szabályszerűségek hiánya. Az imént említettem a dekonstrukció fogalmát. Én annak idején becsületesen

átrágtam magam DERRIDA egy-két munkáján, és elolvastam JONATHAN CULLER *Dekonstrukció* című könyvét, de – őszintén bevallva – nem jutottam közelebb a dekonstrukció lényegéhez a megértéséhez. Csupán annyi vált világossá számomra, amit SZABÓ ZOLTÁN fejtegetéseiben is olvashattam, hogy a dekonstrukció „a szöveghez kötött technika: a szöveg lebontásának és újraépítésének a módszere” (242), mely az értelmezés és megértés művészetéhez, a hermeneutikához is kapcsolódik. A hermeneutika hozzásegít egy mű értelmezéséhez, ennyiben érthető a szöveg lebontásának igénye, de az a kérdés: mit értünk a szöveg „lebontásán”? SZABÓ ZOLTÁN, aki a hazai és a nemzetközi szakirodalom kiváló ismerője, több idézettel azt igazolja, hogy „a posztmodern irodalom a nyelv, a jel és a szöveg irodalma” (243). Cage-től KULCSÁR SZABÓ ERNŐ révén ilyen megállapítást idéz: „Nincs semmi mondanivalóm, és ezt elmondom, és ez a költészet”, vagy „a szavakat a nyelv meghaladására kell használni a befogadó számára szokatlan hatások elérése céljából (idézet KOSTELANETZ-től), avagy „engem a nyelv átalakítása érdekel, a nyelv szinte makacs közléskészségének leszerelése” (uo.), de hasonló megállapításokat idézhetnénk Eszterházytól is, SZABÓ idéz is. Szerinte egy „szövegelvű versalkotásnak, egy versgrammatika tudatos megalkotásának (...) a szövegalkotás tudatos poetizáltsága”-ról van szó (243).

SZABÓ ZOLTÁN a magyar posztmodern irodalom kialakulását „nem másolatként, hanem eredeti fejleményként kezeli”. Mint ezekből a felvillantott mozzanatokból is látható, a posztmodern írók rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak a nyelvnek, a nyelvhasznatnak és a szövegalkotásnak (244-245).

Minden eddig tárgyalt stílusfejlődési tendenciának, irányzatnak volt egy rendező elve, hiszen SZABÓ ZOLTÁN minden tendenciát (stílusfejlődési tendenciát) struktúrának tekint. A posztmodern *rendezőelve a kötetlenség*, ami a nagyfokú szubjektivitással magyarázható, legfeltűnőbb stílusjegye az *intertextualitás*, a más művekből való gyakori átvétel (stílustörténeti montázs). Más sajátosságként említi a szerző „a szerkezeti formák (...) szövegalkotó és stílusalakító funkcióját”. A posztmodern írók – jogosan állapítja meg SZABÓ ZOLTÁN – elkötelezett hívei a *szerkezetbontásnak, történetmondásukra az állószerűség a jellemző* (248). Stílusuk szemantikájában gyakori eljárás az, „hogy a szavak más jelentéskörbe kerülnek át, de kapcsolatuk valahogy megmarad az eredeti jelentéssel és még inkább a korábbi képzettársításos kontextusaikkal”. (249.)

15. Az ismertetések általában értékelnek és esetleg bírálják. Az én írásom jelenleg eltér a szokásos „műfajtól”. Ennek a megejtően jól sikerült alkotásnak, a magyar szépírói stílus történetéről szóló szintézisnek, szinte amolyan iskolás módon, vázlatosan, de viszonylag részletesen a „tartalmát” ismertettem. Miért így jártam el, hiszen a könyv *Bevezetése* alapján, amely az egész szintézisnek az elvi és módszertani kérdéseit fejti ki, s amely egyben megalapozása a stílustörténet – főleg szépírói stílustörténet – elméletének, fölvezethattam volna magának az egész munkának a lényegét, utalva a könyv úttörő jellegére a magyar stílustörténeti kutatásokban. Ezzel a „tartalom-ismertetéssel” fel akartam kelteni a szakközönség figyelmét, hogy érdemes ezt a könyvet kézbe venni és elolvasni, mert a magyar stílustörténeti vizsgálódásokban még ilyen munkát nemigen vehetett kézbe az olvasó. Ha minősíteni akarnám SZABÓ ZOLTÁN szépírói stílustörténetét, úgy vélem, azzal emelném a legrangosabb magyar stilisztikai, nyelv- és irodalomtudományi alkotások közé, ha jellegét tekintve BÁRCZI GÉZA „A magyar nyelv életrajza” című könyve

mellé helyezném. Mindkettő messzemenően kielégíti mind az akadémiai szinten művelt tudomány képviselői, mind a szélesebb olvasóközönség igényeit.

A szerző stílusa a veretes magyar értekező próza legjobb és legszebb alkotásai közé tartozik, és amint a könyv hátlapján olvasható: „A könyv nyelvezete – szigorú tudományosságát meghazudtoló módon – közérthető, és gazdag szövegillusztrációinak köszönhetően is igen élvezetes.” Mondhatnám, esztétikai élményt jelent ennek a könyvnek az olvasása, nemcsak a szakemberek, hanem az egyetemi és főiskolai hallgatók, valamint a szélesebb olvasóközönség számára is, nem beszélve a rokon szakmák művelőiről.

A könyv a magyar szépirodai stílus történetét tárja az olvasó elé, a SZABÓ ZOLTÁNT mindig is jellemző tömörséggel, de egy pillanatra se érezzük, hogy a hungarocentrizmus hibájába esne. Látja, és be is mutatja a magyar szépirodai stílusfejlődési tendenciáknak nemcsak nemzeti, hanem a külföldi forrásait is. Éppen ezért ez a szintézis nem csupán a szépirodai stílusfejlődési tendenciákat követi nyomon, hanem vázlatos képet nyújt a hazai és külföldi szépirodalom legnevesebb alkotóiról és alkotásairól, szinte azt is mondhatom, hogy a szépirodalom alkotói mellett a legtöbb periódusban megelevenednek a különböző művészetek is (képzőművészet, festészet stb.). A nagy fejlődési szakaszokon belül kisebb fejezetekben bemutatja a jellegzetes áramlatokat, és minden fejezetben vagy alfejezetben nagyszerűen tudja érzékeltetni a megszakítottságot és a folyamatosságot, azt a fejlődési jellegzetességet, amit találóan a megtartva-meghaladás elvének szoktunk nevezni.

Szeretném külön felhívni középiskolai tanár kollégáink figyelmét ennek a könyvnek az anyanyelvi oktatásban, a nemzeti önbecsülésben betöltött szerepére. A diák kezébe adva ezt a könyvet, az érdeklődő ifjú nemzedék megtalálja egy szépirodalmi műben azt a szépséget és értéket, mely másként esetleg elkerülné a figyelmét. A diákok közül sokan esetleg csak sznobizmusból beszélnek főleg a legújabb szépirodalmi alkotások nagyszerűségéről (lásd az avantgárd vagy a posztmodern alkotásokat – szuper jó, baromi jó), de ha megkérdezed, mi benne a szuper, mi benne a baromi jó, esetleg olyan válaszokat kapsz, mint az a paraszt néni, aki megkérdezte a templomból jövő szomszédasszonyától, miről prédikált a plébános úr, és ő kb. ezt válaszolta: nem tudom, mit mondott a plébános úr, de azt tudom, nagyon szép volt. Nos, SZABÓ ZOLTÁN könyve ismerete alapján meggyőződéssel állíthatom, a kérdésre ennél kimerítőbb választ tudna adni az olvasó, aki fáradságot nem kímélve, elolvassa ezt a nagyszerű alkotást.

Minden fejezetet és alfejezetet gazdag szakirodalmi jegyzék kísér, a névmutató is fogódzót nyújt a tájékozódásban.

E hosszúra nyúlt „tartalom-ismertetést” csak azzal zárhatom: ritka élményben lesz része annak, aki ezt a könyvet kézbe veszi és elolvassa, mert a szakma neves képviselője és művelője olyan területre kalauzolja olvasóját, amelyet eddig esetleg csak részleteiben és nem nagy összefüggéseiben ismert.

Máté Jakab

Szikszaíne Nagy Irma: Leíró magyar szövegtan

Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 509 p.

Közel két évtized telt el NAGY FERENC *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.) című egyetemi jegyzetének megjelenése óta, míg elkészült egy új, az elmúlt évtizedek dinamikusan fejlődő szövegtani kutatásainak eredményeit összefoglaló, az oktatómunkát kiválóan segítő mű, amely a szerző, SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szándéka szerint „nem kutatóknak készült, hanem a jelenlegi és a jövőbenő magyartanároknak”. (16.)

A könyv címe (*Leíró magyar szövegtan*) a jó címhez méltóan már eligazít abban, hogy milyen megközelítésben olvashatunk a szövegről.

Leíró jellegével a mű a magyar nyelvtudományban honos tradícióhoz igazodik: a szövegtani kutatások eredményeinek leírását, rendszerbe foglalását, a szövegjellemzők számbavételét, osztályozását tartalmazza szinkron metszetben. A címben foglalt *magyar* egyrészt azt jelzi, hogy az ismertetett szövegsajátosságok főként a magyar nyelvű szövegekre érvényesek (jóllehet közülük sok univerzálisnak is tekinthető), másrészt magyar annyiban is, hogy – a célzott olvasói kört szem előtt tartva – a hivatkozott szövegtani munkák többnyire magyar szerzőktől valók, vagy magyar nyelven is hozzáférhetők. A címbéli *szövegtanból* arra következtethetünk, hogy alapvetően nyelvészeti megközelítésű összegzést vehet kézbe az olvasó, hiszen a tudományterületnek ez az elnevezése (a *-tan* utótag is erre utal) összhangban van a többi nyelvi szint megnevezésével, s ebben az értelemben a „szövegtan szerves kiegészítője azoknak a nyelvtudományi ágazatoknak, amelyek a szöveg elemi felépítőinek vizsgálatát tűzik ki célul.” (BENKŐ LORÁND: Elnöki megnyitó. In: SZATHMÁRI ISTVÁN – VÁRKONYI IMRE (szerk.): *A szövegtan az oktatásban és a kutatásban*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1979. 8.)

Valójában ennél sokkal tágabb, korszerűbb értelemben, a *textológia* (*szövegtudomány*) szinonimájaként használja SZIKSZAINÉ a szövegtant. Vagyis nem olyan diszciplínának tartja csupán, amelynek anyaga és tárgya a szöveg, hanem olyannak, amely a szöveggel kapcsolatos, azt befolyásoló-meghatározó, de a nyelven túlmutató jelenségekkel is foglalkozik: többek között a szöveg jelentésének, alkotásának, befogadásának, pragmatikai vonatkozásainak kérdéseivel is. Az ily módon értelmezett szövegtan keretében integrálja a szerző a nyelvészet és a szöveggel foglalkozó egyéb tudományterületek eredményeit.

Annak ellenére, hogy művét csupán „tájékoztató jellegű, vázlatos áttekintésnek” (15) szánta, a 17 nagy fejezetre tagolt, több mint 500 oldal terjedelmű munka már méreteivel is jól jelzi egyrészt a szerzőnek a textológiával kapcsolatos imponálóan széles körű tájékozottságát, másrészt a multidiszciplinárisra készülő szövegtani kutatások gazdagságát: a szöveg mint komplex egység megközelítésének sokféleségét, ezen eredmények széles alkalmazási lehetőségeit s a textológia lezáratlanságából adódó újabb perspektívákat is.

„Gondot okozott a könyv fejezetekre tagolása, mert a szövegpragmatika, -szemantika, -grammatika stb. között végtelenül nehéz meghúzni a határt, hiszen a szövegpragmatika mint az egyik legfontosabb szövegszint »felszívné« látszik a többit.” (16.) A szerzőnek erre az előszóbeli megjegyzésére azért érdemes odafigyelnünk, mert több ponton szembetűnő eltérés van a felsőoktatásban használatos eddigi egyetlen összefoglaló szö-

vegtani jegyzet (a már idézett NAGY FERENC műve) és SZIKSZAINÉ NAGY IRMA könyve között. Az ismertetésnek nem célja a két mű összevetése, hiszen a megjelenésük között eltelt 18 év már önmagában jelzi a szövegtan fejlődéséből szükségszerűen következő különbségeket, csupán arra szeretnék utalni, hogy a NAGY FERENC-i tagoláshoz (de utalhadtunk KIEFER FERENC korábbi tanulmányára (Szövegelmélet, szöveggrammatika, szövegvnyelvészet, *Nyr.* 103. 216-225), amelynek rendszerezését néhány középiskolai tankönyv, illetve főiskolai jegyzet szövegtani fejezete is átvette) szokott, és azt elfogadó magyartanárok bizonyos fogalmakat egészen más fejezetekben, más szövegszintekhez sorolva találunk meg, természetesen újabbakkal kiegészülve. Közülük csak néhányat említve: a „hagyományos” magyar szövegtanban a szöveggrammatikai szintnél tárgyalt *deixis*, *aktuális mondattagolás* és *szórend* vizsgálata átkerült a szövegpragmatikába. Az *előfeltevés* nemcsak hogy kikerült a szöveggrammatikából, hanem kettős jellegének megfelelően mind a szemantikai, mind a pragmatikai fejezetben helyet kapott. A *mellérendelő kötőszók* szövegkohéziós szerepét SZIKSZAINÉ nem grammatikai, hanem szemantikai-logikai természetűnek tartja, így tárgyalására a szövegszemantika keretében kerül sor. A *cím*, a *fókusz*- és *tételmondat* funkciójának tisztázása „hagyományosan” a szöveg szerkezete című fejezetben található. SZIKSZAINÉ ezeket a szövegszervező tényezőket a szövegjelentés összetevőiként a szövegszemantikában tárgyalja.

Ezek az „átrendeződések” jól érzékeltetik egyrészt a szövegtani kutatások elmélyültebbé válását, másrészt – mivel az egyes kutatók rendszerezése között még mindig jelentős eltérés van – jelzik is a textológia lezáratlanságát, sok kérdésének kidolgozatlanságát.

Egyes szövegjellemzők besorolása abból a szempontból is újszerű, hogy más-más aspektusból megvilágítva több fejezet is tárgyalja funkciójukat. A *témát* például nemcsak szövegszemantikai oldalról, hanem a legfőbb szövegalkotási elv, az egység felől is bemutatja. Az *utalás* nemcsak a grammatikai szintű összetartó erő egyik tényezőjeként, hanem a folytonosság mint szövegtípus szabály eszközeként is megjelenik, bizonyítva az elem egyidejűleg betöltött többféle funkcióját.

Egy ilyen széles területet átfogó könyv írásakor, amely a szerteágazó ismeretanyag átgondolt rendszerezését igényli, nemcsak a fogalmak, egyes szövegjellemzők, hanem egy-egy résztema besorolása is mérlegelést igényel. Csak egyetlen példával érzékeltetem ezt a nehézséget.

A *dialogus (párbeszéd)* kérdésköre számos pragmatikai vonatkozást vet fel. LEVINSON például a pragmatika egyik fő területének tartja a társalgáselemzést (LEVINSON, C.: *Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983.), amely a társalgásnak mint dialogusból építkező szövegműfajnak a nagyrészt ösztönösen alkalmazott szabályrendszerét kívánja explicitté tenni. De vizsgálható a párbeszéd a beszédaktusok felől is, részét képezheti továbbá a szövegtipológiának, s mivel a párbeszéd legalább két személy (vagyis különböző szövegalkotók) megszólalását foglalja egybe, a szövegtípus szempontja sem mellőzhető. Megemlíthetjük még a szövegstilisztika illetékességét is, hiszen a társalgási stílus – sajátos nyelvhasználatából adódóan – külön stílusréteget alkot.

SZIKSZAINÉ – a választás kényszerét ki nem kerülhetően – végül is (eltérő hangsúllyal) a fenti vonatkozások mindegyikét érinti, de alapvetően a szövegtipológia, illetve az intertextuális kohézió kapcsán. Az ő rendszerezésében így kerül helyére a párbeszéd résztemája.

A már hagyományosan ismert szövegtani fejezeteken (*A szövegtan tárgya, célja, ágai, helye a tudományok rendszerében; A szöveg fogalma; A szöveggrammatika; A szövegszemantika; A szövegstilisztika, A szöveg szerkezete; Szövegtypológia*) túl a szövegtani kutatások irányainak és eredményeinek megfelelően több új témával bővült a könyv. Így részletesen foglalkozik a textualitás kérdéseivel, a szövegtypológiától elkülönítve tárgyalta elhangzó, írott és multimediális szöveggel, a szövegpragmatikával, a szövegek közötti összefüggéssel, a szövegalkotás és -befogadás kérdéseivel, valamint a textológiai szempontú szövegelemzéssel.

A szövegsajátosságok sokoldalú, illetve különböző szövegtani felfogás szerinti megközelítése segít az adott jelenség komplex megítélésében, de egyben terminológiai tarkaságot is eredményez. Ez utóbbi kezelése nem könnyű feladat elé állítja a szerzőt, aki a tanulhatóság érdekében pontosan tisztázza az egyes fogalmak jelentését, a rokon (például *implikáció/implikatura, parafrázis/perifrázis*) vagy ellentétes (például *globális kohézió/lineáris kohézió, téma/réma*) fogalmak egymáshoz való viszonyát, ugyanazon terminusnak a különböző felfogások szerinti eltérő jelentését (például *kontextus, előfeltevés*), vagy ugyanazon jelenség eltérő terminológiával történő jelölését (például *szoros pár / szomszédsági pár, metatextualitás/transztextualitás*). Szükség szerint azt is jelzi, ha egy műszó valamely kutató sajátos terminus technicusa (például: PETŐFI S. JÁNOS: *kotextus*, SEARLE: *deklaratívák*, AUSTIN: *lokúció*, GRICE: *relevancia*).

Az eligazodást könnyíti meg az egyes fejezetek végén található *Alapfogalmak és fontos kifejezések* című felsorolás, valamint a könyv végén ezek összegzése, rövid definícióval is kiegészítve a *Textológiai fogalomtárban*. Az utóbbi – remek utalásaival – különösen nagy segítséget nyújt a textológia nem egységes jellegéből adódó műszóhasználati különbségek tisztázásához.

A szerző – állítása szerint – csupán áttekintést kíván adni a textológia jelenlegi helyzetéről, s nem még egy új felfogást konstruálni a már meglévők mellé (15). Ez azonban nem jelenti azt, hogy ő maga ne foglalna állást jó néhány kérdésben, ne érvelne valamely nézet jogosultsága mellett, vagy ne utalna egyes felfogások hiányosságaira. Fogalomhasználatában, vagy ahogy az egyes szövegszinteket tárgyalja, körvonalazódik a maga saját álláspontja. Hogy csak egyet emeljünk ki a sok közül: a kohézió / koherencia szinonimaként való használata bevett dolog a textológusok többségénél. SZIKSZAINÉ – bár utal erre – következetesen a *kohézió* (mint a szemantikai természetű szövegösszetartó erő), *koherencia* (a szöveg pragmatikai jellegű összefüggése) és *konnexitás* (a szöveg mondatainak grammatikai kapcsoltsága) hármasát használja.

A könyv áttekintő jellege és a szerző egyéni állásfoglalása ügyesen oldódik fel (kell hogy feloldódjék a tanulhatóság érdekében) például olyan alapfogalom tárgyalásakor, mint a *szöveg*. Több, ismert textológus definíciójának felsorakoztatását követően egy saját definícióban foglalja össze azokat a közös sajátosságokat, amelyek a szöveg mibenlétének általánosan elfogadott kritériumai. Általában ugyanezt, a saját álláspontot is tükröző összegzést fogalmazza meg a fejezet végi összefoglalások.

Szólni kell a könyv felépítéséről és tipográfiájáról is, hiszen mindkettő a rendkívül szerteágazó téma áttekinthetőségét szolgálja.

Az egyes fejezetek vázlattal indulnak, ezt követi a jól (számozással is) tagolt, sokféle betűtípussal élő kifejtő rész, melyhez sok-sok igényesen kiválasztott, változatos mű-

fajú és stílusú példaszöveg illeszkedik. Zárásként összefoglalás, fogalom- és kifejezésjegyzék, (esetleg) vitakérdés, valamint az adott fejezet témáját érintő szakirodalmi jegyzék áll.

A könyv végén az összesített szakirodalom, a (vissza)keresést segítő *Név és tárgymutató*, valamint a már említett *Textológiai fogalomtár* található.

Ötletes újdonsága a könyvnek az, ahogy az egyes szövegsajátosságokat egyetlen műalkotás (Juhász Gyula: Anna örök) elemzéséhez kötvé is bemutatja. A vers textológiai elemzése először az egyes fejezetek végén, azok témájához igazodva, az adott szempontra fókuszálva jelenik meg, majd a könyv végén összegezve, komplexen *A textológiai műelemzés* című fejezetben. Ezzel a megoldással – s természetesen a mű egészen végigvonuló, az elméleti részeket gazdagon kiegészítő egyéb szövegek elemzésével is – példát mutat egyben a szövegtani ismeretek gyakorlati alkalmazására is.

Oktató és hallgató egyaránt nagyon várta ezt a könyvet, amely a modern nyelvészet elmúlt időszakának egyik legtermékenyebb, sok irányba elágazó területének, a textológiának a kutatási eredményeit foglalja sikeresen rendszerbe.

E korszerű (tan)könyv a gyakorló magyartanárnak nemcsak a nyelvtanórák szövegtani fejezeteinek tanításához nyújt kiegészítő friss ismereteket, hanem hozzásegít – többek között – egy korszerűbb fogalmazástanításhoz és műelemzéshez.

A főiskolai és egyetemi hallgatónak pedig úgy ad szövegtani alapot, hogy problémafelvetéseivel, vitakérdéseivel, szakirodalmi eligazításaival az érdeklődőt egyben a további (önálló) elmélyülés irányába orientálja.

Albertné Herbszt Mária

Fehér Erzsébet: A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat

Nyelvtudományi Értekezések 147. sz.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 84 p.

Értekezésében a hazai – szűkebb értelemben vett – nyelvészeti szövegkutatások alig több mint két évtizedes történetéről, általános kérdéseiről és fő irányairól nyújt reflexív-értelmező áttekintést FEHÉR ERZSÉBET – jószerével elsőként a magyar szakirodalomban. A dolgozat a történeti és a tematikus nézőpont szerves egységében mutatja be a magyar szövegnyelvészet kialakulásának körülményeit, fejlődésének folyamatát, illetőleg azokat a területeket és témaköröket, amelyek mélyreható változásokat idéztek elő a magyar nyelvészeti gondolkodásban, s ezáltal lehetővé, illetőleg szükségessé vált a szövegnyelvészeti vizsgálódások szaktudományos jellegének megalapozása, feladatrendszerének kijelölése is.

1.1. Az „Elméleti viták és a szövegkutatás kezdetei a magyar nyelvészetben” című első fejezet (11-28) az elméleti-módszertani viták közegében vázolja fel a hazai szövegkutatások kibontakozásának nagyjából az 1960 – 70-es évek fordulójáig tartó periódusát. Arra a kérdésre keres választ, hogy a háború utáni ellentmondásos, ideológiai-politikai előítéletekkel, burkolt vagy nyílt preferenciákkal terhelt időszakban történtek-e lépések, és ha igen, milyen jelleggel, egyrészt a „nyelvhasználat elméleti megalapozása irányában”, másrészt a „mondat nyelvészetétől a szöveg nyelvészete felé” (12). Válaszait A III.

Országos Magyar Nyelvészkongresszus (1954.), az 1961-es elméleti eszmecsere, az 1973 – 74-es strukturalizmusvita és A Magyar Nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusa (1977.) motivikusan rokon témaköreinek alapos elemzéséből bontja ki FEHÉR ERZSÉBET, majd három korai szövegmodellt mutat be.

1.1.1. A strukturalista orientációk ideológiai elmarasztalásának jegyében megrendezett 1954-es nyelvészkongresszus anyagából ELEKFI LÁSZLÓ hozzászólásának a beszédaktus értelmezésére vonatkozó megállapításait emeli ki a szerző. A beszédaktus – idézi ELEKFI – „azokat a mozzanatokat foglalja magában, amelyek a nyelvi eszközök használatát a konkrét beszédhelyzettel, illetve az adott beszédhelyzetben a tárgyi valósággal összekötik. A beszédaktus elsősorban a beszédtevékenységet kíséri, de szerepe van a nyelvi mű létrejöttében és megértésében is, tehát magában foglalja a beszéd jelentéstani oldalát” (13). Mai szemmel nem nehéz összefüggést teremteni ELEKFI gondolatai és AUSTIN valamivel később kidolgozott elmélete között, különösen a jelentés pragmatikai meghatározottságát illetően, ami a szövegnyelvészet szempontjából is fontos felismerés.

1.1.2. A strukturális és matematikai metódusok bevezetéséről folytatott 1961-es vitát a technikai fejlesztés, mindenekelőtt a komputerizáció és az automatizálás igénye hívta életre. Minthogy ennek következtében előtérbe kerültek a nyelv formai aspektusai, illetőleg a nyelvtudomány formális irányzatai és az alkalmazott nyelvészet különböző ágai (például a számítógépes nyelvészet), úgy-ahogy sor kerülhetett a strukturalizmus ideológiamentesítésére is. S jóllehet kívülről irányított folyamatok szervezték az eszmecserét, mégiscsak hozzájárult »az elméleti nyitás«-hoz. A vitaanyagból MARTINKÓ ANDRÁS és PÉTER MIHÁLY (szövegnyelvészeti érdekű, így például az aktuális mondattagolás szöveg-szervező szerepét érintő) hozzászólásaira hivatkozik a szerző, illetőleg SZÉPE GYÖRGY tájékoztatójára, mely a modern nyelvészeti irányzatokról és interdiszciplináris kapcsolataikról nyújtott panorámkus képet.

1.1.3. Az 1972-ben újraeredő strukturalizmusvitát HERMAN JÓZSEF és SZÉPE GYÖRGY vitaindító, illetőleg vitazáró tanulmánya (HERMAN – SZÉPE: 1973. és 1974.) reprezentálja a kötetben.

1.1.4. Ilyen előzmények után programszerűen a 70-es években jelenik meg a szövegkutatás a magyar nyelvtudományban. Az 1977-es nyelvészkongresszuson már a bemutatott, „egymástól koncepcionálisan, illetve elméletileg eltérő grammatikák mindegyike számol a mondat határain túlmutató nyelvi jelenségekkel, vagyis a szöveg grammatikai aspektusaival” (17). RÁCZ ENDRE nyelvtana például a koreferenciával, az anaforával, a pronominalizációval, az egyeztetéssel, az ellipszissel stb. Az általa vázolt ’grammatikai szövegmodell’ hatását mutatja NAGY FERENC *Bevezetése* is. TEMESI MIHÁLY a szöveg szemantikai és a pragmatikai aspektusa mellett érvel, RADICS KATALIN „A mondat, illetve a szöveg szerveződése közötti különbséget abban látja, hogy míg az előbbi egészében »nyelvi konvenciók által szervezett alakulat«, az utóbbi csak részben az” (17). – A dokumentumok körültekintő elemzése alapján FEHÉR ERZSÉBET arra a következtetésre jut, hogy a „szöveg vizsgálata (...) szükségyszerűen járt együtt a nyelvészet tárgykörének újraértelmezésével”, illetőleg hogy a „szöveg mint a nyelvészeti kutatás tárgya jelentősen hozzájárult új elméleti kérdések felvetéséhez a nyelvtudományban” (18).

1.2. A szöveg mibenlétére vonatkozó felfogások közül először a hazai szakirodalomban is a konstrukcionális (vagyis a szöveget mondatok sorozataként értelmező) megközelítés jelentkezik, jóllehet már a 60-as években megjelenik a funkcionális (a szöveg kommunikatív funkciójából kiinduló) szemlélet is.

1.2.1. Konstrukcionális megközelítés tükröződik H. MOLNÁR ILONA egyik korabeli tanulmányában (H. MOLNÁR: 1956.). Ebben egy szintaktikai jelenség vizsgálata során a szöveg több olyan sajátosságára figyel föl H. MOLNÁR (kohézió, koherencia, makroszerkezeti egységek, tematikus szerveződés stb.), amelyeket a későbbi kutatások (DEME LÁSZLÓ, PÉTER MIHÁLY és mások eredményei) lényegében igazoltak.

1.2.2. DEME LÁSZLÓ funkcionális szemléletű metodológiája, mely az első és napjainkban is produktív irányzata a hazai szövegkutatásoknak, az 1960-as évek közepe táján bontakozik ki oly módon, hogy DEME a közlés legmagasabb egységéként kezelt beszédműből indulva ki, analitikusan közelíti meg az alapegységként értelmezett aktuális mondatok szerkezeti sajátosságait és kapcsolatait, ezek analíziséből pedig a beszédmű szerveződési mintázatára vonatkozó eredményekhez jut.

A beszédművek, beszédesemények tanulmányozásától BERRÁR JOLÁN ugyanakkor a mondat rendszervonatkozásaival kapcsolatos eredményekre számít (BERRÁR: 1963.). Törekvéseikben végső soron a langue-lingvisztika és a kommunikáció irányultságú nyelvészet dichotómiája jut kifejezésre, annak felismerése, hogy „a nyelvészet csupán kettős szemlélettel: rendszerben és folyamatban egyszerre gondolkodva tudja megoldani soron következő feladatait” (21). Az aktuális mondat perspektíváját képviselő beszédegységet az amerikai strukturalisták (L. BLOOMFIELD, Z. S. HARRIS) nyomán a nyilatkozat (utterance) terminussal nevezi meg BERRÁR. S minthogy a nyilatkozat a kommunikáció része, funkcionális kritériumok alapján határozandó meg aktusként is (megnyilatkozás) meg produktumként is (nyilatkozat). (Lásd még PÉTER: 1986.)

A megnyilatkozás maximális egysége DEMÉNél a beszédmű. Minimális egység a mondat: a langue felől rendszer-, a kommunikáció oldaláról szövegmondat. Az utóbbit a kommunikatív funkció(k), a kontextusfüggőség és a konstrukcionális jegyek specifikálják. A funkcionális pozíciót a mondategész (közlési alapegység), a konstrukcionálisat az (egy predikatív viszonyt tartalmazó) mondategység képviseli. A mondategész konstrukcionális relációira a megszerkesztettség és a beszerkesztettség függvényszerű kapcsolatával utal DEME. A beszédmű vertikumát szorosabb szemantikai-logikai kapcsolódású egységek, tömbök dominálják, ilyenformán a „tömb a szövegszerveződés konstrukciós formája” (24). A tömbösödés kérdése később a szöveg bekezdésstruktúráinak, illetőleg témaszerkezetének vizsgálatához vezet (lásd BÉKÉSI: 1982., vö. 24). DEME LÁSZLÓ korabeli – az 1960-as évek közepétől az 1970-es évek közepéig keletkezett – munkái a mondatnyelvészettől a szövegnyelvészetig vezető út állomásainak tekinthetők, állapítja meg FEHÉR ERZSÉBET (24), majd összehasonlítja DEME és a forrásirányzatok (az amerikai deskriptivista iskola, a prágai strukturalizmus stb.) eredményeit.

1.2.3. A harmadik kezdeményezés a vizsgált időszakban a KANYÓ ZOLTÁN vezette szegedi germanista irodalmárok körében fejlődött ki. KANYÓ komplex: generatív, pragmatikai, művészetszemiotikai alapozású megközelítésével az úgynevezett egyszerű formák (német közmondások) vizsgálatától a szövegfajták általános pragmatikai és szociokulturális meghatározottságainak aspektusaihoz jut el.

Az eddig vázolt út FEHÉR ERZSÉBET szavaival „a mondatok lineáris kapcsolatából adódó nem lineáris jelenségek vizsgálatától a szövegnek mint kommunikációs egységnek értelmezésén át a szövegtípusnak mint szociokulturális eredetű, pragmatikai feltételek által meghatározott kognitív struktúrának a felismeréséig vezet” (28).

2.1. „A nyelvészeti szövegkutatás tudományrendszertani helye és elméleti alapjai” című második fejezet (29-58) – imponálóan gazdag forrásanyag felhasználásával – az »elméleti nyitás« újabb, nagyjából az 1970-es évek elején kezdődő szakaszát tekinti át. – A kommunikációs nyelvészet hazai recepciójának, illetőleg a pragmatikus módszerek elterjedésének bemutatása feltételezi a szövegnyelvészeti kutatások interdiszciplináris keretének körvonalazását, vagy legalább azoknak a kritériumoknak a számbavételét, amelyek alapján ez a keret kijelölhető. Ilyen kritériumok lehetnek: a szövegkutatás tárgytartománya, célkitűzései, az alkalmazott metodológiák produktivitása és persze a gyakorlat. A szövegnyelvészet diszciplínakörnyezetét alkotó (rendszerint angol és amerikai eredetű) elméletek – szemiotika, pragmatika, beszédaktus-elmélet, interakcióelmélet – recepcióját nem annyira a hazai szövegkutatás, mint inkább a generatív grammatika, a tömegkommunikáció elvárásrendszere, az irodalomelmélet és a stilisztika egyengette (vö. 31 kk.).

2.1.1. A szemiotika hazai recepciója az 1960-as évek második felében kezdődött, elsődlegesen nem primer források, hanem a JURIJ LOTMAN vezette tartui szemiotikai iskola, majd a francia szemiológusok (ROLAND BARTHES, JULIA KRISZTEVA és mások) eredményei alapján. LOTMAN művészetszemiotikai munkásságának, főként szövegszemléletének („a 'szöveg' bármely »jelnyelven« folyó kommunikáció egy aktusának eredménye”, 34) hatása érezhető HORÁNYI ÖZSÉB, TERESTYÉNI TAMÁS és PETŐFI S. JÁNOS munkáiban. A francia szemiológusok koncepciója az analitikus nyelvfilozófiára és a neo-avantgárd irodalmi gyakorlatra megy vissza. Felfogásuk szerint a jelentés „az értelmezés függvénye; állandó változékonyságának eredője a szöveg (a mindig többértelmű szöveg)” (34). A szemiózis hasonló módon „kiterjesztett értelmezése jellemzi a hazai szövegkutatás PETŐFI S. JÁNOS vezetésével 1990 óta Szegeden működő szemiotikai textológiai irányát” (35).

E recepció folyamatát egyfelől a pragmatika önállósodása, másfelől a szemiotikai inspirációjú témák bemutatásának igényével követi nyomon FEHÉR ERZSÉBET. A forrásanyaghoz, illetőleg a felhasznált művekhez (KANYÓ ZOLTÁN: 1972., CSÚRI KÁROLY – MASÁT ANDRÁS: 1982., VOIGT VILMOS: 1972. stb.) fűzött kommentárokból árnyalt és meggyőző kép tárul az olvasó elé többek között: a kételemű lingvisztikai jelfelfogás háromelemű (jelölő – jelölt – jelhasználó) relációvá való szélesedéséről (a szintaxis, a szemantika és a pragmatika CHARLES MORRISTÓL a 30-as években kidolgozott kölcsönviszonyáról); a jelhordozó, a jelalak, a jelentés, a denotátum és a jelhasználó elkülönítéséről; a század elején CHARLES PIERCE által kidolgozott jeltipológiáról (ikon, index, szimbólum); a szemiotika rendszertani státusáról stb. Az irodalomszemiotika és a szövegnyelvészet párhuzamaira CSÚRI KÁROLY „lehetséges világ”-okkal operáló modelljének (CSÚRI: 1987. 7-40) analízisével világít rá, megállapítva, hogy az irodalomszemiotikai modell „megfeleltethető a legkorábbi magyar nyelvészeti szövegmodellnek: DEME LÁSZLÓ funkcionális szövegkoncepciójának is” (39).

2.1.2. Magyar nyelvű összefoglalás hiányában a nyelvészeti pragmatika főbb témaköreiről – deixis, társalgási implikaturák, előfeltevések, beszédaktusok, referencia, inter-

akciós stratégiák stb. – és célkitűzéseiről, valamint a pragmatika és a szövegelemzés kapcsolatáról a külföldi szakirodalom (elsősorban LEVINSON és YULE pragmatikáinak) alapján nyújt tájékoztatást az értekezés. A „pragmatikai fordulat” első szakaszáról és a pragmatika kidolgozásának menetéről KANYÓ ZOLTÁN számolt be elsőként (KANYÓ: 1972.). Az alfejezet KIEFER FERENCnek a pragmatika szerepkörére vonatkozó (az indexváltókkal, az interakciós komponenssel és a nyelven kívüli ismereteinkkel kapcsolatos) megállapításaival zárul (KIEFER: 1983.).

2.1.3. A beszédaktus-elmélet mint a pragmatika egyik domináns elmélete az 1970 – 80-as évek fordulóján – a generatív grammatika és az analitikus filozófia nyelvfelfogása közti ellentmondások elmélyülésének kontextusában – került a hazai kutatók érdeklődésének homlokterébe. Lingvisztikai interpretációja – inkább még mondatelméleti keretek közt – főleg jelentéstani kérdéseket vetett fel, elsősorban a nyelvi (szemantikai) és a használati (pragmatikai) jelentés elkülönítésének problematikáját. Elsőként RADICS KATALIN tekinti át (AUSTIN és SEARLE művei alapján) a beszédaktus-elmélet szemléletmódját, a cselekvésemélet nyelvészeti relevanciáját, a lokúciós és illokúciós jelentés kölcsönviszonyát, a cselekvésvérték kérdéseit stb. (RADICS: 1975.). Ezt követően két szöveggyűjtemény, majd PLÉH CSABA és RADICS KATALIN tanulmánya jelzi a magyar nyelvészet „pragmatikus fordulat”-át (PLÉH – RADICS: 1982.). E tanulmány a beszédaktus-elmélet lingvisztikai hozadékát összefoglalóan a következőképpen értékeli: „a) Megkerüli a jel fogalmát; a jel ábrázoló (kognitív) funkciója a konkrét beszédhelyzetben maga is beszédaktus-értékelő; b) Felismeri a jelentés rétegeltségét, és fogalmilag elkülöníti a rétegeket: a grammatikailag kifejtett szó szerinti (lokúciós), a logikai (propozíciós) és a sugallt beszédaktus (illokúciós) jelentést; c) A nyelvhasználatot mint társadalmi cselekvést értelmezi (...)” (46).

2.1.4. GRICE interakcióelméletének hazai recepciója hozzávetőlegesen egybeesett a beszédaktus-elméletével, s számos szemponttal gazdagította a nyelvhasználat, illetőleg a kommunikáció kutatását. Bemutatása TERESTYÉNI TAMÁS érdeme, aki később önálló szövegeleméleti koncepciót dolgozott ki felhasználásával. Az interakcióelmélet jelentőségét röviden így foglalhatni össze: a jelentés explicit és implicit, szemantikai és pragmatikai aspektusainak, a szándék és a jelentés kapcsolatának, valamint a kommunikáció intencionalitásának felismerése.

2.2. A „Milyen terjedelmű és típusú nyelvi egység a szövegvizsgálat tárgya” című alfejezetben (49-58) a nyelvészeti indíttatású szövevizsgálatok tárgyátartományának, objektumainak aspektusait tárgyalja FEHÉR ERZSÉBET, s három (egy konstrukcionális és két, különböző alapozású funkcionális) szövegfelfogás-típust mutat be.

2.2.1. KIEFER FERENC több tanulmányában is foglalkozik a mondat és a szöveg kapcsolatával, elsősorban a mellérendelés problematikájával összefüggésben. A generatív alapú szövegelemélet és/vagy szöveggrammatika létrehozására irányuló kísérletek bírálatától az alábbi következtetésekhez jut el KIEFER. A szöveg fogalmát illetően: „a) »A szöveg fogalma nem nyelvészeti fogalom, de vannak nyelvészeti aspektusai«; b) Fontos eleme a szövegkoherencia, ami nem tisztán nyelvészeti fogalom»; a szövegnyelvészet feladatait illetően pedig: „a) »A szövegkoherencia grammatikai mutatóinak vizsgálata« (...); b) »A szövegalkotás pragmatikai műveleteinek tisztázása« (...); c) »Az elemi dialógustípusok leírása« (...)” (52). (Vö. KIEFER: 1979. stb.) – Mind a szövegfogalommal,

mind a szövegnyelvészet feladataival kapcsolatban fontos adalékokat szolgáltat a pszicholingvisztika (lásd például PLÉH: 1980.).

2.2.2. DEME LÁSZLÓ közismert – funkcionális, adott kommunikációsituációra értelmezett – szövegmeghatározása 1979-ből származik, melynek definitív jegyeit a hazai pragmalingvisztikai szakirodalom alapján kommentálja FEHÉR ERZSÉBET (vö. 54). – A szöveg mibenlétének, pragmatikai és szociokulturális meghatározottságának tisztázásához jelentős eredményekkel járultak hozzá KOCSÁNY PIROSKA, ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA és mások kutatásai is (lásd például ALBERTNÉ: 1992.). „A bemutatott koncepciók alapján csupán valószínűsíthetjük – összegzi tárgyát a szerző –, a) hogy a pragmatikai megközelítés általánossá válik; b) hogy idővel el fog különülni egymástól a szöveg és a társalgás vizsgálata (...)” (58).

3.1. „A magyar nyelvészeti szövegkutatás irányai, tárgykörei” című harmadik fejezet (59-72) az 1970-es évek második felétől kibontakozó hazai szövegten irányait, illetőleg a szűkebben értelmezett szövegnyelvészeti kutatások főbb témáit, eredményeit tekinti át napjainkig. A szóban forgó irányok elkülönítésének kritériumai a következők: a szövegfogalom és a szövegfajta, a vizsgált aspektusok, a célok és a módszerek, a kutatás tárgyértelmezése és szerepköre, valamint a kutatási terület megnevezésével kapcsolatos terminológiai reflexiók és az interdiszciplináris kapcsolatok.

Ami a kutatási terület megnevezésére vonatkozó reflexiókat illeti, a hosszú ideig forgalomban lévő (BALÁZS JÁNOS által javasolt) „szövegten” terminus „használatát elmozdult egy kiterjesztett (nem csupán nyelvészeti tartalmú) értelmezés felé” (62). E szerint építkezik a szemiotikai szövegten extenzív koncepciója is, „amely a verbális és nem verbális (zenei, illusztrációs stb.) szövegek felépítését kívánja leírni ugyanazon elméleti keretben úgy, hogy figyelembe veszi mind a formális, mind a szemantikai, mind a pragmatikai aspektusait (PETŐFI – VASS: 1992. 178). Nyelvi szövegekre vonatkoztatva az elmélet két résztudományt foglal magában: a szöveg nyelvi vonatkozásaival foglalkozó ’szövegnyelvészetet’ és a világra vonatkozó ismeretekkel operáló ’szövegtenet’ (’textológiát’) (...)” (63). Következésképpen: „a szaktudományként értelmezett szövegnyelvészet a szövegkutatás önálló iránya, mivel tárgya, célkitűzése, módszere szükségszerűen eltér a szövegkutatás extenzív irányzataitól (...)”, továbbá „megfontolást igényel, hogy a terminológiai zavar elkerülése és a szemléleti, módszertani egyneműség fenntartása érdekében nem kellene-e a szövegkutatás újabb eredményeit figyelembe véve azoknak a kutatóknak a gyakorlatát követni, akik e tárgyat a kezdetektől fogva a nemzetközi szakirodalomban szokásos ’szövegnyelvészet’ műszóval jelölik (...)” (64).

3.2. A hazai szövegnyelvészeti kutatások az elmúlt húsz évben – főként a generatív grammatika szintaxisközpontúságának hatására – inkább a szöveg szerveződésére, a szövegen belüli kapcsolatok feltárására irányultak. E kapcsolatok megjelölésére kezdetben (T. A. van DIJK nyomán) a ’lineáris és globális kohézió’ terminus terjedt el, később a konnexió, a kohézió és a koherencia (a grammatikai, a szemantikai és a pragmatikai összefüggőségnek megfelelően).

3.2.1. BÉKÉSI IMRE funkcionális szemléletű, deduktív módszerű kutatásai DEME LÁSZLÓ eredményeiből kiindulva a szövegszerveződés tartalmi-logikai hálózatának feltárására összpontosultak. Kezdeti példaanyagát (napi hírek) később az argumentatív szö-

vegekre is kiterjesztette, s az oppozicionális konstrukciótípusok tanulmányozása révén jutott el a kettős szillogizmus fogalmához (lásd például BÉKESI: 1995.).

3.2.2. ANTAL LÁSZLÓ deskriptivista módszerekkel különböztet meg a szövegben független (szerkezetileg önálló) és (szerkezetileg) függő mondatokat (lásd ANTAL: 1979.). Ha az előbbieket töröljük, szétesik a szöveg. A független mondatok tehát kapcsoló szerepűek, tematikus pillérek, ami arra is utal, hogy a szövegszerveződés nem csupán nyelvi természetű. (DEME LÁSZLÓNÁL a szerkezetileg önálló mondatához hasonló funkciójű a 'tételmondat'.)

3.2.3. RÁCZ ENDRE a mondatok felől közelítve a szöveghez, a speciális szöveggrammatikai jelenségek feltérképezésére és rendszerbe foglalására vállalkozott (RÁCZ: 1992.). RÁCZ a determinációt, az anaforát és kataforát, az ellipszist, az egyeztetést, a konnektorokat, az igeidőket és módokat, a tematikus progressziót, az előfeltevéseket és az idézés formáit tekinti speciális konnektív elemeknek. „A felsorolt legtöbb jelenség kapcsoló szerepének tárgyalása a szövegnyelvészet legkidolgozottabb része a magyar szakirodalomban is” (69), állapítja meg FEHÉR ERZSÉBET, majd számba veszi az ezen a területen folyó vizsgálódások újabb fejleményeit (komplex, integratív megközelítésmód, az aktuális tagolás topik–fókusz szerkezetének aspektusai stb.).

3.2.4. A téma szövegszervező szerepének kutatása az előző megközelítésmódok egyfajta szintézisét képviseli. BÁNRÉTI ZOLTÁN „Az anaforikus főnévi csoport által referált tény és a szövegelőzménybeli kijelentések összevetésével meg tudta ragadni a téma (rész)elemeit a szövegszerveződés folyamatában” (70). Történeti példaanyagon hasonló vizsgálatokat végzett GALLASY MAGDOLNA, hangsúlyozva egyúttal a történeti dimenzió indokoltságát. A szövegtéma területén jelentős eredményeket hoztak DÁNIEL ÁGNES összehasonlító elemzései is.

3.2.5. Az áttekintés lekerekítésétől a szövegtani tematikájú folyóiratokat, periodikákat, gyűjteményes köteteket, összefoglaló munkákat (köztük az *Officina textologicát*, NAGY FERENC *Bevezetését*, BALÁZS JÁNOS retorikai indíttatású könyvét, SZIKSZAINÉ szövegтанát, TERESTYÉNI TAMÁS példa értékű téziseit, TOLCSANAI NAGY segédkönyvét stb.) veszi szemügyre a szerző. „A vázlatosan ismertetett szövegtani összefoglalások jelzik azt a tendenciát, ahogy a hazai szövegkutatás is eljutott a mondatból kiinduló szövegnyelvészeti koncepciótól a multidiszciplináris tárgyértelmezésig. Az újabb tanulmányokból ki-rajzolódnak a továbblépés fő irányai is egy átfogó, moduláris rendszerű metatudomány, illetve egy kommunikációs nyelvészeti (interdiszciplináris) szaktudomány felé” (72).

4. Az értekezés negyedik, „Összefoglalás és kitekintés” című része (73-75) néhány általános (többek között a nyelvészeti szövegkutatás jövőjére, feladataira vonatkozó) kérdésre kíván választ adni, egyrészt de BEAUGRANDE összefoglalója (de BEAUGRANDE: 1994.), másrészt a *Szemiotikai szövegtan* 5. kötete (PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 1992.) alapján. E helyütt de BEAUGRANDE tézisei közül lássunk néhányat:

- „a) A szövegnek nem csupán nyelvi, hanem kommunikációs egységként való értelmezése és ennek cselekvés-, megértés- és interakcióelméleti konzekvenciái;
- b) A tárgy tudományköziségének belátása;

- c) A tudomány folyamatos önreflexiójának szükségessége;
- d) A kutató által konstruált rövid példák helyett a természetes nyelvi adatok (beszédesemények és szövegek) elemzése;
- e) A nyilatkozategészből kiinduló (analitikus) és az összetevők felől közelítő (szintetikus) vizsgálati mód kellő egyensúlya;
- f) Annak belátása, hogy a szintaktikai, szemantikai, pragmatikai szintek szerinti vizsgálat nem lehet produktív;
- g) Annak a tapasztalatnak az általánosítása, hogy a szöveg elemzése csak többirányú megközelítéssel lehet eredményes, a redukció és a formalizálás nem adekvát módszer; a releváns vizsgálatnak figyelembe kell vennie az adott szöveg típusát is;
- h) A szövegnyelvészet szerteágazó irányainak összefogása és tudományos feladatainak ellátása nem nélkülözheti egy olyan koherens elméleti keret kidolgozását, amely egy átfogó kategória köré rendezve teremti meg az irányzatok szintézisét (...)” (74).

Befejezésül meg kívánom jegyezni, hogy FEHÉR ERZSÉBET jószerével egyedülálló tudománytörténeti áttekintése számos olyan szemponttal, tanulással és eredménnyel szolgál, amelyek új távlatokat nyit(hat)nak mind a szűkebb értelemben vett nyelvészeti, mind a kiterjesztett, tágabb keretben művelt szövegkutatások terepén, s így jelentősen javíthatják a különböző irányzatok, megközelítésmódok és diszciplínák együttműködésének, végső soron a szövegek vizsgálatának hatékonyságát.

Irodalomjegyzék

ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA:

- 1992. A társalgás néhány jellemzője és szabálya. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, JGYTF Kiadó, Szeged, 9-18.

ANTAL LÁSZLÓ:

- 1979. Szöveg, nyelv, tartalom. In: SZATHMÁRI ISTVÁN – VÁRKONYI IMRE (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. MNYTK. 154. 67-72.

R.-A. de BEAUGRANDE:

- 1994. Textlinguistics. In: R. E. ASCHER (ed.): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 9. Pergamon Press, Oxford, New York, Tokyo, 4575-4577.

BÉKESI IMRE:

- 1982. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (Magyar újsághíryanagy alapján)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1995. A kettős szillogizmus módszertani tanulságaiból. A megszorító ('elvárástörtlő' el-
lentét két alapformája). In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 183-190.

BERRÁR JOLÁN:

- 1963. A mondat formai ismertetőjegyei. In: TELEGDI ZSIGMOND – SZÉPE GYÖRGY (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 53-76.

- CSÚRI KÁROLY:
1987. *Lehetséges világok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- CSÚRI KÁROLY – MASÁT ANDRÁS:
1982. Jeleméleti tanulmányok – magyar nyelven. In: TELEGDI ZSIGMOND – SZÉPE GYÖRGY (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok, XIV.* 174-189.
- HERMAN JÓZSEF – SZÉPE GYÖRGY:
1973. A nyelvészeti strukturalizmus kérdéseiről. Újítás és hagyomány a nyelvtudományban. *Magyar Tudomány*, 1973. 240-244.
1974. A továbbfejlődés a nyelvészetben. *Magyar Tudomány*, 1974. 237-247.
- KANYÓ ZOLTÁN:
1972. A pragmatika a szemiotikában és a nyelvészetben. In: TELEGDI ZSIGMOND – SZÉPE GYÖRGY (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok, VIII.* 105-118.
- KIEFER FERENC:
1979. Szövegelmélet – szöveggrammatika – szövegnyelvészet, *Ny.* 103. 216-225.
1983. A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In: RÁCZ ENDRE – SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv szövegtana köréből*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- H. MOLNÁR ILONA:
1956. Kötőszóval kezdett önálló mondatok (Észrevételek a mondatok szerkezetére összefüggéseiről a de kötőszó kapcsán). In: *Pais-Emlékkönyv*, 1956. 230-234.
- PÉTER MIHÁLY:
1986. A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége. *MNy.* LXXXII. 1-10.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.):
1992. *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ:
1992. A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, JGYTF Kiadó, Szeged, 177-195.
- PLÉH CSABA:
1980. *A pszicholingvisztika horizontja*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PLÉH CSABA – RADICS KATALIN:
1982. Beszéddaktus-elmélet és kommunikációkutatás. In: TELEGDI ZSIGMOND – SZÉPE GYÖRGY (szerk.): *Általános nyelvészeti tanulmányok, XIV.* 87-108.
- RÁCZ ENDRE:
1992. *Mondatgrammatika és szöveggrammatika*. MTA Nyelvtudományi Intézete. *Linguistica Series C. Relationes* 6.
- RADICS KATALIN:
1975. Újabb irányzatok a generatív grammatikában. *NyK.* 445-479.
- SIKSZAINÉ NAGY IRMA:
1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR:
1994. *A szövegek világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- VOIGT VILMOS:
1972. *Bevezetés a szemiotikába*. Gondolat.

Vass László

1. Szaknyelvi szövegek

Schröder, Hartmut: Aspekte sozialwissenschaftlicher Fachtexte (Társadalomtudományi szakszövegek aspektusai)

Hamburg 1987. Papiere zur Textlinguistik / Papers in Textlinguistics, 60.
343 p.

HARTMUT SCHRÖDER könyve a Papiere zur Textlinguistik / Papers in Textlinguistics című sorozatban, annak 60. köteteként jelent meg. Ahogyan a cím is mutatja, vizsgálati tárgyát társadalomtudományi szakszövegek alkotják. Választását azzal indokolja a szerző, hogy nézete szerint a társadalomtudományok és általában a humán tudományok szakszövegei a szaknyelvi kutatások mindeddig mostohán kezelt területei voltak, szemben például a természet- és műszaki tudományok szakszövegeivel. Szükségesnek látja tehát, hogy a szaknyelvi kommunikáció ezen területét is megvizsgálja, speciálisan erre a területre kidolgozott modellje segítségével. Mindezt egy kevésbé elméleti, mint inkább gyakorlati, alkalmazás szempontú keretben és igénytel valósítja meg, munkája ugyanis a német mint idegen nyelv szak körüli tudományos párbeszéd keretébe illeszthető. Szakszövegei kutatásának kiindulópontja és ösztönzője tehát a szakmai idegennyelv-oktatás; célja, hogy dolgozatának eredményei a tananyagtervezés és a szakmai idegennyelv-oktatás gyakorlata számára felhasználhatók legyenek.

Szerkezetét tekintve a könyv három fejezetre és egy függelékre tagolódik, mely az elemzések korpuszát közli.

1. Az első fejezet célja az, hogy a szakszövegeket *pragmatikai* szempontok szerint vizsgálja meg. A szerző álláspontja szerint a társadalomtudományi szakszövegek elemzése csakis a társadalomtudomány nyelven kívüli komponenseinek bázisán lehetséges. Egyrészt mivel a nyelvi elemek kiválasztását jelentősen befolyásolják a nyelven kívüli jelenségek, melyek ismerete nélkül nem érthetők meg a szakszövegek; másrészt mivel a szakmai idegennyelv-oktatás szempontjából is indokolt a nyelven kívüli jelenségek alapulvétele, hisz csak ezeken keresztül lehet megközelíteni az adott tudományterületet. A témáról született néhány dolgozat többsége mégis megreked a lexika és a szintaxis elemzésénél, anélkül, hogy felfednék a nyelven kívüli komponenseket, pedig végső soron ezek határozzák meg az adott szöveg lexikáját és szintaktikai eszközeit.

A szövegelemzések előtt a szerző definiálja a társadalomtudományt, miközben kitér különféle gondolkodási és közlési struktúrákra, diskurzustípusokra, s utal arra, hogy a különféle kultúraspecifikus jegyeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Felvázolja a társadalomtudományok funkcióját, célját, különféle kutatási módszereit, s példaként ismerteti a Bielefeldi Egyetem társadalomtudományi stúdiumának tartalmát. A továbbiakban ír a társadalomtudományok alapvető paradigmáiról, azok sokféleségéről és kultúraspecifikus jegyeiről, majd hangsúlyozza, hogy a tipikusnak mondható társadalomtudományi diskurzusokat figyelembe kell venni a szakmai idegennyelv-oktatás didaktikai sajátosságainál is.

2. SCHRÖDER célja könyve második fejezetében az, hogy átfogó képet adjon a szaknyelv-kutatás történetéről, jelenlegi helyzetéről és eredményeiről úgy, hogy annak releváns kérdéseihez kidolgozza saját álláspontját. Ehhez első lépésben különféle véleményeket közöl a *szaknyelv-kutatás* fogalmáról, majd hangsúlyozza, hogy dolgozatában az

oly módon értelmezett szaknyelvkutatással kíván foglalkozni, mely az idegennyelv-oktatás kérdéseit elemzi, s a szövegeket nemcsak a nyelv lexikai és szintaktikai szintjén, hanem a szakmai idegennyelv-oktatás céljainak megfelelően szövegnyelvészeti és pragmatolingvisztikai szempontokból is vizsgálja.

Ami a szaknyelvkutatás múltját illeti, a témában írt gyűjteményes kötetek, folyóiratok, különféle publikációk, konferenciák felsorolásával kimutatja, hogy a szaknyelvkutatás az alkalmazott nyelvészetnek a 70-es évek kezdetétől gyorsan fejlődő, viszonylag önálló, igen gazdag szakirodalommal rendelkező ága. S hogy milyen eredményeket mondhat magáénak?

A „szaknyelv” terminus definiálására – ahogyan a felsorolt példákból látjuk – igen sok próbálkozás született. Ezek többsége azonban SCHRÖDER meggyőződése szerint túlzottan egyoldalú: csupán bizonyos aspektusait öleli fel a fogalomnak, és/vagy általánosító kijelentéseket tartalmaz. A szerző álláspontja szerint a szaknyelv lényegét tisztán elméletileg nem is lehet meghatározni, csakis interdiszciplináris megközelítéssel.

A dolgozat vizsgálati területének precíz meghatározásához több fogalom pár viszonyának, illetve több kérdéskörnek tisztázását látta szükségesnek.

(a) *Szaknyelv – tudományos nyelv.* A szaknyelvekre vonatkozóan a társadalomtudományok példáján megvilágítja a szerző, hogy egy tudományterület nemcsak egyetlen szaknyelvben realizálódik, hanem hogy a vertikális szinteződés, a horizontális tagolódás, a paradigmák, diskurzusok és ideolektusok bonyolult viszonya alapján számtalan variáció feltételezhető.

Kritikusan megállapítja, hogy éppen a tudományos szaknyelvekben, melyeknek kognitív és kommunikatív funkciót tulajdonítunk, a nyelven kívüli elemek fontos szerepet játszanak, a „szaknyelv” fogalom azonban mégis túlságosan a nyelvi elemeket helyezi a középpontba, s azt mint nyelvi rendszert fogja fel. Ezért SCHRÖDER bevezette a *szakkommunikáció* fogalmát, mely felöleli a nyelven kívüli kommunikációs elemeket is, s nem nyelvészeti rendszert jelöl, hanem a nyelv egy realizálódási formájára vonatkozik, amelyben a tartalom, a kommunikációs szituáció és a kommunikáció célja határozzák meg a nyelvi elemek kiválasztását.

(b) *Szaknyelv – köznyelv.* SCHRÖDERnek e fogalmak viszonyának tisztázására is ki kellett térnie, hiszen a társadalomtudományokban jelentős szerepet játszik a köznyelv.

Ha a szaknyelv definíciójáról írt kritikáját és a szakkommunikáció kifejezés bevezetését tartjuk szem előtt, nem tűnik meggyőzőnek a „szaknyelv – köznyelv” szembeállítás. Abból indul ki, hogy egyetlen szemiotikai összrendszer létezik, melynek elemei például a kommunikációs szándék szerint eltérő gyakorisággal szerepelnek a szakmai és a hétköznapi kommunikációban, illetve bizonyos elemek csak az egyik vagy csak a másik területen jelentkeznek. Továbbá nem ért egyet azzal, hogy a „szaknyelv – köznyelv” viszonyának meghatározását sokszor leszűkítik lexikális különbségek felvázolására, holott meggyőződése szerint a különbségek inkább szemantikai jellegűek, és a szöveg szintjén, valamint az argumentáció módjában jelentkeznek.

(c) *A szakkommunikáció tagolódása és rétegződése.* Ahhoz, hogy a szerző tovább szűkítse vizsgálati tárgyát, behatóbban foglalkozik a szakkommunikációval, mégpedig úgy, hogy egyfajta tipológiai rendszert állít fel a szakszövegek vizsgálatára. Ehhez igen

körültekintően többféle modellt is bemutat, köztük PETŐFI S. JÁNOS felsorolását a hat fő kommunikációs típusról, mely sok tekintetben modellje alapjául szolgál.

Saját modellje a szakkommunikációt először horizontálisan az egyes diszciplínák tartalmi szerint tagolja (például államtudomány, szociálpolitika, szociálpszichológia, újságírás), majd vertikálisan felosztja azt a kommunikációs szituáció alapján, ahol a különbségek a médiumból (írott – szóbeli), a kommunikáció helyéből (nyilvános – magán), a partnerek személyéből és a kommunikáció céljából adódnak.

Habár – SCHRÖDER véleménye szerint – modellje semmiképpen sem mondható teljesnek, lehetőséget ad arra, hogy vizsgálati tárgyát tovább pontosítsa: írott szakszövegekkel kíván foglalkozni a szakon belüli (*fachintern*) kommunikáció területéről.

A fejezet következő pontjában a szerző a kutatás újabb tendenciáira, új orientálódásra (*Neuorientierung*) hívja fel az olvasó figyelmét, melynek lényege a szónál és mondatnál nagyobb nyelvi egységekhez való fordulás, így tehát a hangsúly már a szakszövegnyelvészetre, a kommunikatív-funkcionális nyelvszemléletre, illetve a pragmalingvisztikára került. (SCHRÖDER könyvének megjelenése óta a tudomány további fejlődése alapján e sort kiegészíthetjük például az interkulturális szemlélet egyre növekvő szerepével – Sz. T.)

Miután a szerző bemutatja a *szakszövegnyelvészet* fejlődését, utal az idegennyelv-oktatással való kapcsolatára. A nyelvoktatásnak ugyanis az is feladata, hogy szövegstruktúráról ismereteket közvetítsen, ez pedig a szövegnyelvészet területe.

Figyelme ezután a szakmai kommunikáció központi fogalmára, a *szakszövegre* irányul, mely – úgy, mint maga a szöveg is – nehezen definiálható. Dolgozatában egyetlen explicit szövegdefiníciót sem vesz át, azok túlzottan általánosító és/vagy empirikus jellege miatt. A *szakszöveg* kapcsán csak kevés definíciókísérletet találunk. A szerző megnevez négy különösen fontos jellemzőt, anélkül, hogy saját szakszövegdefiníciót alkotna.

- (1) A szakszöveg olyan szöveg, melyet a szakmai kommunikáció egy bizonyos területéhez rendelhetünk hozzá, és ezen a területen eszköze és eredménye is a kommunikációnak.
- (2) A szakszöveg egy bizonyos szakmai specializálódási fokot jelez.
- (3) A szakszövegben (szemben például az irodalmi szövegekkel) különös jelentőségű a tartalmi szint.
- (4) A szakszöveg nyelvi eszközei a mindenkori kommunikáció céljának megfelelően a nyelvi eszközök összességéből származnak, funkcionális viszonyban állva a kommunikáció céljával.

Ezek a pontok is jelzik, hogy a „szakszöveg” fogalma tisztán nyelvészetileg nem közelíthető meg, sőt az egyetlen biztos alapot annak eldöntésére, hogy egy szöveg szakszöveg-e, a nyelven kívüli kritériumok teremtik meg.

Az előbbieken felvázolt gondolatok alapján kimondhatjuk, hogy a szakkommunikációban számtalan nyelven kívüli jelenség is szerepet játszik, amelyeket egy kommunikatív orientálódású szövegnyelvészet sem tud megfelelően feldolgozni. Ehhez már *pragmalingvisztikai* megközelítés is szükséges. SCHRÖDER a szaknyelv kutatás jövőjét abban a fejlődésben látja, mely a szövegtől a kommunikációs szituációhoz és a tartalomhoz, a szakszövegnyelvészettől pedig a szakszövegpragmatikához vezet.

3. Mindenfajta szövegelemzés sikerének feltétele egy megfelelő korpusz kijelölése, ami természetesen – a számtalan diszciplína, s ezeken belül a sokféle paradigma és „iskola” létezése miatt – nem lehet reprezentatív a társadalomtudomány egész területén. A szerző tisztán pragmatikai kritériumok szerint – azaz az idegennyelv-oktatás gyakorlatát szem előtt tartva – hét finn társadalomtudós segítségével állította össze a dolgozat függelékében olvasható vizsgálati anyagot. A javasolt 120 szövegből 17-et választott ki, melyek egy része szakemberek szakmai kommunikációját teremti meg: például tudományos monográfiák, periodikában megjelent tudományos írások, kutatási beszámolók, illetve recenziók; másik csoportjuk pedig szorosabban kapcsolódik az oktatáshoz: ezt tankönyvi részletek, szótárcikkek, kézikönyvben megjelent írások alkotják.

Könyvének harmadik fejezetében a szerző elemzi a kiválasztott szövegeket az általa kidolgozott modell segítségével, melynek elméleti háttereként bemutatja a szövegelemzés különféle, számára releváns módszereit (szövegnyelvészet, kommunikáció-nyelvészet, a szaknyelvkutatás szövegelemzése).

SCHRÖDER a szövegek elemzését három lépésben valósítja meg.

(a) *A szakszövegek diskurzusstruktúráinak meghatározása.* Definíciójában a diskurzus az a jellemző mód, ahogy egy tudományos diszciplínában a tudomány tárgyról kommunikálnak. Egy ábrán szemléltetve és részletesen interpretálva, bemutatja azokat az állandóan egymásra ható faktorokat, melyek meghatározzák egy szöveg struktúráját. Rámutat arra, hogy a szövegstruktúra egyrészt a szerző szövegalkotásának eredménye, melyet aztán a recipiens aktualizál; majd hangsúlyozza az adott történelmi háttér jelentőségét, s utal a szöveg tartalmi (*Inhalts-*), formai (*Form-*) és nyelvi szintjére (*Sprachebene*).

Előrebocsátja, hogy modelljével a szövegelemzésnek csupán egyik lehetséges útját mutatja meg, továbbá hogy az bizonyos módosítások nélkül nem használható bármely szakszöveg elemzéséhez.

Modelljének lényege az, hogy a szövegelemzést a szöveg extralingvisztikai és pragmatikai faktorainak vizsgálatával kezdi, majd megvizsgálja az adott szöveg három szintjét: egy teljes szöveg (például könyv vagy dolgozat) teljes struktúráját, a fejezetet (*Ab-schnitt*) és a bekezdést (*Absatz*).

A három szint felosztásának módszertani oka az, hogy az idegennyelv-oktatásban ritkán dolgozunk fel teljes „nagy” szövegeket, többnyire csak azok egy részét: fejezetét vagy bekezdését.

Vizsgálatának eredményeit értékeli szövegfajták szerint, s általános érvénnyel is: például néhány szövegrészletet (kiszakítva a kontextusából) az idegennyelv-oktatásban nem tart megfelelőnek; továbbá bemutatja, hogy a didaktikailag alkalmas szövegek tartalmi és nyelvi nehézségük alapján – a háttérinformációk rövid ismertetésével – hová építhetők be a tananyagba. A fejezet végén visszatér a korábban feltett kérdésekhez, és kimondja következtetését, miszerint nem állapítható meg egyértelmű megfelelés az adott kultúra és a szövegstruktúra között. Eredményei azt mutatják, hogy a tényállások (*Sach-verhalte*), a paradigmák és a kommunikációs folyamat (sőt egyéb szubjektív faktorok is) együttesen határozzák meg a diskurzust.

Modelljét alkalmasnak nevezi céljai eléréséhez, de hogy kutatási eredményei a szakmai idegennyelv-oktatás gyakorlatában is felhasználhatók legyenek, meg kell vizs-

gálnia a nyelvi elemeket is, melyek révén a diskurzusok megvalósulnak. Így tér rá szövegvizsgálatának második lépcsőjére.

(b) *Grammatikai – szintaktikai elemzés*. Kutatásához ezen fázisban azt a módszert választotta, hogy a társadalomtudományi szövegekben különösen gyakran előforduló nyelvi elemekből indul ki, s kutatja azok funkcióját, azaz, hogy mely kommunikációs folyamat realizálódik általuk. Eredményei közül a következőket emelném ki.

- (1) Természettudományi és műszaki szakszövegekkel összevetve, a társadalomtudományi szakszövegekben néhány nyelvi elemnek eltérő gyakoriságát (például kevesebb passzív szerkezetet), illetve más funkcióját (például a Konjunktiv II. esetében) tapasztalta. A szintaxis területén többnyire megegyezéseket talált: gyakori főnevesítést, az egyszerű mondatok dominanciáját.
- (2) A szövegfajta, a kommunikációs szituáció, a tematika különbözősége szerint a vizsgált szövegek között is jelentős eltéréseket fedezett fel, például ami a mondatok hosszúságát, vagy a használt igeidőt illeti.
- (3) A szakmai idegennyelv-oktatás szempontjából is fontos az az összefoglaló megállapítása, miszerint a grammatikai-szintaktikai eszközök, valamint az általuk betöltött funkciók között nem mutatható ki egyértelmű megfelelés.

A hiányosságok ellenére is profitálhat az idegennyelv-oktatás és a tankönyvírás a kimutatott eredményekből: például feltárhatjuk egy szöveg jellegzetességeit, ha egy nyelvi elem átlagos előfordulási gyakoriságából indulunk ki, s azt összevetjük a szövegben tapasztalttal.

(c) *A szakszövegek szókincsének vizsgálata*. SCHRÖDER nem azt a célt tűzte ki maga elé, hogy szisztematikusan elemezze a társadalomtudományok szókincsét, hanem (a) rá akar mutatni a szakszókincs sajátos problematikájára, s (b) szemléltetni kívánja, mely lexikai eszközökkel realizálódnak az egyes kommunikációs eljárások (*Kommunikationsverfahren*). Mivel a társadalomtudományi szakszövegek és a köznyelv szókincse között jelentős kapcsolat tapasztalható, igen érdekesnek, de nehéznek is tűnik a korpusz lexikai vizsgálata. Az idegennyelv-oktatás szempontjából azzal támasztja alá elemzésének fontosságát, hogy mivel a nyelvet tartalom nélkül nem lehet oktatni, a hatékonyság érdekében fontos, hogy a hallgatók a szakszavak fajtájáról és struktúrájáról is ismereteket szerezzenek.

Jó néhány „szakszó”-definíció ismertetése után a szerző közli saját véleményét, miszerint a szakszavak legfőbb kritériuma a szakmai vonatkozás (*Fachbezogenheit*).

Behatóan foglalkozik a szerző a társadalomtudományi és a köznyelvi elemek szoros kapcsolatával. PETŐFI S. JÁNOSsal egyetértve, a szakszókincs három csoportját különbözteti meg: (1) nomenklatúra, (2) köznyelvi elemek köznyelvi karakterrel, (3) normalizált köznyelvi elemek.

Vizsgálatának további eredménye a szakszavak előfordulási gyakoriságának felmérése az adott szöveg teljes szókincséhez viszonyítva. A kimutatott átlagos érték mindössze 19,5%.

Megvizsgálja a korpusz szövegeiben a szakszavakat szófaji eloszlásuk és eredetük gyakorisága szerint is.

Az utolsó részfejezetben, visszatérve a kommunikációs eljárások kérdésköréhez, a szerző arra keresi a választ, hogy összeállítható-e egy lista a gyakori kommunikációs folyamatok realizálására szolgáló tipikus lexikai elemekről, amely a hallgatók számára egy adott kommunikációs eljárás felismerésében segítségül szolgálhat. Két igen gyakori kommunikációs eljárást vizsgált meg: az *indoklást* és a *következtetést*, s mindkettőről azt tapasztalja, hogy ezek nem mindig explicit módon jelöltek, csak a legritkább esetben talált lexikai indikátort (például *indoklás*: „..., weil/denn ...” (... , mert ...), *következtetés*: „daraus folgt, dass ...” (ebből az következik, hogy ...)). Segítségül inkább a szöveg tartalmi összefüggése szolgálhat.

A könyv záró részében a szerző visszatekintve művére, utal eredeti célkitűzésére: azaz megvizsgálni kutatási területének legfontosabb kérdéseit, hisz meggyőződése szerint egy alig kutatott területen elsősorban problémafelvetésre, globális áttekintésre van szükség.

Összegezve megállapítható, hogy SCHRÖDER könyve elméleti és gyakorlati igényű alapos kutatómunka eredményeit teszi közzé, kritikusan feldolgozott óriási szakirodalmi háttérrel, így a mai napig is gazdagítja a szövegnyelvészeti kutatásokat. Gondolatai szám-talan esetben további kérdéseket hoznak felszínre: a társadalomtudományi szaknyelv további vizsgálatára ösztönöznek, melyhez a szerző írása végén kidolgoz egy releváns kérdésekből és problémákból álló minimális és maximális kutatási programot.

Szalai Tünde

Hans-Rüdiger Fluck: Fachsprachen. Einführung und Bibliographie (Szaknyelvek. Bevezetés és bibliográfia)

Francke Verlag, Tübingen, 1991. Uni-Taschenbücher 483. 293 p.

HANS-RÜDIGER FLUCK könyve több kiadást is megért: az itt ismertetett 1991-ben megjelent munka az 1985-ösnek – mely az 1980-ban napvilágot látott 2. kiadás bővített és átdolgozott kiadása – változatlan utánnyomása. A könyv megjelenése óta a szaknyelvek vizsgálatában számos új eredmény született, ennek ellenére hiánypótlásnak számít az itt következő ismertetés: FLUCK műve ugyanis ma is alapmunkának számít. Könyvét mindazoknak ismerniük kell, akik a szaknyelvi kommunikáció valamilyen aspektusával kívánnak foglalkozni.

1. A munka – mint ahogyan a bevezető jellegű munkák általában – elméleti alapvetéssel, a legfontosabb meghatározásokkal kezdődik: tisztázza a vizsgálat tárgyát, meghatározza a szaknyelvet mint funkcionális stílust, kitér a szaknyelvek rétegződésére és differenciálódására. A munkának ez a rövid bevezető része tartalmazza azokat az alapinformációkat, melyek nélkül a szaknyelvkutatóhoz nem lehet hozzákezdeni (11-26).

FLUCK a munka elején felveti a kérdést, miben áll a szaknyelvek lényege, mennyiben különböznek a köznyelvtől (*Gemeinsprache*): kiemeli, hogy a szaknyelvkutatásnak és oktatásának nemcsak a lexikára, hanem a szintaxisra is hangsúlyt kell helyeznie, hiszen a szaknyelvek nem csupán attól lesznek azok, amik, hogy sok szakszó fordul elő bennük, hanem mondatnyi jellegzetességeik által is. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a szaknyelvek önálló grammatikával rendelkeznek, de mindenesetre a köznyelvben meg-

lévő eszközök / lehetőségek közül némelyeket nagyobb gyakorisággal vagy speciális jelentésben használnak (12).

A szaknyelvekre vonatkozóan nagyon nehéz egységes definíciót adni. A szakemberek például abban sem értenek egyet, hogy a szaknyelveknek csak az írott nyelvre kell-e vonatkozniuk, vagy a szóbeli megnyilatkozásokat is fel kell ölelniük. Ezenkívül nincsenek olyan kvantitatív kritériumok, amelyek segítségével szaknyelv és köznyelv elhatárolható lenne egymástól, azaz nincs meghatározva sem lexikális, sem szintaktikai szinten, hogy egy-egy szöveg mikor tekinthető / tekintendő szaknyelvinek.

A sok terminológiai bizonytalanság mellett fontosnak tartom SCHMIDT FLUCK által is idézett megállapításait: szerinte a szaknyelv a szakemberek közötti egy bizonyos szakterületre vonatkozó optimális kommunikáció eszköze, melyet egy specifikus szakszókincs, valamint a köznyelvi szókincs és grammatikai eszközök kiválasztásában, használatának módjában és gyakoriságában speciális normák jellemeznek, s amely nem mint a nyelv önálló megnyilvánulási formája létezik, hanem olyan szaknyelvi szövegekben aktualizálódik, amelyek a szaknyelvi réteg mellett mindig köznyelvi elemeket is tartalmaznak (14 kk.).

A terminológiai kérdések után a szerző a szaknyelvek horizontális és vertikális rétegződéséről beszél (16 kk.). Horizontális rétegződésen azt értjük, hogy a szaknyelveknek a sokaságát különböztetjük meg: az egyes szakterületeknek megfelelően számuk mintegy 300-ra tehető.

A szaknyelvek vertikális tagolása a vonatkozó szakirodalomban nem egységes: különböző, két vagy három réteget megkülönböztető csoportosítások léteznek, például attól függően, hogy a szakszókincs mennyire közérthető, vagy sem, mennyiben elméleti-tudományos, vagy inkább gyakorlati, mennyire terminologizált, vagy sem (17 kk.).

2. A munka 2. fejezete áttekintést ad a szaknyelvek keletkezéséről és fejlődéséről, a kezdetektől napjainkig (27-33).

A szaknyelvek keletkezése visszanyúlik a 9-14. századba, s kétségtelenül a munkamegosztás fejlődésére vezethető vissza. A legrégebbi szaknyelveknek a földművesekét és a halászsokét tekintjük. A kezdeti időkről azonban – írásos források híján – nem tudunk sokat, nem is szólva az írásos idők előtti korokról. Támpontul szolgálnak a varázsigék, a receptek, az imádságok, valamint a latinból átvett jövevényszavak.

A német szaknyelvek a 14. század közepétől követhetők nyomon, számos írásos emlék – rendeletek, a kézművescéhek jegyzőkönyvei stb. – segítségével. A középkori kézművesség szaknyelvét nyelvjárási hatás jellemezte, metaforikus jelleg, s alacsony mértékű differenciáltság, s összességében véve jóval nagyobb teret adott az egyéni megnyilvánulási módoknak, mint a mai szaknyelvek. A kézműves szaknyelvek jó része az iparosodás következtében kihalt, illetve némelyek átmentődtek a megfelelő szakemberek nyelvébe.

A tudományos szaknyelvek ugyancsak a középkortól követhetők nyomon, a kémia, az orvoslás, a filozófia, a jog és a hadviselés stb. területén. A 18. századig a latin volt a tudományos szaknyelv, amikor is számos latin munka német fordításának megszületésével, a tudományos diszciplínák egyetemeken való megjelenésével a szak- és tudományos nyelvek elszakadtak a latintól.

A 18-19. század ipari forradalma a szaknyelvekre is forradalmian hatott: a szaknyelvek egyre differenciáltabbakká váltak, s ez a folyamat a 20. században még tovább fokozódott a tudományos-technikai szaknyelvek robbanásszerű sokasodásával. A szaknyelveknek napról napra új dolgokra kell elnevezést találniuk, s az állandó megújulás mellett ugyanolyan gyorsan halnak is el szavaik. A szaknyelvek szókincse egyre nagyobb mértékben nemzetközi, emellett meglehetősen komprimált és bonyolult, s ezért egyre többször vezet kommunikációs akadályokhoz. Ezért fontosak azok a szaknyelvi szótárak, melyek a szakemberek és a laikusok közötti kommunikációt (is) segítik.

3. A rövid történeti kitérőt követő fejezet a szaknyelvek korunkbeli jelentőségét, pozitív és negatív hatásukat taglalja (34-46). Mind a tudományokban, mind a technikában fontos szerepet tölt be a szaknyelv mint a megismerés eszköze: megfigyelések rögzítésére szolgál, hipotézisek és teóriák felállítására, felismerések továbbadására. Mint eszköznyelv egzaktnak, gazdaságosnak és „könnyen kezelhetőnek” kell lennie (például írásban, kiejtésben).

A valóság egyre bonyolultabbá válása szükségképpen a szaknyelvek egyre nagyobb méretű differenciálódásához vezet, s ezáltal azok egyre inkább eltávolodnak a köznyelvtől. Felmérések bizonyítják, hogy a szaknyelvek gyakran kommunikációs akadályokat, korlátokat szülnek, nemcsak szakemberek és laikusok között, hanem szakemberek és szakemberek között is. Nem ritkán szükség lenne egy tolmácsra, aki németről németre, azaz a „kínaiul” hangzó szaknyelvből világosan érthető nyelvre fordítana. A kommunikációs akadály akkor válik cselekvési korláttá, ha a szaknyelv – például a hivatal nyelve vagy a jog nyelve – a közembert célozza meg. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a „közember” jogait a törvény előtt leginkább ügyvédje segítségével képviselheti, aki interpretálja számára az érthetetlen jogi szöveget. Korunk azonban egyre inkább megköveteli, hogy szakszavak tömegét megértsük – gondoljunk a tömegkommunikációra –, sőt aktívan is használjuk őket.

Mivel a szaknyelvek egyre jobban eltávolodni látszanak a köznyelvtől, egyre felerősödnek azok a hangok, melyek ellentétes fejlődési irányt sürgetnek: a szaknyelveknek törekedniük kell arra, hogy általánosan érthetők legyenek, különösen érvényes ez olyan szaknyelvekre, mint például a társadalomtudományok és politika szaknyelve, amelyek nemcsak a szakemberek közötti optimális megértést vannak hivatva segíteni, hanem az össztársadalmi folyamatok irányításának eszközéül is szolgálnak. Ha tehát a szaknyelvek és a köznyelv közötti szakadék nő – érvel FLUCK (43) –, akkor könnyen megteremtődik a nyelvi manipuláció lehetősége. A szaknyelv és a köznyelv közeledését két irányból képzelem el: egyrészt a szaknyelveknek kell valamelyest közérthetőségre törekedniük, a másik utat pedig a laikusok általános műveltségének javításában látja. Fontos szerepet szánna ebben a közeledési folyamatban a tömegkommunikációs eszközöknek is, ezek azonban – a szerző véleménye szerint – még távol vannak attól, hogy a társadalom különböző csoportjai között optimális közvetítőeszközként működjenek.

4. A munka negyedik fejezete (47-59) a szaknyelvek nyelvi jellegzetességeivel foglalkozik, először lexikai, majd szintaktikai szinten.

A szaknyelveknek a szakszavak a legmeghatározóbb konstituáló elemei. A köznyelv szavaival szemben terminus jellegűek, kevésbé függenek a kontextustól, azaz kon-

textusautonómk (47). Ami a szakszavak szófaját illeti: a legtöbbjük főnév, illetve melléknév, az igék száma lényegesen kisebb.

Az egyes szakterületek differenciálódása a szaknyelvek szókincsének állandó bővülését vonja maga után. A szakszókincs gyarapodásának számos produktív módja van: köznyelvi szavak új jelentéssel való felruházása, szóösszetétel, szóképzés, szófajváltás, szóátvétel és tükörfordítás. A csonkítással keletkezett szavak és a betűszavak nagy aránya miatt használják a szaknyelvekre olykor az „Akü-Sprache” elnevezést (a német *Abkürzung* = 'rövidítés' szóból – 55).

A szaknyelvek mondatnára vonatkozóan FLUCK megállapítása szerint az úgynevezett funkcióigés szerkezetek (*Funktionsverbgefüge*) használata, az igék jelentésének elhalványulása, valamint a szenvedő szerkezetek használata jellemző. E jellegzetesség hátterében a szaknyelveknek az az általános törekvése áll, hogy minél kevesebb szóval minél több információt, minél világosabban fogalmazzanak meg.

5. A könyv következő (5.) fejezetében (60-109) a gazdaság, a technika, a kézművesség, a közigazgatás, a társadalom, a tudomány és a művészetek területeihez tartozó szaknyelveket vesz nagytitok alá a szerző, közelebből: a börze, a fémfeldolgozás, a halászat, a közigazgatás, a politika, a nyelvészet, a kémia, a fizika, az orvostudomány és a színház szaknyelvét. A szerző a felsorolt szaknyelveket röviden jellemzi. Helyhiány miatt itt csak egyet emelnék ki: a nyelvészet szaknyelvét. Erre a metanyelvként használatos szaknyelvre is jellemzőek a túlsúlyolt egyszerű mondatok, a nominális stílus, s a java-részt nemzetközi terminológia. Jellemző a terminológia állandó újradefiniálása: a sok „privát terminológia” zavart kelt, s oda vezet, hogy „»Linguistik treiben« heute mit »Bildern neuer sprachwissenschaftlicher Termini« identifiziert werden kann” (nyelvészettel foglalkozni ma új nyelvtudományi terminusok képzésével egyenértékű) (idézi KARL-HERMANN KÖRNER szavait FLUCK – 82). Ezt a tendenciát mutatja a nyelvészeti bevezető munkák, valamint a nyelvészeti lexikonok egyre növekvő száma is.

6. Az egyes szaknyelvek bemutatása után FLUCK rátér a szaknyelvi normák, azaz a terminológiai normák felállításának kérdésére (6. fejezet, 110-133). Két feladatot különböztet meg egymástól: az egyik az egyes terminusok szabályozása, a másik pedig a terminológiai alapelvek, mindkettő vonatkozik mind a nemzeti, mind a nemzetközi szintre. Nemzeti szaknyelvi szabályozás minden ipari országban van; kezdete Németországban 1917-re datálódik. Ezt a feladatot jelenleg a DNA (Deutscher Normenausschuß) végzi, melyhez több száz további normaszabályozó bizottság csatlakozik. A DNA bizottságainak egyike az úgynevezett Terminologie-Ausschuß (Terminológia-bizottság), mely német, osztrák és svájci szakemberekből, nyelvészekből és filozófusokból áll. Ez a bizottság dolgozza ki azokat az alapelveket, amelyek segítségével az egyes tudományterületek terminológiája javítható, egységesíthető, illetve a bizottság koordinálja az egyes albizottságok szaknyelvekre vonatkozó gyakorlati munkáját is. A DNA munkájának eredményeként már 1960-ban megjelent a „DIN 2330” című munka, mely a terminológiai szabályozás alapelveit, normáit rögzíti. Így például megadja a *fogalom* (*Begriff*) jelentését: „eine Denkeinheit, in der Eigenschaften und Zusammenhänge von Gegenständen erfaßt sind” (egy gondolkodási / gondolati egység, mely tárgyak tulajdonságait és összefüggéseit ragadja meg) (115). A fogalom tartalmát definíció rögzíti. A fogalom nem egyedül, izoláltan létezik, hanem mindig más fogalmakkal alkotott szisztematikus összefüggésben,

melyben átfogó fogalmakat (*Oberbegriff*) és specifikus fogalmakat (*Unterbegriff*) különböztetünk meg. Ez utóbbiak az átfogó fogalmakhoz képest még további (megszorító) jegyekkel rendelkeznek. A fogalomalkotás eme vertikálisan elrendezendő útját nevezi FLUCK *fogalomlétrának* (*Begriffsleiter*) (116). A fogalomrendszer másik – horizontálisan építkező – vonulata a *fogalomsor* (*Begriffsreihe*). Az elmondottakból következik: „Begriffssysteme ergeben sich aus Begriffsleitern, in denen jede Stufe je nach dem Zusammenhang zu einer Begriffsreihe erweitert ist” (A fogalomrendszerek fogalomlétrákból állnak, amelyekben minden szint összefüggései szerint egy fogalomsorrrá bővül) (FLUCK 116, idézet a DIN-ből, 2).

A fogalmakat definiáljuk, de a kommunikációban nem definíciókat, hanem elnevezéseket használunk, amelyek sokkal gazdaságosabbak. Az elnevezésekre, azaz a szaknyelvi terminusok milyenségére vonatkozóan a DIN 2330 azt mondja, hogy ezeknek világosnak, egyszerűnek, érthetőnek, könnyen kiejthetőnek és toldalékolásra alkalmasnak kell lenniük, ezenkívül mind formájukat, mind jelentésüket tekintve bele kell illeniük az adott nyelv rendszerébe, s nem utolsósorban alkalmazkodniuk kell a nemzetközi gyakorlathoz is.

A nemzetközi szintű koordinációt az ISO (International Organization for Standardization) végzi, melynek a terminológiai szabályozásért felelős bizottságában (Technische Komitee) 43 nemzeti és 35 nemzetközi szervezet képviselteti magát (1972-es adat, vö. 128). A nemzetközi terminológia egységesítésének szükségességét mutatja az 1971-ben Bécsben az UNESCO által létrehozott „International Information Centre for Terminology” (Infoterm) is.

7. A könyv 7. fejezete a szaknyelvek fordításának szükségességét részletezi, és kitér az oktatásban betöltött szerepükre is (134-159).

A nemzetközi tudományos-technikai együttműködés szükségessé teszi azon országok nyelvének és szaknyelvének elsajátítását, amelyek ebben a fejlődésben vezető szerepet játszanak. Ugyanakkor oly nagy az irodalmi és tudományos-technikai írások fordítása iránti igény, hogy évszázadunkat joggal a fordítás századának tekinthetjük (134). A természettudományos irodalom mintegy fele olyan nyelveken jelenik meg, amelyeken a föld tudósainak több mint fele nem tudja elolvasni őket. A tudományos eredmények gyors fordításával azonban fölösleges beruházásokat lehet megtakarítani. FLUCK megemlíti például, hogy a Szovjet Tudományos Akadémia 1950-es eredményeit az algebra felhasználására vonatkozóan bizonyos elektromos áramkörök kiszámítására csak öt év késéssel tudtak angolra fordítani, holott a tudományos eredmények időbeni hozzájutásával az amerikai kutatás mintegy 60 millió márkát takaríthatott volna meg.

A szaknyelvi szövegek fordítása sok nehézséget rejteget: nem igaz ugyanis az a laikus nézet, mely szerint „csupán” a szaknyelvi terminológiát kell „kicserélni”. A szakfordítónak alapos szakmai, tárgyi ismeretekkel kell rendelkeznie, csak akkor tudja a fordítandó tudományos-technikai problémákat érthetően és pontosan átültetni a célnyelvre. Nyelvi és szakmai tudásnak elválaszthatatlan egységet kell képeznie, csak így képes a szakfordító megbirkózni például az úgynevezett ’hamis barátok’, azaz *faux amis* problémájával, a kiinduló és a célnyelvi elemek szemantikai inkongruenciájával, a homonímiával, nem is beszélve a szintaktikai és stilisztikai fordítási nehézségekről. Ezeket a buktatókat a fordítógép a mai napig nem tudja emberi segítség nélkül leküzdeni, s talán soha nem is fogja tudni.

A szaknyelvek fordítási nehézségeinek taglalása után FLUCK áttekintést ad a szaknyelvek helyéről az oktatásban (141-153). Az ideális az volna, ha a leendő szakfordító párhuzamos képzésben venne részt, mely egyrészt a szakképzésből állna (például jogtudományok), másrészt pedig az idegen nyelv(ek)re koncentráló fordító- és tolmácsképzésből. Mivel ez a gyakorlatban (még) kivitelezhetetlen, ezért a nyelvi képzés elsődlegessége épülő fordító- és tolmácsképzés csak azt tűzheti ki céljául, hogy néhány szakterület segítségével elsajátíttassa hallgatóival azokat a technikákat, amelyek segítségével később képesek lesznek beledolgozni magukat – nyelvi és szakmailag is – egy bizonyos szakterületbe. A képzés hatékonyságát és racionalizálását számos szakszótár segíti, melyeket gyakorisági vizsgálatok eredményei alapján állítottak össze. Hiányosságnak tekintendő, hogy oly kevés audiovizuális segédanyag áll a szaknyelvtanítás segítségére.

A szaknyelveknek legalább receptív szintű ismerete fontos mindenki számára, hisz ez tesz bennünket képessé a társadalmi életben való aktív részvételre. Ezen a területen tehát a különböző iskoláknak, képzési szinteknek kiemelkedő feladata van. Az iskolai anyanyelvi oktatás egyik célja, hogy a tanulókat különböző szociolektusokkal és „technolektusokkal” (*Technolekte*) ismertesse meg, ugyanakkor viszont az anyanyelvi oktatásban egyelőre még nem fordítanak elegendő figyelmet a szaknyelvekre, jóllehet ez segítené a szaknyelvek okozta kommunikatív korlátok lebontását. A szakembereket képző oktatási intézményekben (*berufsbildende Schulen*) a szaknyelvek nagyobb teret kapnak, az oktatás módszerei azonban nem alkalmasak arra, hogy velük szakirányú nyelvi-gondolkodási rendszereket lehessen elsajátítani. A szaknyelvek a szabadidős tevékenységekben – elsősorban a sportban – is jelen vannak, az itt szükséges szakszókincs elsajátítása azonban nem okoz különösebb nehézséget.

8. FLUCK könyvének nyolcadik fejezete (160-179) a szaknyelvek és a köznyelv kölcsönhatásával foglalkozik: leginkább arra a kérdésre keresi a választ, hogyan hatnak a szaknyelvek a köznyelv szókincsére és mondatánára, mi a szerepük a szaknyelvi elemeknek a köznyelvben, milyen szerepet töltenek be a reklám nyelvében és szépirodalmi művek stilisztikai eszközeiként. FLUCK számtalan példát sorol fel a szaknyelveknek a köznyelvbe való „beférkőzésére”, ezek felsorolásától azonban itt el kell tekintenünk.

A szaknyelvek benyomulnak a reklámnyelvbe is, olykor megalapozottan, mert az áru bemutatásához szükségesek, olykor azonban csak a tudományosság látszata céljából. Az irodalmi művekben a szaknyelvek sajátos stílusesszközként szolgálnak: jellemzik a munkahelyi atmoszférát, a kort vagy a szereplőt, azaz a realitáshű ábrázolás szolgáltatásában állnak (gondoljunk csak Zola, Baudelaire egyes műveire vagy a science-fiction-irodalomra). A köznyelv és a szaknyelvek kölcsönhatása témakörében FLUCK igen röviden kitér arra is, hogyan hat a köznyelv a szaknyelvekre (175 kk.), és ismételt hangsúlyozza, hogy a szaknyelvek lexikai bázisát és grammatikai vázát a köznyelv adja (*Gemein- / Standardsprache*). A köznyelv és szaknyelvek egymásra gyakorolt hatása tehát kölcsönös.

9. Könyvének 9. fejezetében nyelv- és ismeretelméleti háttérkutatással foglalkozik a szerző, azaz a nyelv, a gondolkodás és a valóság kapcsolatának kérdését vizsgálja, azt, vajon meghatározza-e – s ha igen, akkor mennyire – a nyelv a megismerést, vajon lehetséges-e gondolkodás nyelv nélkül, illetve milyennek kellene lennie az ideális nyelvnek (180-189).

A nyelvi relativitáselmélet taglalásakor visszatekint HUMBOLDT-ra, WHORF-ra és az ő munkáikra támaszkodó WEISGERBER-re. A szaknyelvekkel való összefüggésben idézi HELMUT GIPPERT (Denken ohne Sprache? Düsseldorf, 1971. 37). Az ő véleménye szerint „alle wissenschaftliche und nichtwissenschaftliche Begriffsbildung nicht nur an sprachliche Voraussetzungen gebunden ist, sondern daß die Begriffe selbst sprachlicher Natur sind und es außersprachliche Begriffe im Grunde gar nicht geben kann” (minden tudományos és nem tudományos fogalomalkotás nemcsak hogy nyelvi előfeltételekhez van kötve, hanem maguk a fogalmak nyelvi természetűek, s nyelven kívüli fogalmak alapjában véve nem is létezhetnek). Ezzel a ténnyel függ egyébként össze a mesterséges nyelvek problémája is: a mesterséges nyelvek is rá vannak utalva a természetes nyelvekre.

A természetes nyelvek struktúrája pozitívan befolyásolhatja a tudományos fogalomalkotást: példaként FLUCK a *langage*, *langue* és *parole* természetes nyelvben adott hármas tagolását hozza. A nyelv és gondolkodás kapcsolatának kérdését csak felületesen érinti a szerző. Ismét GIPPERT (1971. 35) munkájából idéz, miszerint „die Sprache vermutlich bei allen höheren Denkleistungen mitbeteiligt ist” (a nyelv feltehetően minden magasabb szintű gondolkodási tevékenységnél jelen van).

A jól működő szaknyelv természetes nyelv és mesterséges jelrendszer keveréke. Míg azonban a természetes nyelv sokszor többféleképpen értelmezhető, ez a szaknyelvekben kerülendő: a jog nyelve egy pontos fogalomhálózattal próbálja leképezni a nyelven kívüli valóságot, ez azonban egy pontatlan köznyelvre épül, olyan szavakra, melyeknek jelentése nem egyértelmű (például *betrügerisch*, *gewissenlos*, *treuwidrig* – 186).

10. A könyv utolsó fejezete a 80-as évek szaknyelveivel és az akkori szaknyelv-kutatással foglalkozik (190-232). Olyan témák kerülnek tehát ismételt sorra, amelyeket a szerző munkája előző fejezeteiben már kifejtett. Ismét olvashatunk a szaknyelvek társadalmi jelentőségéről, magáról a szaknyelv definíciójáról, a szaknyelvek differenciálódásáról, a szaknyelvek és a köznyelv viszonyáról, a szaknyelvek okozta kommunikációs konfliktusokról, a szaknyelvek jellegzetességéről a szavak, a mondat és a szöveg szintjén, a szaknyelvi normák felállításáról stb. Megannyi téma újból terítékre kerül, tehát az olvasónak – a jobb megértés érdekében – fel kell idéznie mindazt, amit ezekről a témákról az előzőekben már olvasott. Ezért tehát szerencsésebb lett volna, ha a szerző a 10. fejezet alfejezeteit, melyek a 80-as évek szaknyelv-kutatását mutatják be, a megfelelő korábbi fejezetekbe bedolgozta volna. Így a könyv felépítése logikusabbá, egyszerűbbé, áttekinthetőbbé vált volna. Az alábbiakban csak jelzésszerűen emelek ki ebből a részből néhány – véleményem szerint fontos – gondolatot.

A szaknyelvek mondattani vizsgálatát különböző írott és beszélt köznyelvi szövegfajtákon kell elvégezni. Mivel a szintaktikai jellemzők nem univerzálisak, hanem egy adott nyelvre jellemzők, ezért a kontrasztív vizsgálat is sok tanulsággal járhat. FLUCK beszél az igék jelentésterjedelmének szűküléséről a szaknyelvekben, amely a nulla vegyértékű igék eltűnéséhez, a kétvegyértékű igék fokozott használatához és a három- és négyvegyértékű igék köznyelvhez viszonyítva ritkább használatához vezet. Az igevalencia kutatása a szaknyelvekben azonban még sok kérdést tartogat.

Az újat a szaknyelvek kutatásában a szöveg szintje felé fordulás hozta, azaz a szaknyelvi szövegfajták vizsgálata. FLUCK ismerteti néhány próbálkozást a szakszövegek szöveg-tani leírására vonatkozóan (például DIETER MÖHN – ROLAND PELKA: Fachsprachen.

Tübingen; 1984. LOTHAR HOFFMANN: Kommunikationsmittel Fachsprache. Berlin, 1984.). A szövegsemantikai, funkcionális és pragmatikai struktúrák leírásához azonban további empirikus vizsgálatokra van szükség.

A szaknyelvek oktatására, azaz a szaknyelvek idegennyelv-tanításba és anyanyelvi oktatásba való bevonására vonatkozóan FLUCK további kutatások szükségességét hangsúlyozza, az oktatás módszerei ugyanis meglehetősen kidolgozatlanok. Hasonlóképpen további kutatás tárgyát képezi a szaknyelvek leírhatóságának kérdése, valamint megtaníthatóságuk mellett megtanulhatóságuk módjai is. A szaknyelvkutatásnak a nyelv minden szintjére ki kell terjednie, a különböző szövegfajták elkülönítésével is foglalkoznia kell, illetve a szóbeli szaknyelvi kommunikációt is vizsgálnia kell. A szaknyelvi kutatásoknak interdiszciplinárisnak és kontrasztívnak kell lenniük.

FLUCK munkája megismerteti az olvasót a szaknyelvkutatás legfontosabb kérdéseivel és eredményeivel, 1985-tel bezárólag. A szaknyelvek általános jellemzői mellett néhány szaknyelvre részletesen is kitér. A könyv nyelvezete mindvégig gördülékeny, felépítése a 10. fejezetig logikus, kár, hogy ezt megtöri némiképp az utolsó fejezet. Ennek a tematikusan megfelelő fejezetekbe való beépítése elkerülhetővé tette volna a felesleges ismétlődéseket.

Nagy értéke a könyvek az a mintegy 50 oldalnyi bibliográfia, mely a szaknyelvkutatásra vonatkozó szignifikáns német, francia és angol nyelvű irodalmat adja meg. A bibliográfia a szakirodalmat a századfordulótól napjainkig, egészen pontosan 1985-ig (a könyv 3. kiadása megjelenésének időpontjáig) öleli fel. A bibliográfia tematikus csoportosítását igen szerencsésnek tartom: a szerző az irodalmat 12 téma köré gyűjtve tárja (például szaknyelvi fordítás; interferenciakutatás; szaknyelvek a képzésben és oktatásban; a szaknyelv és a köznyelv stb.).

A könyv különösen ajánlható azoknak, akik ezután kezdenek el szaknyelvkutatással foglalkozni. A munka ugyanis – noha az alapjául szolgáló első kiadás immár 14 éve jelent meg – a szaknyelvekre vonatkozóan olyan alapvető tudnivalókat tartalmaz, melyek FLUCK könyvét ma is alapmunkává teszik.

Forgács Erzsébet

**Hartmut Schröder (szerk.): Subject-oriented Texts
Languages for Special Purposes and Text Theory
(Témaorientált szövegek. Speciális nyelvek és szövegelmélet)
Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1991. 322 p.**

A kötet a PETŐFI S. JÁNOS által szerkesztett szövegelméleti kutatások sorozat 16. kötete. Témája egy új interdiszciplináris kutatási terület, a szövegközpontú kutatási módszerek alkalmazási lehetőségei az LSP (Languages for Special Purposes) kutatásában.

Általános bevezetőjét (1-49) a kötet szerkesztője tematikus és bibliográfiai irányadónak szánja. A szövegnyelvészeti és az LSP-kutatás eredményei, valamint a kötetben használt alapvető terminusok és megközelítési módok rövid ismertetése mellett hangsúlyozza azokat a nehézségeket, amelyekkel az új kutatási területnek éppen multidiszciplináris jellegéből fakadóan kell szembenéznie: mivel az egyre növekvő mértékű speciá-

zációval és differenciálódással párhuzamosan növekszik az igény a különböző társterületek integrálásának irányában is, meglehetősen problematikus a tudományterület körülhatárolása. Vannak azonban olyan általános tendenciák, problémák és esetleges hiányosságok, amelyek együttesen jellemzik ezt a formálódó tudományterületet.

Az LSP-kutatás történetileg a tudományos nyelvek terminológiájának a tanulmányozásával kezdődött, csak később foglalta magába a mondat szintű elemzést. Még későbbi fejlemény az, amikor a kiindulópont maga a szöveg. Ezen a ponton a kutatás a textualizáció minden szintjén folyik, beleértve a pragmatikát és az extralingvisztikai szinteket is.

A szövegnyelvészet irányából megközelítve a területet, azt mondhatjuk, hogy az LSP-szövegek eleinte meglehetősen ritkán képezték a tudomány tárgyát, az érdeklődés központjában elsősorban az irodalmi szövegek álltak. Csak a nyolcvanas években merült föl az igény az LSP-szövegek szövegnyelvészeti módszerekkel történő elemzésére. Bár azóta számos hatás érte a szövegnyelvészetet – többek között a fordítástechnika, a mesterséges intelligencia és az LSP tanítása irányából –, még mindig nem beszélhetünk a speciális kommunikációs formák egységes szövegnyelvészeti megközelítéséről.

Az egységesség megteremtésének egyik központi problémája éppen az, hogy a speciális kommunikáció fogalma alatt nemcsak a természettudományos és a műszaki szövegeket értjük, hanem a humán diskurzusokat is. Így tehát a speciális szövegtípusokat nem korlátozhatjuk kizárólag deskriptív és narratív szövegtípusokra, hanem például az argumentatív és evaluatív szövegtípusokat is ide kell sorolni. Ezek figyelembevételével kell megalkotni a speciális szövegek tipológiáját, kiválasztani a tipológiai rendszerek változóit, amelyekre a kötetben számos különböző javaslatot találunk.

HARTMUT SCHRÖDER meglátása szerint az LSP szövegnyelvészeti elemzésében a jövőre nézve az egyik legfontosabb feladat a speciális szövegek teljes kommunikációs szituációjának figyelembevétele, beleértve olyan tényezőket is, mint például a tudományos közösség szocializációs folyamatai, vagy a nyelv és a kultúra hatása a tudományos diskurzusra. A szövegközpontú LSP-kutatást tehát kiegészítené a tudományfilozófia és a tudányszociológia mint segédtudomány. Ígéretesnek tűnik továbbá az LSP-szövegek feldolgozásának az elemzése, egyrészt egy adott kultúrán belüli produktív és receptív folyamatok vizsgálata, másrészt különböző kultúrák közötti komparatív elemzések formájában.

Az általános bevezető részletes bibliográfia követi, amely több mint 350 címet tartalmaz az adott témához kapcsolódóan, valamint javaslatokat a feldolgozandó anyagok osztályozására, a szempontokat többek között az elemzés szintje, a horizontális és vertikális rétegződés, a kutatás célja és alkalmazhatósági köre szerint csoportosítva.

Vegyük most közelebből szemügyre a kötetben szereplő tanulmányokat, amelyek kiválasztása nagyon jól tükrözi a bevezetésben ismertetett szerkesztői gondolatokat.

Számos tanulmány foglalkozik az LSP és a nyelv – kultúra különbség kérdéseivel. CLAUS GNUTZMANN és HERMANN OLDENBURG (103-136) német és amerikai nyelvészeti folyóiratokból származó tanulmányok bevezető és befejező részeinek komparatív elemzését végzik el. Céljuk a szövegstruktúrák átfogó leírása és elemzése, beleértve az LSP szövegek nyelvi formája és kommunikatív funkciója közötti kapcsolatot is. A módszer kidolgozása során az egyik központi elvárás az volt, hogy teljes szövegek, valamint a szöveg szintje alatti funkcionális egységek elemzésére egyaránt alkalmazható vizsgálati kerethez jussanak.

KARLHEINZ HENGST (137-157) a speciális szövegformák funkcionális makroelemzését végzi el, idegennyelv-tanításból származó tapasztalataira is támaszkodva. Szerkezeti modellje – elsősorban a grammatikai és lexikai struktúra, valamint a tipográfiai struktúra alapján – a következő szövegszintek részletes vizsgálati eredményeinek a kombinációja: tematikus-propozicionális struktúra; intencionális-pragmatikai struktúra; beszédaktus-struktúra a szövegszervezésben. Egy speciális szöveg funkcionális makrostruktúrája tehát szekvenciálisan rendezett, hierarchikus elrendezésű funkcionális egységekkel írható le. A modell produktív sémaként és interpretációs sémaként egyaránt felhasználható.

MICHAEL CLYNE (49-67) az angol és német anyanyelvűek által írt tudományos tárgyú cikkeket vizsgálva azt állítja, hogy az angol és német diskurzusminták egymástól eltérőek, kulturálisan meghatározottak, tehát függnek attól, hogy a publikáció milyen nyelven íródott. A német anyanyelvű szerző angol nyelvű cikkében többnyire szerepelnek a saját kultúrája által meghatározott sémák. A vizsgált tényezők között szerepel például a szövegben szereplő segédigék, szenvedő szerkezetek és névmások használata, a definíciók elhelyezése, az adatok integráltsága a szövegben stb. Mindhárom cikk különösen tanulságos, ha figyelembe vesszük, hogy milyen buktatók leselkednek az idegen nyelven publikálni szándékozókra.

ROBERT KAPLAN és WILLIAM GRAVE (199-217) a tudományos szövegek írásáról szólva szintén felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvtani tudás nem elegendő egy tudományos igényű dolgozat megírásához. A tudományos stílusról úgy gondolkodunk, mint az a stílus, ami „a lehető legpontosabban tükrözi a laboratóriumi folyamatokat”, azonban az idegen nyelvek tanítása folyamán világossá vált, hogy a tudományos szövegek megírását is befolyásolják mélyről jövő kulturális kötöttségek. Tovább bonyolítja a helyzetet az angol mint tudományos nyelv gyakorlatilag egyeduralgó státusza: az érvényesülni kívánó kutató kényszerítve van arra, hogy angolul publikáljon és így, ha a „tudományos piacon” meg akar jelenni, alkalmazkodjon az elvárásokhoz. Így válik a tudományos szövegek írása egy kockázatos retorikai tevékenységgé: olyan készségekre kell szert tenni, amelyek csak részben definiálhatóak nyelvészeti terminusokkal, ezért elsajátításuk is fokozott figyelmet igényel, és nagy nehézségeket okozhat.

Az elméleti jellegű munkák közül LOTHAR HOFFMANN (158-166) cikke az LSP-kutatás újabb eredményeiről számol be, a tudományos szövegek struktúráját céljuk és tartalmuk szerint elemezve. Az LSP-kutatások fontosságát öt fő okban határozza meg. Ilyen például a felsőoktatásban játszott szerep, a szövegtípusok ismeretének hiánya mind az anyanyelvi beszélők, mind az idegennyelv-használók esetében, illetve az LSP-szövegeknek azon tulajdonságai, amelyek nem írhatók le elszigetelt egységekként, hanem speciális szövegnyelvészeti technikákat igényel nagyobb kommunikációs komplexumokká való kombinálásuk. Ezen problémák kezelésére szükség van a szövegnyelvészeti LSP-elemzés céljainak pontos meghatározására, és reprezentatív korpuszok gyűjtésére. Itt merül föl az igény a szövegtípusok egyértelmű meghatározására, a különböző tudományos szövegek megkülönböztető jegyeit kiindulópontul véve. Maga az elemzés a makrostrukturális elemzésből kiindulva, megpróbál minden ilyen lényeges megkülönböztető jegyet integrálni a különböző nyelvi szinteken. A cikk maga az elemzés során felhasználandó jegyekről ad listát, kiegészítve strukturális nyelvészeti és funkcionális-kommunikatív kritériumokkal, amelyek segítségével a szövegek osztályozása megvalósítható.

Ide kapcsolható CHRISTER LAURÉN és MARIANNE NORDMAN (218-230) cikke a korpusz kiválasztásának problémájáról. Mivel a korpuszválasztásra nem létezik még modell az LSP-kutatásban, a szerzőpáros megkísérli ezt a hiányt pótolni: a korpuszválasztás kiindulópontjául egy mátrix segítségét javasolja, aminek felhasználását konkrét szövegeken mutatja be. Maga a mátrix stilisztikai megközelítés eredménye, azonban az LSP-kutatás más dimenzióiban is felhasználható, beleértve a diakrón kutatásokat is. Mindössze három változó (tudományterület, szövegtípus / tudományterület, individuum / tudományterület) alapján a korpuszszelekció nyolc esetét különbözteti meg és írja le. Abból indul ki, hogy a tudományterület mennyire korlátozott, csak egy szövegtípust vizsgálunk egy adott szerzőtől, vagy bővebb korpusssal dolgozunk.

ROSEMARIE GLÄSER (85-102) tanulmányának középpontjában az irodalomtudomány nyelve mint LSP-szöveg áll. Az elemzett szövegformák angol nyelvű irodalomkritikai esszék, irodalomtörténeti monográfiák, irodalomszociológiai tanulmányok stb. A leírás során felhasznált nyelvi kritériumok közül csak néhányat említenek meg: a szöveg makrostruktúrája, az irodalmi terminológia felhasználása, metakommunikációs stratégiák, szenvedő szerkezetek, szóképek előfordulásának gyakorisága. A cikk egyik fő kérdése a tárgynyelv – metanyelv összemosódásának problémája. Az elemzett szöveg alapján azonban a szerző arra a következtetésre jut, hogy a szóképek gyakori használata nem a tárgynyelv – metanyelv összemosódásának a jele, hanem a szöveg szerzőjének tudatosan alkalmazott stilisztikai eszköze.

„A szövegprodukción, szövegmodifikáción és recepción elmélete” címmel JUAN C. SAGER (244-253) az írásbeli kommunikáció résztvevőinek szerepével, illetve magával a kommunikációs folyamattal kapcsolatos kérdéseket vet fel, különös hangsúlyt helyezve a közvetítőnek és a kommunikáció ágensének a szerepére. Az utóbbi kommunikatív funkciója a potenciális üzenetek valódi üzenetökké alakítása. A közvetítő feladata már létező szövegek módosítása azokban az esetekben, amikor a szerző téves feltevésekből indul ki, vagy az olvasó a saját céljára való felhasználás motivációjával változtatni kíván a szövegen. A modifikáció tehát módosíthat a kifejezési formán vagy a szöveg tartalmán. A közvetítő feladata az, hogy azonosítsa az eredeti szöveg típusát, és interpretálja a hozzá fűződő szándékokat, majd reinterpretilja azokat a kommunikáció ágense szándékának megfelelően, létrehozva ezáltal a módosított szöveget, ami így az adott kommunikációs helyzetben hatékonyabban be tudja tölteni funkcióját.

DIETER VIEHWEGER (254-266) tanulmánya a szöveginterpretáció és a lexikális tudás viszonyát elemzi. Mivel a szövegértés nem egyszerűen a nyelvi kód átalakítása mentális reprezentációvá, hanem olyan komplex tevékenység, ahol az információt a nyelvi struktúrán kívül az interpretáló háttértudása is meghatározza, az interpretáló tevékenység modelljében is helyet kell kapnia ennek a hozzáférhető tudásnak. Ez a tudás különböző tudásrendszerek formájában írható le, amelyek interakciója egy bizonyos viselkedéspéldányhoz vezet. A nyelvi viselkedést meghatározó fő tudásrendszerek a grammatikai és az interakciós tudás. A szövegalkotásban és az interpretációban ezeken kívül meghatározó szerep jut a lexikális tudásnak, ami fonológiai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai és pragmatikai jellegű információt tartalmaz. Ez az információhalmaz azonban a lexikonban nem egyszerű listaként található meg, hanem a lexikonon belül bonyolult hálózatot alkot, makro- és mikrostruktúrákba szerveződve. Az interpretáció során az

interpretáló a proposíciók információtartalma és a memóriában tárolt tudás között teremt kapcsolatot. Ennek menetét részletezi a szerző, melynek lényege a proposíciókban található relációk elemzése. Mivel a relációs tudás a nyelvi tudás lényegi része, és a lexikonban található, ez utóbbi leírása nagymértékben hozzájárulhat a szöveginterpretáció folyamatának megértéséhez.

LITA LUNDQUIST (231-243) tanulmánya elején az LSP-szövegek általános tulajdonságait írja le, majd ezeket a szöveginterpretáció kognitív modelljeihez kapcsolja. A modelleket alapvetően két csoportra osztja. Az egyik megközelítés a teljes szöveget tekinti koherens egésznek, a másik szerint a textualitás két szomszédos mondat közötti koherencia. Különösen az első megközelítésben jut kiemelkedő szerep a mentális reprezentációknak. Ezek relevanciáját tárgyalja a cikk, többek között a referáló kifejezések és predikációk lineáris elrendezésének a szerepét vizsgálva a mentális modellek megalkotásában. Mindkét megközelítés szempontjából érdekes az a még igazolásra váró hipotézis, miszerint a szakértőknek és laikusoknak írt tudományos szövegek szerkezetében fellelhető egy alapvető különbség: a szakértőkhöz szóló szövegekben dominálnak azok a struktúrák, amelyek már létező mentális reprezentációkra top-down folyamatokként képezik le a nyelvi anyagot, míg a nem szakértői cikkek esetén a mentális modellek konstruálása bottom-up folyamatként történik.

MARJA-LIISA KAKKURI-KNUUTILA és MARTIN KUSCH (167-198) az LSP-kutatás problémáit filozófiai szemszögből tárgyalja. A cikk amellett érvel, hogy a szöveginterpretációs folyamatok leírásánál hasznosnak bizonyulhat a kérdéselméleti megközelítés alkalmazása, amelynek procedurális modelljét a szerzők fel is vázolják. A tanulmány másik központi problémája a szövegek lehetséges jelentéseinek kérdése. Itt a szerzőpáros azt az álláspontot képviseli, miszerint hibás az a nézet, hogy a szöveg rendelkezik egy objektív jelentéssel. A szövegek lehetséges jelentésének pluralitását egyrészt a középkori hermeneutika tanaira, másrészt a tudományos magyarázatok pragmatikájának legújabb eredményeire támaszkodva kísérlik meg leírni.

PETER GLAS (68-84) tanulmánya egy német állatvédő szervezet felhívásának kultúr-szemiotikai megközelítésű elemzése. Az elemzés központjában a sas figurája áll, mint a másodlagos jelentésalkotás fő forrása. Az elemzés először kontextusból kiragadva történik (a sas mint a természet része), majd visszatérve a szöveg denotatív szemiotikai rendszerébe. Nyomon követhető, hogy a mitológiai és a nemzeti konnotációk révén a felhívás mint a meggyőzés egy műfaja hogyan fejtheti ki hatását.

SIEGFRIED WEBER, a kötetet záró tanulmány (267-304) szerzője a kommunikációs aktusokról ír, illetve ezek hatásáról a tudományos szövegekre. A cikk első részében olyan konkrét kommunikációs aktusokat vizsgál meg a szerző, amelyek a tudományos életben is relevánsak lehetnek: összehasonlítás, osztályozás, jellemzés, definiálás stb. A cikk második része német nyelvű korpuszon végzett elemzéseken keresztül azt mutatja be, hogy a kommunikációs feladat, a kommunikációs szándék és a kommunikáció tárgya meghatározza a megalkotott szöveget, a szöveg szerkezete tükrözi a beszélő / író gondolatmenetét, megközelítési módját és szándékait.

A kötet elméleti és gyakorlati jellegű tanulmányai gazdagítják a szövegelméletet, a szövegelemzés módszertanát és az LSP-kutatókat, ugyanakkor a pedagógiai gyakorlatot is hatékonyabbá tehetik.

Szécsényi Krisztina

Kabán Annamária: A magyar tudományos stílus a kezdetektől a felvilágosodás koráig. Szemiotikai, szövegnyelvészeti megközelítés
Az MTA Nyelvtudományi Intézete. Linguistica Series A. Studia et Dissertationes, 12.
Budapest, 1993. 161 p.

1. KABÁN ANNAMÁRIÁT nem kell bemutatnom a magyar szakközönségnek, neve és tevékenysége jól ismert a hazai és külföldi szakirodalomban. Annyit azért mégis el kell mondanom róla, hogy Kolozsvárról indult, és a SZABÓ ZOLTÁN példája és tevékenysége nyomán szerveződött tudományos csoportosulásnak (talán: „iskolának”) egyik igen tehetséges és szorgalmas képviselője, amely (tudniillik: a csoportosulás) értékes alkotásokkal gyarapította az egyetemes magyar nyelvtudomány elméleti és módszertani ismeretrendszerét, főleg azért, hogy utat nyitott korszerű elképzeléseknek és felfogásoknak, tudományos rangra emelve a szövegtani és szemiotikai vizsgálódásokat mindazokkal a kutatási területekkel, amelyeket a kommunikációelmélet, a stilisztika, a pragmatika, a szocio- és pszicholingvisztika, valamint a kognitív grammatika és szemantika jelöl. Az egykori „tanítványok” ma már kiforrott tudományos kutatók, és önálló tudományos alkotásaikkal gazdagítják a magyar nyelv- és irodalomtudományt. Ezek közé, a „mester szárnyai alól kinőtt tanítványok” közé tartozik KABÁN ANNAMÁRIA is, aki a kilencvenes évek eleje óta a Miskolci Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense.

2. Az utóbbi évtizedekben, de főleg a nyolcvanas évek eleje óta hazai viszonylatban is rendkívüli módon megnövekedett a stilisztikai stúdiumok iránti érdeklődés, és egymás után jelennek meg a vaskos monográfiák, tanulmánykötetek, különböző összefoglalók, folyóiratcikkek. Tudományos kongresszusokon és ülészekokon foglalkoznak a stílus és a stilisztika szerteágazó kérdéskörével, új szempontokkal és elképzelésekkel gazdagítva és színesítve a kutatási területet, ám a stíluselméleti kérdések vizsgálata során a funkcionális stílusok egyik igen lényeges változata – a tudományos stílus – nem kapta meg jelentőségénél fogva az őt megillető helyet a magyar stilisztikai vizsgálódásokban. KABÁN ANNAMÁRIÁNAK írásunk címében szereplő alkotása ezt a hiányt igyekszik pótolni, nemcsak azért, hogy szakszerű bepillantást nyújt az olvasónak a tudományos stílus lényegébe, hanem „konkrét korszakhoz kötött elemzésével” sem marad adós, azaz nemcsak a tudományos stílus lényegét vizsgálja, hanem fölvezeti történetét is voltaképpen a magyar írásbeliség kialakulásától („a kezdetektől”) a felvilágosodás koráig.

3. KABÁN ANNAMÁRIA a 20. század végi tudományos követelményeknek megfelelően tanulmányában a Nicolaus Cusanus-féle „concordantia omnium rerum” alapelvét követve vizsgálja kutatási tárgyát. Idézi LOUIS HJELMSLEV megállapítását is, aki szerint „a legkisebb részrendszer is teljes egészet alkot, természetesen nem izolált rendszert” (17). De HJELMSLEV megállapításához kapcsolódóan idézhetem a neves német, Nobel-díjas atomfizikus, Werner Heisenberg véleményét is, aki nem sokkal halála előtt írt „A rész és az egész” című könyvében (1976.) azt állítja, hogy minden elemi rész az összes többiből van összetéve”. Ezeket a megállapításokat csupán azért idéztük, hogy igazoljuk KABÁN ANNAMÁRIA szemléletmódjának és módszerének helyességét, azt tudniillik, hogy

a tudományos stílus lényegét azoknak a kutatási területeknek, tudományos diszciplínának a bevonásával vizsgálja, és megállapításait ezeknek a „részeknek” az egységbe foglalásával alakítja ki, amelyekre ismertetésünk 1. pontjában utaltunk, azaz maradéktalanul érvényesíti a már említett concordantia omnium rerum elvét csakúgy, mint a HJELMSLEV és a Werner Heisenberg-féle rész és egész dialektikus egységét. Ezeknek a szempontoknak a következetes érvényesítése biztosítja a könyv szerzője számára a szilárd interdiszciplináris keretet a vizsgált korszak magyar tudományos stílusa lényegének és történetének a feltárására.

4. Az interdiszciplináris szemléletmódnak megfelelően a könyv szerzője munkájának első részében (Elméleti kérdések, 9—32) olyan tudományelméleti és módszertani kérdéseket vizsgál, amelyek hozzásegítik az olvasót ahhoz, hogy a második rész (A magyar tudományos stílus a felvilágosodás koráig, 33—110) anyagát megfelelő tudományos összefüggésekben szemlélhesse. Ily módon tanulmányának első nagy fejezetében (Elméleti kérdések) KABÁN ANNAMÁRIA a funkcionális stílus fogalmának, lényegének tisztázására vállalkozik, eljárását azzal indokolva, hogy a tudományos stílus a funkcionális stílusok egyik igen lényeges változata. Miután áttekinti a funkcionális stílus fogalmának, illetve a funkcionális szemléletmódnak a különböző értelmezési módjait (BENKŐ, COTÉANU, BÁRCZI, KRETSCHMER, JAKOBSON, VACHEK és sokan mások, 9—12. old.), abból a nem eléggé helyeselhető álláspontból indul ki, hogy „a nyelv nem rendszerében él elsősorban, hanem használatában”, de természetesen használatában is rendszerként működik (DEME LÁSZLÓ megállapítása, a szerző idézi könyvének 17. oldalán). Ily módon a funkcionális stílus, mutatis mutandis a tudományos stílus fogalmának a tisztázása során olyan szabályszerűségek tárulnak fel a kutató előtt, amelyek nem tanulmányozhatók a grammatika határain belül maradvány nyelvészeti eszközökkel (12). Nyilvánvaló tehát, hogy a kutatónak ki kell lépnie a grammatika területéről, a kimondottan nyelvészeti vizsgálatot a stilisztikai kutatásokban ki kell egészítenie a szemiotikai, kommunikációelméleti, szövegtani és a pragmatikai szempontok érvényesítésével, de utalhatunk a kognitív és a szociokulturális tényezők szerepére is. Ugyanis az imént említett szabályszerűségekben olyan mozzanatok játszanak fontos szerepet, amelyek az említett tudományos területek kontextusában értelmezhetők helyesen.

5. KABÁN ANNAMÁRIA tanulmányában, amely feltételezésem szerint a nyolcvanas évek közepén készült kandidátusi értekezésének továbbfejlesztése, egységbe ötvözi azokat az eredményeket, amelyeket a tudományos gondolkodás akkorra elért a szemiotikában, a kommunikációelméletben, a szövegtanban, a pragmatikában és a hozzájuk kapcsolódó tudományterületeken. Csak az elismerés hangján szólhatunk azokról az árnyalt elemzésekről, melyeket a funkcionális stílus szemiotikai vizsgálatáról vagy az ehhez kapcsolódó pragmatikai kérdésekről, a lehetséges világokról, a különféle világmodellekről, a kognitív pszichológia szerepéről olvashatunk, amit eredeti módon értelmezett szakirodalmi ismeretei elmélyítene (VAN DIJK, WITTGENSTEIN, VIGOTSKIJ, G. BATESON, HINTIKKA, BÁNRÉTI, MILLER, PETŐFI és mások, 12—17).

Tömören, de rendkívül világosan – a korabeli nemzetközi és hazai szakirodalom ismeretében – elemzi a szövegtan és a stilisztika kapcsolatát, utalva a stílusnak szöveg-szervező, szöveggalkotó szerepére. Ennek a jól felépített alfejezetnek a bemutatását csak nevek felvillantásával jelezhetem: SANDERS, HARWEG, CASSIRER, ANDERSON, VAN DIJK,

BREUER, SZABÓ, HJELMSLEV, SCHMIDT, LUX. A nevek alapján a szakértő látja, hogy KABÁN ANNAMÁRIA miként értelmezi a stilsztika és a szövegnyelvészet kapcsolatát (14—21).

6. Midőn KABÁN ANNAMÁRIA a funkcionális stílusok lényegét igyekszik megvilágítani, a szemiotikai (beleértve mindhárom részterületét), a kommunikációelméleti és a szövegnyelvészeti (szövegtani) megközelítést voltaképpen a Bronislaw Malinowski, lengyel származású, Londonban, majd az Egyesült Államokban tevékenykedő etnográfustól és antropológustól meghonosított szituációs kontextusba ágyazva végzi el, amiről ő ilyen formában nem beszél, de ennek szellemében állapítja meg – és ezt helyeselhetjük –, hogy tudniillik „a nyelvészeti stilsztika (PÉTER MIHÁLY megállapítása szerint – ez az én betoldásom: M. J.) szerves részét alkotja annak a szélesebb problémakörnek, amelyet a nyelv funkcionális variációjának nevezhetünk” (12). KABÁN ANNAMÁRIÁNAK PÉTER MIHÁLY ez utóbbi megállapítására támaszkodó véleményét továbbgondolva és némileg kiegészítve, talán nem nehéz eljutnunk az úgynevezett monolitikus nyelv tételének a tarthatatlanságához. Ugyanis az emberi kommunikáció voltaképpen „funkcionális nyelvekben”, „funkcionális stílusokban” (lásd erről a prágaiak felfogását), „nyelvi regiszterekben” (M. A. K. HALLIDAY) történik, tehát verbális érintkezéseink során úgynevezett „korlátozott hatókörű nyelveket” (restricted languages, az elnevezés JOHN RUPERT FIRTH-től származik) használunk. Ez azt jelenti, hogy nyelvi megnyilatkozásaink során a szituációs kontextusnak megfelelően (a fogalmat a szó legtagabb értelmében használva) nem hozzuk mozgásba az egész nyelvrendszert (ezt soha nem tesszük), hanem kommunikációs kompetenciáinknak a birtokában a nyelvi kompetenciáinknak csak az a része, az a dimenziója lendül mozgásba, amit a szituációs kontextus a kommunikációs kompetencia alapján megkövetel.

7. KABÁN ANNAMÁRIA a tudományos stílus lényegét vizsgálva kilép a grammatika területéről, és számba veszi azokat a nyelven kívüli tényezőket is, amelyek ha nem kizárólagosan is, de nagymértékben befolyásolják a tudományos stílus milyenségét, lényegét. Helyeselhetően különbséget tesz a tudományos stílus elsődleges (és másodlagos) külső és belső (nyelvi) jellemzői között. Az elsődleges külső tényezők között a tanulmány szerzője fontosnak tartja a közlés tartalmának társadalmi vonatkozásait és a sajátos beszédminőségre való irányulást (22), de igen lényegesek a másodlagos külső tényezők is, melyek közül az író általános műveltsége, viszonya a közlés tartalmához, az író és olvasó közötti viszony, az olvasó általános műveltsége stb. a leglényegesebbek. KABÁN ANNAMÁRIA nagyon helyesen a tudományos stílus kérdését a kulturális, a szociokulturális keretben véli helyesen értelmezhetőnek, azaz egy másodlagos rendszerben, mely egy természetes nyelvre épül (22).

A tudományos stílus (belső) nyelvi jellemzői közül a könyv szerzője legfontosabbnak a logikai következetességet és a részek közötti összefüggést tartja, s megszerkesztettségének legjobb vizsgálati módszerét az összehasonlító módszerben látja. Erre vonatkozóan hivatkozik a neves bukaresti matematikus nyelvész, SOLOMON MARCUS „Ötvenkét oppozíció a tudományos és a költői kommunikáció között” című tanulmányára (in: SOLOMON MARCUS: *A nyelvi szépség matematikája*, Budapest, 1977. 147—165), melyben a bukaresti szerző valóban megbízható kritériumok alapján állapítja meg a kétféle kommunikáció közötti oppozíciókat. Ehhez hasonló szemléletmód alapján készült FRIEDRICH

HART oppozíciós táblázata is, mely a köznyelv és a tudományos nyelv közötti különbségeket méri fel (FRIEDRICH HART: Fogalomalkotás az irodalomtudományban, in: *Helikon* 22. 1976. 517—545), de igen helyesen állapítja meg KABÁN ANNAMÁRIA, hogy mindkét esetben eszményített típusokról van szó, hiszen nyilvánvaló: egységes tudományos stílusról beszélni merő illúzió (25—26).

8. Kabán Annamária a 16—18. századot felölelő korszak tudományos műveinek, írott szövegeinek stilisztikai szempontú tanulmányozását a szemiotika három dimenziója alapján veszi szemügyre, ami egyúttal a szövegelemzés három szintjét jelöli, azaz kirajzolódnak a szövegelemzés pragmatikai, szemantikai és szintaktikai szintjei, valamint a szövegnek, a stílusnak e szintekkel érintkező mozzanatai: a kognitív, pszicho- és szociolingvisztikai, kommunikációelméleti stb. aspektusai, nem is beszélve a szintaktikai tényezőkön kívüli, másfajta grammatikai mozzanatokról. Mint ismeretes, a szemiotika három területének hierarchikus sorrendje: a szintaxis, a szemantika és a pragmatika. Ám a tanulmány szerzője igen jó érzékkel ezt a sorrendet – vizsgálati módszereiről szólva – felcseréli, minden bizonnyal nem véletlenül, és a pragmatika, szemantika és a szintaxis sorrendet követi, ami azt jelenti, hogy a stílus – így a tudományos stílus – vizsgálatában is a pragmatikai szempontok érvényesítésének, valamint a hozzájuk szorosan kapcsolódó mozzanatoknak elsőrendű fontosságot tulajdonít (27—32). (Erre vonatkozólag lásd TOLCSVAI NAGY GÁBOR: *A magyar nyelv stilisztikája*, Budapest, 1996. című munkáját, melyben a szerző a stíluselemzésben a pragmatikai szemléletmódnak, a szövegközpontúságnak, a történetiségnek és a felülről lefelé építkezés rendszerezésének fontosságát hangsúlyozza.) KABÁN ANNAMÁRIA könyvében ezt így kifejtetten nem hangsúlyozza (nem is hangsúlyozhatja, hiszen TOLCSVAI NAGY GÁBOR könyve jóval később jelent meg), ám elemzéseiben mintha ráérezett volna ezeknek a szempontoknak az érvényesítésére, mert implicit módon ezek a szempontok kimutathatók elemzéseiben.

A szövegszintaktikai elemzés című alfejezetben (28—32) a szerző jelentős elméleti, tudományódszertani és gyakorlati kérdéseket vizsgál, egyeseket pedig érint. Itt van például a szövegszintaxis kérdése. Vajon létezik-e úgynevezett szövegszintaxis. Ezt a kérdést néhány évvel ezelőtt fölvettem PETŐFI S. JÁNOSnak is egyik budapesti előadása során. Akkor ő is elég bonyolult kérdésnek ítélte meg a szövegszintaxis létére vagy nemlétére vonatkozó kérdést. Függetlenül attól, hogy létezik-e par excellence szövegszintaxis, vagy nem, KABÁN ANNAMÁRIA a lehető leghelyesebb megoldást választotta, hogy tudniillik: ha a szöveg több mondat összekapcsolásából jön létre, akkor léteznie kell egy olyan szabályrendszernek, mely „szövegmondatok” egybekapcsolását szabályozza. (A szövegmondat, rendszermondat lényegéről lásd KÁROLY SÁNDOR: Mondat és megnyilatkozás – Sentence and utterance, in: *Néprajz és nyelvtudomány*, 24—25. 1981. 49—64.) Nyilvánvaló, ha ezt a gondolatmenetet tágítjuk – éppen a mondatok szövegbe szerveződésének kapcsán –, akkor felmerülhet az a kérdés is, hogy ha már létezik rendszermondat és szövegmondat, vajon a mondat feletti szinten számolhatunk-e langue-parole viszónnyal, absztrahálhatók-e mondat (itt rendszermondat) fölötti alakulatok. PETŐFI S. JÁNOS és VAN DIJK is annak idején beszélt mondat fölötti makrokompozíciókról, szövegmodellekről vagy szuperstruktúrákról, de ezek már nem a nyelvi rendszer elemei, hanem a „gondolatcsere megértésre-megértetésre irányuló feladatai formálták ki s irányítják őket”

(részletesebben lásd BÉKESI IMRE: *A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat-szerkezeti elemzések*, Budapest, 1986. 20—21).

Nos, visszatérve a mondatok szövegbe szerveződésnek a kérdéséhez, azaz a szövegszintaxishez, KABÁN ANNAMÁRIA célkitűzéseinek megfelelően abból a helyes elgondolásból indul ki, hogy „Egy szöveg mondatokból épülése a születő gondolatot szolgálva alakul olyanná (lásd az iménti BÉKESI-megállapítást), amilyen, a keletkezett alakulat azonban nem esetleges, hanem általában jól tipizálható, mégpedig nyelvészeti szempontból” (29). Tehát nem a langue–parole viszony a döntő szempont a mondat fölötti szinten, hanem a gondolat „megértésre-megértetésre” irányuló feladatai irányítják és formálják a mondat feletti szint szerkezetét. A továbbiakban KABÁN ANNAMÁRIA a szövegek mondat szerkezeti vizsgálatában DEME LÁSZLÓ (*Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*, Budapest, 1971.) és BÉKESI IMRE (*Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*, Budapest, 1982.) módszerére támaszkodva fejti ki a szöveg mondat szerkezeti kérdéséről vallott álláspontját. A mondat szerkezeti vizsgálódásokkal, általában a szövegelemzésekkel a tanulmány szerzője arra akar fényt deríteni, hogy a „tudományos író szándék-típusa probléma-megoldó stratégiája milyen sajátos struktúra-szervezési módokat képes már abban a korban (16—18. század, az én betoldásom: M. J.) kialakítani?” (32).

9. Tanulmányának második nagy fejezetében (A magyar tudományos stílus a felvilágosodás koráig, 33—104) KABÁN ANNAMÁRIA fejtegetéseit a magyar tudományos stílus kialakulásának reneszánsz kori bemutatásával kezdi. Az írásbeliség forrásairól szólva hivatkozik HORVÁTH JÁNOS korszakalkotó művére, *A magyar irodalmi műveltség kezdeteire* (1931.), melyben a neves tudós az írásbeliségünk két forrását említi: az élő magyar nyelvet és a népköltészetet, valamint a latin nyelvű irodalmat. A reneszánsz kori tudományos stílus képviselőiként a miskolci szerző főleg a történetírást, a jogtudomány és a filológia, valamint a filozófia és a természettudományok (főleg az orvostudomány) művelőit emeli ki, közülük is Antonio Bonfini, Werbőczy Istvánt, az erdélyi Laskai Csókás Pétert, az orvosok közül a híres sárospataki tanárt, Balsaráti Vitus Jánost. Jól érzékelteti a szerző azt a változást, melyet a 16. században a latinról az anyanyelvre való áttérés jelentett a tudományos stílus megizmosodásában (ezzel kapcsolatban részletesebben lásd BALÁZS JÁNOS „Sylvester János és kora” című munkáját, 1958.). KABÁN ANNAMÁRIA is egy nagyon szép és színes seregszemlét tart munkájában a korszak jeles személyiségeiről, akik elindítói és megszilárdítói lettek az egyre színesebbé és árnyaltabbá váló magyar tudományos stílusnak és az anyanyelvűvé átalakuló magyar művelődésnek. A korszak személyiségeinek a nevei önmagukért beszélnek. Hoffgreff György, Heltai Gáspár a kolozsvári nyomda irányítói, majd valamivel később indul a debreceni nyomda Huszár Gál, Török Mihály és mások irányításával, de nem feledkezhetünk meg Bornemissza Péter tevékenységéről sem. Egymásután jelennek meg a különböző nyelvtanok, egyelőre még latin nyelven (HONTERUS JÁNOS grammatikája Krakkóban), magyar szempontból rendkívül jelentős SYLVESTER JÁNOS *Grammatica Hungarolatina* című munkája (1539.), vagy a 17. század elején SZENCZI MOLNÁR ALBERT nyelvtana, a *Novae Grammaticae Hungaricae ... Libri Duo*. De utalhatunk Szepsi Csombor Márton útleírására, az *Europica varietasra* (1620.), mely a szélesebb olvasóközönségnek szól, de föltétlenül színezi azt a művelődéstörténeti körképet, melyet KABÁN ANNAMÁRIA felvázol (34—43).

Kidolgozott módszerének megfelelően nagy pontossággal, részletekbe menően elemzi a jeles egyházi író és hitvitázó, Méliusz Juhász Péter *Herbarium* című munkáját (1578.), mely ebben a formájában iskolapéldája a szövegpragmatikai, szemantikai és szintaktikai elemzésnek, amit részletes szókincstani elemzés is kísér (54—66).

10. Művelődéstörténeti körkép vezet be a magyar tudományos stílus barokk korabeli elemzését is. E korszak lényeges jegyeinek a felderítésében is KABÁN ANNAMÁRIA jelentős és alapos munkát végzett. Csak jelzésszerűen utalhatunk nevekre, amelyek a korszak (17. század) tudományos színvonalának értékmérői: a nagy angol puritánus teológus, Amesius, a francia René Descartes, a német Coccejus, Comenius vagy Apáczai Csere János, Alsted, Bisterfeld és Bél Mátyás, akinek nevéhez fűződik az első jelentős forráskiadvány, az *Adparatus ad historiam Hungariae* (1735—1736.). Ebből a korszakból kiemelkedik GELEJI KATONA ISTVÁN *Magyar Grammatikátskája* (Gyulafehérvár, 1645.), mely az első magyar nyelvű nyelvtan, ami jelentőségét szerfölött növeli. Természetesen jogi, aritmetikai, történelmi, kertészeti tárgyú könyvek megjelenéséről is tud a korszak tudományossága, aminek felderítése és szakszerű elemző bemutatása a miskolci szerző jó elemző és szintetizáló képességére utal (66—74).

Hasonlóképpen vélekedhetünk Apáczai Csere János „*Magyar Encyclopaedia*” című munkájának bemutatásáról is. KABÁN ANNAMÁRIA a már eddig is többször említett három szintnek (pragmatika, szemantika, szintaxis) megfelelően elemzi Apáczai alkotását, ezt megelőzően világos képet tár az olvasó elé az *Encyclopaedia* forrásairól. Itt elegendő megemlítenünk Bacont, Decartes-ot, Alstedet, Bisterfeldet, általában azt az intellektuális légkört, amely körülvette Apáczait Hollandiában (75—76).

Az *Encyclopaedia* „pragmatikai bemutatása” után a szemantikai elemzés tömörsége szembeötlő, de ez a tömörség voltaképpen a részletekre irányítja az olvasó figyelmét (77). Az *Encyclopaedia* szövegének elemzését KABÁN ANNAMÁRIA nem annyira a hagyományos grammatikából jól ismert viszonyok alapján kezdi, hanem az aktuális tagolást, a téma-réma, topic-comment viszony alkalmazását tekinti járhatóbb útnak. A szerző nagyon jellemzőnek tartja Apáczai szövegében a láncszerű témafejlődést, viszont „a mondat rémája általában több elemű, és ezek rendre, gyakran a kiinduló mondattól egészen távol kerülnek egy másik rémához viszonyítva a téma szerepébe” (79). Ezek a finom árnyalatokra utaló megfigyelések jellemzőek KABÁN ANNAMÁRIA egész elemzési rendszerére csakúgy, mint azokra a megállapításaira is, amelyek a szövegen belüli mondat-egységek kapcsolódásaira vonatkoznak (mellérendelő, alárendelő viszonyok, melyeknek százalékos arányait is megadja, 80—82).

11. A korszak másik kimagasló személyisége a 17. század végi művelődéstörténetben Pápai Páriz Ferenc, nagyenyedi orvos és kollégiumi tanár, aki „az anyanyelvű irodalom és a világi tudományok fontosságát” (85) tartja hazája felemelkedése leglényegesebb tényezőjének. A nagyenyedi tudósnak a könyvei részben fordítások, részben pedig saját olvasmányai alapján összeállított és szerkesztett könyvek. KABÁN ANNAMÁRIA Pápai Páriz *Pax corporis*a szövegének elemzését (ez az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű orvosi könyv), a már ismert módszertani alapelvek szerint, a három szintnek megfelelően végzi. A szövegpragmatikai részben a korszak rövid művelődéstörténeti áttekintése után (Descartes, Coccejus, Apáczai, Enyedi Sándor, Csernátoni Pál, 85—86) a szövegsemantikai elemzésben a betegségeket tárgyaló fejezeteket mutatja be, majd

részletesen elemzi a Pax corporis szövegének szintaktikai viszonyait. Minthogy érvelő szövegrészekről van szó, KABÁN ANNAMÁRIA elsősorban azt vizsgálja, hogy ezek a szövegrészek milyen mondatkapcsolatokra épülnek fel (ellentétes, okadó magyarázó, következtető, kapcsolatos stb.), és ezeknek a kapcsolódásoknak az alapján egy típusmodellt állít fel: kiinduló állítás → okadó magyarázó → ellentétes → következtető (88). Tanulságos KABÁN ANNAMÁRIA tanulmányának az a része is, amelyben összehasonlítja a Herbarium, az Encyclopaedia és a Pax corporis szövegegység egészére vonatkozó mutatókat, és arra a következtetésre jut, hogy „az érvelő szövegtípus él leginkább az össze-szerkesztés tömbök által nyújtott lehetőségével is” (93), és ezzel biztosítja, hogy az egyes gondolategységek szorosabban kapcsolódjanak egymáshoz a Pax corporisban, mint a Herbariumban vagy az Encyclopaediában. Természetesen a szerző emellett a mondategységek (mellérendelő és alárendelő) viszonyait is bemutatja (93–95).

12. Nagy érdeme KABÁN ANNAMÁRIÁNAK, hogy a tanulmányában egyenrangú jelentőséget tulajdonít a különböző korszakok szociokulturális (művelődéstörténeti) és a tudományos stílus voltaképpen szövegnyelvészeti (szövegtani) elemzésének. Így jár el a késői barokk kor tudományos stílusának a bemutatásában is. Sajnos itt is csak nevekre és művekre utalhatunk, amelyek önmagukért beszélnek: Pray György jezsuita történész, Bod Péter Magyar Athenasa (1767.), Hübner János A geográfiai tudománynak első kezdete című munkája (1749.), Vetsei P. István Magyar geográfiája (1757.), Bertalanffy Pál A világnak kétféle rövid ismérése című munkája, Csátori János Magyarország történetének rövid summája (1749.) stb. Mindezek a munkák egy új korszak beköszöntét jelzik, különféle jellegük – amint erre KABÁN ANNAMÁRIA is rámutat – stílusukban is le-mérhető.

A késői barokk kor legjelentősebb tudós egyénisége Bod Péter, akinek Magyar Athenasára már utaltunk. Sokoldalú, színes egyéniség, mert a teológia, államtudomány, történelem, nyelvészet és irodalomtudomány egyaránt érdekelte, s ezek mindegyikét művelte is. Főleg irodalomtörténettel foglalkozott. Több magyar írónak külön is megírta az életét, és bemutatta tudományos tevékenységét. Főműve az első magyar nyelvű írói lexikon: A Magyar Athenas (1766.), amely 500-nál több magyar író életének és munkáinak az ismertetését tartalmazza. KABÁN ANNAMÁRIA tömören ismerteti a lexikon szerkezetét (előszó, majd betűrendben az írói életrajzok, 101–104), az anyaggyűjtés módszerét (Bethlen Kata könyvtára, Ráday Gedeon gyűjteménye), és az eddigiekhez hasonlóan elemzi a szöveg pragmatikai, szemantikai és szintaktikai viszonyait. A tanulmány szerzőjének finom megfigyelőképességére utal, hogy Bod Péter Athenasában LÉVI-STRAUSS és A. GREIMAS módszerére emlékeztető vonásokat fedez föl. Ez azt jelenti, hogy KABÁN ANNAMÁRIA a két francia tudóshoz hasonlóan úgynevezett állandó funkciókat állapít meg Bod Péter Athenasában is, például: „az író születése – tanulmányai – elhelyezkedése – irodalmi vagy tudományos munkássága – műveinek felsorolása” (105). Az eddigiekhez hasonlóan az Athenas szövegét a mondathosszúság és a DEME LÁSZLÓtól kidolgozott szövegegységek tömbösödése szempontjából is vizsgálja a szerző, és összeveti a Herbarium, az Encyclopaedia és a Pax corporis azonos mutatóival. Ugyanígy az összehasonlító módszert alkalmazza a szövegmondatok kapcsolási formáinak (mellérendelő, alárendelő viszonyok) a vizsgálatában is.

13. Egy jól felépített, gondosan kimunkált felfogáson alapuló tudományos alkotást mutattunk be az olvasónak, melyért KABÁN ANNAMÁRIA méltán nyerte el a nyelvtudomány kandidátusa fokozatot. Az egykori kolozsvári inspiráció föltétlenül előnyére vált, európai kitekintésű szemléletmódot tükröz ez az alkotása. Olvasás és írás közben is állandóan éreztem, hogy a szerző többet tudna és szeretne mondani akármelyik kérdésről, mint amennyit elmond, de a terjedelmi korlátok minden bizonnyal útját állták eme nemes szándékának. Viszont bizonyos hiányérzettel teszem le KABÁN ANNAMÁRIÁNAK ezt az egyébként színvonalas tanulmányát. Anélkül, hogy ünneprontó akarnék lenni, meg kell mondanom, engem mindvégig zavart az a tény, hogy ebben a jól átgondolt tanulmányban nem esik szó a nagy hitvitázókról, mondjuk Magyar Istvánról, Telegdi Miklósról, de főleg Pázmány Péterről, arról a Pázmányról, akinek nem kis érdeme volt a magyar irodalmi nyelv és stílus pallérozásában (beleértve a tudományos stílust is). Természetesen tiszteletben tartom a szerző felfogását, és így a nyomdafestéket látott változatot fogadom el, amivel egyébként messzemenően egyetértek, s ehhez még azt szeretném hozzátenni, hogy ez a megjegyzésem mit sem von le KABÁN ANNAMÁRIA munkájának az értékéből. Az eddigi tudományos tevékenysége is biztosíték arra, hogy a most vázlatosan bemutatott munkájához hasonló alkotásokkal a jövőben még gazdagítani fogja a magyar nyelvtudományt.

A bemutatott könyvet a szerző szakirodalmi jegyzékkel, tárgymutatóval és angol nyelvű tartalmi kivonattal zárja.

Máté Jakab

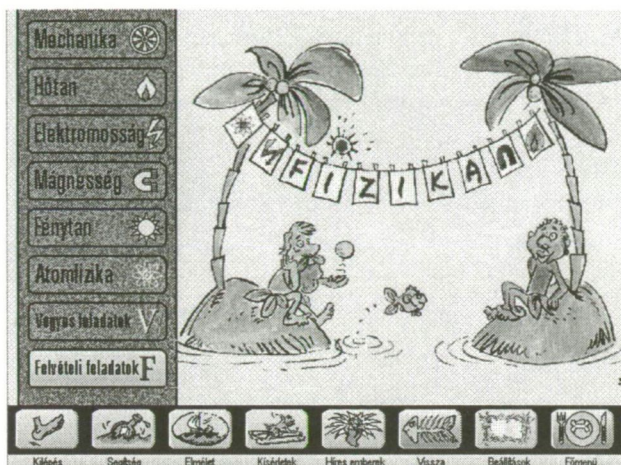
Multimédiumok az oktatásban és a kutatásban

1. Fizika felkészítő az érettségi és felvételi vizsgákra

1. Ebben az írásunkban BARÁTH ZSOLT – CZECZEI JÓZSEF – SIPOS ANDRÁS – SZABADI LÁSZLÓ „Fizika felkészítő az érettségi és felvételi vizsgákra” című korongját kívánjuk vázlatosan bemutatni és röviden kommentálni. Ez a CD-ROM több más kiadvány (például a *Történelem felkészítő az érettségi és a felvételi vizsgákra*) társaságában a Pannon-Klett Könyvkiadó Kft. gondozásában jelent meg 1997-ben.

Kommentárjaink megfogalmazásakor részint a saját tapasztalatainkat és kutatási eredményeinket használjuk fel (lásd többek között VASS LÁSZLÓ: A hipermédium néhány retorikai szabályszerűsége. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ: *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 157-167), részint pedig HARTMUT SCHRÖDER kritériumkatalógusát (lásd HARTMUT SCHRÖDER: *Kritériumok CD-ROM-ok és WWW oldalak értékeléséhez* (ford. PETŐFI S. JÁNOS) című tanulmányát a jelen kötetben, lásd 87-91). A lehetőségekhez képest a technikai részletektől ezúttal is eltekintünk.

2. Az oktatóprogram anyaga négy nagy tematikus egység köré szerveződik, ezek a következők: „Feladatok”, „Elmélet”, „Híres emberek” és „Nevezetes kísérletek”. Az 1. ábra a főmenüt mutatja.

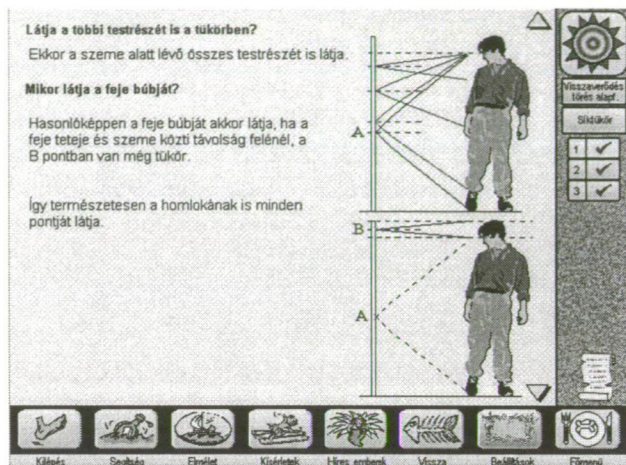
1. ábra

A mindig látható alsó eszközsorban jobbról bal felé haladva a következő gombok találhatók: „Főmenü”, „Beállítások”, „Híres emberek”, „Kísérletek”, „Elmélet”, „Segítség” és „Kilépés”, így a szóban forgó nagy tematikus egységek innen bármikor elérhetőek. A továbbiakban ezekkel a gombokkal vagy az aktív szavak, kifejezések segítségével kezelhető a program. A piros színnel szedett aktív szavak/kifejezések az „Elmélet”-be, a kék színűek a „Híres emberek” életrajzához, a zöldek a „Kísérletek”-hez vezetnek.

2.1. A lemezen lévő több mint 450 feladatot nyolc nagy csoportba gyűjtötték össze a program alkotói. Ezek – lásd még az 1. ábra bal oldali oszlopában – a következők (a zárójelben az alsóbb szint részfejezetei szerepelnek): *Mechanika* (Kinematika, Pontszerű testek dinamikája, Merev testek dinamikája, Munka, energia, teljesítmény, Deformálható testek mechanikája és Vegyes feladatok), *Hőtan* (Gázok, Folyadékok, Szilárd testek, Halmazállapot változások és Vegyes feladatok), *Elektromosság* (Elektrosztatika, Egyenáramok és Vegyes feladatok), *Mágne(se)sség* (Egyenáramok homogén mágneses térben, Egyenáramok mágneses tere, Mozgási és nyugalmi indukció, Váltakozó áram és Vegyes feladatok), *Fénytan* (Visszaverődés, törés, alapfogalmak, Planparalel lemez, prizma, Gömbtükör, lencse és Vegyes feladatok), *Atomfizika* (A foton, Magfizika és Vegyes feladatok), *Vegyes feladatok*, továbbá *Felvételi feladatok* 1988-tól 1998-ig.

A feladatokhoz az ismertetett fejezetek (és további alfejezetek) szerint a főmenüből lehet eljutni, éspedig tetszőleges sorrendben. „Célszerű azonban – vallják a program készítői – a *menükben* lévő sorrendet betartani, mivel a feladatok sorrendjét a fokozatoság elve alapján állítottuk össze.”

A feladatok megoldása lépésenként követhető (lásd a 2. ábra jobb sarkaiban látható kis háromszögeket), éspedig útmutatással vagy útmutatás nélkül (amit az 1. ábra alsó eszkösrészében található „Beállítások” gombbal szabályozhat a felhasználó).

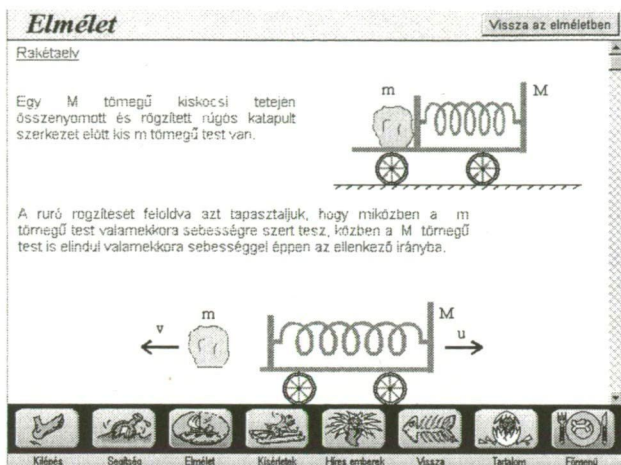

2. ábra

A 2. ábrán a Fénytan/Visszaverődés, törés, alapfogalmak/Síktükör témakör első feladatának megoldásába pillanthatunk bele. A jobb oldali margón tájékoztató jellegű ikonok láthatók: az aktuális helyről, a feladat számáról és szövegéről, illetve arról, hogy a felhasználó megoldotta-e már az adott feladatot, vagy sem. Az útmutatás szövegét kövér betűkkel emelték ki a program szerkesztői. A feladatok megoldását gyakran támogatják ábrák, illusztrációk, élve a többfázisú bemutatás lehetőségeivel is (lásd például 2. ábra).

2.2. Az „Elmélet” tematikus egységgel kapcsolatban a következők olvashatók a CD-ROM borítóján. „A feladatok megoldásához lexikonszerű elméleti háttéranyag nyújt segítséget. A fogalmak és definíciók pókhálószerűen, aktív szavakon keresztül szövik át a szöveget, és átfogják a középiskolai fizika minden lényeges fejezetét.”

Anyagának rendszerezése nagyjában-egészében megegyezik a „Feladatok” struktúrájával. Az 1. ábrán látható alsó eszközsor „Elmélet” gombjával bárholnan elérhető úgy, hogy a kiinduló helyre egyetlen gombnyomással vissza lehet térni.

3. ábra

A 3. ábrán szemléltetésül a Mechanika/Dinamika/Impulzus/Rakéta elv anyagrész első oldalát látjuk.

2.3. A „Híres emberek” biográfikus egység 21 fizikus rövid életrajzát, illetőleg tudományos pályáját tárja a felhasználó elé, a „Nevezetes kísérletek” rész pedig mintegy tíz kísérlet mutat be, illetőleg szemléltet ábrákkal.

Az így szervezett, kialakított globális struktúrát a piros („Elmélet”), kék („Híres emberek”) és zöld („Kísérletek”) színű aktív szavak/kifejezések hálójában valóban át-meg-átszövi. Ha például egy adott feladat megoldásához egy fogalom vagy elméleti kérdés megvilágítását is szükségesnek tartja a felhasználó, azt a megfelelő piros színű aktív szóra klikkelve érheti el, s ha közben ismereteit szeretné kísérletekkel is elmélyíteni, vagy biográfiai adatokkal kiegészíteni, azt a megfelelő zöld, illetőleg kék aktív szavakkal teheti meg, s így térhet vissza a feladat megoldásához.

3. Mint említettük, kommentárjainkat, valamint kritikai észrevételeinket HARTMUT SCHRÖDER és a saját tapasztalataink alapján fogalmazzuk meg: egyrészt úgy, hogy az 1. alatt említett tanulmányokra a továbbiakban közvetlenül nem hivatkozunk, másrészt úgy, hogy a fizika felkészítő médiumspecifikus sajátosságait csupán néhány fő szempont, kritérium fényében kísérreljük meg az eddigieknél kontrasztosabban megvilágítani, adott esetben értékelni.

3.1. A fizika felkészítő futtatásához csak Windows operációs rendszer használható. Az installálás (amellyel egyidejűleg létrejön „a Klett Multimédia csoport” is) viszonylag könnyű, mint a programelindítás és az *alkalmazás kezelése* is. Teljesnek tekinthető dokumentációja (gyakori ismétlésekkel) nyomtatásban és a korongon is megtalálható. A program csak egérrel kezelhető, billentyűhasználatra nincs mód. A képernyő-strukturálás áttekinthető, a színek és az ikonok didaktikai funkciója világos. A menüparancsok egyszerűek.

3.2. A multimediális programokkal szemben alapvető követelmény a különféle *kommunikációs csatornák integrálása*. A vázlatosan bemutatott fizika felkészítő azonban

csupán két mediális összetevővel rendelkezik: verbális és statikus képi komponenssel. Akárcsak a hagyományos felkészítőkből, hiányzik belőle a fonikus, a zenei és a dinamikus képi (animációs film, videó stb.) elem. Auditív segítséget ilyenformán nem tud szolgáltatni a tanulóhoz, s a vizuális segítség sem igen több annál, mint amit a nyomtatott fizikakönyvek általában nyújtani képesek. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a CD-ROM anyagát nagyjában-egészében a könyvek is reprezentálják.

3.3. A programban a fizikai fogalmakat, jelenségeket, folyamatokat stb. – egy-két animációs megoldástól eltekintve – diagrammatikus, más néven funkcionális *ábrák*, esetleg fotók szemléltetik. A tíz nevezetes kísérletet például 12 ábra és 1 tónusos kép (fotó) illusztrálja a „Kísérletek” tematikus blokkban. S jóllehet a diagrammatikus (funkcionális) ábrák, rajzok, grafikonok stb. rendszerint nem csupán referálnak tárgyukra, hanem többé-kevésbé világos összefüggéseket, relációkat is képesek megjeleníteni, akár több fázisban is (lásd még a jelen kötetben HORÁNYI ÖZSÉB hozzászólását a *Kerekasztal-beszélgetés. A tanár és a tankönyvi szöveg* című részben, 128), a folyamatszerű bemutatás dinamikus képi lehetőségeit a „Kísérletek” tematikus részből nem kevésbé hiányoljuk, mint az oktatóprogram más egységeiből. Az ábrák minősége egyébként elfogadható, a szöveges részekét viszont nemritkán durva felülírások rontják (helyesírási hibákról nem is beszélve). E helyütt nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a jelen kötetünkben vizsgálat tárgyává tett, Szegeden megjelenő, nyomtatott fizikatanönyvek (lásd például BONIFERT DOMONKOSNÉ – HALÁSZ TIBOR – MISKOLCZI JÓZSEFNÉ – MOLNÁR GYÖRGYNÉ: *Természetismeret 6. Fizikai és kémiai alapismeretek*, Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, 1996.) anyagának képi megfogalmazását (lásd a *Tankönyvi szövegek* című részben, 93 kk.) gazdagabbnak, árnyaltabbnak és esztétikailag is igényesebbnek tartjuk, mint a fizika felkészítő CD-ROM-ét.

3.4. A tanulóprogram menetére egyrészt a menüparancsok, másrészt a különböző színű aktív szavak/kifejezések révén gyakorolhat *interaktív* hatást a felhasználó. A feladatokat tetszés szerinti sorrendben oldhatja meg, adott esetben választhat könnyebb, nehezebb és elméleti jellegű feladatok közül (*Vegyes feladatok*). A tanulás lépései, módszerei ilyenformán, ha korlátozott mértékben is, kombinálhatók. A feladatok megoldását fakultatíve vezérlő instrukciók segíthetik az önálló tanulást, bevezetések azonban nem állnak rendelkezésre a gyakorláshoz. Szükség esetén segítség legfeljebb csak ’kívül’-ről érkezhethet. A dokumentációban például ezt olvashatjuk: „A feladatok megoldásánál az adatokat a középiskolák számára kiadott Négyjegyű függvénytáblázatokból vegyük”. Az elkövetett hibák kommentálására (elemzésére, javítására stb.), a tanuló teljesítményének értékelésére, sikerorientációra nem alkalmas a program.

3.5. Ha a felhasználó az indításkor a programba írja a nevét (vagyis azonosítja magát), nem kell tartania a „felesleges” ismétlésektől, a gép ugyanis számon tartja az általa egyszer már megoldott feladatokat. Ez azt is jelenti, hogy egy időben több tanuló is használhatja a programot. Egyéb adat tárolására vagy *saját anyag* hozzáfűzésére nincs lehetőség. Szövegszerkesztő vagy valamely más segédprogram a feladatok megoldásához gyakorlatilag nem vehető igénybe.

3.6. A tematikus egységek gondolatmenetei, levezetései, tényállásai stb. rendszerint hosszabbak az optimálisnak tekinthető egy képernyőoldalnyi terjedelemtől, s kinyomtatásukra nincs lehetőség. Motiváló játékkoncepció nem tapasztalható.

3.7. A keresést (a keresőutak rövidegének kritériumát) illetően szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy például a 2.2. alatt már szóba került *Rakéta elvre* csak elég körülmenyesen és némi szerencsével sikerült újból rátalálnunk (Mechanika → Dinamika → Impulzus). Pedig a gyors visszakereshetőség – lapszámok, tartalom, jegyzetek, bibliográfiák, indexek (tárgy- és névmutatók) stb. formájában – olyan követelmény már a lineáris szövegszervezéssel szemben is, amely nélkül ma jószerével elképzelni sem igen tudjuk a gutenbergi könyvtechnológiát. S ha a visszakereshetőség hagyományos eszközei, amint azt nem kevesen állítják, akár 20-25 százalékkal is megnövelhetik egy nyomtatott könyv értékét, akkor többé-kevésbé nyilvánvaló, hogy milyen mértékben javíthatják a visszakereshetőség elektronikus eszközei egy digitalizált kiadvány használhatóságát. (Az indexekkel kapcsolatban lásd még a jelen kötetben KÓSA ANDRÁS hozzászólását a *Kerekasztal-beszélgetés. A tanár és a tankönyvi szöveg című* szekcióban, 131.)

4. Végezetül remélni szeretnénk, hogy a *Fizika felkészítő az érettségi és felvételi vizsgákra* című CD-ROM – alighanem így is – érettségiző vagy felvételiző diákjaink felkészülését szolgálja, több más elektronikus oktatóprogrammal együtt.

Benkes Réka – Vass László

2. Tankönyvi szövegek

**О. Д. Митрофанова: Научный стиль речи: проблемы обучения
(A tudományos beszédstílus: oktatási problémák)**

Издательство »Русский язык«, Москва, 1976. 198 p.

A könyv megírásának szükségességét az váltotta ki, hogy a 60-as években ugrásszerűen megnövekedett az orosz egyetemeken a nem bölcsész szakos külföldi hallgatói létszám. Felmerült a kérdés, hogyan kell ezeket a hallgatókat orosz nyelvre oktatni azokon a nem bölcsészképzést nyújtó egyetemeken, amelyeken az orosz nyelv oktatása önálló tantárggyá vált.

A külföldi hallgatók képzésével egy sor probléma merült fel:

- mikor kell a szakmai tanulmányokat elkezdni?
- el lehet-e sajátítani az orosz mint idegen nyelvet csupán a szakmai tanulmányok során, és célszerű-e ez a fajta nyelvoktatás?
- mi a legfontosabb az ilyen hallgatók nyelvtanításában: a szótár-e, avagy a grammatikai ismeretek elsajátítása?
- milyen szövegek képezik a nyelvtanítás alapját?
- hogyan szervezzék meg módszertani szempontból az oktatási folyamatot?
- milyen legyen a szóbeli megnyilatkozások tartalma, milyen speciális témákról kell a nem bölcsész hallgatóknak beszélniük?

E kérdések megválaszolásához szükségessé vált az írott és szóbeli tudományos nyelv tanulmányozása. A szerző az utóbbi időben ugrásszerű fejlődésnek indult tudományágak szaknyelvi irodalmát vizsgálja. A vizsgálat tárgyát fizika, kémia, matematika,

biológia, zoológia, anatómia stb. tankönyvek képezik. A számszerű jellemzők felhasználása lehetővé teszi, hogy ne általában a nyelv grammatikáját, hanem a nyelv funkcionális stílusainak – így a szaknyelvnek – a grammatikáját írja le a kutató. Egy ilyen grammatika bármely idegen nyelv egyszerű oktatásának elengedhetetlen feltétele.

A könyv első fejezete az orosz mint idegen nyelv oktatásának nyelvészeti alapjait tartalmazza. Három alfejezetre oszlik ez a rész: (a) A tudományos nyelv mint a mai orosz nyelv funkcionális nyelvváltozata; (b) A szaknyelv lexikai összetételének jellemzői; (c) A szaknyelv morfológiai-szintaktikai jellemzői.

A nyelvészek a stílus kutatása során hosszú ideig kizárólag a szépirodalmi műveket vették alapul. Ma már nyilvánvaló, hogy a szaknyelv stílusa legalább annyi figyelmet érdemel, mint a szaknyelv terminológiája.

Már a Prágai Nyelvészeti Iskola téziseiben is szerepel a nyelv leírásában a funkcionális megközelítés igénye. HAVRANEK egyik első munkájában a stílust a funkcionális stilisztika szempontjából határozza meg, mint a nyelv felhasználásának módját. HAVRANEK szerint az egyes funkcionális rétegek nemcsak a nyelvi eszközök milyenségében különböznek, hanem szerkezeti szerveződésükben is. Ezt a véleményt támasztotta alá G. O. VINOBUROV és L. V. SZSERBA.

Az irodalmi nyelv egyik válfaját képező szaknyelvi stílust a nyelvi jeleknek olyan egyedi összekapcsolódásai jellemzik, amelyeknek egy része más stílusokban más módon, sajátosan fordul elő. Amikor a szaknyelvi stílust mint a mai orosz nyelv egyik funkcionális változatát elemezzük, abból a feltevésből indulunk ki, hogy ez a stílus részben jellemző, stilisztikailag szignifikált nyelvi eszközök segítségével jön létre, de főleg olyan jelenségek segítségével, amelyek megvannak az irodalmi nyelvben is, de itt célszerűen szerveződnek, specifikusan működnek, nem úgy, mint például a mindennapi beszédben, a publicisztikában stb. Ez a célszerű szerveződés az eszközök (szavak, mondattípusok, kiemelési típusok) megválogatásában nyilvánul meg.

Minden stílusnak megvan a rá jellemző sajátos fonetikai, grammatikai, szerkezeti-szintaktikai sajátossága, amely a többi stílussal egybevetve válik nyilvánvalóvá. A szaknyelvi stílus létezése mindenekelőtt azért nyilvánvaló, mert léteznek más funkcionális stílusok is, amelyekkel szembeállíthatjuk, vagy amelyekkel összehasonlíthatjuk. A tudományos stíluson belül is többféle felosztás létezik; az egyik leggyakoribb a valódi tudományos (akadémiai), a tudományos népszerűsítő, a tudományos ismeretterjesztő és a tudományos üzleti rétegeket emeli ki.

Az orosz szaknyelv az alkalmazott célú leírásokban a tudományos ismeretek szféráit tükröző altípusokra osztható: tudományos-technikai, természettudományi és humán tudományos stílusra. A felsorolt altípusok kiemelése azért jogos, mert a nyelvi eszközök bizonyos specifikus alkalmazása jellemzi őket. Éppen ez az alapja annak, hogy az orosz nyelvkönyveket a szakiránynak megfelelően állítják össze a külföldi diákok számára. Nincs szükség arra, hogy szűk körű, speciális nyelvkönyveket írjanak külön a vegyesek, fizikusok, biológusok, orvosok stb. számára (nyelvi-stilisztikai szempontból ez nem lenne indokolt, ezeket a „mikronyelveket” inkább csak a tudomány tárgyától függő változatosság különbözteti meg).

Az a kérdés is felmerül, milyen szövegek a legalkalmasabbak a nem bölcsészek nyelvtanítására. A szerző szerint (sokkal ellentétben) a tudományos népszerűsítő szö-

vegek a legkevésbé alkalmasak a szaknyelv oktatására, mivel sok expresszív és érzelmi-értékelő töltést hordozó nyelvi eszközt alkalmaznak. A szűk szaknyelvi szövegek viszont sok fontos, a szakember számára szükséges információt tartalmaznak, ugyanakkor rendkívül nehéz megtanulni őket, főleg a kezdő szakaszban. MITROFANOVA tanszövegekből álló szöveggyűjtemény használatát javasolja, bemutat néhány konkrét szöveget is.

A második alfejezet a szaknyelv szókincsének jellemző vonásaival foglalkozik. Sokan úgy vélik, hogy elegendő a mindennapi élet és a társadalmi-politikai élet témáit érintő nyelvi alapok ismerete ahhoz, hogy a külföldi hallgatók részt tudjanak venni az oktatás kezdeti szakaszában. Ezt azzal indokolják, hogy a leggyakrabban előforduló szavak közősek, a szakszavak pedig egyértelműek, és alapján az európai nyelvekben közös eredetűek, másrészt hogy a szaknyelvben a mondatok szintaktikai szerkezetét nem jellemzik speciális vonások.

MITROFANOVA arra hívja fel a figyelmet, hogy csalóka képet kapunk, ha a gyakori-sági szótárakat egybevetjük, ugyanis az első száz szóból főleg a segédszók és a struktúra-építést szolgáló szavak esnek egybe, mint például az előljárók, a kötőszók, a névmások, a módosítószók, tagadószók, a segédigék és a létezés kifejező igék, és csak végül a főnevek és a mellénevek. Egy vizsgálat azt igazolta, hogy a szaknyelv és a köznyelv szójegyzékét az írott irodalmi nyelvvel egybevetve, az első száz szó viszonylatában is csekély az egybeesés, az első háromszáz szó szintjén pedig még kisebb. Következésképpen nem igazolódott az a feltevés, hogy a leggyakoribb lexikai réteg az irodalmi nyelv valamennyi fajtájánál közös.

A szemantikai jellemzés során a szaknyelv szókincsének legalább három rétege mutatható ki: (a) a szakszavak vagy valódi terminusok; (b) a köznyelv szemantikailag specializálódott szavai, amelyeket szakszói jelentésben használunk; (c) a köznyelvnek a szavai, amelyeket a szokásos, általánosan elfogadott jelentésben használunk a szaknyelvben. Az első csoportban valóban gyakran fordulnak elő idegen eredetű szavak. Maguk a terminusok nem megnevezik a fogalmat, mint az átlagos szavak, hanem leírják azt, ezért a szótárakban a terminusokat nem értelmezik, hanem meghatározzák. Ilyen terminusok: *integrál*, *vektor*, *szegmentum*, *ágens* stb. A szakszavak a nyelv lexikai rendszerével szemben jelentésük elszigeteltségével, egyediségével tűnnek ki, ami gyakran csak a szakember számára érthető. Más szövegbe kerülve, ha nem szakembereknek szólnak, külön magyarázatot, „fordítást” igényelnek, mint ahogy egy idegen nyelv szavait is le kellene fordítani. Az is igaz, hogy ezek között a szavak között sok az idegen eredetű, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egy nemzeti nyelv szövegébe kerülve, elvegyülnek a nemzeti szakszavak között, és a nyelv általános szabályai szerint működve, a nyelv szerves részeivé válnak. A nyelv tanítása szempontjából nem kevésbé figyelemre méltó a második csoport. Azokról az irodalmi nyelvhez tartozó szavakról van szó, amelyek a tudományos szövegbe kerülve „szakosodnak”, elkülönülnek, ez megmutatkozik jelentésértelmük szűkülésében, abban, hogy megszabadulnak jelentésük egy részétől, megváltoznak, szinte új szavakká alakulnak. Ilyenek például a *tömeg*, a *gazda*, a *primitív*, az *ál* (például *áltört*, *áltérzés*) stb. szavak. Tehát a köznyelvből vett egy és ugyanazon szavak a különböző szakszövegekben más-más jelentéssel fordulnak elő, ezáltal elkülönülnek a köznyelv szavaitól. Például a *gazda* szó nyolc lehetséges jelentése közül a szaknyelvben csak egy fordul elő, az *erő* hét jelentése közül kettő. Az angol *table* szónak az oroszban

15 megfelelője van – 'asztal', 'étel', 'asztaltársaság', 'tábla', 'táblázat', 'órarend' stb. –, ugyanakkor például egy rádióelektronikai szövegben nagy valószínűséggel csak egy vagy két jelentése fordul elő: az 'asztal' és a 'táblázat'.

A szakszóvá vált szavak tehát egyrészt külsőre számunkra a nagyon ismerős, általános használt szavak csoportját alkotják, ugyanakkor ezeknek az ismerős, megszokott szavaknak egészen más jelentésük van, más a szemantikai terjedelmük, mások a szókapcsolatokba lépésük feltételei, eltérnek az antonimikus kapcsolataik stb.

A fentiekből következik, hogy a gyakran előforduló szavak kimutatása, bár fontos és munkaigényes feladat, a szaknyelv állapotáról kapott képnek csak egy szűk metszetét adja. A hallgatók pedig abba a hibába eshetnek, hogy ismerős formai jegyeik miatt bátran használják ezeket a szavakat az általuk a mindennapi életben megszokott jelentésben, és nem ismerik fel sajátos, szaknyelvi jelentéseiket, tehát az ilyen szavak mintegy „hamis barátokként” viselkednek.

Sajátos problémát jelent az igék viselkedése a szaknyelvi szövegben. A legtöbb ige elveszti szemantikai jelentését, mintegy „kiürül” a tudományos szövegben, „kötelemként” fordul elő, gyakran a létigével helyettesíthető. Az igék második csoportja az úgynevezett leíró szintagmák elemeként lép fel, például: elemzésnek *vet alá*; megfigyeléseket *végez*; ellenállást *gyakorol* stb. Végül az igék harmadik csoportját a tudományos szaknyelvben azok az igék alkotják, amelyek mindennapi, köznyelvi jelentésűek, de szemantikailag nem markánsak, mint például: *létezik, van, megjelenik, előfordul, kezd, alkalmaz, megenged, képez* stb.

A fentiekből következik, hogy a szaknyelv szókincsét külön, speciálisan kell tanítani, mivel a mindennapi társalgási nyelv elsajátítása még nem biztosítja a szaknyelv megértését. A szókincs tanításánál, vallja MITROFANOVA, nemcsak a terminológia tanítására kell ügyelni, hanem elsősorban arra kell rámutatni, hol térnek el a köznyelv szavai a tudományos szaknyelvi szavaktól, valamint rá kell mutatni arra, milyen sajátos lexikai-grammatikai, szemantikai változásokon mennek át az irodalmi-köznyelvi szavak a tudományos szövegbe kerülésük során.

A harmadik alfejezet a szaknyelv morfológia-szintaktikai jellemzőivel foglalkozik. MITROFANOVA megállapítja, hogy bármelyik funkcionális stílusrétegben fellelhetők a nyelv általános tendenciái, de ezek gyakran az adott szférában elsődlegesen használt formáknak adják át a helyüket. A tudományos megnyilatkozás célja és tartalma, miközben meghatározza a kifejezés formáját, hozzájárul ahhoz, hogy a nyelvi eszközök megválasztása és a mondat morfológiai-szintaktikai megformálása a szaknyelvben az adott stílus jellemzőjeként lép fel.

A tudományos-technikai szövegekre jellemző, hogy viszonylag kis számú morfológiai kategória meglehetősen változatos szakszövegeket „szolgál ki”, ezzel az adott irodalmi stílusréteg arculatát is megrajzolja. Bizonyos formák előnyben részesítése nem valamely tudományág stílusára jellemző, hanem általában a szaknyelvre, de legalábbis az oktatásban használt tudományos-technikai szaknyelvre.

Az orosz tudományos szövegben túlsúlyban vannak a főnevek és a melléknévek, a harmadik helyre szorítva az igéket. Az igék döntő többsége folyamatos szemléletű, jelen idejű (ezek többnyire időn kívüli, attributív jelentést vagy ténymegállapítást fejeznek ki), egyértelműen túlsúlyban vannak az egyes szám és többes szám harmadik személyű kije-

lento módú alakjai, valamint a többes szám első személyű alakok, a többi alak csak epizodikusan fordul elő.

A viszonyszók használatának elemzése azt mutatja, hogy a tudományos stílusban nő az előljárók száma, elsősorban a jelentéssel bíró szófajok – főként a főnevek – grammatikalizációja útján. Ez a folyamat a mai orosz nyelvre egyébként is jellemző, de a tudományos stílusra még inkább. Az akadémiai nyelvtan még sok olyan előljárót nem tart számon, amely már jelen van a tudományos szövegekben (például *po mere*, *v szilu*, *v szlu-csaje*, *v kacsesztve* stb.).

Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a kötőszók és általában a mondatokat bonyolult szintaktikai építménnyé fűző összekötő elemek terén. Ezek az elemek gyakran helyettesítenek, vagy visszautalnak, vagy előreutalnak a szöveg egyes részeire, így tömörebbé válik maga a szöveg. (Például a *keresett* szög; *adott* esetben; az *elmondottak*; az *említettek*; a *fentiekből* következik stb.). Ezek az összekötő elemek kisebb távolságra vannak az általuk helyettesített elemekhez képest, a szépirodalmi művekben ez a távolság sokkal nagyobb lehet, mint a szaknyelvi szövegben.

A szövegek elemzése még egy érdekes tényre derített fényt. A szaknyelvi szövegben a főnevek összes esete szinte egyetlen szóval kapcsolatban sem fordul elő, általában ugyanazok az esetek variálódnak az egyes szövegekben.

A szókapcsolatok közül elsősorban az olyan alany-állítmányi kapcsolatok fordulnak elő a szaknyelvben, amelyekben az állítmány összetett névszói, s a névszói részt több szófaj mellett a szépirodalmi stílusra ilyen funkcióban nem jellemző, rövid és teljes alakú cselekvő melléknévi igenév is kifejezheti. A névszói összetett állítmányt tartalmazó mondatok a következtetések, meghatározások, tézisek és képletek egyik leggyakoribb formáját alkotják, így gyakori előfordulásuk a tudományos nyelvben teljesen érthető.

A leíró igei-névszói, valamint a frazeológiai igei-névszói kapcsolatokban is a cselekvés lényegét a főnév fejezi ki, ez hordozza a szemantikai információt, az ige csak arra utal, hogy a cselekvés melyik jelenségre vonatkozik. (Például *podvergatszja vozgjeszt-viju szveta*; *privogyit k poszlédstvijam* stb.).

Az önmagukban álló, jelentéssel bíró igéknél is a jelentés szerepének csökkenése (deszemantizáció) figyelhető meg. A nyelv tisztaságáért és helyességéért síkra szálló puristák gyakran rámutatnak arra, hogy a szaknyelvben gyakori az igéből képzett főnevek és az úgynevezett üres igék használata. Ugyanakkor az ilyen igék a szaknyelvben egy másfajta sajátosságot fejlesztettek ki, amely részben kompenzálja a szemantikai üresedést úgy, hogy „körülhívték” magukat olyan bővítményekkel, amelyek pótolják az ige szemantikai hiányosságát, és növelik a predikatív szerkezet egészének információs jelentését.

A jelzői, tárgyi és határozói jelentésű szókapcsolatok vizsgálata is azt mutatja, hogy a tudományos nyelvben csak néhány típus fordul elő, és ezek is a többi stílusrétegtől eltérő jelentéssel és szerepben.

A stílusstatistikai vizsgálatok elemzése azt mutatja, hogy a morfológiai sajátosságok mellett sok – a tudományos szaknyelvi stílusra jellemző – szintaktikai jelenség figyelhető meg.

A legelterjedtebbek a szaknyelvben a jelen (ritkán jövő) idejű, többes szám harmadik személlyel kifejezett határozatlan alanyú mondatok vagy a többes számú múlt idejű

igéalakokkal kifejezett határozatlan alanyú mondatok; a többes szám első személyű (jelen vagy ritkán jövő idejű) igékkel szervezett általános alanyú mondatok. Egyes kutatók a hasonló szerkezeteket funkcionális szempontból a felszólító mód egy sajátos formájának fogják fel, ugyanis a szaknyelvben ezek a mondatok gyakran együtt cselekvésre szólítanak fel, valamilyen finoman megfogalmazott ajánlást fejeznek ki. Egyes kutatók ezeket a mondatokat a határozatlan-általános mondatok egy külön típusába sorolják.

A tudományos prózában a személytelen mondatok sokszínű skálája fordul elő. Ezekben a mondatokban az alany szerepében köznevek, névmások vagy személytelen igék szerepelnek, az állítmány pedig nem vonatkoztatja a cselekvést konkrét idő- és térvizonyokra, azaz ezekben a mondatokban a cselekvés inkább egyfajta állandósult tulajdonságként szerepel.

Az egyszerű és összetett mondatok szintaktikai értékelése a szaknyelv még egy sajátosságát mutatja. Következésképpen végigvonul a szaknyelvben az úgynevezett szintaktikai tömörítés, sűrítés. Ezen a mondatok nominatív elemeinek és fordulatainak alkalmazását értik, amelyet más stílusrétegekben alárendelő mellékmondatok helyettesítenek. Ez a tömörítés fejeződik ki az egytagú mondatok használatában, abban, hogy elmarad a szubjektum a határozatlan és az általános alanyú mondatokban, elsősorban nominatív megfogalmazást nyernek a folyamatok és cselekvések, és ott, ahol az irodalmi nyelvben alárendelt összetett mondatokat használunk, a szaknyelvben a várt mellékmondatok helyett előljárós szerkezetek vannak. Nagyon elterjedtek a szaknyelvben az egyszerű mondatok bővítésének különböző eszközei.

Általában az a – MITROFANOVA szerint – téves vélemény tartja magát, hogy a szaknyelvre az alárendelő kapcsolatok bonyolult és szerteágazó rendszere jellemző. MITROFANOVA vizsgálatai azt mutatják, hogy a szaknyelvre olyan összetett szintaxis a jellemző, amelyben a mondatok láncszerűen felfűződnek, egyik a másikhoz tapad, mintegy blokkokat alkotva, ily módon a szaknyelv stílusrétegére egy olyan mondattani felépítés jellemző, amely majdnem teljesen eltér a többi stílusréteg szerkezeti felépítésétől.

A vizsgálati tények azt mutatják, hogy a szaknyelvi stílus morfológiai-szintaktikai jellemzői, strukturális-szemantikai sajátosságai sajátosan alakulnak, oly módon, hogy a szaknyelv nem hasonló más funkcionális stílusokhoz.

MITROFANOVA módszertani következtetései: (a) a szaknyelvet külön kell tanítani; (b) meg kell állapítani a szaknyelv grammatikájának tanításához a grammatikai minimumot; (c) a tanítandó anyagot a szaknyelvre legjellemzőbb előfordulási formában kell összeállítani; (d) figyelembe kell venni a statisztikai vizsgálatok eredményeit; (e) a tanulók figyelmét a nyelv oktatása során állandóan fel kell hívni azokra a sajátosságokra, amelyek az irodalmi nyelven belül, vagy attól eltérve a tudományos nyelvre jellemzők.

MITROFANOVA a tankönyvek összeállításánál az egyes profiloknak megfelelően három típusú tankönyv írását javasolja: (a) a technikai-műszaki egyetemek számára; (b) a természettudományi karok számára; (c) a humán-társadalomtudományi karok számára.

A könyv második és harmadik nagy fejezete az orosz mint idegen nyelv oktatásának módszertani alapjait foglalja össze, valamint módszertani útmutatót tartalmaz a szaknyelv oktatásához felhasználható konkrét szövegek típusaira és a gyakorlatokra vonatkozóan.

Murai Teréz

Szerkeszti

VASS LÁSZLÓ

0. A szövegtani kutatás általános kérdései

0.1. REPERTÓRIUMOK

0.1.1. FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK, SZOROZATOK

0.1.1.1. DISCOURSE PROCESSES. A MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

Ablex, Norwood N. J.
Editor: Roy O. FREEDLE
(1978 –)

A korábbi kötetek adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 186 – 197; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 311-315; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 358-360; *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 322-324; *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 249-251; *Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1998. 335-337 és *Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1999. 396-398.

Volume 25

Number 1 – 1998.

NATHALIE COTE, SUSAN R. GOLDMAN, and ELIZABETH U. SAUL: Students Making Sense of Informational Text: Relations Between Processing and Representation (I). SUSAN KEMPER, ANDREA FINTER-URCZYK, PATRICE FERRELL, TAMARA HARDEN, and

CATHERINE BILLINGTON: Using Elderspeak With Older Adults (55). NEAL R. NORRICK: Retelling Stories in Spontaneous Conversation (75). NATASCHA KOROLJA: Recycling Cotext: The Impact of Prior Conversation on the Emergence of Episodes in a Multiparty Radio Talk Show (99).

Numbers 2/3 – 1998.

Special Issue. Quantitative Approaches to Semantic Knowledge Representations. PETER W. FOLTZ: Quantitative Approaches to Semantic Knowledge Representations (127). BRUCE K. BRITTON and ROBERT C. SORRELLS: Thinking About Knowledge Learned From Instruction and Experience: Two Tests of a Connectionist Model (131). RICHARD M. GOLDEN: Knowledge Digraph Contribution Analysis of Protocol Data (179). CURT BURGESS, KAY LIVESAY, and KEVIN LUND: Explorations in Context Space: Words, Sentences, Discourse (211). THOMAS K. LANDAUER, PETER W. FOLTZ, and DARRELL LAHAM: An Introduction to Latent Semantic Analysis (259). PETER W. FOLTZ, WALTER KINTSCH, and THOMAS K. LANDAUER: The Measurement of Textual Coherence With Latent Semantic Analysis (285). MICHAEL B. W. WOLFE, M. E. SCHREINER, BOB REHDER, DARRELL LAHAM, PETER W. FOLTZ, WALTER KINTSCH, and THOMAS K. LANDAUER: Learning From Text: Matching Readers and Texts by Latent Semantic analysis (309). BOB REHDER, M. E. SCHREINER, MICHAEL B. W. WOLFE, DARRELL LAHAM, THOMAS K. LANDAUER, and WALTER KINTSCH: Using Latent Semantic Analysis to Assess Knowledge: Some Technical Considerations (337). CHARLES R. FLETCHER and BRIAN LINZIE: Motive and Opportunity: Some Comments on LSA, HAL, KDC, and Principal Components (355). Charles A. Perfetti: The Limits of Co-Occurrence: Tools and Theories in Language Research (363).

0.1.1.2. TEXT

An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse

Mouton de Gruyter, Berlin – New York

Editor: TEUN A. VAN DIJK, Amsterdam, The Netherlands

(1981 –)

A korábbi kötetek adataihoz lásd *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 205 – 214; *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 197 – 199; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 313 – 315; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 360 – 363; *Szemiotikai szövegtan 9. A szemioti-*

kai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I), *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 324-326; Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II), *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 251-252; Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III), *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1998. 337-338 és Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II), *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1999. 398-399.

Volume 18 (1998)

Adelswärd, Viveka and Lisbeth Sachs. Risk discourse: Recontextualization of numerical values in clinical practice (Special issue: Discourse across Professional Boundaries) 18 (2): 191-210.

Auer, Peter. Learning how to play the game: An investigation of roleplayed interviews in East Germany 18 (1): 7-38.

Calzada-Pérez, Maria. Studying prejudices: An ideological approach to Alan Bennett's *Bed among the Lentils* 18 (1): 39-65.

Coupland, Nikolas and Justine Coupland. Reshaping lives: Constitutive identity work in geriatric medical consultations (Special issue: Discourse across Professional Boundaries) 18 (2): 159-189.

Fakhri, Ahmed. Narration in journalistic and legal discourse 18 (4): 445-465.

Forstorp, Per-Anders. Reporting on the MS *Estonia* catastrophe: Media-on-media events and interprofessional boundary work (Special issue: Discourse across Professional Boundaries) 18 (2): 271-299.

Golebiowski, Zofia. Rhetorical approaches to scientific writing: An English-Polish contrastive study 18 (1): 67-102.

González-Álvarez, Dolores and Javier Pérez-Guerra. Texting the written evidence: On register analysis in late Middle English and Early Modern English 18 (3): 321-348.

Gruber, Helmut. Disagreeing: Sequential placement and internal structure of disagreements in conflict episodes 18 (4): 467-503.

Hyland, Ken. Boosting, hedging, and the negotiation of academic knowledge 18 (3): 349-382.

Jacobs, Geert. Projected discourse: An analysis of receiver roles in press releases 18 (4): 505-523.

Jaworski, Adam and Dariusz Galasiński. The last Romantic hero: Lech Wałęsa's image-building in TV presidential debates 18 (4): 525-544.

Kang, M. Agnes. Strategies of inclusion: Addressee(s) in triadic exchanges 18 (3): 383-416.

Kong, Kenneth. Are simple business request letters really simple? A comparison of Chinese and English business request letters 18 (1): 103-141.

Linell, Per. Discourse across boundaries: On recontextualizations and the blending of voices in professional discourse (Special issue: Discourse across Professional Boundaries) 18 (2): 143-157

Matsumoto, Kazuko. Detached NPs in Japanese conversation: Types and functions 18 (3): 417-444.

Moreno, Ana I. The explicit signaling of premise-conclusion sequences in research articles: A contrastive framework 18 (4): 545-585.

Rapley, Mark and Charles Antaki. 'What do you think about ...?': Generating views in an interview 18 (4): 587-608.

Ravotas, Doris and Carol Berkenkotter. Voices in the text: The uses of reported speech in a psychotherapist's Notes and Initial Assessments (Special issue: Discourse across Professional Boundaries) 18 (2): 211-239.

Sarangi, Srikant. Interprofessional case construction in social work: The evidential status of information and its reportability (Special issue: Discourse across Professional Boundaries) 18 (2): 241-270.

Sarangi, Srikant. Rethinking recontextualization in professional discourse studies: An epilogue (Special issue: Discourse across Professional Boundaries) 18 (2): 301-318.

Sarangi, Srikant and John Wilson. Editorial 18 (1): 1-6.

0.1.1.3. OFFICINA TEXTOLOGICA

A korábbi kötetek adataihoz lásd *Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények feladatok (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYF Kiadó, Szeged, 1999. 400-402.

4. DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS (szerk): Koreferáló elemek –
koreferenciarelációk. Magyar
nyelvű szövegek elemzése.
Diskusszió. Kossuth Egyetemi
Kiadó, Debrecen, 2000.

DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS: Előszó (7). 1. TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Kérdések a koreferenciáról (11). 2. BENCZE LÓRÁNT: A koreferáló elemek és viszonyok retorikai-stilisztikai megvilágítása (35). 3. BENKES ZSUZSA: Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez (Példaszöveg: Biblia. Mózes II. könyve. 2. rész 1-11.) (57). 4. DOBI EDIT: A koreferenciaelemzés kérdésének rendszer-nyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben (81). 5. PETŐFI S. JÁNOS—DOBI EDIT: Tezaurisztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai textológiai koreferenciaelemzésben (124). 6. BODA ISTVÁN KÁROLY—PORKOLÁB JUDIT: A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából (150). 7. KERTÉSZ ANDRÁS: A 'referencia' és 'koreferencia' problémája Frege nyelvfilozófiájában (181). *Officina Textologica 4. Coreferential elements, co-reference relations (Analysis of Hungarian language texts. Discussion) Abstract* (209).

0.1.2. BEVEZETÉS A SZÖVEGNYELVÉSZETBE

ROBERT DE BEAUGRANDE, WOLFGANG DRESSLER
Corvina, Budapest, 2000.

Példaszövegek jegyzéke (8). Köszönetnyilvánítás (12). 0. Előszó (13).

I. Alapfogalmak. A szövegszerűség hét ismérve: a kohézió, a koherencia, a szándékoltóság, az elfogadhatóság, a hírérték, a helyzetszerűség és az intertextuálitás. Alkotóelvek és szabályozó elvek: hatékonyság, hatásosság, helyénvalóság (9).

II. A szövegnyelvészet kialakulása. A szövegnyelvészet történeti háttere: a retorika, a stilisztika, az irodalomtudomány, az antropológia, a tagmemika, a szociológia, a diskurzuselemzés, a funkcionális mondatperspektíva. A strukturalista leíró nyelvészet: rendszerszintek, Harris diskurzuselemzése, Coseriu munkája a foglalatokról, Harweg helyettesítési elmélete, a szöveg mint a mondat fölötti egység. Transzformációs nyelvtan, Heidolph és Isenberg javaslatai, a konstanzi projektum, Petőfi szövegszerkezet / világszerkezet-elmélete, van Dijk szöveggrammatikája, Melcsuk szöveg / jelentés modellje, a transzformáció fogalmának fejlődése (37).

III. A műveleti megközelítés. Pragmatika. Rendszerek és rendszerezés. Leírás és magyarázat. Modularitás és kölcsönhatás. Kombinatorikus robbanás. A szöveg mint művelet. A megmunkálás könnyűsége és a megmunkálás mélysége. Befejezettségi küszöbök. Virtuális és aktuális rendszerek. Kibernetikus szabályozás. Folyamatosság. Stabilitás. Problémamegoldás: mélységi keresés, szélességi keresés és eszköz-cél elemzés. Leképezés. Műveleti csatolás. Minta-összehasonlítás. A szövegelőállítás fázisai: tervezés, az eszme körvonalazása, fejlesztése, kifejezés, megformálás. Linearizáció és szomszédság. A szövegbefogadás fázisai: elemzés, fogalom-visszanyerés, eszme-visszanyerés, terv-visszanyerés. Az előállítás és a befogadás megfordíthatósága. A műveleti modellek forrásai: mesterséges intelligencia, kognitív pszichológia. Művelettipusok (55).

IV. Kohézió. A mondat funkciója. A szövegfelszín az aktív emlékezetben. Szorosan szervezett minták: csoport, tagmondat, mondat. Megnövelt átmenethálózatok. Nyelvtani függőségek. Szabályok mint folyamatok. Mikroállapotok és makroállapotok. Várólista. A minták újrafelhasználása: visszatérés, részleges visszatérés, párhuzam, parafrázis. Tömörítés: szómások, anafora és katafora, ellipszis. Kiegyenlítődség a tömörség és a világosság között. Viszonyjelzés: igeidő és igeszemlélet, időszerűsítés, kötés: kapcsolatos, választó, ellentétes és alárendelő. A modalitás. Funkcionális mondatperspektíva. Intonáció (73).

V. Koherencia. Jelentés és értelem. Meghatározatlanság, kétértelműség, többértelműség. Az értelem folyamatossága. Szövegvilágok. Fogalmak és viszonyok. A kapcsolat ereje: határozott, jellemző és esetleges ismeretek. Lebontás. Műveleti szemantika. Aktivizálódás. Porciók és globális minták. Az aktivizáció terjedése. Esemény-emlékezet és jelentés-emlékezet. Gazdaságosság. Keretek, sémák, tervek és forgatókönyvek. Átörökítés. Elsődleges és másodlagos fogalmak. Operátorok. Szövegvilág-modell építése. Következtetések levonása. A világismereti megfelelő. A referencia (120).

VI. Szándékoltóság és elfogadhatóság. A szándékoltóság. Csökkent mértékű kohézió. Csökkent mértékű koherencia. A szándék fogalma a különböző tudományágakban. Be-

szédaktus-elmélet. Performatív igék. Grice társalgási maximái: az együttműködés, a mennyiség, a minőség, a viszony és a modor maximája. A cselekedet és a diskurzuscselekedet fogalma. Tervek és célok. Forgatókönyvek. Együttműködő tervezés. Követés és áttétel. Az elfogadhatóság. Mondatok megítélése. Az elfogadhatóság és a nyelvtaniasság viszonya. Tervek és célok elfogadása (152).

VII. A hírtérték. Figyelem. Az információelmélet. A Markov-lánc. Statisztikai és környezeti valószínűség. A hírtérték három kategóriája. A trivialitás. Alapesetek és a preferenciák. Felértékelés és leértékelés. Folyamatossághiányok és ellentmondások. Indítéskeresés. A keresés iránya. A kapcsolat ereje. A stabilitás megszüntetése és helyreállítása. Az elvárások osztályozása. A való világ. Tények és hiedelmek. Szokásos rendezési stratégiák. A nyelv szerveződése. Felszíni megformálás. Szövegtípusok. Közvetlen környezet. A tagadás. A határozottság. Újságcikk és szonett. Több szintű elvárások. A váratlanság indítékai (184).

VIII. Helyzetszerűség. Helyzetmodellek. Áttétel és tapasztalat. Követés és kezelés. alá-fölérendeltség. Észrevétel. Szokásos rendezési stratégiák. Gyakoriság. Kiugróság. Tisztázás. Egzofora. Helyzetkezelés. Tervek és forgatókönyvek. Tervcsomagok és a tervcsomag-kiterjesztés. A hatékonyság és a hatásosság közötti kiegyenlítődés. Helyzetkövetési és -kezelési stratégiák (211).

IX. Intertextualitás. Szövegtípusok és nyelvészeti tipológia. Funkcionális meghatározások: leíró, elbeszélő és érvelő szövegek, irodalmi és költői szövegek, tudományos és didaktikus szövegek. Jól ismert szövegek felhasználása, a rájuk való hivatkozás. A beszélgetés szerveződése. Problémák és változók. Követés és kezelés. A Reichman-féle koherenciaviszonyok. Diskurzusvilág-modellek. A szövegtartalom visszaidézése. A séma hatásai. Nyomelvonás, szerkesztés és újraserkesztés. Következtetések levonása és az aktivizálódás terjedése. Tudatbeli képek és jelenetek. A szövegből származó ismeretek és a tárolt valóságismeret egymásra hatása. Szövegszerűség a visszaidézési kísérletekben (235).

X. Kutatás és oktatás. A megismeréstudomány. Az ésszerű emberi viselkedéshez tartozó készségek. Nyelv és megismerés. Az intelligencia meghatározása. A szövegek mint a tudomány hordozói. Szociológia. Antropológia. Pszichiátria és pszichológia. Olvasás és olvashatóság. Írás. Irodalomtudomány: deautomatizáció, eltérés, generatív poétika, az irodalomkritika mint leértékelés. Fordítástudomány: szó szerinti és szabad fordítás, az élmény egyenértékűsége, szépirodalmi fordítás. Összevető nyelvészet. Idegennyelvoktatás. Jeltudomány. Számítástechnika és mesterséges intelligencia. A megértés megértése (268).

Utószó (Tolcsvai Nagy Gábor) (283). Az irodalomjegyzékben felhasznált rövidítések jegyzéke (296). Irodalom (298). Névmutató (321). Tárgymutató (328).

0.1.3. JEL – KÉP – KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport folyóirata

Főszerkesztő: TERESTYÉNI TAMÁS

A korábbi kötetek adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 260-263; *Szemiotikai szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1998. 341-342 és *Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1999. 402-403.

1999. 1. szám

KÖZGONDOLKODÁS. MARIÁN BÉLA: Befolyásolják-e a közvélemény-kutatások a választási eredményeket? (3). MÉDIA. GÁLIK MIHÁLY: Marad vagy változik? A konvergencia és az Internet hatása a médiapiac sajátosságaira (9). MÁDL ANDRÁS – SZABÓ DÁVID: A kormányok mennek, a média marad... Politikai erők médiahasználata a hírműsorokban (19). M. TÓTH LÁSZLÓ: A közérdeklődést kiváltó események televíziós közvetítésének európai szabályozása (33). TERESTYÉNI TAMÁS: A magyarországi televíziós műsorkínálat változása a nyolcvanas évek közepétől a kilencvenes évek végéig (41). MÜHELY. KENDE ANNA – KONSZTANDINIDISZ DIANA – SZILASSY ESZTER: Tömegkommunikáció a kisebbségek szolgálatában? Elemzés a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek és média kapcsolatáról (63). KITEKINTÉS. TÖLGYESI JÁNOS: Egyetemek közötti együttműködés / oktatás és az Internet (89).

1999. 2. szám

KÖZGONDOLKODÁS. HORÁNYI ÖZSÉB: Gondolatok a nyilvánosságról és a közvéleményről Angelusz Róbert Optikai csalódások című könyve kapcsán (3). MÉDIA. ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT: Útban az Internet-Galaxis felé? Tájékoz az új technikák hazai expanziójáról (33). TÖLGYESI JÁNOS: Broadcast Internet: új média? (45). VARGA BARBARA: Manuel Castells és a McLuhan-Galaxis halála (59). KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA. A nyelv megmentői vagy árulói? (Györffy Miklós beszélgetése Kontra Miklóssal) (75). MÜHELY. KENDE ANNA – KONSZTANDINIDISZ DIANA – SZILASSY ESZTER: Asszimiláció és kisebbségi identitás (79). SZÉL JÚLIA: Társkereső hirdetések nő- és férfiképe (93).

1999. 3. szám

KÖZGONDOLKODÁS. ANGELUSZ RÓBERT: Egy optikai csalódásról – válasz Horányi Özsébnak (3). CSEPELI GYÖRGY: Konformitás és machiavellizmus (9). MÉDIA. CSÁSZI LAJOS: Katasztrófák médiareprezentációja (17). LÁSZLÓ MIKLÓS: Példa – kép: a tizenéves korosztály értékválasztásai és a média (33). SZILÁDY SZILVIA: Erőszak és brutalitás a magyar televíziós műsorkínálatban (49). MÜHELY. JÓ BALÁZS: A hírműsorok képi retorikája (101).

KÖZGONDOLKODÁS. VARGA KÁROLY – BUDA BÉLA – HANKISS ELEMÉR: Gondolatok a vallásosság magyarországi helyzetéről, avagy kommunikatív cselekvés stratégikus közegben (3). MÉDIA. GÁLIK MIHÁLY: Médiatörvény, jogállam, politikai kultúra (23). URBÁN ÁGNES: Az interaktív televíziózás (33). MŰHELY. BALÁZS GÉZA: Gesztusviccek Magyarországon (43). FEHÉR KATALIN: Metaforák a virtuális valóság jellemzésére a magyar sajtóban (49). JENEI ÁGNES: A tévéhíradók szervezetszociológiai vizsgálata (63). KITEKINTÉS. Nyelv, gondolkodás és kommunikáció az iskola felől (PLÉH CSABA és SOMLAI PÉTER beszélgetése ESTI JUDIT-tal. Elhangzott a Kossuth Rádió Mérleg című műsorában, 1998-ban) (73).

1. Szaknyelvi szövegek

1.1. FACHSPRACHEN

LANGUAGES FOR SPECIAL PURPOSES

Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologie-wissenschaft

An International Handbook of Special Languages and Terminology Research

Herausgeber: LOTHAR HOFFMANN (Leipzig), HARTWIG KALVERKÄMPER (Berlin), HERBERT ERNST WIEGAND (Heidelberg) in Verbindung mit CHRISTIAN GALINSKI (Wien) und WERNER HÜLLEN (Essen)

1. HALBBAND

I. ALLGEMEINE ASPEKTE VON FACHKOMUNIKATION

1. Rahmenbedingungen für die Fachkommunikation (H. Kalverkämper / Berlin). 2. Fach, Fachwissen, Fachsprache (H. Kalverkämper / Berlin). 3. Spezifische Leistungen der Sprache und anderer Kommunikationsmittel in der schriftlichen Fachkommunikation (H. Kalverkämper / Berlin). 4. Spezifische Leistungen der Sprache und anderer Kommunikationsmittel in der mündlichen Fachkommunikation (K. Munsberg / Budapest). 5. Sprachnormen und die Isolierung und Integration von Fachsprachen (K. Gloy / Oldenburg). 6. Formen fachlicher Kommunikationsbeziehungen (K.-D. Baumann / Leipzig).

II. AUFFASSUNGEN VOM STATUS DER FACHSPRACHEN: EXISTENZFORMEN, KOEXISTENZFORMEN, ERKLÄRUNGSFORMEN

7. Die Fachsprache in der einzelsprachlichen Differenzierung (H. Steger / Freiburg). 8. Fachsprache als Wissenschaftssprache (H. Kretzenbacher / München). 9. Fachsprache als Institutionensprache (H. Steger / Freiburg). 10. Fachsprache als Techniksprache (K. Jakob / Freiburg). 11. Fachsprache als Gruppensprache (D. Möhn / Hamburg).

12. Fachsprachen und Gemeinsprache (H. Steger /H. E. Wiegand-Freiburg / Heidelberg).
13. Fachsprachen und Gruppensprachen (D. Möhn / Hamburg).
14. Fachsprachen als Varietäten (K. Adamzik / Genf).
15. Fachsprachen als Subsprachen (L. Hoffmann / Leipzig).
16. Fachsprachen als Funktionalstile (R. Gläser / Leipzig).
17. Fachsprachen als Register (E. W. B. Hess-Lüttich / Bern).
18. Probleme der Statusbestimmung von Fachsprachen (U. Ammon / Duisburg).

III. METHODEN DER FACHSPRACHENFORSCHUNG

19. Anwendungsmöglichkeiten und bisherige Anwendung von empirischen Erhebungsmethoden in der Fachsprachenforschung (B. Schaefer / Siegen).
20. Anwendungsmöglichkeiten und bisherige Anwendung von statistischen Methoden in der Fachforschung (L. Hoffmann / Leipzig).
21. Anwendungsmöglichkeiten und bisherige Anwendung von linguistischen Methoden in der Fachsprachenforschung (L. Hoffmann / Leipzig).
22. Anwendungsmöglichkeiten und bisherige Anwendung von philologisch-historischen Methoden in der Fachsprachenforschung (B. D. Haage / Mannheim).
23. Anwendungsmöglichkeiten und bisherige Anwendung von philologisch-historischen Methoden bei der Erforschung der älteren Rechtssprache (R. Schmidt-Wiegand / Münster).
24. Probleme und Methoden bei der Bestimmung der Fachgebietszugehörigkeit von Fachtexten (I. Hohnhold / München).

IV. VORGESCHICHTE UND GESCHICHTE DER FACHSPRACHENFORSCHUNG; AUSGEWÄHLTE SCHWERPUNKTE

25. Fachsprachenforschung in vorhistorischen Sprachen: Forschungsansätze und Sprachrelikte (J. Knobloch / Bohn).
26. Reflexionen zu fachsprachlichen Phänomenen in der Antike und Spätantike (O. Wenskus / Göttingen).
27. Reflexionen zu fachsprachlichen Phänomenen in der Renaissance (H. Kalverkämper / Berlin).
28. Anfänge der europäischen Fachsprachenforschung im 17. und 18. Jahrhundert (G. Haßler / Potsdam).
29. Deutsche Fachsprachen im Rahmen philologisch-historischer Forschungen seit dem 19. Jahrhundert (L. M. Eichinger / Passau).
30. Wirtschaftslinguistik: ein historischer Überblick (E. Haberfellner / Reutlingen).
31. Terminologieforschung in Europa seit den 30er Jahren: ein historischer Überblick (E. Oeser / H. Picht-Wien / Kopenhagen).
32. Germanistische Forschungen zur mittelalterlichen Fachliteratur: ein historischer Überblick (G. Keil / Würzburg).
33. Forschungsdesiderate und aktuelle Entwicklungstendenzen in der Fachsprachenforschung (L. Hoffmann / H. Kalverkämper – Leipzig / Berlin).

V. ERGEBNISSE DER FACHSPRACHENFORSCHUNG I: VERWENDUNGSEIGENSCHAFTEN VON FACHSPRACHEN

34. Das Postulat der Exaktheit für den Fachsprachengebrauch (K.-D. Baumann / Leipzig).
35. Vagheit bei der Verwendung von Fachsprachen (W. v. Hahn / Hamburg).
36. Das Postulat der Explizitheit für den Fachsprachengebrauch (W. v. Hahn / Hamburg).
37. Das Postulat der Ökonomie für den Fachsprachengebrauch (L. Fijas / Freiberg).
- 38.

Das Postulat der Anonymität für den Fachsprachengebrauch (E. Oksaar / Hamburg). 39. Verständlichkeit beim Gebrauch von Fachsprachen (B. U. Biere / Mannheim).

VI. ERGEBNISSE DER FACHSPRACHENFORSCHUNG II: SYSTEMEIGENSCHAFTEN VON FACHSPRACHEN

40. Textuelle Eigenschaften von Fachsprachen (K.-D. Baumann / Leipzig). 41. Syntaktische und morphologische Eigenschaften von Fachsprachen (L. Hoffmann / Leipzig). 42. Lexikalisch-semantische Eigenschaften von Fachsprachen (C. Fraas / Mannheim). 43. Phonematische und graphematische Eigenschaften von Fachsprachen (M. Kohrt / Bonn).

VII. TEXTILINGUISTISCHE ANSÄTZE IN DER NEUEREN FACHSPRACHENFORSCHUNG I: KLASSIFIZIERUNG VON FACHTEXTEN UND FACHBEZOGENEN VERMITTLUNGSTEXTEN

44. Grundlegende Begriffe und zentrale Fragestellungen der Textlinguistik, dargestellt mit Bezug auf Fachtexte (C. Knobloch / Siegen). 45. Fachtextsorten und andere Textklassen: Probleme ihrer Bestimmung, Abrenzung und Einteilung (W. Wolski / Marburg). 46. Fachtextsorten: eine Konzeption für die fachbezogene Fremdsprachenausbildung (L. Hoffmann / Leipzig). 47. Fachtextsorten der Wissenschaftssprachen I: der wissenschaftliche Zeitschriftenaufsatz (R. Gläser / Leipzig). 48. Fachtextsorten der Wissenschaftssprachen II: die wissenschaftliche Rezension (M. Ripfel / Wien). 49. Fachtextsorten der Wissenschaftssprachen III: Abstract und Protokoll (H. L. Kretzenbacher / München). 50. Fachtextsorten der Wissenschaftssprachen IV: das fachinterne Gutachten zu wissenschaftlichen Arbeiten (L. Hoffmann / Leipzig). 51. Fachtextsorten der Wissenschaftssprachen V: der Kongreßvortrag (B. Techtmeier / Berlin). 52. Fachtextsorten der Wissenschaftssprachen VI: das Prüfungsgespräch (B. Techtmeier / Berlin). 53. Fachtextsorten der Institutionensprachen I: das Gesetz (Lu. Hoffmann / Hamburg). 54. Fachtextsorten der Institutionensprachen II: Erlaß und Verordnung (S. Selle / Leipzig). 55. Fachtextsorten der Institutionensprachen III: Der Vertrag am Beispiel von internationalen Verträgen zwischen Institutionen des Bildungswesens (K. Seise / Leipzig). 56. Fachtextsorten der Institutionensprachen IV: die Urkunde am Beispiel von ... (z.B. Geburtsurkunde, Heirats- und Sterbeurkunde). (I. Mohl / Heidelberg). 57. Fachtextsorten der Techniksprachen I: die fachinterne, gebildete Montageanleitung (G. Nickel / Oldenburg). 58. Fachtextsorten der Techniksprachen II: die Patentschrift (R. Glaser / Leipzig). 59. Sorten fachbezogener Vermittlungstexte I: der Wetterbericht in Tageszeitungen (B. Spillner / Duisburg). 60. Sorten fachbezogener Vermittlungstexte II: die Bedienungsanleitung für fachexterne Adressaten (L. Hoffmann / Leipzig). 61. Sorten fachbezogener Vermittlungstexte III: Behilderte Werkzeugkataloge (L. Hoffmann / Leipzig). 62. Sorten fachbezogener Vermittlungstexte IV: Beipackzettel (J. Schuldt / Hamburg).

VIII. TEXTILINGUISTISCHE ANSÄTZE IN DER NEUEREN FACHSPRACHENFORSCHUNG II: SPEZIFISCHE EIGENSCHAFTEN VON FACHTEXTEN IN EXEMPLARISCHER BESCHREIBUNG

63. Isotopie in Wirtschaftstexten: ein Analysebeispiel (H. Gerzymisch-Arbogast / Saarbrücken). 64. Intertextualität von linguistischen Fachtexten: ein Analysebeispiel (G. Harras / Mannheim). 65. Kohärenz und Kohäsion in wissenschaftssprachlichen Texten: ein Analysebeispiel (W. Dressler / Wien). 66. Textverdichtung und Textauflockerung im standardisierten Fachwörterbuchartikel (W. Wolski / Marburg).

IX. SPEZIELLE ASPEKTE VON FACHKOMMUNIKATION I: DIE VERWENDUNG VON FACHSPRACHEN IN ORGANISATORISCHEN EINHEITEN DER MODERNEN ARBEITSWELT

67. Die Verwendung von Fachsprachen in einem Industriebetrieb (an einem Beispiel von ...). (G. Brüner / Dortmund). 68. Die Verwendung von Computer-Fachsprachen in ausgewählten Bereichen der modernen Arbeitswelt (W. Griebhaber / Hamburg). 69. Die Verwendung von Institutionensprachen in Ämtern und Behörden (J. Rehbein / Hamburg). 70. Fachsprachen und Fachjargon im Theater (W. Beck / Hamburg).

X. SPEZIELLE ASPEKTE VON FACHKOMMUNIKATION II: FACHSPRACHEN IM INNER UND ZWISCHENSPRACHLICHEN KONTAKT

71. Austauschprozesse zwischen fachlichen und anderen Kommunikationsbereichen: theoretische und methodische Probleme (L. Hoffmann / Leipzig). 72. Austauschprozesse zwischen unterschiedlichen fachlichen Kommunikationsbereichen (J. Rehbein / Hamburg). 73. Fachsprachliche Phänomene in der Alltagskommunikation (K. Jakob / Freiburg). 74. Fachsprachliche Phänomene in der schönen Literatur (H. Kalverkämper / Berlin). 75. Fachsprachliche Phänomene in der verschiedenen Sorten von populärwissenschaftlichen Vermittlungstexten (E. Geretschlaeger / Salzburg). 76. Fachsprachliche Phänomene in Werbetexten außerhalb von Fachzeitschriften (R. Römer / Bielefeld). 77. Fachsprachliche Phänomene in öffentlichen Texten von Politikern (F. Simmler / Hamburg). 78. Fachsprachliche Phänomene im Verkauf und Konsum (G. Hard-Mauner / Wien). 79. Die Rolle von Fachsprachen im Kontakt von Einzelsprachen I: Deutsch-Englisch im 20. Jahrhundert (W. Viereck / Bamberg). 80. Die Rolle von Fachsprachen im Kontakt von Einzelsprachen II: Englisch-Französisch im 20. Jahrhundert (Ch. Schmitt / Bonn). 81. Die Rolle von Fachsprachen im Kontakt von Einzelsprachen III: Fachübersetzung in den Geistes- und Sozialwissenschaften (R. Stolze / Darmstadt). 82. Die Rolle von Fachsprachen im Kontakt von Einzelsprachen IV: Fachübersetzung in den Naturwissenschaften und der Technik (R. Arntz / R. Barczaitis – Hildesheim / Hildesheim).

XI. SPEZIELLE ASPEKTE VON FACHKOMMUNIKATION III: SPRACHKULTUR, SPRACHKRITIK, SPRACHPOLITIK

83. Fachsprachen und öffentliches Leben: Kommunikation in der arbeitsteiligen Gesellschaft (E. Oksaar / Hamburg). 84. Heutige Fachsprachen im interkulturellen Austausch I: die Stellung der deutschen Wissenschaftssprachen außerhalb des deutschen Sprachgebiets (U. Ammon / S. Michels – Duisburg / Duisburg). 85. Heutige Fachsprachen

chen im interkulturellen Austausch II: die Stellung der französischen Wissenschaftssprachen außerhalb Frankreichs (W. Pöckl / Salzburg). 86. Heutige Fachsprachen im interkulturellen Austausch III: die Stellung der englischen Wissenschaftssprachen in der Welt (H. Schröder / Vaasa). 87. Das Englische als Fachsprache in internationalen Institutionen des 20. Jahrhunderts (K. Knapp / Aachen). 88. Fachsprachliche Phänomene in der interkulturellen Wirtschaftskommunikation (J. Bolten / Jena). 89. Kritik der Wissenschaftssprachen (K. Ehlich / München). 90. Kritik der Institutionensprache am Beispiel der Verwaltungssprache (U. Knoop / Marburg). 91. Plansprachen als Fachsprachen (W. Blanke / D. Blanke – Berlin / Berlin). 92. Der Einfluß der puristischen Strömungen in Deutschland auf die Gestaltung der deutschen Fachlexik (A. Kirkness / Auckland). 93. Möglichkeiten der Optimierung von Fachtexten (L. Jäger / T. Becker – Aachen / Aachen).

XII. SPEZIELLE ASPEKTE VON FACHKOMMUNIKATION IV: ZUR FUNKTION VON KÜNSTLICHEN SPRACHEN

94. Der Gebrauch und die Leistung von logischen Sprachen in den Geisteswissenschaften (K. Mundersbach / Heidelberg). 95. Das Verhältnis von formalen Sprachen und verbalen Fachsprachen in den neueren Naturwissenschaften (B. Falkenburg / Heidelberg). 96. Mensch-Maschine-Interaktion: Die Struktur und der Gebrauch von Interaktionssprachen (M. Zoeppritzt / Heidelberg).

XIII. FACHSPRACHLICHE AUSBILDUNG UND FACHSPRACHENDIDAKTIK

97. Bedarf, Ziele und Gegenstände der fachsprachlichen Ausbildung (H.-R. Fluck / Bochum). 98. Methoden im fachbezogenen Muttersprachenunterricht (R. Hoberg / Darmstadt). 99. Methoden im fachbezogenen Unterricht für Deutsch als Fremdsprache (A. Fearn / Konstanz). 100. Methoden im fachbezogenen Fremdsprachenunterricht (W. Hüllen / Essen). 101. Fachsprachliche Fehlerlinguistik (M. Stegu / E. Lavric – Wien / Wien). 102. Terminologieausbildung (H. Picht / Kopenhagen). 103. Lehrmittelsysteme für die fachsprachliche Ausbildung (R. Buhlmann / Madrid). 104. Institutionen für die fachsprachliche Ausbildung (J. Qvistgaard / Kopenhagen). 105. Fachsprachliche Ausbildung in einzelnen Regionen und Ländern (N. Yzermann / Siegen). 106. Ausbildung von Fachübersetzern (R. Arntz / R. Barczaitis – Hildesheim / Hildesheim). 107. Neue berufliche Aufgaben und Berufsfelder (G. Wersig / Berlin).

XIV. BESCHREIBUNGEN AUSGEWÄHLTER FACHSPRACHEN I: HANDWERKLICHE FACHSPRACHEN DES DEUTSCHEN

108. Die deutschen handwerklichen Fachsprachen und ihre Erforschung: eine Übersicht (D. Möhn / Hamburg). 109. Die niederdeutsche Fachsprache der Reepschläger (J. E. Eichhoff / Madison, Wisc.). 110. Niederdeutsche Fachsprachen im Fischereiwesen (R. Goltz / Kiel). 111. Die niederdeutsche Fachsprache der Schifferei (G. Kettmann / Halle). 112. Die niederdeutsche Fachsprache der Müllerei (J. Meier / Hamburg). 113.

Die Fachsprache der Fischer an Rhein und Mosel (W. Kleiber / Mainz). 114. Die Fachsprache der Maurer im Pfälzischen (R. Post / Kaiserslautern). 115. Die Fachsprache der Holzverarbeitenden Berufe im Hessischen (H. J. Dingeldein / Marburg). 116. Die Fachsprache der Imker im Südhessischen (R. Mulch / Gießen). 117. Die Fachsprache der Winzer unter besonderer Berücksichtigung des Rhein-Mosel-Gebietes (W. Kleiber / Mainz). 118. Die Fachsprache des Bergbaus (I. T. Piirainen / Steinfurt-Borghorst). 119. Die Fachsprache der Buchdrucker (K. Dröge / Oldenburg). 120. Die neuere Fachsprache der Jäger (S. Schwenk / Bamberg). 121. Die Fachsprache der bäuerlichen Landwirtschaft im Schweizerdeutschen (Käserei, Molkerei, Viehzucht) (P. Ott / Zürich). 122. Die Fachsprache der Fischerei im Schweizerdeutschen (H. Bickel / Basel). 123. Der Quellenwert von Dialektwörterbüchern für die historische Fachsprachenforschung I: handwerkliche Fachsprachen in den großlandschaftlichen Wörterbüchern der niederdeutschen Dialekte (H. Niebaum / Groningen). 124. Der Quellenwert von Dialektwörterbüchern für die historische Fachsprachenforschung II: handwerkliche Fachsprachen in den großlandschaftlichen Wörterbüchern der hochdeutschen Dialekte (O. Reichmann / Heidelberg).

XV. BESCHREIBUNGEN AUSGEWÄHLTER FACHSPRACHEN II: TECHNISCHE FACHSPRACHEN DES DEUTSCHEN UND FACHSPRACHEN ANGEWANDTER WISSENSCHAFTEN IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT

125. Technische Fachsprachen im Bereich des Maschinenbaus (am Beispiel von ...). (J. Beneke / Hildesheim). 126. Technische Fachsprachen im Bereich der Kraftfahrzeugtechnik (am Beispiel von ...) (Kh. Le-Hong / Stuttgart). 127. Technische Fachsprachen im Bereich der Elektrotechnik am Beispiel der frühen Elektrizitätslehre (C. Unger / Berlin). 128. Technische Fachsprachen im Bereich der Informatik (am Beispiel von ...) (S. Wichter / Münster). 129. Die Fachsprache der Verfahrenstechnik (A. Satzger / Merseburg). 130. Die Fachsprache der Wärme- und Kältetechnik (B. Fugger / Plankstadt). 131. Technische Fachsprachen im Maschinenbau und Anlagenbau (G. Freibott / U. Heid – Duisburg / Stuttgart). 132. Technische Fachsprachen im Textilwesen (am Beispiel von ...) (G. Schnegelsberg / Nettetal-Hinsbeck). 133. Technische Fachsprachen im Eisenbahnwesen unter besonderer Berücksichtigung des Eisenbahnbaus (L. Hums / Dresden). 134. The technical special language of shipping (K. Opitz / Hamburg). 135. Technische Fachsprachen im Bereich der Telekommunikation (G. Schulz / Bonn).

XVI. BESCHREIBUNGEN AUSGEWÄHLTER FACHSPRACHEN III: WISSENSCHAFTLICHE FACHSPRACHEN DES DEUTSCHEN IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT

136. Die neuere Fachsprache der Mathematik seit Carl Friedrich Gauß (G. Eisenreich / Leipzig). 137. Die neuere Fachsprache der Physik seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebiets...). (G. Eisenreich / Leipzig). 138. Die neuere Fachsprache der Chemie seit der Aufstellung des periodischen Systems unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebiets ...) (K. Munsberg / Budapest). 139. Die neuere Fachsprache der Biologie seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebiets ...). 140. Die neuere Fachsprache der Pharmazie

seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (P. Dilg / Marburg). 141. Die neuere Fachsprache der Medizin seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (I. Wiese / Leipzig). 142. Die neuere Fachsprache der juristischen Wissenschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (B. Jeand'Heur / Mannheim). 143. Die neuere Fachsprache der Wirtschaftswissenschaften unter besonderer Berücksichtigung der Geldtheorie (M. Hundt / Freiburg). 144. Die neuere Fachsprache der Theologie seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung der Dogmatik. 145. Die neuere Fachsprache der Erziehungswissenschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (D. Lenzen / Berlin). 146. Die neuere Fachsprache der Philosophie seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (U. Dierse / Bochum). 147. Die Fachsprache der Musikwissenschaft (T. Störel / Leipzig). 148. Die Fachsprache der Sprachwissenschaft seit den Junggrammatikern (W. Wolski / Marburg). 149. Die Fachsprache der Literaturwissenschaft im 20. Jahrhundert (A. Gardt / Heidelberg). 150. Die Fachsprache der Ökologie im 20. Jahrhundert (U. Zumkehr / Mannheim).

XVII. BESCHREIBUNGEN AUSGEWÄHLTER FACHSPRACHEN IV:

INSTITUTIONENSPRACHEN DES DEUTSCHEN IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT

151. Die politische Fachsprache als Institutionensprache (am Beispiel z.B. von Parteisatzungen etc.) (J. Klein / Aachen). 152. Die juristischen Fachsprache als Institutionensprache (am Beispiel von Gesetzen und ihrer Auslegung) (D. Busse / Darmstadt). 153. Die Sprache der Verwaltung als Institutionensprache (am Beispiel von ...) (M. Becker-Mrotzek / Münster).

XVIII. BESCHREIBUNGEN AUSGEWÄHLTER FACHSPRACHEN V: FACHSPRACHEN DES

ENGLISCHEN IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT

154. Die englischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (R. Beier / Siegen). 155. Die englische Fachsprache der Metallurgie (G. Zerm / Lommatzsch). 156. Die englische Fachsprache der Verfahrenstechnik (M. Sohst / Roitzsch). 157. The recent English special language of physics with particular consideration (of the subarea ...). 158. Die neuere englische Fachsprache der Chemie seit der Aufstellung des periodischen Systems unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (G. Weise / Greifswald). 159. Die neuere englische Fachsprache der Elektrotechnik und Elektronik (Baakes / Darmstadt). 160. Die englische Fachsprache der Informatik unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (H. H. Müller / Berlin). 161. Die neuere englische Fachsprache der Medizin seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (R. J. Brunt / Essen). 162. The recent English special language of theology since the middle of the 19th century with particular consideration (of the subarea ...) (P. Whale / Coventry). 163. Die neuere englische Fachsprache der Wirtschaftswissenschaften seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (R. Alexander / Trier). 164. Die neuere eng-

lische Fachsprache der Soziologie seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (J. Raith / Essen). 165. Die neuere englische Fachsprache der Linguistik seit dem Strukturalismus (C. Gnutzmann / Paderborn). 166. Die neuere englische Fachsprache der Literaturwissenschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung (des Teilgebietes ...) (C. Timm / Ulm).

2. HALBBAND

XIX. ÜBERBLICKSDARSTELLUNGEN ZUM 20. JAHRHUNDERT: FACHSPRACHEN IN AUSGEWÄHLTEN EINZELSPRACHEN

167. Die französischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (W. Pöckl / Salzburg). 168. Die italienischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (M. Cortelazzo / Padua). 169. Die spanischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (R. Arntz / J. C. Arranz – Hildesheim / Hildesheim). 170. Fachsprachen im Katalanischen des 20. Jahrhunderts und ihre Erforschung: eine Übersicht (A. Schönberger / Frankfurt). 171. Fachsprachen im Rätomanischen des 20. Jahrhunderts und ihre Erforschung: eine Übersicht (G. Darms / Fribourg). 172. Die russischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (L. Hoffmann / Leipzig). 173. Die tschechischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (M. Tesitelova / Prag). 174. Die polnischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (S. Gajda / Opole). 175. Die schwedischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (C. Laurén / Vaasa). 176. Die dänischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (H. Bergenholtz / Århus). 177. Die niederländischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (H. Hipp / G. Janssens – Leipzig / Liege). 178. Die finnischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (H. Schröder / Vaasa). 179. Die ungarischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (N. Bradean-Ebinger / I. Pusztai – Budapest / Budapest). 180. Die chinesischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (Y. Liang / Bochum). 181. Japanese special languages in the 20th century and their investigation: A survey (T. Ishiguro / N. Yamauchi / C. Uda / Y. Kawamoto / K. Hashimoto – Kyoto). 182. Die arabischen Fachsprachen im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht (D. Blohm / Leipzig).

XX. FACHSPRACHEN IN AUSGEWÄHLTEN ALLGEMEINEN ENZYKLOPÄDIEN, FACHENZYKLOPÄDIEN UND GROSSEN WÖRTERBÜCHERN

183. Die Fachsprachen in der Enzyklopädie von Diderot und d'Alembert (H. Kalverkämper / Berlin). 184. Die Fachsprachen in der Encyclopaedia Britannica von 1771 (R. Gläser / Leipzig). 185. Die Fachsprachen in Zedlers Universallexikon (R. G. Bogner / Wien). 186. Die Fachsprachen in der Großen Sowjetischen Enzyklopädie (H. Peters / Greifswald). 187. Die Fachlexik im Deutschen Wörterbuch von Jacob und Wilhelm

Grimm (J. Schiewe / Freiburg i.B.). 188. Specialized lexis in the Oxford English Dictionary (D. L. Berg / Waterloo). 189. Die Fachlexik im Trésor de la langue française (J. Albrecht / Heidelberg). 190. Die Fachlexik im Wörterbuch der Großrussischen Sprache von Wladimir Dal (L. Hoffmann / Leipzig). 191. Specialized lexis in the Great Chinese Specialized Encyclopedia (M. Dai / Sanghai). 192. Die Fachlexik im viebändigen Wörterbuch der Akademie der Wissenschaften: 'Slovar' russkogo jazyka (1957-1961) (W. Birkenmaier / Heidelberg).

XXI. FACHLEXIKOGRAPHIE I: ALLGEMEINE THEORETISCHE UND METHODISCHE ASPEKTE

193. Typologie der Fachwörterbücher (B. Schaefer / H. Felber – Siegen / Wien). 194. Der Einsatz von Computern im fachlexikographischen Prozeß (C. de Schaetzen / Brüssel). 195. Erhebungs- und Beschreibungsmethoden in der neueren Fachlexikographie (B. Schaefer / Siegen). 196. Die Anwendung statistischer Methoden in der neueren Fachlexikographie (L. Hoffmann / Leipzig). 197. Makro- und Mikrostrukturen in der neueren Fachlexikographie (H. Bergenholtz / S. Tarp-Arhus / Arhus). 198. Die Illustrationen im Fachwörterbuch (W. Hupka / Augsburg). 199. Enzyklopädische und semantische Angaben im Fachwörterbuch. Ein Problemaufriß (W. Wolski / Marburg). 200. Das Problem der Äquivalenz im zwei- und mehrsprachigen Fachwörterbuch (R. Werner / Augsburg). 201. Fachwörterbücher als Hilfsmittel bei der Übersetzung von Fachtexten (H.-P. Kromann / T. Riiber – Kopenhagen / Kopenhagen). 202. Die Berücksichtigung der Fachlexikographie in der neueren Wörterbuch- und Fachsprachenforschung: eine sachliche und bibliographische Übersicht (H.-P. Kromann / T. Riiber – Kopenhagen / Kopenhagen).

XXII. FACHLEXIKOGRAPHIE II: DIE EUROPÄISCHE LEXIKOGRAPHIE DER FACHSPRACHEN IM ZEITALTER DER INDUSTRIALISIERUNG

203. Special lexicography for navigation: A survey (K. Opitz / Hamburg). 204. Die Fachlexikographie des Bergbaus: eine Übersicht (I. P. Piirainen / Münster). 205. Die Fachlexikographie des Militärwesens: eine Übersicht (H. Ostertag / Freiburg i.Br.). 206. Die Fachlexikographie der Technik I: Maschinenbau: eine Übersicht (J. Beneke / Hildesheim). 207. Die Fachlexikographie der Technik II: Elektronik: eine Übersicht (J. Beneke / Hildesheim). 208. Die Fachlexikographie der Biologie: eine Übersicht (K.-H. Trojanus / Dudweiler). 209. Die Fachlexikographie der Chemie: eine Übersicht (G. Wenske / München). 210. Die Fachlexikographie der Physik: eine Übersicht (G. Wenske / München). 211. Die Fachlexikographie der Mathematik: eine Übersicht (G. Eisenreich / Leipzig). 212. Die Fachlexikographie der Medizin: eine Übersicht (H. Lippert / Hannover). 213. Die Fachlexikographie des Wirtschaftswesens: eine Übersicht (K. Rossenback / Lund). 214. Die Fachlexikographie der Philosophie: eine Übersicht (L. Geldsetzer / Düsseldorf). 215. Die Fachlexikographie der Musikwissenschaft: eine Übersicht (M. Bandaur / Freiburg i.B.). 216. Die Fachlexikographie der Pädagogik: eine Übersicht (D. Lenzen / Berlin). 217. Die Fachlexikographie der Literaturwissenschaft: eine Übersicht

(C. Timm / Ulm). 218. Die Fachlexikographie der Sprachwissenschaft: eine Übersicht (H. E. Wiegand / Heidelberg). 219. Die Fachlexikographie der Informatik: eine Übersicht (W. Wolski / Marburg). 220. Die Fachlexikographie des Bibliothekswesens: eine Übersicht (A. Peth / B. Schaefer – Siegen/Siegen).

XXIII. FACHLEXIKOGRAPHIE III: DIE TERMINOGRAPHIE IM 20. JAHRHUNDERT

221. Grundsätze und Methoden der neueren Terminographie (H. Bühler / Wien). 222. Terminographie in internationalen Organisationen (G. Budin / M. Krommer-Benz – Wien / Wien). 223. Terminographie bei den Europäischen Gemeinschaften (R. Goffin / Brüssel). 224. Terminographie in regionalen Organisationen I: Nordterm (H. Picht / Kopenhagen). 225. Terminographie in regionalen Organisationen II: RITerm (A. I. Nerpell / Madrid). 226. Terminographie in regionalen Organisationen III: Rint (J. Rousseau / Paris). 227. Übersetzungsorientierte Terminographie: Grundsätze und Methoden (I. Hohnhold / München). 228. Computerunterstützte Terminographie: Systeme und Anwendungen (W. Schmitz / Staufen). 229. Neue Anwendungsgebiete der Terminographie (C. Galinski / G. Budin – Wien / Wien).

XXIV. TERMINOLOGIEWISSENSCHAFT UND IHRE ANWENDUNGEN

230. Grundlagen der Terminologiewissenschaft (E. Oeser / G. Budin – Wien / Wien). 231. Deskriptive und präskriptive Terminologierarbeitung (C. Galinski / G. Budin – Wien / Wien). 232. Terminologieplanung und Sprachplanung (C. Galinski / A. Cluver / G. Budin – Wien / Wien). 233. Terminologie und Dokumentation (C. Galinski / G. Budin – Wien / Wien). 234. Terminologische Wissenstechnik (H. Picht / G. Budin – Kopenhagen / Wien). 235. Neue Berufsbilder und Funktionen von Terminologie (G. Budin / Wien). 236. Förderung und Koordination der internationalen Zusammenarbeit: Infoterm (C. Galinski / Wien).

XXV. GESCHICHTE DER FACHSPRACHEN I: AUSSCHNITTE AUS DER ENTWICKLUNG INNERHALB DER ANTIKE UND SPÄTANTIKE

237. Grammatik, Rhetorik und Dialektik ('Trivium') und ihre Fachsprachen: eine Übersicht (H. Funke / Mannheim). 238. Philosophie und ihre Fachsprachen im Altertum: eine Übersicht (K. Hülser / Konstanz). 239. Medizin und ihre Fachsprache im Altertum: eine Übersicht (J. Harig-Kollesch / Berlin). 240. Mathematik und ihre Fachsprache im Altertum: eine Übersicht (M. Schramm / Tübingen). 241. Jurisprudenz und ihre Fachsprache im Altertum: eine Übersicht (E. Klingenberg / Tübingen). 242. Theologie und ihre Fachsprache im Altertum: eine Übersicht (O. Hiltbrunner / Gröbenzell). 243. Landwirtschaft und ihre Fachsprache im Altertum: eine Übersicht (J. Niehoff / Tübingen). 244. Künste und Handwerke und ihre jeweilige Fachsprache im Altertum: eine Übersicht (H. Nowicki / Würzburg).

XXVI. GESCHICHTE DER FACHSPRACHEN II: AUSSCHNITTE AUS DER ENTWICKLUNG
INNERHALB DES DEUTSCHEN

245. Fachsprachliche Phänomene im Abrogans (J. Splett / Münster). 246. Rechts-
sprache im Althochdeutschen und ihre Erforschung: eine Übersicht (R. Schmidt-Wie-
gand / Münster). 247. Fachsprachliche Phänomene in den zum Trivium gehörenden Wer-
ken Notkers III. von St. Gallen (S. Sonderegger / Zürich). 248. Fachsprachliche Phäno-
mene im Lucidarius (D. Gottschall / Eichstätt). 249. Rechtswortschatz im Sachsenspiegel
(R. Schmidt-Wiegand / Münster). 250. Die bairische Fassung des Pelzbuches von Gott-
fried von Franken: ihr Fachwortschatz und ihr Quellenwert für die historische Fachspra-
chenforschung (G. Keil / Würzburg). 251. Die erste Fassung des Buches der Natur von
Konrad von Megenberg: ihr Fachwortschatz und ihr Quellenwert für die historische
Fachsprachenforschung (D. Gottschall / Eichstätt). 252. Paracelsus und der Fachwort-
schatz der *Artes mechanicae* (K. H. Weimann / Hannover). 253. Die Fachsprache der
Geometrie in der frühen Neuzeit (P. O. Müller / Erlangen). 254. Die frühneuhoch-
deutsche Sprache des Salzwesens und ihre Erforschung: eine Übersicht (F. Patocka /
Wien). 255. Die ältere deutsche Jägersprache bis zum Ende des 17. Jahrhunderts und ihre
Erforschung: eine Übersicht (S. Schwenk / Bamberg). 256. Die Sachglossare des 14.
Jahrhunderts: ihr Fachwortschatz und ihr Quellenwert für die historische Fachsprachen-
forschung (E. Bremer / Paderborn). 257. Die Sachglossare des 15. Jahrhunderts: ihr Fach-
wortschatz und ihr Quellenwert für die historische Fachsprachenforschung (E. Bremer /
Paderborn). 258. Die Wörterbücher des 16. Jahrhunderts: ihr Fachwortschatz und ihr
Quellenwert für die historische Fachsprachenforschung (P. O. Müller / Erlangen). 259.
Ethnobotanik und Fachsprache in den Kräuterbüchern der Renaissance (P. Seidensticker
/ Lahr). 260. Deutsche Wissenschaftssprache Johannes Keplers und der Astronomie des
17. Jahrhunderts (I. Guentherodt / Trier). 261. Die Auffassung von Fachsprachen in den
Sprachkonzeptionen des Barock (A. Gardt / Heidelberg). 262. Das Kunstwort in der Zeit
der Aufklärung: Wissenschaftliche Konzeption und faktischer Gebrauch (T. Roeleke /
Heidelberg). 263. Der Einfluß Christian Wolffs auf die Wissenschaftssprache der
deutschen Aufklärung (U. Ricken / Halle(Saale)). 264. Institutionensprache im 19. Jahr-
hundert (D. Cherubin / Göttingen).

XVII. GESCHICHTE DER FACHSPRACHEN III: AUSSCHNITTE AUS DER ENTWICKLUNG
INNERHALB DES ENGLISCHEN

265. Angelsächsische Glossare und ihr Fachwortschatz (H. Sauer / Dresden). 266.
Englische Fachlexikographie im späten Mittelalter und in der Renaissance (N. E.
Osselton / Durham). 267. Das Streben nach dem einfachen Wissenschaftsstil in der Royal
Society (W. Hüllen / Essen). 268. The English special language of anatomy and medicine
from the High Middle Ages to the 18th century (L. Voigts / Kansas City). 269. The
English special language of chemistry from the beginnings of alchemy to the early nine-
teenth century (M. P. Crossland / Kent). 270. The English special language of the mathe-
matical sciences from the High Middle Ages to Newton (J. Fauvel / Milton Keynes). 271.
Die englische Fachsprache der Rechtswissenschaft nach der normannischen Eroberung

(R. Berndt / Rostock). 272. Die englische Fachsprache der Philosophie seit dem 17. Jahrhundert (P. Simons / Salzburg). 273. The English special language of grammaticography from the 16th century to the present (J. B. Walmsley / Cambridge). 274. Historical development of special language registers in English: A survey (V. Salmon / Oxford).

XXVIII. GESCHICHTE DER FACHSPRACHEN IV: AUSSCHNITTE AUS DER ENTWICKLUNG INNERHALB DES FRANZÖSISCHEN

275. Latein – Altfranzösisch – Gelehrtenlatein (A. Stefenelli / Passau). 276. Charakteristika der französischen Urkundensprache (H. Goebel / Salzburg). 277. Eine Textgattung aus der frühen Rechtsorganisation: die Contumes (H. Kalverkämper / Berlin). 278. Fachwissenszuwachs und Bezeichnungsnot in der Renaissance: Gelehrtes Latein und Volkssprache Französisch in fachlicher Kommunikation (O. Winkelmann / Gießen). 279. Kulturgeschichte der französischen Fachsprachen im 16. und 17. Jahrhundert (H. Kalverkämper / Berlin). 280. Die Entstehung und Entwicklung einer beruflichen Fachsprache im und ab dem 16. Jahrhundert: Die französische Druckersprache (L. Wolf / Augsburg). 281. Fachsprachliche Kommunikationsformen in der französischen Aufklärung (C. Stroszki / Münster). 282. Die Herausbildung einer chemischen Fachsprache in Frankreich (M. Beretta / Uppsala). 283. Lexikalische Auswirkungen des industriellen und wissenschaftlichen Aufschwungs im Frankreich des späten 18. Jahrhunderts (A. Monjour / Bonn). 284. Wissenschaftssprachliche Stilik im 18. Jahrhundert (R. Kaehlbrandt / Bonn). 285. Kodifizierte Rechtssprache im 19. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine übersicht (T. Krefeld / Mainz).

XXIX. BIBLIOGRAPHIE UND REGISTER

286. Bibliographie der Bibliographien zur Fachsprachenforschung (L. Hoffmann / Leipzig). 287. Sachregister. 288. Nameregister.

1.2. MÁTÉ JAKAB: ELMÉLETEK, IRÁNYZATOK ÉS MÓDSZEREK I., II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997., 1998.

I. A 19. SZÁZADI NYELVTUDOMÁNY RÖVID TÖRTÉNETE

ELŐSZÓ (7). BEVEZETÉS (A nyelvtudománytörténet-írás néhány elméleti és módszertani kérdése) (9). A NYELVÉSZETI GONDOLKODÁS KEZDETEI (Vázlatszerű visszapillantás a humanizmus és a reformáció kezdetéig) (35). AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ-TÖRTÉNETI NYELVÉSZET KIALAKULÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI ÉS FORRÁSAI (39). AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ-TÖRTÉNETI NYELVÉSZET MIBENLÉTE (Általános fogalmak) (47). Az összehasonlító-történeti nyelvészet első korszaka (Franz Bopp-tól Wilhelm von Humboldt haláláig) 1816-1835 (52). Alekszandr Hrisztoforovics Vosztokov (56). Wilhelm von Humboldt (64). A Schleicher – Steinhilber-korszak (64). August Schleicher (A naturalista irányzat) (64). Max Müller (70). A logikai irányzat (71). A lélektani irányzat (72). Heymann Steinhilber és Moritz Lazarus (73). Wilhelm Wundt (75). Alekszandr Afanaszjevics Potyebnya (78). AZ

ÚJGRAMMATIKUS IRÁNYZAT KIALAKULÁSA, ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ALAPELVEI (87). A moszkvai nyelvészeti iskola (96). A kazanyi nyelvészeti iskola (99). ÚJ UTAK KERESÉSE A SZÁZADFORDULÓ ÉVEIBEN ÉS A 20. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN (Az újgrammatikus irányzat bírálata) (109). Baudouin de Courtenay (115). A nyelvföldrajzi módszer kialakulása, feladatai és eredményei (131). A „Wörter und Sachen” (szavak és dolgok) módszere (147). Hugo Schuchardt (147). Esztétikai irányzat a nyelvtudományban. Karl Vossler és esztétikai irányzata (159). A neolingvisztika (vagy areális nyelvészet) (175). William Dwight Whitney tudományos tevékenysége (190). Georg von der Gabelentz tudományos felfogása (193). Utószó (197). Válogatott irodalomjegyzék (199). Névmutató (211).

II. A 20. SZÁZADI NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉNEK FŐBB ELMÉLETEI ÉS IRÁNYZATAI

ELŐSZÓ (9). BEVEZETÉS (11). I. A NYELVTUDOMÁNY VISZONYLAGOS ÖNÁLLÓSULÁSÁNAK (AUTONÓMIÁJÁNAK) KORSZAKA (21). Ferdinand de Saussure (1857 – 1913) (21). Tudományos felfogásának kialakulása (21). A nyelvtudomány tárgya. A külső és belső nyelvészet (22). A nyelv és a beszéd (langue-parole) (23). A nyelv rendszerjellege. A nyelvi jel természete (26). A forma és szubsztancia viszonya a nyelvi rendszerben (30). A diakrónia és szinkrónia viszonya a nyelvi rendszerben (32). A szintagmatikus és asszociatív (paradigmatikus) viszonyok (35). A nyelvtudomány helye a tudományok rendszerében (37). A strukturális nyelvészet elméleti és módszertani alapjai (39). A strukturális nyelvészeti irányzatok és a különböző tudományok közötti kapcsolatok néhány kérdése (41). A szerkezet (struktúra) és a rendszer fogalma a strukturális nyelvészetben (43). A módszer kérdése a strukturális nyelvészetben (46). A nyelvészeti strukturalizmus klasszikus irányzatai (50). A Prágai Nyelvész Kör kialakulása (50). A Prágai Nyelvész Kör elméleti tételei (51). A Prágai Nyelvész Kör fonológiai elmélete (53). A Prágai Nyelvész Kör grammatikai felfogása (58). A funkcionális nyelvek és stílusok vizsgálata. A nyelv művelés kérdései (63). A koppenhágai glosszematikai irányzat (69). Louis Hjelmslev glosszematikája (71). Az új elmélet kialakulása (71). A tartalom és a kifejezés szintje (73). A glosszematika helye a nyelvtudományban (76). A glosszematikus elemzés módszere (76). A jelek és figurák (nem jelek) (78). A glosszematikus elmélet lényege (81). A langue – parole a glosszematikában (82). A glosszematika gyökerei és jellege (83). A glosszematika az elmélet és gyakorlat tükrében (85). Az amerikai deskriptív nyelvészet. Kialakulásának körülményei és gyökerei (88). Franz Boas (1852-1942) (89). Edward Sapir (1884-1939) (92). A lélektan és az amerikai nyelvtudomány (95). Az amerikai deskriptív nyelvészet tagolódása (97). A yale-i iskola (97). Az Ann Arbor-i iskola tevékenysége (99). A generatív transzformációs grammatika (100). Leonard Bloomfield nyelvészeti felfogása (100). Bloomfield nyelvelméletének alaptételei (104). Az Ann Arbor-i szemlélet (110). A transzformációs módszer (114). A genfi nyelvészeti iskola (117). Charles Bally (1865-1947) (118). Albert Sechehaye (1870-1946) (121). Szergej Karcevskij (1884-1955) (126). Henri Frei (1899-) (127). A londoni nyelvészeti iskola (az angol strukturális nyelvészet) (129). A funkcionális iskola (Roman Jakobson és André Martinet) (145). Az összehasonlító-történeti nyelvészet 20. századi történetének vázlatos áttekintése (156). Rövid kitekintés Antoine Meillet munkásságára (165). Joseph Vendryes (1875-1960)

(171). II. A GENERATÍV NYELVÉSZET KIALAKULÁSA ÉS TÉRHÓDÍTÁSA (175). Előzmények (175). A generatív-transzformációs grammatika mibenléte (alapelvek) (176). A generatív nyelvelmélet filozófiai alapjai (177). A generatív nyelvelmélet nyelvészeti alapjai Chomsky felfogásában (180). A generatív-transzformációs grammatika differenciálódása (193). Az előfeltevések mibenléte (197). A beszédaktus-elmélet lényege (198). A magyar generatív grammatikai próbálkozások (200). Néhány szó a közép-kelet-európai országokban folyó generatív nyelvészeti kutatásokról a nyolcvanas években (202). III. A TUDOMÁNYKÖZI KAPCSOLATOK ELMÉLYÜLÉSE, A HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS EGYSÉGE A HETVENES-NYOLCVANAS-KILENCVENES ÉVEK NYELVTUDOMÁNYÁBAN (209). A hetvenes-nyolcvanas évek nyelvtudománya (209). A szövegtan (szövegnyelvészet) kialakulása. Elméleti és módszertani kérdései. A szövegtan részterületei. (210). A szövegnyelvészet kapcsolatai a különböző tudományterületekkel (217). A szövegnyelvészet alkalmazási területei (218). A szöveg mibenléte (219). A szövegkohézió (222). A szövegnyelvészet és az irodalmi alkotások (225). A nem irodalmi és az irodalmi szövegnyelvészet (226). A szövegnyelvészeti kutatások rövid története (228). Szövegnyelvészeti kutatások a nagyvilágban (230). A magyar nyelvterületen folyó szövegnyelvészeti kutatások (241). A stilisztikai kutatások kibontakozása és eredményei (245). Charles Bally stilisztikai felfogása (246). A stilisztika és a stílus (248). Stilisztikai kutatások a nagyvilágban (253). A magyar nyelvterületen folyó stilisztikai kutatások (261). A szociolingvisztika kialakulása és eredményei. Bevezető megjegyzések (266). Terminológiai kérdések (269). A szociolingvisztikai felfogások differenciálódása (272). A szociolingvisztika kapcsolata a különböző tudományokkal (278). A szociolingvisztika, a nyelvi normák és a nyelvi funkciók kérdése (280). A két- és többnyelvűség és a diglosszia (281). A nyelvi helyzet fogalma (284). Az angol szociolingvisztika (286). Basil Bernstein elmélete (287). A Közép-Kelet-Európában folyó szociolingvisztikai kutatások (289). A matematikai nyelvészet kibontakozása és fejlődése a hetvenes-nyolcvanas években. Bevezető megjegyzések. (296). A matematikai nyelvészet kialakulásának feltételei (296). A matematikai nyelvészet fogalma és „differenciálódása” (300). A matematikai nyelvészet térhódítása Európában és Amerikában (303). Az etnolingvisztika alapvető kérdései (308). A Sapir – Whorf-féle hipotézis (A nyelvi relativitás elmélete) (309). Az újhumboldtianizmus (315). Epilógus (325). Válogatott szakirodalom (329). Névmutató (351).

2. Tankönyvi szövegek

2.1. MODERN NYELVOKTATÁS

Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat

A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvoktatók Egyesületének lapja

Főszerkesztő: SZÉPE GYÖRGY

I. évfolyam 1. szám, 1995. december

SZÉPE GYÖRGY: Modern nyelvoktatás 1995 (3). NIKOLOV MARIANNE: Általános iskolás gyerekek motivációja az angol mint idegen nyelv tanulására (7). MANHERZ KÁ-

ROLY: Nyelvvizsga-rendszerünk vizsgálja (21). ALEXANDER Z. GUIORA: Nyelv és megismerés (37). GRÁF ZOLTÁN BENEDEK: Tíz kicsi nyelvtan (50). KOVÁCS JÁNOS: Lesz-e birtokper Oxfordban? (57). JEAN-LUC SOULÉ: Bemutatjuk a Magyarországi Francia Intézetet (62). Könyvszemle (69). Hírek és felhívások (90). Kérdések az Olvasóhoz (93).

II. évfolyam 1-2. szám, 1996. április

DAVID LITTLE: Az autonóm nyelvtanulás (3). MEDGYES PÉTER: Valóban halott-e az anyanyelvi beszélő? (10). ALEXANDER Z. GUIORA: A kiejtés nehézségei. Pszichológiai elmélet (21). PRÓSZÉKY GÁBOR: Nyelvtechnológia 2000 (30). DIETMAR RÖSLER: Interkulturális kommunikáció alapfokú tananyagokban a német mint idegen nyelv oktatásában (35). RADNAI ZSÓFIA: A nyelven kívüli tényezők hatása a kisgyermek idegen nyelvi képességeinek fejlődésére (45). HELL GYÖRGY: Transfere necesse est (61). JOHN GROTE: Bemutatjuk a British Councilt (67). Könyvszemle (80). Hírek és felhívások (108). Levelezési rovat (115).

II. évfolyam 3. szám, 1996. szeptember

TERESTYÉNI TAMÁS: Vizsgálat az idegennyelv-tudásról (3). LENGYEL ZSOLT: Múltban gyökerező jelen. A magyarországi alkalmazott nyelvészet a kilencvenes években (17). ALEXANDER Z. GUIORA: A nyelvi ego két arca. Pszicholingvisztikai nézet (23). SZABARI KRISZTINA: Az Európai Unió és a nyelvek. A nyelvi szabályozás gyakorlata, valamint a fordítás és a tolmácsolás jelene és jövője (31). Szűcs Tibor: Dúr/moll szex-tett német nyelvre és női karra. Nem-leges gondolatok egy feminista brosúra ürügyén (47). BARBARA SIETZ: Bemutatjuk a Budapesti Goethe Intézetet (56). Könyvszemle (61). Hírek és felhívások (92).

II. évfolyam 4. szám, 1996. december

DÖRNYEI ZOLTÁN: Motiváció és motiválás az idegen nyelvek tanításában (5). ZSOLNAI JÓZSEF: Egy pedagógiai akciókutatás-sorozat megoldáskísérletei az ezredforduló válságszindrómáira. I. rész. Az értékközvetítő és képességfejlesztő programról és pedagógiáról (22). STEPHEN KRASHEN: Az angol mint idegen nyelv oktatásának néhány alapelve (31). A fordítástudomány műhelyéből (38). KLAUDY KINGA: A második nemzetközi „Transfere necesse est” konferenciáról (38). PETER A. SCHMITT: A szakfordítás oktatásának új megközelítése (43). GIUSEPPE MANICA: Bemutatjuk a Magyarországi Olasz Kultúrintézetet (53). SZIJÁRTÓNÉ HUSZTI ERIKA: Harminc év a gyermek-nyelvtanításban (59). Könyvszemle (62). Hírek és felhívások (87).

III. évfolyam 1-2. szám, 1997. május

BÁRDOS JENŐ – MEDGYES PÉTER: A hároméves angol nyelvtanár-képzés továbbfejlesztésének lehetőségei: 1994/96 (3). GIAY BÉLA: A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának módszertani alapkérdései (20). ZSOLNAI JÓZSEF: Egy pedagógiai

akciókutatás-sorozat megoldáskísérletei az ezredforduló válságszindrómáira. II. rész. A nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési programról és pedagógiáról (45). A fordítástudomány műhelyéből (57). KLAUDY KINGA: Cay Dollerup és Daniel Gile tanulmánya elé (57). CAY DOLLERUP: A fordítás oktatása a fordítói szakma és a fordításelmélet tükrében (60). DANIEL GILE: Realista elképzelések a tolmácsolás kutatásának jövőjéről (65). SZÉPE GYÖRGY: Az internet-korszak nyelvészete (76). PETNEKI KATALIN – SZABLYÁR ANNA: Hogyan válasszunk nyelvkönyvet? Kísérlet az iskolai nyelvtanításban használt nyelvkönyvek minősítési rendszerének kialakítására (90). HELL GYÖRGY: Az új német helyesírás (95). GEORGIJ HRUSZLOV: A soknyelvű Oroszország. Ázsiára nyíló kapu, vagy Európába vivő ösvény? (100). ELISABETH MACH: Bemutatjuk a Budapesti Osztrák Kulturális Intézetet (111). Könyvszemle (114). Hírek és felhívások (142).

III. évfolyam 3. szám, 1997. szeptember

KONTRA MIKLÓS: Angol nyelvi és kulturális imperializmus és magyar tanárképzés (3). PETNEKI KATALIN – SZABLYÁR ANNA: És a német? A hároméves némettanár-képzés eredményei és kérdőjelei (15). KOCSIS MIHÁLY – ZSOLNAI JÓZSEF: Egy pedagógiai akciókutatás-sorozat megoldáskísérletei az ezredforduló válságszindrómáira. III. rész. Akciókutatással megalapozott koncepció a magyarországi pedagógusképzés radikális megújításához (25). A fordítástudomány műhelyéből (42). KLAUDY KINGA: Médiafordítás és interkulturális kommunikáció (42). ZUZANA JETTMAROVÁ: Az alapszabvány változása a reklámok fordításában (46). SALÁNKI ÁGNES: Ekvivalencia a német és a magyar reklám nyelvében (57). GLEB VISIMSZKIJ: Bemutatjuk az Orosz Kulturális Központot (62). Könyvszemle (69). Hírek és felhívások (94).

III. évfolyam 4. szám, 1997. december

FRANCISCO GOMES DE MATOS: A tanulók és tanárok nyelvi jogai (3). GYÖRI ANNA: Sztereotípiák-kutatás és alkalmazása az idegen nyelvek oktatásában (14). LIZAKOVSKY ÉVA – ZSOLNAI JÓZSEF: Egy pedagógiai akciókutatás-sorozat megoldáskísérletei az ezredforduló válságszindrómáira. IV. rész. Idegen nyelvek oktatása (23). TÓTH SZERGEJ: Káromló szavak és obszcén kifejezések (37). SZÉPE GYÖRGY: A hároméves nyelvtanári program folytatása a IV. és V. évben (42). Dokumentum. ABÁDI NAGY ZOLTÁN: Felmérés az idegen nyelvi lektorátusok helyzetéről (47). Könyvszemle (71). Hírek és felhívások (93).

IV. évfolyam 1. szám, 1998. április

MICHELBERGER PÁL: Nemzeti nyelv a tudományban: múlt – jelen – jövő? (3) KIP CATES: Oktatás egy jobb világért (9). A fordítástudomány műhelyéből. KLAUDY KINGA: A magyarországi fordítóképzés (17). LENGYEL ZSOLT: Bevezetés előtt (nem csak) a fordítói szak (28). BARBARA WIECHNO: Bemutatjuk a budapesti Lengyel Intézetet (36). KÁROLY KRISZTINA: Hogyan alkalmazható a szövegnyelvészet idegen nyelvű fogalmazások értékelésében? (40). GOMBOCZ ESZTER: Szavakat magolni? Um Gottes willen! A relatív motiváltságú nyelvi jel szerepe a nyelvtanításban (47). NAVRACSICS JUDIT: A

korai többnyelvűség néhány fonetikai, fonológiai kérdése (55). ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA LÍVIA: Üzleti kommunikáció olaszul (59). CS. JÓNÁS ERZSÉBET: Az orosz-magyar üzleti levelezés pragmalinkvisztikai kérdései (62). TÓTH MARIANNE: A fogalmi folyékonyág elősegítése idiómák segítségével (69). Könyvszemle (72). Hírek és felhívások (91).

IV. évfolyam 2-3. szám, 1998. szeptember

DIETER WOLFF: „L'Europe sera multilingue ou elle ne sera pas.” Megjegyzések az európai többnyelvűséggel és nyelvi uniformizálódással kapcsolatban (3). ENYEDI ÁGNES – MEDGYES PÉTER: Angol nyelvoktatás Közép- és Kelet Európában a rendszerváltás óta (12). BUDAI LÁSZLÓ: Az angol ige valenciasszótára és a valencia alapján történő újraosztályozása (33). HUSZÁR ÁGNES: A magyarországi népesség nyelvtudása a XX. Században (45). HIDASI JUDIT: Gondolatok a magyarországi japán nyelvoktatás ürügyén (57). PETNEKI KATALIN: Idegen nyelvi tantervek és a NAT (69). BOGNÁR ANIKÓ – FRANK GABRIELLA – GERGELY ZSUZSA – VUKOVICS MARIANNA: Az idegen nyelvek a nemzetközi érettségi (International Baccalaureate) oktatási rendszerében (82). RÉPÁSI GYÖRGYNÉ – SZÉKELY GÁBOR: Lexikográfiai előtanulmány a fokozó értelmű szavak és szókapcsolatok szótárához (89). KORMOS JUDIT: Az idegen nyelvi folyékonyág meghatározásának és mérésének problémái (96). A fordítástudomány műhelyéből. KLAUDY KINGA: A drámafordítás helye a fordítástudományban (102). CS. JÓNÁS ERZSÉBET: Alkotói világlátás és fordítói szemlélet – a fordítás mint permanens interkulturális kommunikáció. Spíró György mai magyar Csehov-fordításai (106). VALLÓ ZSUZSA: Reáliák és fordítói stratégiák a drámafordításban (115). Könyvszemle (125). Hírek és felhívások (155).

IV. évfolyam 4. szám, 1998. december

BALIBOR BOROZOVIĆ: A harmadik évezred nyelvpolitikájához. Elmélkedés az esperantó igénybevételéről (3). HEGEDŰS JÓZSEF: Az idegennyelv-tanulás néhány elméleti kérdése (11). SZABÓ ZOLTÁN: Gondolatok az alkalmazott stilisztikáról (21). SZABÓ MÁRIA HELGA: A siketség alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai (28). RUDNAI PÉTERNÉ – FERENCZY GYULA: Orvosi szaknyelvi tanmenetkészítés hallgatói igényfelmérés alapján (34). OSVÁTH GÁBOR: Koreai nyelv – koreai kultúra. Szociolingvisztikai megfigyelések (43). DRÓTH JÚLIA: Informatikai és távközlési kifejezések magyarítása egy vegyes vállalat tevékenysége során (57). Könyvszemle (67). Hírek és felhívások (97).

V. évfolyam 1. szám, 1999. április

EVELYNE GLASER: Többletérték az egyetemi nyelvoktatásban (3). BÁNRÉTI ZOLTÁN: Nyelvtan és kommunikáció tizenéveseknek (9). CS. CZACHESZ ERZSÉBET: Olvasástanításunk eredményei és problémái (25). CSILLAGNÉ ASZTALOS ENIKŐ: Lehet-e minden igényt kielégítő feladatsort készíteni a központi írásbeli nyelvi felvételihez? Az 1997-es és 1998-as német felvételi feladatsorok elemző vizsgálata (37). GÖRCSNÉ MUZSAI VIKTÓRIA: Európai iskola négy határmenti térség összefogásából (49). CS. JÓNÁS ERZSÉBET: 25 miniatűr az orosz ifjúsági nyelvről (53). HEGYI ÁGOTA: Olasz-magyar trió egy tananyagért (60). Könyvszemle (64). Hírek és felhívások (85).

TÁRGYMUTATÓ

Összeállította

BENKES RÉKA

- alakzatelmélet, 39
- allegória, 39, 40
- allúzió, 39

- dispositio, 88

- ellentét, 39, 40
- elocutio, 88
- epanasztrófé, 39, 41
- epifora, 39

- funkcionális stílus, 200, 212

- halmozás, 161
- hermeneutika, 157, 159, 160, 168, 198
- hiperbola, 39

- interaktivitás, 87
- internet, 90, 91
- intertextualitás, 157, 160, 168
- inventio, 88
- irónia, 39
- ismétlés, 39, 40

- klimax, 40
- koherencia, 198
- kommunikáció, 87
- kommunikációelmélet, 157, 199
- kompetencia, 115

- médiadidaktika, 87
- médiapedagógia, 89
- médium, 87, 89, 90
- médiumhálózat, 90
- metafora, 73, 82-84
- multimedialitás, 87

- narratológia, 116
- navigálás, 88

- percepció, 118
- poétika, 116, 163
- pragmatika, 157, 158, 160, 199, 202, 204
- pronuntiatio, 88
- pszicholingvisztika, 199

- reddíció, 39, 41
- rendszermondatt, 202
- retorika, 73, 88, 116

- stilisztika, 42, 46, 47, 116, 122, 157, 159, 199-201
- stílus, 41, 42, 47, 156-169, 212, 214-216
- stíluselmélet, 158
- stílustörténet, 157-159, 168

- szaknyelv, 212-214, 216
- szaknyelvek, 187-194
- szaknyelvi kommunikáció, 187
- szemantika, 157, 158, 199, 202, 204
- szemiotika, 157, 158, 202
- szövegelemzés, 202
- szövegmondatt, 23-33, 35, 202
- szövegnyelvészet, 201
- szümploké, 39

- téma-réma, 204
- textualitás, 198
- tudományos nyelv, 195, 211, 212
- tudományos stílus, 199-205

NÉVMUTATÓ

Összeállította

BENKES RÉKA

- Albertné, H. M., 178, 180
Antal, L., 179, 180
Arisztotelész, 73
Austin, J. L., 174, 177
- Balázs, J., 178, 203
Bánréti, Z., 179
Baráth, Zs., 206
Barthes, R., 176
Békési, I., 11, 15, 64, 175, 178, 180
Benkes, R., 211
Benkes, Zs., 115, 122, 123
Benkö, L., 170
Berrár, J., 175, 180
Boda, I. K., 73, 85
Bonifertné, D., 210
Buda, B., 125, 126, 145
- Clyne, M., 196
Cupok, U., 88
Czeczei, J., 206
- Csúri, K., 176, 181
- Deme, L., 175, 200, 203
Dijk, T. A., 43, 47
Dijk, T. A. van, 178, 200, 202
Dobi, E., 23, 37, 54, 57, 64, 72
Domonkosi, Á., 17-21, 23
- Eco, U., 134
Elekfi, L., 174
- Fehér, E., 173-179
B. Fejes, K., 93, 104
Firth, J. P., 201
Fluck, H.-R., 187-194
Fónagy, I., 42, 47
Forgács, E., 194
- Gadamer, H. G., 159
- Gallasy, M., 179
Gáspári, L., 39, 47, 160
Gipper, H., 193
Glas, P., 198
Gläser, R., 197
Gnutzmann, C., 195
Grave, W., 196
Greimas, A., 205
- Halász, T., 105, 113, 210
Halliday, M. A. K., 201
Hart, F., 202
Hauser, A., 162
Hengst, K., 196
Herman, J., 174, 181
Hjlemslev, L., 199-201
Hoffmann, L., 196
Horányi, Ö., 125, 127, 139, 144, 176, 210
Horváth, B., 105, 113
- Johnson M., 42, 47
- Kabán, A., 199-206
Kanyó, Z., 175
Kaplan, R., 196
Károly, S., 202
Kiefer, F., 171, 181
Kocsány, P., 178
Kósa, A., 125, 129, 140
Kreml, S., 90
Kriszteva, J., 176
Kuschi, M., 198
- Lakoff, G., 42, 47
Laurén, Ch., 197
Levinson, C., 171, 177
- Lotman, J., 176
Lundquist, L., 198
- Marcus, S., 201

- Martinkó, A., 174
 Masát, A., 176, 181
 Máté, J., 169, 206
 Miskolcziné, J., 210
 Mitrofanova, O. D., 213, 214, 216
 H. Molnár, I., 175, 181
 R. Molnár, E., 105
 Molnárné, Gy., 210
 Morris, Ch., 176
 Murai, T., 216

 Nagy, F., 170, 171, 174, 179
 Nemes, M., 57, 72
 Nordman, M., 197

 Oldenburg, H., 195

 Péntek, J., 157
 Péter, M., 174, 175, 201
 Petőfi, S. J., 17, 21-23, 37, 49, 54, 55, 64,
 72, 73, 85, 91, 115, 121-123, 125, 126,
 139, 145, 147, 172, 176, 184, 186,
 194, 202, 206
 Pierce, Ch., 176
 Pléh, Cs., 84, 85, 125, 135, 143, 177, 178,
 181
 Porkoláb, J., 73, 85

 Rácz, E., 57, 58, 72, 174, 179, 181
 Radics, K., 174, 177, 181

 Sager, J. C., 197
 Schröder, H., 87, 91, 182-187, 194, 195, 206
 Scserba, L. V., 212
 Sipos, A., 206

 Szabadi, L., 206
 Szabó, Z., 156-169, 199
 Szalai, T., 187
 Szathmári, I., 170
 Szécsényi, K., 199
 Szemere, Gy., 57, 58, 72
 Szépe, Gy., 174, 181
 Szikszainé, N. I., 170, 171

 Telegdi, Zs., 181
 Temesi, M., 174
 Terestyéni, T., 176, 177, 179
 Tolcsvai, N. G., 42, 47, 105, 202

 Várkonyi, I., 170
 Vass, L., 15, 54, 64, 122, 123, 180, 206, 211
 Vichweger, D., 197
 Vinokurov, G. O., 212
 Voigt, V., 125, 132, 142, 176, 181

 Weber, S., 198

 Yule, G., 177

A KÖTET MUNKATÁRSAI

- Albertné Herbszt Mária* Eötvös József Főiskola, Baja, Szegedi út 2. 6500.
- Békési Imre* Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6725
- Benkes Réka* Budapest, Krizantém u. 40. 1214
- Benkes Zsuzsa* Budapest, Ipar u. 2. 1095
- Boda I. Károly* Debreceni Egyetem Matematikai és Informatikai Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1. 4032
- Buda Béla* Semmelweis Orvostudományi Egyetem Magatartástudományi Intézet, Budapest, Nagyváradi tér 4. 1089
- Dobi Edit* Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010
- B. Fejes Katalin* Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Forgács Erzsébet* Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Hattyas sor 10. 6725
- Gáspári László* Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvi Tanszék, Nyíregyháza, Sóstói út 30/A. 4400
- Horányi Özséb* Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, Ifjúság útja 6. 7623
- Kósa András* Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Gépészmérnöki Kar Matematikai és Számítástechnikai Intézet Matematika Tanszék, Gödöllő, Páter Károly u. 1. 2103
- Máté Jakab* Törökvész út 59/C. I. 7. Budapest, 1025
- R. Molnár Emma* Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6725
- Murai Teréz* Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6725
- Nemes Magdolna* Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010
- Petőfi S. János* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Letter e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Science Umane, Via Garibaldi 20, Macerata 62100, Olaszország
- Pléh Csaba* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Általános Pszichológia Tanszék, Budapest, Izabella u. 46. 1064
- Porkoláb Judit* Debrecen, Teleki u. 11. II/9. 4024
- Szalai Tünde* Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Hattyas sor 10. 6725
- Szécsényi Krisztina* Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Angol Nyelv és Irodalom Tanszék Szeged, Hattyas sor 10. 6725
- Vass László* Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6725
- Voigt Vilmos* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Folklore Tanszék, Budapest, Pesti Barnabás u. 1. 1052

A SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése (1990., második kiadás: 1993.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész) (1991., második kiadás: 1996.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész) (1991.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I) (1992.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (1992.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II) (1993.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 7. A multimediális kommunikációk szemiotikai textológiai megközelítéséhez (1994.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III) (1995.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I) (1996.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II) (1997.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III) (1998.).
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II) (1999.).

B180267

EGY-rl

Kiadja: A Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

Felelős kiadó: Békési Imre

Kiadóvezető: Pitrik József menedzserigazgató

Nyomdai és kötészeti munka: Letter-Print Kft.

Felelős vezető: Czákó Győző

Készült: 21,8 (A/5) ív terjedelemben, ofszetnyomással

9789639

167490

1982-

